

Мілянoвська Ніна

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 7 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

**Тернопіль
Астон
2015**

УДК 821(100):373.5
ББК 83.3(0)я721
М60

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України № 777 від 20.07. 2015 р.)

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено.

Мілянська Н. Р.
М60 Зарубіжна література : підручник для 7 класу загальноосвітніх навчальних закладів/Н.Р. Мілянська. — Тернопіль : Астон, 2015. — 296 с. : іл.
ISBN 978-966-308-622-4

У підручнику подано тексти художніх творів у повному або скороченому вигляді, які супроводжуються статтями про життя і творчість їхніх авторів та матеріалом із теорії літератури. Також запропоновано рубрики «Історична енциклопедія», «Літературний коментар», «Для тих, хто хоче знати більше», у яких пояснюються реалії, відображені у творах, та є цікава додаткова інформація про авторів, історію написання твору тощо. Для кращого засвоєння, а також повторення вивченого у підручнику розроблено систему завдань та запитань.

УДК 821(100):373.5
ББК 83.3(0)я7

ISBN 978-966-308-622-4

© Мілянська Н. Р., 2015
© ТзОВ «Видавництво Астон», 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	6
ВСТУП. Оригінал і переклад	7

БИЛИНИ ТА БАЛАДИ

ДАВНЬОРУСЬКІ БИЛИНИ	8
Про Іллю Муромця та Соловія.....	11
ФОЛЬКЛОРНА БАЛАДА	19
Король Лір і його дочки	20
Англійські балади про Робіна Гуда	25
Як Робін Гуд став розбійником	26
ЛІТЕРАТУРНА БАЛАДА	40
Фрідріх Шиллер	41
Рукавичка	43
Адам Міцкевич	49
Світезь	51
Роберт Льюїс Стівенсон	59
Вересовий трунок	61
Легенда про останнього пикта	67

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ В ЛІТЕРАТУРІ

Вальтер Скотт	70
<i>Теорія літератури. Історичний роман. Історичний колорит</i>	74
«Айвенго».....	76
<i>Теорія літератури. Художній простір і художній час</i>	119

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ.....	123
Константи Ільдефонс Галчинський	123
Пісня про солдатів з Вестерплатте	123
Імануель Вайсглас	125
Круки	126
Василь Биков	128
Альпійська балада.....	130

ДУХОВНЕ ВИПРОБУВАННЯ ЛЮДИНИ

Джеймс Олдрідж.....	156
Останній дюйм	157
Редьярд Кіплінг	171
Балада про Схід і Захід	173
Якщо... ..	176

ДРУЖБА І КОХАННЯ

Олександр Пушкін.....	179
19 жовтня 1825 року	181
<i>Теорія літератури. Образ автора .....</i>	186
Олександр Грін.....	187
Пурпурові вітрила.....	189
ВІРШІ ЗАРУБІЖНИХ ПОЕТІВ ПРО ДРУЖБУ І КОХАННЯ.....	211
Роберт Бернс.....	211
Моя любов — рожевий квіт	211
Генріх Гейне	212
«Коли настав чудовий май...»	212

Костянтин Симонов	212
«Чуєш... Ти чекай мене...»	213

ЛІТЕРАТУРНИЙ ДЕТЕКТИВ

Едгар Аллан По	215
Золотий жук	217
<i>Теорія літератури. Оповідач і розповідач</i>	229
Артур Конан Дойл	231
Пістрява стрічка.....	233
<i>Теорія літератури. Детектив. Детективний жанр</i>	243

СВІТОВА НОВЕЛА

О. Генрі	245
Дари волхвів.....	247
Останній листок.....	251
<i>Теорія літератури. Новела</i>	256
Герберт Джордж Веллс	258
Чарівна крамниця	260
Рюноске Акутагава	269
Павутинка.....	270

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА. Я І СВІТ

Айзек Азімов	273
Фах	275

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ ТА

УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО ЗА РІК	292
--	-----

СЛОВНИЧОК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ	293
---	-----

ЩО ЧИТАТИ ВЛІТКУ?	295
--------------------------------	-----

ПЕРЕДМОВА

ДРУЗИ-СЕМИКЛАСНИКИ!

Ми вже два роки поспіль вивчали з вами художні твори зарубіжних авторів. І, мабуть, кожного з вас захопили прочитані у попередніх класах книги про морські пригоди, фантастичні подорожі чи надзвичайні випробування. Але досі ми сприймали ці твори ніби відсторонено: як цікаві, але чужі переживання та життєві труднощі, що випали на долю і дорослих, і дітей.

У програмі із зарубіжної літератури для 7 класу багато уваги приділено визвольній боротьбі як наших предків, так й інших народів, зображенню трагічних подій війни. На жаль, те, що зовсім недавно було для нас далекою історією, сьогодні стало реальністю. Ми усі сподіваємося, що важкі часи скоро минуть і ми знову радітимемо спокійному життю, не боїтимемося прийдешнього дня і насолоджуватимемося найкращими взірцями світової літератури.

У підручнику подано *тексти художніх творів* у повному або скороченому вигляді, які супроводжуються статтями про життя і творчість їхніх авторів, матеріалом із теорії літератури. Звісно, усі твори друкуються в українських *перекладах*, однак деякі літературні тексти запропоновано *мовою оригіналу*, що дарує вам змогу ніби доторкнутися до рядків, написаних рукою самого митця, і водночас оцінити майстерність перекладача.

Також у підручнику є рубрики *«Історична енциклопедія»*, *«Літературний коментар»* та *«Для тих, хто хоче знати більше»*, у яких пояснюються реалії, відображені у творах, та додаткова цікава інформація про авторів, історію написання твору тощо. Окремо винесено рубрику *«Радимо прочитати»*.

Для кращого засвоєння навчального матеріалу, а також повторення вивченого у підручнику розроблено *систему завдань* та *запитань*, у яких і серйозно, і з гумором ми з вами обговорюватимемо прочитане. У кінці підручника міститься *словничок* літературознавчих термінів, у якому ви знайдете визначення теоретичних понять, які вивчали у 5 і 6 класах.

Отже, читайте, отримуйте знання і любіть свою Батьківщину, бо вона у нас одна та потребує нашого піклування!

ВСТУП. ОРИГІНАЛ І ПЕРЕКЛАД

Світова література напрочуд різноманітна. Вона представлена великою кількістю жанрів, безліччю сюжетів, образів, характерів, художніх засобів. Водночас література кожного народу має свої національні риси і, звісно ж, свою національну мову.

На жаль, не усі твори ми можемо сприймати тією мовою, якою їх написав автор, тобто *мовою оригіналу*. Здебільшого ми звертаємося до *перекладів* літературних текстів. Причому розрізняють *буквальні* (або дослівні, точні) переклади й *адекватні* (або повні, відповідні) переклади.

Буквальні переклади точно передають граматичні конструкції та інформацію, що міститься у тексті, і є важливими для перекладу документів, наукових досліджень. У літературі зазвичай використовують *адекватні* художні переклади. Вони відображають не тільки зміст чи ознайомлюють нас із певною інформацією, а й передають стиль автора, емоційний стан героїв, культурно-історичне тло твору, будову та особливості жанру.

Найважче перекладати ліричні віршовані твори. Наприклад, дуже складно відтворити в українських перекладах будову японських віршів-мініатюр *хайку* (які ви вивчали у 6 класі). Цікаво, що в японській мові слова дуже короткі і багато слів взагалі односкладові. Тому в одному рядку хайку, в якому за правилами віршування, як ви пам'ятаєте, повинно бути 5 або 7 складів, японською мовою може міститися велике поширене речення, а українською – лише 2-3 слова. Зрозуміло, що повноцінне відтворення настрою, змісту і форми твору у *художньому перекладі* є доволі складним завданням. Тому перекладачі намагаються в адекватному перекладі якомога повніше передати ідейно-художній задум автора.

Видатний український митець Іван Франко говорив: «Переклад має передавати не тільки слова, а й думку першотвору». В Україні впродовж багатьох десятиліть формувалися традиції перекладацької майстерності, чимало поколінь митців присвятили свою діяльність художньому перекладу. Серед них Іван Франко, Микола Бажан, Микола Терещенко, Максим Рильський, Микола Зеров, Василь Мисик, Дмитро Паламарчук, Микола Лукаш, Василь Стус, Борис Тен, Андрій Содомора та багато-багато інших. Майстри українського перекладу ознайомили нас із найкращими взірцями світової літератури, створеними як у далекому минулому, так і в наші дні.

У літературознавстві широко використовують також поняття *переспів*, або *наслідування*. *Переспівом* називають *вірш, написаний за мотивами якогось фольклорного чи літературного твору*. Переспіви ще називають *вільними перекладами* віршів, оскільки їхні автори не ставлять за мету точну відповідність оригіналові.

ДАВНЬОРУСЬКІ БИЛИНИ

Кожний народ у своїй культурній скарбниці зберігає давні сказання і пісні про подвиги предків. Такі твори про героїчне минуле є і в східних слов'ян (українців, росіян і білорусів). *Героїчні пісні східних слов'ян, у яких ідеться про богатирів і героїв та їхні надзвичайні подвиги, називають билинами.*

Цей давній епічний жанр виник приблизно у IX – XIII століттях, розвивався й існував упродовж багатьох віків.

Тривалий час билини ніхто не записував, і, як усі народні твори, вони передавалися з уст в уста. Перша збірка цих героїчних пісень була записана аж у другій половині XVIII ст., а видана — на початку XIX ст., що стало поштовхом для їх серйозного дослідження.

На жаль, на той час збереглося всього близько ста билинних сюжетів. Переважна більшість із них пов'язана з Київською державою та її столицею Києвом, і тому умовно об'єднана *у київський цикл.*

За часом описуваних подій героїчні пісні східних слов'ян збігаються з *князюванням Володимира Великого* — однієї з найвизначніших постатей в українській та усій східнослов'янській історії. За правління князя Володимира Київська держава — одна з найбільших країн Європи — зміцнила свої кордони і набула значного на той час розквіту.

Князь згадується чи не в кожній з билин київського циклу як Володимир Стольнокиївський, Ласкавий князь Володимир, Володимир Красне Сонечко. Відомо, що він збирав до себе на службу кращих воїнів з усієї Русі, особисто очолював військові походи проти загарбників і організував на південних кордонах держави сторожові застави.

Воїни-дозорці, які базувалися у цих степових фортецях, виконували надзвичайно важливі завдання: попереджали русичів про наближення ворожих військ та приймали на себе перший удар. Цілком зро-

зуміло, що вдячний народ складав про своїх захисників героїчні пісні, у яких історичні події та реальні особи набували нових рис і поетичної образності.

Як ви знаєте, Володимир Великий був київським князем від 980 до 1015 року, тому більшість вчених часом виникнення билин київського циклу називають **XI століття**.

Відомий також **новгородський цикл билин**, до якого, наприклад, належать сюжети про чудового музиканта-гусяря **Садка** та забіяку Василя Буслаєва. Новгород Великий був заснований у VIII столітті і тривалий час існував як багата вільна торговельна республіка. Тому у творах цього циклу часто зображувалися купці, бенкети, крамниці тощо.

У билинах київського циклу змальовано гостру боротьбу східних слов'ян із кочовими племенами печенігів, половців та з монголо-татарською навалою. Проте опоетизовані подвиги билинних богатирів практично неможливо співвіднести з реальними історичними битвами, а місця їхніх сутичок із ворогами конкретно не визначені.

Головними героями давньоруських билин є **богатирі**, в образах яких утілилися народні уявлення про захисників рідної землі. Вони безстрашні, справедливі та наділені надзвичайними якостями. Наприклад, Волх Всеславович, син змія та жінки, крім надприродної сили, наділений здатністю обертатися на звірів та птахів. Могутність Святогора подібна до могутності гір: коли він іде, земля двигтить і вминається під його величезною вагою. Микула Селянинович однією рукою піднімає плуг, який до цього не могли зрушити з місця тридцять воїнів. А такі богатирі, як Альоша Попович, Добриня Микитович та їхній побратим Ілля Муромець — це, насамперед, самовіддані, сильні і вправні воїни, перед якими не може встояти жоден ворог.

Уособленням зла, ворожих сил виступають у билинах образи Змія, Ідолища Поганого, Соловія-розбійника, Каліна-царя, які часто наділені фантастичними рисами. Наприклад, Змія зображували з «трьома головами, дванадцятьма хоботами», Соловія-розбійника — напівлюдиною-напівптахом. Вороги Київської держави наділені й неабиякою силою: наприклад, Соловій-розбійник лише одним посвистом може здолати супротивника.

У билинах усе набуває **перебільшеного** (або **гіперболізованого**) значення: богатирі носять натільні хрести вагою у півтора пуда (близько 25 кілограмів); п'ють вони з півторавідрових келихів; у бою не кричать, а ревуть; уві сні хроплять так, ніби річкові пороги шумлять, а у битві, одним шоломом розмахуючи, роблять у ворожих рядах вулиці й завулочки. Навіть коні в могутніх богатирів незвичайні: «з вух дим

стовпом валить, а з очей іскри сиплються, а з ніздрів полум'я метається». Вони попереджають своїх господарів про небезпеку, скачуть із гори на гору, а річки їм тільки до копит сягають.

Традиційними рисами билинного жанру є *детальні описи, порівняння*, вживання з певним іменником одного й того самого прикметника, який називають *постійним епітетом* (тугий лук, шовкова трава, булатний меч, соколині очі, сірий вовк), *повтори* (*сиднем сидіти, сила-силенна, давним-давно*). Причому повторюються не тільки окремі слова, а й словосполучення, речення і цілі фрагменти билин (наприклад, описи богатырського озброєння, вбрання, кінської збруї).

Виконували билини народні співці у протяжній пісенній манері, урочисто і неспішно. Вважається, що виконавці билин акомпанували собі грою на старовинному інструменті — *гуслих*.

Найяскравіший і найпопулярніший герой давньоруських билин — могутній богатыр *Ілля Муромець*. За походженням богатыр близький до народу, він — син звичайних селян. Через важку недугу Ілля Муромець не міг ходити і тридцять років вдома «сиднем сидів». Після чарівного одужання, отримавши надзвичайну силу, Ілля вирушив до Києва, щоби вступити на службу у військо князя Володимира і охороняти кордони батьківщини від ворожих набігів.

*Народний співець виконує билину в колі воїнів
(картина Віктора Васнецова «Боян», 1910 рік)*

В образі Іллі Муромця втілено ідеальні риси народного визволителя, для якого головною метою всього життя був захист рідної землі. Він не бере участі в завойовницьких походах, а з тридцятьма іншими богатырями протягом п'ятнадцяти років стоїть на заставі й охороняє кордони «святої Русі».

Його сміливість не знає меж: Ілля вступає у протистояння і з чудовиськами, і з незліченними ворожими військами. Він розумний — зумів перехитрити чаклунку й визволити полонених нею витязів. Сила

Іллі Муромця безмірна, в одній із билин розповідається, як богатир однією стрілою розбив на друзки величезний дуб. У Іллі Муромця загострене почуття власної гідності — зазнавши кривди від Володимира, він повстає проти самого князя.

Іллю Муромця в билинах часто називають старим, підкреслюючи цим досвідченість, мудрість і стриманість воїна, який по-молодечому не вихваляється своєю міццю і славою. Він — абсолютно безкорисливий і не намагається силою та хоробрістю здобути собі статків. В одній із билин, знайшовши скарби із «злотим сріблом» та коштовним камінням, богатир роздає усе злидарям і сиротам.

Вважається, що героїчні пісні про Іллю Муромця виникли у XI – XIII століттях, тобто вже після смерті Володимира Великого, за часів, коли Київська Русь особливо потерпала від князівських міжусобиць і ворожих нападів. Народ, потребуючи захисту, складав билини про Іллю Муромця, в яких утілював мрії про мужнього захисника і справжнього патріота рідної землі.

Існує припущення, що в XI – XII століттях справді жив воїн-силач Ілля Муромець, який після важкого поранення залишив військову службу і став монахом Києво-Печерської лаври, де й помер. Православна церква канонізувала його у 1643 році як святого, а його мощі й досі зберігаються у лаврі.

Чи є билинний богатир і монах однією особою, достеменно невідомо. Проте вчені досліджували мощі монаха і дійшли висновку, що в юності він страждав від серйозної хвороби хребта, яка могла спричинити параліч ніг, і був надзвичайно високого як на той час зросту — близько 180 см — тобто був вищим від своїх сучасників на цілу голову. А 1 січня православна церква відзначає день святого Іллі, названого в народі Муромцем.

ПРО ІЛЛЮ МУРОМЦЯ ТА СОЛОВІЯ

Гей, у славному та у городі у Мúромлі,
Та у тому селі та Карача́єві,
Гей, то не старий дуб к землі нагинається
Ой то добрий молодець Ілля Муромець
Батьку-матері уклоняється:
«Благослови, батьку та матер рідна,
У славний город Київ з'їздити,
Сонечку стольнокиївському
Князю Володимирі служити,
Віри християнської та боронити!»
Сам на доброго коня сідав,

У чисте поле виїжджав,
Озера-річки перепливав, ліс ламав,
Під город, під Чернігів під'їжджав.
Під городом, під Черніговом,
Не ворон чорний небо укриває,
Не туман налягає,
Стоїть сила-силенная,
Днем від куряви сонця красного,
Ніччю місяця ясного не видати.
Стоять три царевичі,
Мурзи погані, татарове, —
З коршем¹ сили до сорока тисяч,
Хочуть город Чернігів узяти,
Всіх упень рубати,
Церкви Божії скидом пускати.
Тоді ж то старий козак Ілля Муромець добре дбав,
Меча в руки брав, почав він гуляти,
Поганих мурзів-татарів наїжджати:
Куди їде — туди вулиця,
Куди верне — туди провулок.
Не стільки сам бив, скільки конем топтав,
Не один мурза, ні татарин
Не міг втекти і спастися.
Трьох царевичів живими впіймав,
Словами промовляв:
«Ей ви, царевичі та царенята,
Чи мені вас у полон брати,
Чи мені вам буйні голови з пліч зняти?
А то краще їдьте в свої царства,
Та по всьому світу розкажіть,
Що свята Русь не пуста стоїть,
Що святу Русь могутні богатирі бережуть».
Тут відкриваються ворота у Чернігів-город,
Виходять чернігівці, низько вклоняються,
До козака Іллі Муромця словами промовляють:
«Живи-то у нашому городі Чернігові воєводою²,
Суди суди всі по-правильному,
Всі тобі повинуватись будемо».

¹ Корш (коршак) — військовий загін. 40-тисячне військо на той час, звичайно, велике.

² Чернігів був князівським містом. Воєводою називався тоді князівський правитель міста, його намісник. Володимир Великий і справді замінив по містах місцевих князів своїми намісниками та князями.

Старий козак такеє промовляє:
«Не хочу я жить у вас воєводою,
Покажіть мені пряму дорогу
У славний стольний Київ-город».
Тоді ж то чернігівці словами промовляють:
«Ой тото пряма дорога у славен город Київ
Заросла лісами Бринськими¹,
Уже тридцять літ простою дорогою в Київ не їжджено.
Сидить Соловій-розбійник на семи дубах,
На миль тридцять ні кінному, ні пішому пропуску немає.

*Добриня Микитович, Ілля Муромець і Альоша Попович
(картина «Богатирі» Віктора Васнецова, 1898 рік)*

Як засвистить Соловій по-солов'їному,
Як закричить він по-звіриному,
Як зашипить по-змійному,
Так усі трави-мурави в'януть, усі квіти обсипаються,
А хто близько з людей, так всі мертві лежать.

¹ Бринські ліси — деякі дослідники вважають, що йдеться про Брянські ліси, хоча це може бути назва загальна або й фантастична, як гора Сорочинська, Сафат-річка тощо.

Простою дорогою — п'ятсот верств¹,
А дальшою дорогою — ціла тисяча».
Поклонивсь їм Ілля Муромець
Та поїхав лісами Бринськими,
Простою дорогою в славний город Київ.
Одною рукою коня тримав, другою рукою дуба рве.
Дуби рве самі коренисті та мости мостить,
Шлях укладає та все прямоїжджий.
Як підїхав він до річки до Самородний,
Як побачив його Соловій-розбійник,
Як засвище він по-солов'їному,
Як закричить по-звіриному,
Як зашипить по-змїїному —
Всі трави-мурави в'януть, усі квіти обсипаються.
Там під муром тим Ілля Муромець зітхає, до коня мовляє:
«Невже ж ти, коню мій богатирський,
По темних лісах зо мною не з'їжджав,
Пташиного посвисту не чував?»
Бере ярий лук², бере стрілу калену,
Натягнув тятиву шовкову,
Сам до стріли словами промовляє:
«Лети, моя стріло калена,
Вище лісу стоящего, нижче облака ходящего,
Та попади, стріло, Соловію в праве око!»
Як вилетіла стріла вище лісу стоящего,
Нижче облака ходящего,
А попала Соловію в праве око,
А вилетіла стріла лівим вухом.
Упав Соловій зо семи дубів,
Та Ілля Муромець того придбав,
Соловія стрімко в кайдани кував,
А до булатного стремени в'язав,
Сам простою дорогою у город Київ вирушав.
Гей, як приїхав Ілля Муромець у город, у Київ,
Приїхав до сонечка-князя у широкий Двір,
Ставив коня серед двору княжого,
А сам доброму коню наказував:
«Гей, ти, мій добрий коню богатирський,
Бережи проклятого Соловія,

---

¹ Верста має 1066,8 м.

² Ярий лук — бойовий лук.

Щоб він не відв'язався від стременя булатного мого».
Сам ввійшов він у палати княжії,
Хрест-то він клав по-писаному, поклін-то вів по-ученому,
Вклонявся на чотири сторони
Сонечку-князю з княжною Апраксією.
Говорить Володимир Князь стольнокиївський:
«Звідкіля ти, славний молодче,
З якої землі, якої матері, якого роду-племені єси?»
Промовить Ілля: «Єсть я із города із Муромля,
Із села із Карачаєва, Ілля Муромець та і син Іванович,
А приїхав я у стольний город Київ
Послужити більше, князю мій, вірою-правдою,
Оборонять Русь святую,
Віру християнськую православную».
Говорить тут князь Володимир стольнокиївський
«А якою, добрий молодче, дорогою ти їхав
В стольний город Київ, прямоїжджою чи окружною?»
Промовить Ілля Муромець такії слова:
«Сьогодні рано з рідним батьком і ненькою прощавсь,
На полудник хотілось мені у тебе правувати,
А прилучилось мені три причини:
Що перша причина — Чернігів-город від облоги виручати,
Що друга причина: на п'ятнадцять верст
Мости через річку Самородину мостити,
А що вже третя причина — Соловія-розбійника
З сімох дубів збивати, у город Київ проводжати,
Тобі, князю, гостинця дарувати.
Так уже прямою дорогою приїхав я із города Муромля
У славний город Київ, князю».
Так тут князь Володимир стольнокиївський
Зі своїми князями та боярами;
Виходили вони на широкий двір
Подивитися на Соловія-розбійника.
Говорить Володимир-князь:
«Ой ти, Соловію-розбійнику, засвищи ти по-солов'їному,
Закричи ти по-звіриному, засичи ти по-зміїному».
Говорить йому Соловій-розбійник:
«Ой князю Володимир стольнокиївський,
Не твій я слуга, не у тебе і хліб їв та зелен-вино пив,
А Іллі мені розказувать».
Так тут промовив Ілля Муромець:
«Засвищи, Соловію, напівсвисту,

Закричи ти та напівкрику, зашипи ти та напівшипупу!»
Говорить Соловій-розбійник:
«Запечатались мої кроваві рани,
Налийте мені чару вина зеленого!»
Так тут налили чару зелен-вина на півтора відра,
Випив Соловій чару зелен-вина —
Як засвище Соловій на цілий свист,
Як закричить він на повен крик,
Як зашипить він на повен шип,
Всі трави-мурави зов'яли, листя з дерев посипалось,
А в князя з теремів високих криші зривало,
Всі хрустальні скельця повипадали,
По всьому городу, по Києву
Всі бременні¹ кобили ожеребились,
Всі гості на княжому дворі, всі бояри та воєводи
На землі, як снопи, лежать.
Сам князь Володимир стольнокиївський
По двору кругом біжить, куньовою² шубою вкривається.
Каже Ілля Муромець:
«Чого ж ти, Соловію-розбійнику,
Мого наказу не послухав,
Я ж велів тобі свистіти напівсвисту
І кричати напівкрику, шипіти напівшипупу».
Говорить йому Соловій-розбійник:
«Уже, либонь, прочував я свій кінець
І тому посвиснув на повний свист,
Крикнув на повний крик та зашипів на повний шип».
Тут старий козак Ілля Муромець брав Соловія за білі руки,
Повів його на поле Куликове³
Та відрубав йому буйну голову.
Так з тої пори не стало Соловія-розбійника на святій Русі.
Тут-то славному козаку Іллі Муромцю славу співають
По всіх землях, по всіх ордам⁴
Однині і довіка, а вам на многі літа!

Записано з голосу кобзаря Зиновія Штокалка⁵

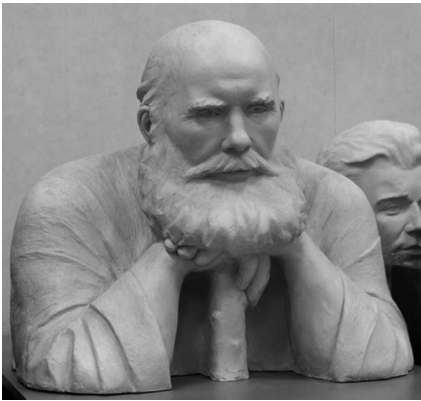
¹ Бременні — вагітні.

² Куньовий — куничий, зі шкурок куніци.

³ Куликове поле в билинах згадується як поле для страти.

⁴ Славу мали співати по землях християнських і бусурманських.

⁵ Українські билини: Історико-літературне видання східнослов'янського епосу. Упорядкування, передмова, післяслово, примітки та обробка українських народних казок і легенд на билинні теми В. Шевчука. — К. : Веселка, 2003. — 247 с.

Реконструкція зовнішності Іллі Муромця, здійснена експертом С. Нікітіним за методом видатного вченого М. Герасимова

Для тих, хто хоче знати більше

Усе описане в билинах народ сприймав як реальні події, що відбувались у сиву давнину, тобто «за часів, коли можливі були різні чудеса».

Тому, наприклад, кургани¹ в ростовських краях Росії вважали могилами безлічі ворогів, переможених богатирем Альошею Поповичем. А на землях біля річки Онеги селяни ще в ХІХ столітті показували поля, розчищені від кам'яних брил Іллею Муромцем, або в Муромських лісах — «скоки» його чудесного коня.

Також досі можна почути розповіді, як у Броварському лісі, що неподалік Києва, було знайдено курган-могила Солов'я-розбійника.

Билинні сюжети часів Київської держави залишили свій слід в українському фольклорі. Образ богатиря Іллі Муромця зустрічається в народних казках і легендах.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Готуємося до роботи з твором

1. Розкажіть про історію вивчення давньоруських билин.
2. Назвіть характерні особливості билин. Якими в цих героїчних піснях східних слов'ян зображено богатирів та їхніх ворогів?
3. Які билини належать до **київського циклу**?
4. Сформулюйте головну ідею билин.

Працюємо над змістом твору

5. Прочитайте билину **«Про Ілля Муромця та Соловія»**.
6. Які подвиги здійснив давньоруський богатир у цій билині?
7. Ілля Муромець, почувши про небезпеку, не поїхав до Києва манівцями тому, що:
а) не поспішав; б) хотів розчистити дорогу від колод; в) хотів уберегти людей від небезпеки; г) збирав унікальні види солов'їв.
8. Як зустрів Іллю київський князь Володимир? Що обурило князя в поведінці богатиря? Чим можна пояснити недовіру князя до Іллі Муромця?
9. Доведіть, що у билині Ілля Муромець виступає захисником земель Київської держави.

¹ Курган (або могила) — високий пагорб, який є земляним насипом з ґрунту і каменю над похованням. Чим більший надмогильний насип, тим важливішою персоною був похований. Деякі вчені припускають, що слово «могила» походить від давньоруського слова «могуть» (сила).

Узагальнюємо та підсумовуємо

10. Схарактеризуйте образ Іллі Муромця. Доведіть, що в образі Іллі Муромця втілено найкращі риси захисника рідної землі.
11. Що, на вашу думку, **символізує** образ Соловія-розбійника?
12. Поміркуйте, як у билині «Про Іллю Муромця та Соловія» поєднано *історичну правду* та *вимисел*.
13. Як ви знаєте, за правління князя Володимира Великого Київська держава (Русь-Україна) прийняла християнство як державну релігію. Знайдіть у тексті билини відображення цього історичного факту.
14. Знайдіть у билині опис місця, де перебуває Соловій. На вашу думку, чи можливо це місце співвіднести з якоюсь реальною географічною місцевістю?
15. Згадайте, що ви на уроках історії вчили про Київську державу. Зробіть висновок про поетичне зображення у билинах реальних подій минулого.

Застосовуємо поняття з теорії літератури

16. Доведіть, що билини про Іллю Муромця належать до **народної творчості**.
17. Знайдіть у тексті характерні для билини **повтори** слів і цілих фрагментів.
18. Випишіть у робочий зошит три приклади слів з **постійними епітетами**.
19. Знайдіть у тексті билини «Про Іллю Муромця та Соловія» **детальні описи**.
20. Наведіть приклади використання **фантастики** та **гіперболи** у билинах.
21. Поміркуйте, чому билини називають **героїчними піснями**.

Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

22. На уроках світової літератури у 6 класі ви вивчали давньогрецькі міфи про **Геракла**. Назвіть особливості **міфів про героїв**.
23. Поміркуйте, що є спільного в образах давньогрецького героя Геракла і давньоруського богатиря Іллі Муромця.
24. Які подвиги здійснив Геракл за наказом богів та мікенського царя Еврісея, щоб здобути безсмертя? А для чого звершує подвиги Ілля Муромець?
25. Складіть порівняльну таблицю образів Іллі Муромця та Геракла.
26. Що спільне і що відмінне в образах персонажів **міфів** та **билин**?

Виконуємо творчі завдання

27. Розгляньте репродукцію картини Віктора Васнецова «**Богатирі**». Поясніть, яке завдання виконують ці воїни.
28. Опишіть зображених на картині богатирів, їхнє озброєння і коней.
29. Поміркуйте, чому Ілля Муромець у центрі картини.
30. Як художник в образах витязів передав силу, хоробрість і готовність до захисту рідної землі?
31. Якби художник зображував воїнів-завойовників, що змінилося б у картині?

 Радимо прочитати

Новгородська билина «Садко»

ФОЛЬКЛОРНА БАЛАДА

Фольклорною баладою називають **сюжетну пісню**, в якій ідеться про надзвичайні події в житті людини. Жанр народної балади виник у добу Середньовіччя **в XII – XIV століттях**, а згас у XVII – XVIII. Походження баладних пісень досі невідоме, але літературознавці припускають, що джерелами цього жанру могли бути і **народні хороводні пісні**, і **поховальні плачі**, і **героїчні пісні**.

Баладні пісні під різними назвами існували у фольклорі багатьох європейських країн: в англійському, шотландському, французькому, болгарському, українському, польському, російському, сербському, іспанському тощо. Цей жанр був напрочуд різноманітним і в різних народів мав свої специфічні національні особливості. Проте в усіх фольклорних баладах є спільні риси. Насамперед, в основі цієї фольклорної пісні — **оповідь** про якусь подію, тому балади належать до *ліро-епосу* і їх називають *епічними піснями*.

У баладах присутні персонажі; подаються діалоги і монологи героїв; на відміну від давньоруських билин, у яких оповідь урочисто-уповільнена, дія в народних баладах розвивається швидко й активно.

У баладних піснях немає ідеальних образів богатирів-силачів, величних подвигів й описів масштабних подій. Акцент у цих творах зроблено не на долі народу, а на якомусь епізоді з життя звичайної людини, яка потрапила в особливі, переважно трагічні, обставини (війна, ворожнеча, ревності, помста, загибель тощо). У баладах через взаємини людей зображено історичну епоху, розкрито проблеми соціальної нерівності, побутові та релігійні конфлікти.

Хоча баладні персонажі не відірвані від дійсності, а їхні вчинки пов'язані з конкретними життєвими ситуаціями, у баладах деяких народів трапляються **елементи фантастики** (образи чаклунів, русалок, ельфів; мотиви віщування, оживання тощо), але **перебільшення** (гіпербола) для цього жанру не властиве.

У європейському баладному фольклорі є чимало мотивів і сюжетів, але тематично можна виокремити основні групи балад: **легендарні**, **історичні**, **побутові**. Досі особливою популярністю користуються **історичні англо-шотландські балади** — цикли пісень про середньовічні війни та про міжусобиці, а також балади про легендарного англійського стрільця **Робіна Гуда**, складені **у XIV–XVII століттях**. Уже наприкінці XV століття популярні баладні сюжети почали записувати і видавати, завдяки чому значна кількість пісенних текстів збереглася.

КОРОЛЬ ЛІР І ЙОГО ДОЧКИ

(давньоанглійська балада)

Ілюстрація художника
Джона Гілберта

У Англії колись був король Лір
І панував собі на честь і славу,
Мав повагу він і в сусідів мир,
І забезпечену державу.
Між іншими достатками його
Були також три доні гожі.
Прегарні й свіжі, що перевищали
Красою три червоні рожі.

Та королю схотілося старому
Раз їм питання предложити:
«Котра з дочок моїх найбільш
Мене потрафить ублажити,
Потіха старості моєї — ви,
Тож хай по черзі кожна скаже,
Яку найбільшу любов мені
Вона ділами своїми докаже».

Регана, з них найстаршая, рекла:
«Мій отче, як мені вас не любити?
Якби яка пригода надійшла,
Готова я за вас і кров пролити». [...]

«І я, — сказала друкта на те, —
Волю хоч би найтяжче бідувати,
Прийняти муки й ганьбу, ніж би ви
Біди якої мали зазнавати». [...]

«Тепер мені, — король старий сказав, —
Яснішою будучність стала.

Та ще ти, наймолодшая моя,
Свойого слова не сказала». —
«Я рада, — мовила Корделія, —
Обов'язок дитячий весь сповняти,
Слухняна бути вам у всім,
А більш не в силі я нічого вам сказати».

«Так ти, — рік він, — не можеш більш нічого
Дать, ніж повинність повелить дитяча?
То видно, що твоя любов до мене

Не дуже вірна та гаряча.
То ж будь прогнана з мого двору!
Не хочу знать нелюбої дитини.
І з мого царства не дістанеш ти
По моїй смерті ні частини». [...]

Отак дві старші сестри обійшли
Старого короля облесними словами,
Найменшу ж через королівський гнів
В ту ж мить протурено за брами.
Мов сирота, пішла Корделія,
Блукаючи від міста до села,
Ні в Англії в селі, ні в місті жоднім
Собі притулку не знайшла.

Аж як до Франції дісталася,
Скінчилася її недоля;
На кращім ґрунті запишалася,
Мов гарний цвіт з чужого поля.
Король французький як пізнав її,
Не дбаючи на гнів отця старого,
За королеву взяв її до себе
На радість королівства свого.

В дочки найстаршої живе
Старий король тим часом:
Що зразу там було мов медовé,
Те незадовго стало квасом.
Регана при своїм дворі його
Держати з невеликим почтом мала,
То почет той у скорому часі
Увесь від нього відібрала. [...]

«Чи се ж така твоя заплата
За те, що царство все своє
Я вам віддав? Тепер донька для тата
Й малої дрібки того не дає!
О ні! Ще до своєї Гонореллі,
Сестри твоєї меншої піду.
Вона не буде так, як ти, лукава
І зглянеться на батькову біду».

*Ілюстрація художника
Джона Гілберта*

Поїхав чвалом він у двір її
Та пожалівся на свою пригоду.
«Так вам і слід! — почув від лютої змії. —
Сестра вам жодну не вчинила шкоду.
У мене захисту для вас нема,
Хіба що з слугами на кухні жити
Захочете та теє їсти й пити,
Що не доїм і не доп'ю сама».

Почувши се, король заплакав гірко,
Бо голод докучав йому і спрага:
«О най же світ увесь почує, до чого
Веде батьківська нерозвага!
Та верну до Регани я ще раз,
А чей вона людськее має серце,
Раз відіпхнувши, схаменеться в час
І приязніш прийме мене, як перше».

Та як лише прибув, вона веліла
З двора свійого геть його прогнати
І мовила: «Не ліпший буде він тепер,
Коли вперед не вмів себе тут шанувати».
До Гонореллі знов вернув король,
Згодився з слугами на кухні жити
І їсти все, що подадуть йому,
Аби лиш вік свій продовжити!

Ілюстрація художника
Джона Гілберта

Та надаремно й того він благав,
Чого і жебракам ніхто не відмовляє.
«Не хтів за першим разом те прийнять,
Тепер і доступу до мене вже немає!» [...]

Тоді про наймолодшої дочки
Слова згадав і заповіт гарячий:
Завсіди будь послушною йому
Й сповняти вірно довг дитячий.
Та він не важився тікати до неї,
Бо королівства мучило похмілля,
Що він ганебно так прогнав її, —
Й перемогло його, нарешті, божевілля.

На голові сніжне волосся рвав,
І в груди бивсь, і дер лице до крові,

І на дочок він помсту визивав
За брак у них дитячої любові. [...]

Нарешті хорого в тяжкій знесли
Його до Франції прихильні завезли
Й тут у Корделії та короля
І захист, і підмогу ще знайшли.
Дочка, як лиш про горе батька вчула,
Сей час йому з підмогою прийшла,
Свою зневагу давнюю забула,
Йому потіху й радість принесла. [...]

В товаристві Корделії вернув
Король до Англії з дочками воювати,
І встиг собі в недовгій часі
Їх із престолів та столиць прогнати.
І Лір прийняв на старості своїй
Знов королівську корону,
Та в одній битві замордовано
Корделію, його потіху й оборону.

Та скоро про ту передчасну смерть
Корделії до нього вість прийшла,
Що в нерозважнім запалі за нього
Сама у бій пішла,
Впав непритомний і оглушений
На її груди білі
І вмер з тяжким зітханням
Тої самої хвили.

[...] Хто там запанував по них,
У хроніці¹ читайте,
А повість про дитячу невдячність
Собі запам'ятайте!

Переклад з англійської Івана Франка

*Ілюстрація художника
Джона Гілберта*

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

✿ Готуємося до роботи з твором

1. Згадайте, які твори ми називаємо *фольклорними*.
2. Дайте визначення *фольклорної балади*.

¹ Хроніка – літопис; давній опис важливих історичних подій.

3. Назвіть особливості фольклорних балад.

✧ *Працюємо над змістом твору*

4. Перекажіть зміст фольклорної балади «Кроль Лір і його дочки».
5. Яким зображено життя короля у першій строфі балади? Доведіть, що гординя і марнославство короля стали поштовхом до подальших нещасть.
6. Як ви гадаєте, з якою метою старші дочки улещували батька?
7. Як і чому змінилося ставлення старших дочок до короля Ліра після того, як він віддав їм усю владу?
8. Розкажіть, як Корделія виконала свій «дитячий обов'язок».
9. Складіть план до балади «Король Лір і його дочки».

✧ *Узагальнюємо і підсумовуємо*

10. Схарактеризуйте образ короля Ліра. Які риси вдачі узагальнено в його образі?
11. Якими у творі постають старші королівни?
12. Схарактеризуйте образ Корделії.
13. Що свідчить про благородство і щирість її чоловіка?
14. Поясніть, чому баладу «Кроль Лір і його дочки» називають оповіддю «про дитячу невдячність»?
15. Яка повчальна думка міститься у баладі?

✧ *Міркуємо самотійно*

16. Як ви розумієте слова зі Святого Письма: «Ділом і словом шануй твого батька, щоб його благословення зійшло на тебе»; «Не вихваляйся безчестям твого батька, бо нема тобі слави в батьковім безчесті»; «Дитино, допомагай твоєму батькові в старощах і не засмучуй його за життя»?
17. Зробіть висновок про те, як потрібно ставитися до своїх рідних.

✧ *Застосовуємо теоретичні поняття*

18. Чому давньоанглійську епічну пісню «Король Лір і його дочки» ми називаємо **фольклорною баладою**?
19. Укажіть особливості побудови балади «Король Лір і його дочки».
20. Згадайте, що таке **антитеза**. Знайдіть у тексті приклади антитези.
21. Поясніть відмінність між **билинами** та **баладами**.
22. Порівняйте головну думку билин про Іллю Муромця та балади про короля Ліра.
23. Згадайте, які образи ми називаємо **вічними**. Чому образ короля Ліра називають **вічним образом**?

✧ *Виконуємо творчі завдання*

24. Спробуйте уявити, що ваші батьки — король і королева Ліри. Розкажіть, як щодня ви доводите їм свою любов.
25. Напишіть невелике міркування «У чому обов'язок дитини перед батьками?»

Англійські балади про Робіна Гуда

Основою надзвичайно популярних англійських балад про стрільця *Робіна Гуда* стали легенди про ватажка селян та ремісників, які, не витримавши утисків феодалів, залишили свої домівки і втекли в ліси. Особливими рисами цих балад є пригодницький зміст та оптимістичний настрій. Відомо близько 40 баладних сюжетів про пригоди Робіна Гуда, в яких він постає то простим йоменом¹, то нащадком розореного графського роду, то грабіжником на лісових дорогах, то борцем проти норманських завойовників.

Чи був стрілець Робін Гуд із селища Локслі реальною особою і коли жив (у XII чи у XIV столітті) — невідомо, але в кількох англійських середньовічних літописах згадується це ім'я як ім'я людини, яка

очолювала ватагу із сотні вільних стрільців. Очевидно, що Робін Гуд став у народних баладах узагальненим образом вільної особистості, незалежної від свавілля феодалів.

У баладах ватага Робіна Гуда осіла у величезному *Шервудському лісі*², через який пролягав один із головних шляхів Англії — Велика Північна дорога. Звісно, цією дорогою постійно пересувалися торговці з крамом, вельможі з розкішним поштом, королівські чиновники. Усі вони були ласою здобиччю для лісових розбійників. Проте балади називають їх *«чесними злочинцями»* — «лісові брати» грабували лише зажерливих баронів-феодалів, продажних суддів і неправедних священників, а відібрані багатства роздавали злидарям, удовам та сиротам. Розбійники вправно володіли луком і стрілами, тому відчували себе в абсолютній безпеці перед баронами-рицарями

та їхніми озброєними слугами. А для того, щоб стрільців важче було помітити у лісовій гущавині, вони носили зелені плащі.

Королівська влада за всяку ціну намагалася знешкодити лісовим братів та їхнього ватажка. Проте кмітливість, хоробрість і взаємовиру-

Пам'ятник Робіну Гуду біля стіни
Ноттінгемського замку
(скульптор Джеймс Вудфорд,
1952 рік)

¹ Йомен — вільний селянин.

² Дослідники вважають, що ліс Шервуд займав площу близько 40 кв. км.

чка завжди допомагали їм знайти вихід зі скрутного становища. І, безумовно, найвинахідливішим, найвправнішим, найсправедливішим серед них був Робін Гуд. Він завжди приходив на допомогу всім, хто потрапив у біду: старій матері трьох синів, яких *шеріф Ноттінгемський*¹ прирік на страту; юнакові, чию наречену відібрав старий феодал; бідному рицареві, якого розорили хитрі монахи і судді, тощо.

Найзапеклішим ворогом стрільців був шериф Ноттінгемський — людина жорстока і підступна, від необмеженої влади якої потерпало все графство. Шериф обстоює інтереси багатих рицарів-завойовників, які, за реальним свідченням англійського історика XII століття, *«важали для себе все дозволеним, проливали за забавку кров, виривали у бідняка кусок хліба з рота, відбирали усе: гроші, майно, землю»*.

Також у баладах змальовано образ короля Англії. Бажаючи розібратися, що відбувається в його володіннях, *Ричард I Левове Серце*, переодягнений у звичайне вбрання монаха, з'явився у Шервудському лісі. Король, гостюючи у вільних стрільців, заприятелював із Робіном Гудом і запросив його служити при дворі. Але волелюбному стрільцеві швидко набридло ситне життя, і він повернувся до своїх друзів у ліс.

В образі Робіна Гуда англійці втілили найкращі риси національного характеру. У ньому відобразилися сила і нездоланність народу, його волелюбність і рішучість, уміння співчувати чужому горю та життєвий оптимізм. Пісні про Робіна Гуда були настільки популярними серед простолюду, що впродовж століть під час весняних свят селяни і ремісники ходили в ліс, де залюбки співали балади у хороводах. Одягнувши зелене вбрання, вони влаштовували інсценізації пригод легендарної ватаги та брали участь у змаганнях зі стрільби з лука.

ЯК РОБІН ГУД СТАВ РОЗБІЙНИКОМ

Хто щастя зичить бідакам
І волелюбний сам,
Сідайте в коло — розповім
Про Робін Гуда вам.

Він за найкращих друзів мав
Знедолених усіх,
А багачів на смерть лякав
Його мисливський ріг.

¹ Шеріф — особа, яка від імені короля Англії здійснювала судову і військову владу у графстві та збирала податки. Тут ідеться про шерифа Ноттінгемського графства.

Тринадцять літ Роб славно жив
У лісовій глуші.
Розбійник долею він був
І лицар — у душі.

Було це давно, ще за Генріха II, який після запеклої боротьби зі своїми братами зійшов на престол Англії. У ті часи на півночі країни росли великі заповідні ліси, в яких полювати міг тільки король, а всім іншим під страхом смерті заборонялося вбити бодай єдиного оленя. Ці ліси охороняли королівські лісники, і головний лісничий у кожному лісі мав таку саму владу, як шериф в оточеному мурами місті чи навіть єпископ у своєму абатстві.

Найбільші королівські заповідники — Шервудський та Бернесдейльський ліси — прилягали до двох міст — Шервуда та Бернесдейля. Впродовж кількох років головним лісничим там був один чоловік на ймення Х'ю Фітзу. Він мав тиху, лагідну дружину і маленького сина Роберта. Хлопчик, як свідчить запис в актовій книзі, народився 1160 року в місті Локслі — через те його часто й називали Локслі або Роб із Локслі. Роб, тільки-но міцно зіп'явся на ноги, одразу й понад усе вполював блукати з батьком по лісі.

Ілюстрація художника Грега Хільдебрандта

А коли змужніла його рука, він навчився спритно натягувати лук і пускати несхибну стрілу. Довгими зимовими вечорами найбільшою радістю для Роба було слухати батькові розповіді про хороброго Зеленого Віллі-розбійника. Цей Віллі зовсім не боявся королівських лісників і багато літ розгулював по заповідниках, стріляючи оленів та бенкетуючи зі своїми друзями.

Коли надворі була негода, Роб цілими днями стругав рівненькі стріли для довжелезного лука й прив'язував до них сірі гусячі пера.

Дивлячись, як світиться обличчя сина, коли він слухає розповіді про розгульне лісове життя розбійників, любляча мати тільки зітхала. Вона походила з шляхетної родини і мріяла побачити Роба знамениті-

стю при дворі короля чи в абатстві. Вона навчала його читати й писати, прищеплювала йому гарні манери, вчила бути правдивим і чесним як перед сановитими лордами, так і перед простими селянами.

У ті радісні й безтурботні дні у Роба було двоє друзів: Біллі Геймвелл, син батькового брата, який жив у Геймвелл Лоджі біля Ноттінгема, і Маріан Фітцвóлтер, єдина дочка графа Хáнтінгдона.

Замок Хантінгдон добре було видно з одного високого дерева, яких багато в Шервудському лісі, і кожного ясного дня біла хустинка Роба сповіщала з цього дерева Маріан, що він уже чекає на неї. В замок до дівчини Роб не ходив, бо їхні батьки ворогували. Поміж людьми ходили чутки, що нібито законний граф Хантінгдона був Х'ю Фітзу, але його землі підступно прибрав собі до рук Фітцвóлтер, улюбленець короля. Однак ані Роб, ані Маріан аніскільки не зважали на ворожнечу своїх батьків, хоча вона з кожним днем і поглиблювалась. [...]

У Робового батька, крім Фітцвóлтера, було ще двоє непримирених ворогів: сухоребрый шериф Ноттінгема і товстопузий єпископ Герфорда. Ці троє ворогів змовилися між собою і нашепотіли на вухо королеві таке, що Х'ю Фітзу відразу втратив посаду королівського лісничого. Холодного зимового вечора батька, матір і Роба вигнали без попередження на вулицю, позбавивши будь-яких прав на майно. Шериф арештував лісничого за зраду, про яку бідолашний Х'ю Фітзу не мав навіть гадки, і запроторив його до ноттінгемської в'язниці. Роб із матір'ю звернулися по допомогу до свого єдиного родича, сквайра¹ Джорджа Геймвелла, який радо надав їм притулок.

Однак страшне потрясіння згубно вплинуло на місіс Фітзу. Менш ніж за два місяці матері в Роба не стало. У хлопця від цієї втрати наче обірвалося серце. Та не встигли зацвісти на її могилі перші весняні квіти, як Роба спіткало нове горе: не стало й батька. Цей суворий, незламної волі чоловік помер у в'язниці.

Минуло два роки. Двоюрідний брат Роба, Віллі, вчився у школі далеко від дому; Маріан батько відіслав до двору королеви Елеонори, коли довідався про дружбу дочки з Робом. Отже, цілих два роки осиротілий хлопець був зовсім самотній. Грубувато-добродушний старенький сквайр ставився до нього зі щирою ніжністю, але нічим не міг допомогти своєму племінникові, який не знаходив собі місця. Щоразу, коли хлопець брався за тремтливу тятину лука і, пославши довгу стрілу, чув свист сірих гусячих пер, у його уяві оживали щасливі дні, яких він уже не міг повернути. Та якось уранці, коли Роб прийшов до сніданку, дядько, замість привітання, зустрів його такими словами:

---

¹ Сквайр (есквайр) — англійський дворянський титул.

— Я маю для тебе новину, мій хлопчику! Є добра нагода випробувати твій лук і здобути гарненький приз! У Ноттінгемі зараз ярмарок, і шериф оголосив змагання лучників. Найкращі з них стануть королівськими лісниками, а того, хто стрілятиме найвлучніше, чекає ще й нагорода — золота стріла...

Сквайр голосно засміявся. У Роба засвітилися очі.

— Я з великою радістю поміряюсь силами з ким завгодно. Та і про місце лісника я вже давненько мрію. Ви дозволите спробувати щастя?

— Авжеж! — палко вигукнув дядько. — Твоя мати, пером їй земля, хотіла зробити з тебе писарчука. Та я добре бачу: твоє життя мине в зеленому лісі. Хай пощастить тобі на цих змаганнях!..

Юнак подякував дядькові за добрі побажання й почав ладнатися в дорогу. За кілька днів ясным погожим ранком Роб вирушив із Локслі й подався через Шервудський ліс до Ноттінгема. Через плече у нього висів довгий тисовий лук, при боці погойдувався сагайдак¹, ущерть наповнений стрілами. Ставний і рослий, він йшов бадьорим кроком. Серце його співало: юнак був сповнений великих надій і не мав жодного ворога в світі. Та це був останній ранок у житті Роба, коли в нього не було ворогів. Продираючись крізь хащі Шервудського лісу й насвистуючи грайливу мелодію, він раптом наскочив на компанію лісників, що влаштували бенкет під розлогими шатами столітнього дуба. Перед ними лежав величезний пиріг з м'ясом, і вони його пожадливо їли, запиваючи кожний кусень пивом.

*Робін Гуд. Кадр із кінофільму «Робін Гуд»
(режисер Рідлі Скотт, 2010 рік)*

Роб тільки глянув на ватажка лісників і миттю зрозумів, що перед ним — ворог. Це був той самий чоловік, який незаконно посів батькове місце головного лісничого і безжально вигнав їхню сім'ю на сніг. Однак Роб не сказав йому жодного слова і мирно пішов би далі, коли б ватажок лісників не загорлав у його бік:

— Слово честі, оте хлоп'я вважає себе стрільцем! Куди поспішаєш, парубче, зі своїм іграшковим луком та стрілами? Їй-бо, він чалапає в

¹ Сагайдак — шкіряна сумка або дерев'яний футляр для стріл.

Ноттінгем на змагання! — Лісники зустріли ці дотепи громом образливого реготу. Роб скипів. Він гнівно гукнув у відповідь:

— Мій лук не гірший від вашого, а стріли мої летять далеко і влучно, — отже, не вам мене вчити!

Почувши такі слова, лісники знов гучно зареготали, а ватажок погрозово звів брови і сказав:

— Ну що ж, покажи нам свій хист. Якщо влучиш у ціль — двадцять срібних монет від мене, а як не влучиш — прочухан.

— Де ваша ціль? — із гарячковим запалом вигукнув Роб. — Кладу свою голову проти ваших грошей, якщо я схиблю.

— Гаразд, нехай буде по-твоєму, — сердито відповів лісничий, — за хвастоці накладеш головою, якщо не влучиш у мою ціль.

Тієї миті з лісової гущавини, поскубуючи траву, вийшов табун оленів. До них було не менше як сто кроків. Це були королівські олені, але на такій відстані їм, здавалось, ніщо не могло загрожувати. Головний лісничий показав пальцем у бік тварин.

— Якщо твоя хирлява рука пошле стрілу хоча б на піввідстані до них, я буду з тобою закладатись.

— Годі! — вигукнув Роб. — Кладу свою голову проти двадцяти пенні¹, що отой ваш красень ватажок робить зараз останній свій подих!

Нічого більше не кажучи, він помацав тятиву; наклав стрілу і відтягнув праву руку до скроні. Мить — і співуча стріла променем сяйнула через широку галявину. Ще мить — і олень-ватажок високо підскочив на місці, а потім, як підтятий, упав додолу. Лісники від подиву тільки зойкнули, а тоді сердито почали репетувати.

— Ти знаєш, дурна твоя голово, що ти накоїв? — кричав головний лісничий. — Ти вбив королівського оленя! За такі витівки наш король Генріх карає смертю. Ні слова про гроші! Мерщій забирайся геть!

Хвиля обурення піднеслась у грудях Роберта і він не стримався.

— Я йду, бо твоя пика вже намуляла мені очі, любий лісничий. На тобі недоноски мого батька! — вигукнув він і пішов своєю дорогою.

Лісничий сприйняв ці слова як погрозу. Налившись кров'ю від люті, він схопив свій лук і без попередження вистрілив у спину Робові. На щастя хлопця, в останній момент лісничий, наступивши на суху гілку, хитнувся: стріла просвистіла у Робіна біля самісінького вуха і лише вирвала кілька волосинок на голові. Роб затремтів від гніву і рвучко обернувся до ворога, який стояв кроків за сорок від нього.

— Ха! — вигукнув він. — Хвастати майстер, а стріляти не вмієш! Ось тобі з мого іграшкового лука!

¹ Пенні — розмінна монета в Англії. Інша назва — пенс.

У повітря шугнула стріла. Головний лісничий зойкнув і впав долилиць. Із лютими криками лісники стовпились навколо свого начальника, але побачили, що допомога йому вже не потрібна. Так помстився Роб за смерть батька, хоч тепер сам опинився поза законом.

Поки лісники ще не отямались, він кинувся тікати і біг усе далі й далі в зелену гущавину лісу. Деревя гостинно розкривали перед ним обійми гілок, ніби вітали з поверненням додому.

Надвечір, голодний і стомлений, Роб прибився до хатини, що стояла на далекому узліссі. Там жила одна бідна вдова, яка знала Роба ще хлопчиком; вона не раз годувала його і поїла, коли він забрідав до неї після своїх лісових прогулянок.

Стара жінка радо зустріла гостя, швиденько напекла йому коржів, а потім поклала спочити і змусила розповісти усе, що з ним сталося.

— Пекельний вітер гуляє по Шервуду, — сумно похитавши головою, мовила стара. — Багатії зовсім розперезались і грабують бідноту, як тільки захочуть. У мене троє синів, і всіх їх оголосили розбійниками тільки за те, що вони минулої зими вбили одного королівського оленя, аби не померти з голоду. Тепер вони ховаються в лісі. Вони ж і казали мені, що разом із ними там переховується ще десятка чотири добрих людей, які не дадуть себе зобидити — у них проти кривдників завжди наготові луки.

— Бабусю, а де вони? — вигукнув Роб. — Я приєднаюся до них!

— Сьогодні ввечері сини навідають мене. Залишайся тут і побалакай з ними, коли тобі треба.

Роб із радістю лишився, а темної ночі вже мав розмову з трьома удовиченками, з трьома відважними молодцями, які відразу припали йому до серця. Вони взяли з Роба клятву на вірність і тільки тоді розповіли, де розташована схованка їхньої ватаги. Це місце Роб знав дуже добре. Наостанку один з удовиченків сказав:

— Але в нас досі немає ватажка, в якого б голова працювала так само добре, як і рука. І ми домовились обрати собі ватажком такого розбійника, в якого стане клепок, щоб пробратися непоміченим у Ноттінгем і завоювати на змаганнях лучників приз.

Роб скочив на ноги.

— Вчасно сказано! — вигукнув він. — Бо я ж саме зібрався на ярмарок, і ніякі лісники, ніякі посіпаки шерифа не стануть мені на перепоні аж до самого яблучка мішені.

Хоч Роб був іще надто юним, проте тримався він так сміливо, а очі його палали таким вогнем, що всі троє братів схопили його за руку і в один голос закричали:

— Браво, Локслі! Браво! Якщо здобудеш золоту стрілу на змаганнях, ти станеш ватажком усіх розбійників Шервудського лісу!

Роб обмізковував, як йому замаскуватися, щоб непомітно прослизнути в Ноттінгем. Він був певен, що лісники вже встигли призначити ціну за його голову і що про це оголошено на базарному майдані.

Пробиваючись крізь густий натовп до місця змагань, Роб вийшов на широкий базарний майдан. Повітря стрясає закличні звуки сурм, і людські потоки швидко заповнювали площу перед старовинною ратушею. Роб проштовхався сюди саме тоді, коли урядовець почав голосно зачитувати таку відозву шерифа графства Ноттінгем:

— «Молодик, на ім'я Роберт, племінник сквайра Геймвелла, убив головного лісничого його величності короля і оголошується поза законом. Сто фунтів стёрлінгів¹ винагороди тому, хто спіймає вищеозначеного Роберта живим або мертвим».

Знов пролунали сурми, урядовець зі своїм почтом пішов геть. [...]

Великі змагання почалися після полудня. Двадцять лучників вийшли на поле для турнірів і приготувалися до боротьби за золоту стрілу. Серед них впадав у око жалюгідний на вигляд жебрак, одягнений в строкате лахміття, із засмаглими до чорного й подряпанними обличчям та руками. Копицю рудуватого волосся прикривав каптур². Жебрак повільно прокульгав за стрільцями і неквапливо зайняв місце в ряду. З натовпу почулися глузливі вигуки.

Пліч-о-пліч з Робом, — бо це, безумовно, був він, — стояв мускулястий смагляволиций парубійко із зеленою пов'язкою на лівому оці. З нього теж реготалися, але він не звертав на те уваги.

Трибуни для глядачів, що величезною підковою оточували стрільбище, були переповнені. Там зібралася дрібна шляхта й поспільство з навколишніх сіл та містечок. Всі нетерпляче чекали початку змагань.

У центральній ложі³ сидів кістлявий бундючний шериф, його обвішана коштовностями дружина й дочка, яка всім своїм виглядом показувала, що вона сподівається одержати золоту стрілу з рук переможця і таким чином стати королевою дня.

Сусідню з ними ложу займав товстенний єпископ Герфорда, а в ложі з другого боку сиділа дівчина, чиє темне волосся, карі очі й витончені риси обличчя примусили серце Роба радісно стрепенутись. То була Маріан! Вона приїхала погостювати з Лондона від двору королеви і тепер сором'язливо горнулась до свого батька, графа Хантінгдона.

¹ Фунт стёрлінгів — найбільша грошова одиниця в Англії.

² Каптур — кашубон, який кріпиться до коміра верхнього одягу.

³ Ложа — відділені перегородками місця для кількох глядачів.

Якщо й раніше Роб поклав собі будь-що завоювати золоту стрілу, то тепер, коли він побачив миле обличчя Маріан, це рішення зміцнилося в сотні разів. Він відчував, як мимоволі напружуються м'язи його рук у чеканні вирішального моменту. Але в той же час серце Роба шалено стукотіло, і все його тіло пробирав незрозумілий дроз.

Проспівали сурми, і натовп завмер. Герольди¹ оголосили умови змагань. Першу ціль буде поставлено за тридцять елів². Ті, що влучать у яблучко, стрілятимуть у другу ціль, пересунуту на десять елів далі. Третю ціль поставлять ще далі, і так аж поки визначиться остаточний переможець. Переможець одержує золоту стрілу й посаду королівського лісника. Він також виборює право обрати королеву дня.

Знову заграли сурми, і лучники приготувалися стріляти. Натовп усе ще сміявся і перешіптувався, тицяючи пальцями на недоладну по-стать, закутану в строкате ганчір'я і куций чернечий каптур. Та ось вистрілив перший лучник, і всі затамували подих.

Ціль стояла не дуже далеко, і двадцять стрільців з двадцяти влучили в самісіньке яблучко. [...] Натовп шаленим ревом і вигуками вітав переможців першого туру змагання. Знову заспівали сурми, і другу ціль було поставлено уже за сорок елів.

Перші три лучники і цього разу покладали стріли у внутрішнє коло. Четвертий і п'ятий лучники ледве зачепили краєчок кола. Роб спокійно пустив свою стрілу, і вона впевнено лягла в сяючу цяточку.

— Жебрак! Дивіться, що робить жебрак! — шаленів натовп.

І справді, стріла Роба стриміла набагато ближче до середини, ніж будь-чия інша. Влучніше за нього вистрілив тільки «Одноокий», як охрестив натовп парубійка з перев'язаним оком. На його постріл глядачі відповіли одностайним ревом. Таку стрільбу можна було побачити в Ноттінгемі не кожного дня.

*Маріан і шериф Ноттінгемський
Кадр з кінофільму «Робін Гуд: король злодіїв»
(режисер Кевін Рейнолдс, 1991 рік)*

¹ Герольд — оповісник на лицарських турнірах.

² Ель — давня міра довжини, приблизно 113 см.

Решта лучників один за одним схилили і з похнюпленими головами відійшли назад. Тим часом сурми сповістили про початок третього туру — ціль установили на відстані п'ятдесяти елів.

— Слово честі, мій друже, ви непогано володієте луком, — сказав Робові його дивний сусіда. — Хочете, щоб я зараз стріляв перед вами?

— Ні, — відповів Роб, — але ви також дуже добрий стрілець, і якщо перемога дістанеться мені, то отих індіків ви напевне залишите далеко позаду. — Він зневажливо кивнув у бік трьох лучників, навколо яких стовпилися їхні поклонники, слуги шерифа, єпископа та графа.

Після цього погляд Роба ковзнув у ложу, де сиділа прекрасна Маріан. Здавалось, дівчина також стежила за ним, бо очі їхні зустрілись.

Лучники знову приготувались до стрільби. Відчувалось, що вони трохи нервуються. Третя ціль виглядала меншою, ніж саме яблучко першої. Стріли перших трьох претендентів на приз ледь зачепили краєчок внутрішнього кола.

Роб занепокоєно став на лінію стрільби. А непокоїтись було чого. Саме в цей час набігло кілька хмарок, затьмаривши ціль, і повіяв різкий боковий вітерець. На мить юнак звернув свій погляд на ложу, де сиділа темноока дівчина. Серце його радісно тьохнуло. Маріан помітила цей погляд і заспокійливо усміхнулась! Роб одразу відчув, що вона упізнала його. Юнак упевненою рукою натягнув лук і, вибравши мить між поривами вітру, пустив стрілу. Вона співуче пролетіла через поле і вп'ялася в самісіньку середину цілі.

— Жебрак! Жебрак! — заволав збуджений натовп.

Парубійко із зеленою пов'язкою на оці зневажливо посміхнувся і став до бою. Він натягнув лук і, ніби й не дивлячись на ціль, пустив крилату стрілу. Вона зі свистом шугнула до цілі; сотні застиглих очей проводжали її в польоті. І знову дикий рев натовпу розітнув напружену тишу. Стріла Одноокого лише трішечки не влучила в середину, але обідрала пір'я на стрілі Роба. Придивившись до цілі й зрозумівши свою помилку, невідомий лучник здивовано знизав плечима. Він не врахував перемінних подувів вітру, і стрілу занесло трохи вбік. Та, незважаючи на свою поразку, він перший поздоровив Роба з перемогою.

— Сподіваюсь, ми ще колись позмагаємося, — сказав він. — А по правді, мені зовсім не потрібна ота золота цяцька; я просто хотів допекти ненависному шерифу. Що ж, тепер коронуй обраницю свого серця.

І, несподівано повернувшись спиною, він зник у натовпі.

Герольд запросив Роба до ложі шерифа, де чекала його винагорода.

— Дивний ти хлопець, — промовив шериф, знервовано кусаючи губи, — але стріляєш добре. Як тебе звати?

Маріан підсунулась ближче й уважно дослухалася відповіді.

— Я Роб Мандрівник, мілорде шерифе, — відповів лучник-жебрак.

— Ну от що, Робе Мандрівник, — мовив шериф, — хоч ти й не дуже дбаєш про своє тіло та одяг, але до пуття тебе можна довести. Хочеш на службу до мене?

— Роб Мандрівник завжди був вільний і не бажає нікому служити.

Брови шерифа погрозово зійшлися на переніссі, але заради дочки та золотої стріли він удав, що пропустив відповідь жebraка повз вуха.

— Робе Мандрівник, — сказав він, — ось золота стріла, яка належить кращому лучникові нинішнього дня. І ти завоював цей приз. Подаруй його тій, яка цього справді гідна.

При цих словах герольд підштовхнув Роба ліктем і майже силоміць повернув його до дочки шерифа, яка сиділа з пісною усмішкою на вустах. Та Роб не звернув на це уваги. Він узяв золоту стрілу й підійшов прямо до ложі, де сиділа прекрасна Маріан.

— Леді, — звернувся до неї Роб, — прошу вас, прийміть оцей маленький подарунок від бідного мандрівника, готового завжди вам служити найкращими стрілами із свого сагайдака.

— Дякую вам, Робе в каптурі, — відповіла дівчина, лукаво звівши брівку і встромивши сяючу стрілу в своє темне волосся.

Натовп голосно закричав:

— Слава нашій королеві! Слава!

Шериф тільки зиркав спідлоба на обірванця лучника, який відмовився від служби в нього, без слова подяки забрав приз та ще й на очах у всіх принизив його дочку. Шериф покликав свою сторожу й наказав стежити за жebraком. Але Роб спритно крутнувся і, загубившись у натовпі, швидко попрямував до міської брами.

Того ж самого вечора посеред галявини в Шервудському лісі навколо багаття сиділо сорок молодців, одягнених у все зелене. Вони

*Ілюстрація художника
Грега Хільдебрандта*

смажили на вогні оленину і весело гомоніли. Раптом десь поблизу хруснула гілка. Тієї ж миті всі скочили на ноги і схопилися за зброю.

— Не бійтеся, це — друг, — пролунав з хащі дзвінкий голос. — Я шукаю удовиних синів.

Наперед виступило три удовиченки.

— Та це ж Роб! — вигукнули вони. — Ласкаво просимо в Шервудський ліс, Робе!

Решта лісовиків теж підійшли до Роба і гаряче тисли йому руку, бо всі вони вже знали його історію. Після цього один із трьох синів удови, на прізвисько Дебелий Вілл, вийшов наперед і промовив:

— Друзі, усі ви знаєте, що нашому загонові досі бракувало ватажка — шляхетного, добре вихованого, розумного, спритного і сміливого. Здається, тепер ми знайшли отамана в особі цього юнака. Я і мої брати сказали йому, що ви оберете собі у ватажки того, хто пошіє сьогодні шерифа у дурні, заволодівши його золотою стрілою. Правду я кажу?

Всі погодилися, і Вілл обернувся до Роба.

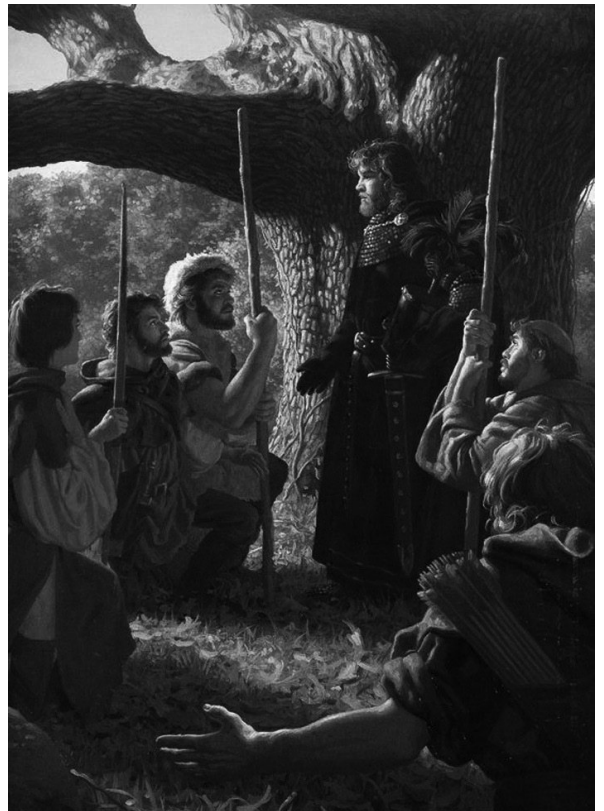
— Які новини принесли ви з Ноттінгема? — запитав він.

Роб засміявся.

— Можу сказати, що я таки справді пошив шерифа у дурні, а на додачу ще й забрав у нього золоту стрілу. Однак щодо призу, ви мусяте повірити мені на слово, бо я подарував його одній дівчині. Я буду радий, коли ви приймете мене у вашу сім'ю простим лучником. Бо тут, я бачу, є старші й досвідченіші люди, ніж я.

На цих словах із групи лісовиків вийшов наперед високий смагляволиций чоловік, і Роб одразу впізнав у ньому лучника із зеленою пов'язкою на оці; тільки пов'язку тепер він зняв і дивився на світ обома очима — сміливими й чесними. Він сказав:

— Роб у каптурі — так, здається, назвала вас леді — я можу потвердити ваші слова. Ви уміло збили пиху з шерифа, не гірше, ніж це зробив би я. Ми не вимагатимемо од вас золотої стріли, бо вона потрапи-

*Ілюстрація художника
Грега Хільдебрандта*

ла в гарненькі ручки. А хто з нас краще стріляє, ви чи я, це нехай покаже майбутнє. Однак я, Вілл Стютлі, при всіх заявляю, що не визнаю ніякого іншого ватажка, крім вас.

І добрий Вілл Стютлі розповів друзям усе, що сталося під час змагань, а потім простягнув Робові руку на знак своєї відданості.

Те саме зробили троє молодих удовиченків, а слідом за ними з радісними вигуками й усі інші розбійники, серед яких Вілл Стютлі досі вважався найкращим стрільцем. Усі випили за Роба по кухлю чорного пива, після чого щойно обраного ватажка нарекли Робіном Гудом. Роб не заперечував, бо так назвала його прекрасна Маріан.

Того вечора ще довго навколо багаття лунали бадьорі пісні й точилися веселі розмови. Ватага подарувала Робіну Гудові ріжок, яким він мав скликати своїх бійців. Усі урочисто поклялися в тому, що, забираючи гроші та речі в багатіїв, вони всіляко допомагатимуть бідним та знедоленим. Клятву давали під розлогим пишнолистим дубом, при спалахах полум'я, за доброю вечерею і кухлем пива. Так Робін Гуд став розбійником.

Переказ Юрія Юри, переклад віршів з англійської Леоніда Солонька

Історична енциклопедія

Стрілецький лук має давню історію, його використовували ще первісні люди. Впродовж багатьох віків цей вид зброї вдосконалювався, але в часи Середньовіччя з нього все одно можна було поцілити лише на невеликі відстані. Згідно з баладами, розбійник Робін Гуд та його лісові товариші стріляли з так званого *великого англійського лука*, довжина якого сягала 1,5 метра! Однак в Англії XI – XII століть найпоширенішою зброєю у королівських військах був не лук, а арбалет. Знать уважала лук ненадійною і зовні потворною зброєю простолюду.

Проте вже наприкінці XII століття ставлення до цього виду зброї різко змінилося. Очевидець описав, як під час облоги одного із замків стріла з маленьким металевим наконечником, випущена з великого англійського лука, поранила коня, пройшовши крізь кольчугу і ногу рицаря та дерев'яне сидло! Також він на власні очі бачив, як ці стріли пробили міцні дубові двері замку завтовшки 4 дюйми (10 см)!

Відтоді добре озброєні рицарі, які вважалися непереможною силою в середньовічній армії, виявилися абсолютно безпорадними перед луками, з яких селяни стріляли дичину. У зв'язку із цим королівські війська терміново поповнили загонами піхотинців-лучників, набраних із числа йоменів, які жили в лісистих місцевостях Англії.

Особливо багато добре підготовлених стрільців з'явилося в армії після того, як король оголосив, що браконьєри та інші злочинці, які переховуються від закону в лісах (зокрема і в Шервуді), будуть помилувані, якщо стануть на службу лучниками. Королі особливо цінували стрільців і платили їм більше, ніж решті піхотинців.

Унаслідок цього рицарі змушені були застосувати надійніший вид обладунків, оскільки кольчуга їх уже не захищала від стріл. Таким чином, із XIII століття пошире-

ним стає важке бойове спорядження, що суттєво обмежувало рухи рицарів. Із металевих опуклих обладунків, які тепер повністю заковували тіло вершника, смертоносні стріли просто зісковзували.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

✿ Готуємося до роботи з твором

1. Згадайте особливості жанру *фольклорної балади*.
2. Що є спільного, а що відмінного між *баладами і билинами*?
3. Що вам відомо про історію виникнення *балад про Робіна Гуда*?

✿ Працюємо над змістом твору

4. Розкажіть, яким було дитинство Роберта. Як хлопчик почувався у лісі?
5. Чому життя родини головного лісничого різко змінилося?
6. Як юний Роберт опинився поза законом?
7. Як хлопець познайомився з лісовими братами?
8. Чому вдовині сини та інші йомени і ремісники змушені були тікати до лісів?
9. Із якою метою Роб вирушив до Ноттінгема?
10. Чому він не міг відкрито з'явитися у місті?
11. Розкажіть про участь Робіна у змаганнях стрільців.
12. Як ви гадаєте, що сталося б із Робом, якби його викрили у Ноттінгемі?
13. Поясніть, звідки взялося прізвисько Робін Гуд (Robin Hood).

✿ Узагальнюємо і підсумовуємо

14. Схарактеризуйте образ Робіна Гуда.
15. Розкажіть, ким були лісові розбійники і чому вони опинилися поза законом.
16. Яким постає у баладі шериф Ноттінгемський?
17. Доведіть, що в образі Робіна Гуда втілилися кращі риси захисника знедолених.
18. Як у баладах про Робіна Гуда лісові брати *протиставляються* місцевим феодалам?

✿ Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

19. Порівняйте образи **Робіна Гуда** та **Іллі Муромця**.
20. Поміркуйте, що спільного в характерах цих героїв епічних пісень. Що є відмінного у їх зображенні?
21. Згадайте, як ставилися до багатства Ілля Муромець і Робін Гуд.
22. Складіть таблицю у два стовпчики і впишіть, які з перелічених якостей властиві Робінові Гуду та Іллі Муромцю: жорстокість, справедливість, мужність, почуття гумору, жадібність, зневага до багатства, серйозність, прагнення полегшити життя бідним, підступність, співчуття знедоленим, надзвичайна сила, майстерність у володінні зброєю, самовихваляння, похмура стриманість, відчайдушна легковажність, бажання вступити на службу, незалежність.

23. Доведіть, що головною темою балад про Робіна Гуда є боротьба із соціальною нерівністю, а головною темою билин — захист батьківщини від завойовників.

 Застосовуємо поняття з теорії літератури

24. Знайдіть ознаки *баладного жанру* в пісні «Робін Гуд».

25. Згадайте з вивченого у 6 класі, що таке *сюжет*. Поясніть, чому балади про Робіна Гуда називають сюжетними піснями.

26. Поясніть, чому балади про Робіна Гуда називають *фольклорними*.

27. Прочитайте фрагмент із балади про Робіна Гуда:

1. Robin Hood hee was and a tall young man,
Derry derry down
And fifteen winters old,
And Robin Hood he was a proper young man,
Of courage stout and bold.
Hey down derry derry down.

2. Robin Hood he would and to fair Nottingham,
With the general for to dine;
There was he ware of fifteen forresters,
And a drinking bear, ale and wine.

3. "'What news? What news?' said bold Robin Hood;
'What news, fain wouldest thou know?
'Our king hath provided a shooting-match':
'And I'm ready with my bow'.

4. "We ho'd it in scorn," then said the forresters,
"That ever a boy so young
Should bear a bow before our king,
That's not able to draw one string.' [...]

Поміркуйте, які ознаки *фольклорної пісні* є в цьому уривку.

28. Визначте, про які саме пригоди Робіна Гуда йдеться в цьому фрагменті.

 Виконуємо творчі завдання

29. Уявіть, що ви живете в Англії XV–XVI століть і берете участь у травневих святах, на яких ушановують Робіна Гуда. Поміркуйте, де і як ви розважатиметеся.

30. Складіть план святкової хороводної інсценізації однієї з пригод Робіна Гуда.

Радимо прочитати

Англійська фольклорна балада
«Поєдинок Робіна Гуда з Гаєм Гізборном»

ЛІТЕРАТУРНА БАЛАДА

Жанр *літературної балади*, як і жанр фольклорної балади, вирізняється надзвичайною багатоманітністю. Він розвивався впродовж багатьох віків, постійно змінюючись і набуваючи нових рис.

Один із видів літературної балади виник у середньовічній Франції на основі *фольклорних хороводних пісень* та *рицарської поезії*. Ці французькі балади існували протягом XIV–XVI століть. Зазвичай у них виражалися почуття, а не опис подій, тобто в добу Середньовіччя літературні балади, на відміну від фольклорних, були *несюжетними* (або неспічними).

Новий розквіт жанру літературної балади припав на кінець XVIII–XIX століття. Він був пов'язаний із пробудженням цікавості письменників до історичної давнини і середньовічного фольклору. Багато з них, мандруючи Англією, Шотландією, Німеччиною, країнами Скандинавії, записували тексти старовинних народних балад та історичних пісень, укладали їх у збірки і видавали.

Тогочасну культурну Європу вразила різноманітність тем, образів та сюжетів цих фольклорних творів; їхній національний колорит, пригодницький і казково-містичний зміст. Унаслідок цього в літературі з'явився і став надзвичайно популярним жанр, що виник на основі середньовічних народних балад.

Нова *літературна балада XIX століття* отримала назву *романтичної*¹. У середньовічних фольклорних творів вона запозичила багато *міфологічних, легендарних, казкових сюжетів та образів; емоційність і напружений розвиток дії* (переважно з трагічним фіналом).

Проте автори нових балад зверталися і до літературних джерел: *історичних літописів, придворних хронік та середньовічних романів*. Поети XIX, розробляючи переважно легендарно-казкову або історичну тематику, намагалися уникати сучасних тем.

На відміну від народних, літературні балади призначалися не для співу, а для читання. Однак на тексти деяких авторських балад пізніше була написана музика.

Отже, *літературна балада* – це сюжетний віршований твір, у якому зображуються незвичайні (переважно трагічні) події історичного, героїчного або фантастичного змісту.

¹ Літературні твори кінця XVIII – першої половини XIX ст., в яких описуються сильні пристрасті та надзвичайні пригоди, називають *романтичними*.

Фрідріх Шиллер (1759 – 1805)

Німеччина у XVIII столітті була однією з найвідсталіших країн Європи. Її розвиткові заважала роздробленість на кілька сотень невеликих держав: королівств, герцогств і навіть окремих рицарських маєтків.

В одній із таких карликових німецьких держав – Вюртемберзькому герцогстві – у місті Марбах у 1759 році народився видатний поет і драматург *Йоганн Фрідріх Шиллер*. Батько майбут-

нього поета був бідним полковим фельдшером, якого після відставки призначили садівником у герцогських парках. Він мріяв, що в майбутньому син стане священиком. У шестирічному віці Фрідріх пішов до школи і, на радість батька, виявився здібним учнем. Хлопчик швидко засвоював давні мови і навіть захопився складанням віршів.

Коли чотирнадцятирічний Фрідріх завершував навчання у школі, вюртемберзький герцог Карл Євгеній різко змінив життя хлопця. Усупереч давньому бажанню старого Шиллера, герцог фактично примусив свого садівника віддати талановитого сина не в монастирську школу, де готували священиків, а до військової Академії, що була елітним навчальним закладом. Однак в Академії панував дух солдатської муштри, яка цілковито придушувала особисту свободу юнаків. Вихователі, крім інших обов'язків, мали стежити за вихованцями, піддавати їх фізичним покаранням за провини, садити в карцер на хліб і воду.

За три роки до закінчення Академії Фрідріх несподівано обрав спеціалізацію з медицини. Біографи припускають, що Шиллер зробив цей вибір для того, щоб у нього з'явився вільний час, який випадав студентам-медикам у нічні чергування в палатах шпиталю. Ці самотні години юнак присвячував літературній творчості.

Після закінчення навчання в Академії двадцятиоднорічний Фрідріх Шиллер був направлений до штутгартського гарнізону на посаду полкового лікаря з мізерною платнею. Живучи у Штутгарті, він у 1781 році несподівано отримав пропозицію поставити свою драму «Розбійники» в театрі сусіднього герцогства. Без відома Карла Євгенія драматург-початківець погодився на цю постановку, а згодом без дозволу поїхав на прем'єру.

Драма мала надзвичайний успіх, однак молодий автор недовго ним тішився. Карл Євгеній, який вважав, що його підданці повинні у всьому йому звітувати, неабияк розлютився, коли дізнався про самоуправство Шиллера. Герцог Вюртенберга мріяв, щоб його правління стало одним із найяскравіших у Європі: він будував палаци, витрачав величезні кошти, аби запросити до себе на службу кращих митців. Тому, дізнавшись про постановку п'єси Шиллера у чужому місті, яка принесла тим самим славу іншому герцогству й іншому герцогу, Карл Євгеній звинуватив юнака у відсутності патріотизму.

Викликавши поета до себе, герцог віддав його під арешт на 14 днів та заборонив писати будь-що, крім творів на медичну тему. У разі непокоря Карл Євгеній погрожував юнакові безстроковим ув'язненням у фортеці та позбавленням батька місця служби, а сім'ї — шматка хліба.

Фрідріх, обурений сваволею герцога, прийняв відчайдушне рішення — вересневої ночі 1782 року, ризикуючи життям, він утік із Вюртемберга. Юнак залишив рідних, опинився без засобів до існування з твердим наміром розпочати нове життя. Молодий та амбітний драматург сподівався, що зуміє здобути славу і забезпечити своє існування.

Та, незважаючи на театральні успіхи, наступні вісім років Шиллер злидарював. Невеликих заробітків драматурга не вистачало, він постійно переїжджав з міста до міста у пошуках кращої долі, аж поки не зупинився в невеличкому містечку Веймар, де жив і творив геніальний німецький поет Й. В. Гете. Як здивовано писав Фрідріх Шиллер, у Веймарі було «ледь помітне герцогське правління».

У 1790 році веймарський герцог призначив Шиллеру невелику пенсію, але виявилось, що роки поневірянь позначилися на його здоров'ї — у 31-річного поета розвинулася важка хвороба, яка супроводжувалася лихоманкою, задишкою, слабкістю, болями і втратою притомності від найменших рухів. Однак у цей період Шиллер написав багато як поетичних, так і драматичних творів, які принесли йому славу видатного німецького літератора.

*Будинок у місті Марбах,
в якому народився Фрідріх Шиллер*

Більшість балад Фрідріх Шиллер створив у 1797 році. У кожній баладі він порушує моральні проблеми загальнолюдського значення. Вважається, що сюжет балади *«Рукавичка»* був запозичений із французької історичної хроніки XVI століття, де описано подію, в якій фігурують реальні постаті: французький король Франціск I (1494 – 1547) і капітан гвардії граф Монтгомері Габріель де Лорж.

«Одного разу, коли Франціск I збирався дивитися на борню левів, одна дама впустила свою рукавичку і сказала закоханому в неї рицареві *Делоржу*: "Якщо хочете справді переконати мене, що так сильно мене кохаєте, як оце щоденно в цім присягаєтеся, то підніміть рукавичку". Делорж спустився вниз, узяв рукавичку, що лежала посередині між цими жахливими звірами, повернувся на трибуну і кинув дамі в обличчя. Відтоді він уже не хотів її ніколи бачити, незважаючи на неодноразові запрошення та натяки з її боку».

У своїй баладі Фрідріх Шиллер акцентує увагу на проблемі честі й людської гідності, на безумовній цінності людського життя. Поет протиставляє хвилину бездумну примху придворної красуні та смертельну небезпеку, на яку наражався закоханий рицар.

РУКАВИЧКА

Ждучи на грища і забави,
В звіринці своїм величаво
Король Франциск сидів;
Тіснились вельможі при троні.
А кругом, на високім балконі
Дам барвистий вінок процвів.

Король дав знак рукою —
І з ґрат сторожкою стопою
Виходить лев;
Але не лунає рев:
Пустелі друг
Зором німим обводить круг
Арени —
І випростав з позіхом лапи,
І гривою стряс густою,
І ліг самотою.

І знову владар маше рукою —
На знак царський
Тигр жаський
З клітки рине тісної
Ско́ком потужним;
Лева він бачить і виє,
Напружує шию,
Кола страшні вибиває хвостом
І лиже рот язиком;
І кроком несміло-пружним
Лева обходить він
І, волі невольний син,
Півнить арену риком
Хрипким і диким. —
Погас його рев луною,
І осторонь хижий ліг.

Ілюстрація художника Івана Кускова

І знову владар маше рукою —
І зіво дверей вивертає їх:
Двох леопардів прудких;

В буянні мужнього палу
На тигра вони напали;
Той лапою б'є їх тяжкою,
І вже підводиться лев;

Його могутній рев
Прогримів — і став спокій;
І, не давши волі злóbі рвачкїй,
Люті лягли по короткїм бою.

Нової жде битви вельможне гроно.
І раптом упала з балкона
Рукавичка красної дами
Між хижаками.

І мовить лицарю юна
Кунігунда, глузлива красуня:
«Щодня, щогодини, лицарю мїй,
Присягаєтесь ви в любові своїй —
Принести рукавичку прошу вас!»

І лицар Делорж поспїшає і враз
Збїгає наниз безстрашно,
І кроком твердим
Ступає між звіром тим,
І бере рукавичку відважно.

І, повні подиву й жаху німого,
Лицарі й дами глядять на нього,
А він, спокїйний, назад їде —
І гомїн безмежний навколо росте
На честь його перемоги.
Кунігунда героя очима вітає —
Той погляд щастя йому обїцяє —
Але, зїйшовши під крики бучні,
Вїн рукавичку в лице їй кинув:
«Подяки, дамо, не треба менї!» —
Сказав і її покинув.

За перекладом із німецької Михайла Ореста

DER HANDSCHUH

Vor seinem Löwengarten,
Das Kampfspiel zu erwarten,
Saß König Franz,
Und um ihn die Großen der Krone,
Und rings auf hohem Balkone
Die Damen in schönem Kranz.

Und wie er winkt mit dem Finger,
Auf tut sich der weite Zwinger,
Und hinein mit bedächtigem Schritt
Ein Löwe tritt
Und sieht sich stumm
Rings um,
Mit langem Gähnen,
Und schüttelt die Mähnen
Und streckt die Glieder
Und legt sich nieder.

Und der König winkt wieder,
Da öffnet sich behend
Ein zweites Tor,
Daraus rennt
Mit wildem Sprunge
Ein Tiger hervor.

Wie der den Löwen erschaut,
Brüllt er laut,
Schlägt mit dem Schweif
Einen furchtbaren Reif,
Und recket die Zunge,
Und im Kreise scheu
Umgeht er den Leu
Grimmig schnurrend,
Drauf streckt er sich murrend
Zur Seite nieder.

Und der König winkt wieder;
Da speit das doppelt geöffnete Haus

Zwei Leoparden auf einmal aus,
Die stürzen mit mutiger Kampfbegier
Auf das Tigertier;
Das packt sie mit seinen grimmigen Tatzen,
Und der Leu mit Gebrüll
Richtet sich auf - da wird's still;
Und herum im Kreis,
Von Mordsucht heiß,
Lagern sich die greulichen Katzen.

Da fällt von des Altans Rand
Ein Handschuh von schöner Hand
Zwischen den Tiger und den Leun
Mitten hinein.

Und zu Ritter Delorges spottender Weis',
Wendet sich Fräulein Kunigund:
«Herr Ritter, ist Eure Lieb' so heiß,
Wie Ihr mir's schwört zu jeder Stund,
Ei, so hebt mir den Handschuh auf.»

Und der Ritter in schnellem Lauf
Steigt hinab in den furchtbarn Zwinger
Mit festem Schritte,
Und aus der Ungeheuer Mitte
Nimmt er den Handschuh mit keckem Finger.

Und mit Erstaunen und mit Grauen
Sehen's die Ritter und Edelfrauen,
Und gelassen bringt er den Handschuh zurück.
Da schallt ihm sein Lob aus jedem Munde,
Aber mit zärtlichem Liebesblick —
Er verheißt ihm sein nahes Glück —
Empfängt ihn Fräulein Kunigunde.
Und er wirft ihr den Handschuh ins Gesicht:
«Den Dank, Dame, begehrt ich nicht!»
Und verläßt sie zur selben Stunde.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Готуємося до роботи з текстом

1. Що вам відомо про видатного німецького поета і драматурга **Фрідріха Шиллера**?
2. Складіть хронологічну таблицю життя і творчості Фрідріха Шиллера.

3. Згадайте жанрові особливості *літературної балади* кінця XVIII–XIX століть.
4. Який вплив мав на літературну баладу фольклор?

✿ *Працюємо над змістом твору*

5. На які дві частини можна поділити баладу Ф. Шиллера «Рукавичка»?
6. Поясніть, яке особливе значення має у творі опис місця дії.
7. Як поет нагнітає відчуття небезпеки? Які почуття він хоче викликати у читачів?
8. Про що попросила придворна красуня закоханого рицаря Делоржа?
9. Як у скрутній ситуації герої балади зумів відстояти власну гідність?
10. Як упродовж короткого часу змінюються почуття героїв балади: Кунігунди до Делоржа і Делоржа до Кунігунди? Поясніть причини цих змін.

✿ *Узагальнюємо і підсумовуємо*

11. Схарактеризуйте образи придворної дами і рицаря.
12. Як ви гадаєте, що деспотична Кунігунда своїм наказом хотіла продемонструвати рицарю й глядачам?
13. А що продемонстрував Делорж своїм вчинком придворним і своїй дамі серця?
14. Доведіть, що дикі звірі не настільки жорстокі, як Кунігунда.
15. На вашу думку, яке видовище того дня найбільше вразило глядачів? Чому? А що вас найбільше вразило в подіях балади?
16. Згадайте, звідки зазвичай запозичували свої сюжети автори літературних балад. А звідки був запозичений сюжет балади Фрідріха Шиллера «Рукавичка»?

✿ *Міркуємо самостійно*

17. Порівняйте сюжети давньої хроніки і балади Ф. Шиллера. На чому автор балади акцентує увагу?
18. Який ідеал людини, на вашу думку, сповідує у цій баладі поет?
19. **Йоганн Вольфганг Гете** сказав: «Через усі творіння Шиллера проходить ідея свободи». Поясніть, як ідея свободи особистості втілена у баладі «Рукавичка».

✿ *Застосовуємо поняття з теорії літератури*

20. Поясніть, чому твір Ф. Шиллера «Рукавичка» є *літературною баладою*.
21. Наведіть приклади використання прийому *протиставлення*.
22. Доведіть, що баладі «Рукавичка» притаманний активний розвиток *сюжету*.
23. Згадайте, що таке **оригінал** і **переклад**. Який із поданих вище текстів балади «Рукавичка» є оригіналом, а який – перекладом?
24. Хто переклав баладу Ф. Шиллера українською мовою?
25. Згадайте особливості *переспіву*. Чим переспів відрізняється від перекладу?

✿ *Виконуємо творчі завдання*

26. Уявіть, якими були стосунки між Кунігундою і Делоржем до випадку у звіринці короля Франциска I.
27. Розкажіть передісторію подій, зображених у баладі.
28. Яким би ще міг бути фінал у цьому творі?

Адам Міцкевич (1798 – 1855)

Адам Міцкевич — видатний польський поет, який ще за життя здобув європейське визнання. Твори Міцкевича пройняті ідеями вільнолюбства, тираноборства і палкою любов'ю до батьківщини — Польщі (Речі Посполитої), яка ще до народження поета втратила незалежність і була поділена між Росією, Австрією та Пруссією.

Народився майбутній поет на хуторі Забсья поблизу містечка Новогрудок (нині територія Білорусі) у сім'ї збіднілого шляхтича. Батько поета мав репутацію людини розумної, справедливої і патріотично налаштованої. У 1801 році Міцкевичі оселилися в старовинному

Музей А. Міцкевича у Новогрудку

містечку Новогрудок, відомому з XI століття, на території якого збереглися руїни давнього замку, що колись належав литовським князям.

Дитячі роки поета можна без перебільшення назвати щасливими: сім'я була дуже дружною. У домі шанували «старопольські традиції». З дитинства хлопцеві запам'яталися народні пісні, які йому співала нянька. Коли вже дорослому Міцкевичу подарували збірку народних польських, литовських та українських пісень, він сказав: «Надзвичайно, що всі ці пісні, за дуже малим винятком, я чув, коли був дитиною, в Новогрудку, в батьківському домі». Тут Адам не раз слухав і розповіді про «золоту вольність» Речі Посполитої, про широку натуру та відвагу старої польської шляхти. Вечорами в Міцкевичів збиралися новогрудські шляхтичі, які розмовляли про політику, тужили за минулим та мріяли про незалежність своєї батьківщини.

У 1807 році Адам пішов до місцевої школи, де зробив перші поетичні спроби. Адамове навчання збіглося з часом, коли Франція, очо-

лювана Наполеоном, вела війни у Європі. З іменем імператора Наполеона поляки пов'язували можливість відродження Речі Посполитої, тому вони щиро вітали напад французів на Російську імперію у 1812 році. До французької армії вступило понад 120 тисяч поляків, щоб особисто взяти участь у визволенні батьківщини. Розгром Наполеона в Росії поклав край сподіванням на відновлення незалежності Польщі й водночас став найтрагічнішим дитячим спогадом Адама — він особисто бачив обірваних, обморожених і голодних солдатів, які взимку 1812 року втікали через Новогрудок від російської армії.

У 1815 році Міцкевич поїхав у Вільно (сучасний Вільнюс) навчатися в університеті. Тут він вступив до таємного товариства, учасники якого ставили перед собою просвітницькі цілі й відкрито говорили про принижене становище поляків у Російській імперії.

Закінчивши університет, Адам учителював у місті Ковно. Саме тут Міцкевич відбувся як поет. Він із головою поринув у творчість і вже у 1822 році видав першу поетичну збірку, що зробила його знаменитим і стала важливим етапом не лише в його творчості, а й в усій польській поезії. **Балади**, що увійшли до збірки, були близькими до фольклору, в них використовувалися сюжети народних переказів та легенд, а наскрізною темою стала тема боротьби за визволення батьківщини.

Наприкінці серпня 1823 року у Вільно було викрито таємне товариство, до якого входив Міцкевич, і поліція почала масові арешти його учасників. Друзі, які сприймали Міцкевича як видатного національного поета, намагалися вберегти його від небезпеки, тому під час слідства одностайно стверджували, що Адам у товаристві «не перебував, тому що у Вільно тоді не жив». Однак слідча комісія ухвалила рішення про виселення поета «у віддалені від Польщі губернії Росії». 25 листопада 1824 року Міцкевич змушений був залишити рідні краї, не знаючи, що більше ніколи їх не побачить.

Адам Міцкевич на полюванні в старопольському вбранні (картина Юліуша Коссака «Адам Міцкевич з Садик-пашою в Туреччині», 1890 р.)

У баладі «*Світезь*»¹ (у деяких перекладах «Світязь») Адам Міцкевич поетично опрацював легенду про давнє місто Світезь (Świtez), що потонуло у водах озера, та народні повір'я про водяних німф, або *світезянок*. Використавши фольклорні мотиви, поет написав баладу про любов до рідного краю, у якій чути заклик до боротьби проти поневолювачів. Історичною основою твору стали постійні війни, які з XIV століття Московське царство вело з Литовським князівством, розширюючи свою територію.

Події балади відбуваються в давні часи, коли Новогрудок був столицею Литовського князівства, яким правив великий князь *Мендог*². І ось на це місто нападає російський цар. Литовський князь Мендог звертається по допомогу до свого союзника *Тугана*, який княжить у місті Світезь.

Вірний присязі, Туган із воїнами вирушив на поміч союзникові, залишивши у Світезі тільки жінок. І одразу ж, скориставшись відсутністю війська, на беззахисне місто напали вороги.

Мешканки Світезя розуміли, що не зможуть протистояти завойовникам і завадити розграбуванню багатого міста, тому вирішили знищити усі цінності, якими володіли світезяни, а для себе обрали смерть. І тоді донька Тугана звернулася до Бога з благанням про допомогу. Бог почув молитву, і місто зникло під водою. Так замість міста Світезь з'явилося озеро, а його мешканки перетворилися на німф-світезянок.

Не так давно геологи виявили, що озеро Світезь поблизу Новогрудка, яке має напрочуд правильну форму, справді утворилося внаслідок провалу ґрунту в підземні порожнини. Зараз озеро Світезь і його береги — ландшафтний парк, на території якого ростуть рідкісні для цієї місцевості види рослин.

Новогрудок часів Міцкевича.
Руїни давнього замку

СВІТЕЗЬ

Хто, в Новогрудським мандруючи краї,
Прагне на все надивитись, —

¹ Назву балади подано за перекладом Марії Пригари. *Світезь* є близьким до польського звучання цього слова (Świtez). Також назву озера, що розташоване на території Білорусі в Новогрудському районі Гродненської області, часто плутають з українським озером Волинської області, яке входить до групи Шацьких озер.

² Князь Мендог із балади Адама Міцкевича нагадує реальну історичну особу — князя Міндовга, який жив у 1195–1263 роках, був засновником і правителем Великого князівства Литовського. Міндовгу доводилося вести постійні війни, відбиваючи ворожі напади. Цього легендарного князя досі пам'ятають і шанують у Білорусі й Литві.

Хай у Плужинськiм бору побуває,
Гляне на озеро Світезь.

В пуці дрімучій розкинулись води —
Ясна і чиста рівнина,
Пуца їх тінню густою обводить,
Озеро — ніби крижина.

А як нічною проїдеш порою —
Станеш, затримавши подих:
Зорі побачиш вгорі й під собою,
Місяць у небі і в водах.

Чи то із небом злилися безодні.
Водяна дика пустеля,
А чи склепіння у сьйві холоднім
Небо, ввігнувшись, стеле?

Ген береги мов розтали поволі,
Сяєвом срібним повиті.
Наче ти в синім пливеш видноколі,
В тихій бездонній блакиті.

Вабить це озеро тихе й погоже,
В пiтьмі чаруючи очі;
Та лиш сміливець нечуваний може
Їхать туди опівночі.

Кажуть, там сила нечиста гуляє,
Бєнкети в озері править;
Хто проти ночі про це повідає —
Страшно і слухати навіть.

Часом пори там почувеш нічної
Поклики й грім під водою,
Стогін жіночий і брязкання зброї,
Вигуки дикого бою.

Гамір цей грізний вщуха за хвилину,
Бір прибережний шепоче,
Тільки молитва над озером лине,
Тужне благання дівоче.

Що воно значить? І хто відгадає?
Хто ту безодню прогляне?

Різне про теє народ повідає,
Правди ж не знають селяни.

Дідичів Світезі славних нащадок,
Пан у Плужинах багатий,
Ці таємниці діставши у спадок,
Вирішив їх розгадати.

Тож повелів він у ближньому місці
Довгі човни будувати,
Невід завглибшки аршинів за двісті
Кращим рибалкам в'язати.

Я остеріг, що тут Божої волі
Спершу спитатися треба, —
Дзвони гудуть не в одному костьолі,
Линуть молитви до неба.

Ксьондз із Цирина прибув на посвяту,
Благословення складає,
Ловлю за пановим гаслом початок,
Невід у воду пірнає. [...]

Ось підтягають до берега крила,
Мокрі зближаються сіті...
Що за страховище хвиля укрила?
Хто б то повірив у світі!

Ні, не страховище — жінку впіймали
Десь у підводній яскині¹:
Кучері білі, уста, мов корали,
Очі великі та сині.

Плине до берега дивна істота.
Люди стоять остовпілі,
Дехто й тікати лаштується потай, —
Жінка підводиться з хвилі.

Каже: «Чи знаєте ви, що донині
Всіх, хто тут плавав зухвало,
Озеро, знявши вали білопінні,
В прірві підводній ховало?..

---

¹ Яскина — печера.

Тим, що цей розшук почавши без тями,
Бога ви все ж не забули,
Бог вам сьогодні моїми устами
Давне повіда минуле.

Тут, де сумні простягаються піски,
Аїр росте та купава,
Місто було колись, сповнене блиску,
Пишна Туганів держава,

Світезь, ясною багата красою,
Мужньою силою воїв,
Під можновладних державців рукою
Квітла у славі й спокої.

Там, де цей ліс простягався похмурий,
Ниви стелилися здавна,
Ген Новогрудок здіймав свої мури,
Древня столиця преславна.

Раз по Литві прокотилась тривога:
Цар із Русі наступає;
Військо його оточило Мендога,
Сили у князя немає.

З дальніх кордонів він кличе дружину,
Пише до князя Тугана:
«Княже, рятуй! Поможі, бо загину!
Сила іде нездоланна».

Батько мій, те прочитавши послання,
Кличе: «Збирайтеся, вої!»
От і зійшлися вони на світанні,
Всяк при коні та при зброї.

Гримнули сурми, дружина рушає,
Князь виїжджає в діброву.
Раптом стає він і руки ламає,
В замок вертаючись знову.

Каже до мене: «Як власних підданців
Сам на поталу я кину?
Світезь не має ні мурів, ні шанців,
Тільки-но смілу дружину.

Як розділю своє військо надвоє,
Князю не дам оборони;
А коли всі ми підемо до бою, —
Як будуть діти і жони?»

«Батьку! — кажу я, — снагою і хистом
Допоможи батьківщині!
Бог захистить нас. Вночі я над містом
Ангела бачила нині».

Батько послухав, рушає до бою,
Ніч наступає в тривозі.
Раптом ми чуємо брязкання зброї,
Крики «ура» на дорозі.

Гримнув таран, завалилися брами,
Сиплються градом уламки,
Сиві діди і жіноцтво з дітками
Товпляться з плачем до замку.

«Леле! — гукають. — Он сунеться військо!
Русь за ворітьми лютує!
Вбиймо себе, бо загибель вже близько,
Смерть від ганьби урятує!»

Лють погасила тремтіння тривоги!
Люди жалю вже не просять,
Золото й шати жбурляють під ноги,
І смолоскипи приносять.

«Хто не умре — буде проклят назавше!»
Бачу, рятунку немає:
Той зацівав, до порога припавши,
Той вже сокиру здіймає.

Що нам — неволю ганебну прийняти,
Військо впустивши вороже?
А як у себе життя відібрати?
«Боже, — гукнула я, — Боже!

Як не втекти нам від лютої кари,
Нас захисти перед нею,
Громом убий із високої хмари
Чи заховай під землею!»

Ледве останнє я мовила слово, —
Біле щось нас огортає.
Очі втопила я в землю раптово —
Бачу, землі вже немає.

Так врятувався народ безборонний,
Так ми уникли неслави.
Бачиш квітки? То дівчата і жони,
Змінені в білі купави.

Мов ніжно-білі метелики, линуть
Скрізь над водою німою,
В листі зеленім, як віття ялини,
Всипані снігом зимою.

Образ чарівний дівочої цноти
Барви квіток затаїли,
Тут їх життя обминають турботи,
Смерті незборної сили.

Царські війська, розпалившись у битві,
Владу їх встигли спізнати,
Тут зупинившись, вони по гонитві,
Цвітом квітчаючи лати.

Хто лиш сягнув там рукою у воду,
Вирвав вологі стеблини,
Раптом хворобою вбитий страшною,
Згинув тієї ж хвилини.

Давню подію забуто, здається.
Є тільки відгомін кари:
Цвіт цей «цар-зіллям» в народі зоветься,
Так його вславлено чари».

Мовила й зникла княжна під водою,
З нею й човен та всі сіті.
З плескотом враз розійшлися надвоє
Води, туманом повіті.

Клекотом хвиля стрясає діброву,
З хвилі ніхто не зринає.
Води розгойдані сходяться знову,
Дівчини й сліду немає.

Переклад із польської Марії Пригари

У 1825 році Адам Міцкевич майже рік подорожував Україною. Його захоплювала надзвичайно мелодійна українська мова (поет писав: «Я був вражений українською мовою...»), народні звичаї і, звичайно ж, природа: херсонські степи, Кримські гори. Деякі краєвиди нагадували поетові пейзажі батьківщини, в якій він назавжди став вигнанцем і за якою невимовно тужив. Польський поет відвідав Київ, де побував у Києво-Печерській лаврі, а також Харків та Одесу, в якій планував працювати у ліцеї.

Незабутні враження від подорожі Кримом утілилися і всесвітньовідомій збірці поезій «Кримські сонети» та у баладах. Український вплив відчутний у багатьох поемах і ліричних творах Міцкевича.

Пам'ятник А. Міцкевичу у Львові
(скульптор Антон Попель, 1904 рік)

Пам'ятник А. Міцкевичу в Одесі
(скульптор Маркоз Мурманов, 2004 рік)

Творчість Адама Міцкевича, своєю чергою, мала великий вплив на українських поетів, зокрема на Тараса Шевченка та Івана Франка. Твори видатного поляка перекладали Леся Українка, Максим Рильський, Микола Бажан, Іван Драч, Борис Тен, Леонід Первомайський.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

✿ Готуємося до роботи з твором

1. Що ви знаєте про життя та творчість польського поета **Адама Міцкевича**?
2. Чому поета все життя цікавила тема незалежності Польщі?
3. Які історичні факти лягли в основу балади Адама Міцкевича «Світезь»?

✿ Працюємо над змістом твору

4. Перекажіть зміст балади «Світезь».

5. Яка біда нависла над народом новогрудського князя *Мендога*?
6. У чому трагізм вибору, перед яким опинився старий князь *Туган*, залишаючи своє місто Світезь?
7. Що мешканці обложеного міста Світезь визнали для себе найганебнішим у житті?
8. Яке рішення прийняли світезяни?
9. Із яким благанням звернулася до Бога князівна і як були врятовані містяни?
10. Яка доля спіткала царські війська у фіналі твору?

 Узагальнюємо і підсумовуємо

11. Як у баладі розкрито тему протистояння загарбникам?
12. Поміркуйте, що сталося б із мешканцями Світезя, якби місто захопили війська «царя із Русі».
13. Проведіть паралель із давніми подіями твору польського поета ХІХ століття та ситуацією, що склалася в сучасній Україні на початку ХХІ століття.

 Застосовуємо поняття з теорії літератури

14. Як у баладі «Світезь» історичні події минулого поєднуються з *фантастикою*?
15. Згадайте з вивченого у 5 класі, що таке *ідея твору*. Визначте ідею балади «Світезь».
16. Яка, на вашу думку, *тема* цієї балади?
17. Прочитайте опис картин природи на початку твору. Порівняйте *пейзаж* в оригіналі та в перекладі фрагмента балади:

Jeżeli nocną przybliżysz się doba
I zwrócisz ku wodom lice,
Gwiazdy nad tobą i gwiazdy pod tobą,
I dwa obaczysz księżycu.

Niepewny, czyli szklanna spod twej stopy
Pod niebo idzie równina,
Czyli też niebo swoje szklanne stopy
Aż do nóg twoich ugina:

Gdy oko brzegów przeciwnych nie sięga,
Dna nie odróżnia od szczytu,
Zdajesz się wisieć w środku niebokrega.
W jakiejś otchłani błękitu.

18. Які *епітети* та *порівняння* використано в описі природи?
19. Який настрій навіває цей пейзаж?
20. Знайдіть у баладі і прокоментуйте *антитезу* до опису спокійної поверхні озера.

 Виконуємо творче завдання

21. За бажанням у робочому зошиті намалюйте ілюстрацію до балади Адама Міцкевича «Світезь».

Роберт Льюїс Стівенсон (1850 – 1894)

Творчий спадок англійського письменника *Роберта Льюїса Стівенсона* надзвичайно різноманітний, і значна його частина присвячена історії рідної Шотландії.

Стівенсон народився в шотландському місті Единбург у заможній родині. Його дід, дядько та батько були талановитими інженерами-будівельниками морських маяків у важкодоступних місцях. Батько Стівенсона досяг неабияких ви-

сот у професії і хотів, щоби син теж продовжив сімейну традицію.

Однак хлопчик ріс дуже кволим і в дитинстві перехворів майже усіма хворобами, що тільки могли спіткати дитину. Причиною недуг був «найгірший у світі» единбурзький клімат — холодний, вологий, із густими морськими туманами і сильними вітрами. Половину свого дитинства Лу провів у ліжку, потерпаючи від гарячки, та коли кризи минули і наставали порівняно спокійні дні, хлопець виявляв дивовижний життєвий оптимізм та енергію.

Через проблеми зі здоров'ям шкільної освіти Стівенсон не здобув — щоразу відвідування школи завершувалося лихоманкою. Однак сімейні статки дозволяли наймати вчителів, тому за рівнем знань він аж ніяк не відставав від ровесників.

Як не дивно, постійне перебування під опікою, без якої хлопець просто не вижив би, дало поштовх до розвитку бурхливої фантазії. Шотландські перекази та легенди — про давні міжусобиці і про війни з англійцями — увійшли в його життя завдяки нянькам, які вважали, що кожен шотландець повинен їх знати.

Маяк Скеррівор, збудований дядьком та батьком письменника

Мати заохочувала свого Лу до читання книг — одним із перших таких творів став роман Даниїля Дефó «Робінзон Крузо».

Літературні здібності Льюїса виявилися дуже рано — завдяки матері збереглося його перше оповідання, написане у шість років. У дванадцятирічному віці Стівенсон уже був «видавцем» рукописного журналу й автором кількох «пригодницьких романів». Через хворобу життєвий досвід хлопця насправді виявився багатшим, ніж у його однолітків. Він більше читав, більше писав, більше бачив світ — батьки впродовж багатьох років возили сина до Італії та на південь Франції, щоб зміцнити його здоров'я.

Отриманих у домашніх умовах знань Стівенсону вистачило, щоб виконати волю батька і вступити до Единбурзького університету для вивчення інженерної справи. Проте у 1871 році юнак збунтувався і заявив, що хоче стати письменником. Батько, який уважав літературну працю неробством, був вражений рішенням сина, але єдине, чого домогся, — це переходу Льюїса на юридичний факультет.

У 1873 році стосунки між родиною і Льюїсом, який не надто переймався юриспруденцією, загострилися настільки, що батько викреслив його зі свого заповіту. Постійне хвилювання підкосило хворобливого юнака — у нього почалася жахлива лихоманка і він схуд до 50 кілограмів. Після обстеження з'ясувалося, що у Льюїса невиліковна хвороба — туберкульоз. Вижити він міг лише у теплому і сухому кліматі.

Відтак Стівенсон отримав змогу розпоряджатися своїм життям на власний розсуд. Батько призначив синові невелике утримання і відправив на південь Франції, де молодий письменник прожив кілька років, повністю присвятивши себе творчості. Перший успіх йому принесли дорожні записки — невеликі нариси про місця, якими він подорожував.

Будинок Стівенсона на острові Уполу

Після одруження у 1880 році в житті Роберта Льюїса Стівенсона починається новий період — на нього лягає відповідальність за дружину та дітей. Діяльний, але ослаблений постійною боротьбою з невиліковною хворобою, він дуже багато і

плідно працює. З-під пера Стівенсона виходять вірші, оповідання, п'єси, повісті і романи. Життєвим гаслом письменника стали слова: «Я вірю, що кожен буде там, куди прагне». Сам він прагнув знайти таке місце на землі, де зміг би жити і працювати без горлових кровотеч та нападів лихоманки.

І таке місце, на диво, знайшлося. Під час подорожі на яхті між островами Тихого океану Стівенсон з'ясував: що ближче до екватора, то він ліпше почуватися. Восени 1890 року письменник купує ділянку землі на острові Уполу архіпелагу Самоа в Тихому океані й оселяється там із сім'єю. І саме цього року, коли він перебував далеко від рідної Шотландії, такої шкідливої для здоров'я письменника, вийшла з друку його поетична збірка *«Балади»*, до якої увійшов найвідоміший поетичний твір Стівенсона — *балада «Вересовий трунок»*. У цій баладі відображена одна з головних тем творчості письменника — *тема національної незалежності*.

ВЕРЕСОВИЙ ТРУНОК

Із вересового квіту
Пікти¹ варили давно
Трунок за мед солодший,
Міцніший за вино.

Кадр із мультиплікаційного фільму «Вересовий мед»
(режисер Ірина Гурвич, художник-постановник Генріх Уманський, 1974 рік)

¹ Пікти — давні племена, що населяли територію Шотландії. У IX столітті їх завоювали скотти (кельтські племена давніх Ірландії та Шотландії). Історично пікти не були винищені, а змішалися із завойовниками.

Варили і випивали
Той чарівний напій
І в темрявих підземеллях¹
Долі раділи своїй.

Та ось володар шотландський —
Жахались його вороги! —
Пішов на пиктів оружно,
Щоб знищити їх до ноги.
Він гнав їх, неначе ланей,
По вересових горбах,
Мчав по тілах спогорда,
Сіяв і смерть, і жах.

*Кадр із мультиплікаційного фільму «Вересовий мед»
(режисер Ірина Гурвич, художник-постановник Генріх Уманський, 1974 рік)*

І знову настало літо,
Верес ізнов червонів,
Та трунок медовий варити
Вже більше ніхто не вмів.
В могилах, немов дитячих²,
На кожній червоній горі
Лежали під квітом червоним
Поснули навік броварі³.

Їхав король шотландський
По вересовій землі:
Дзинчали завзято бджоли,

¹ У давніх легендах розповідалося, що пикти жили у норах або печерах.

² Вважалося, що пикти були надзвичайно маленькими на зріст.

³ Броварі — пивовари.

Курликали журавлі.
Та був можновладець похмурий,
Думу він думав свою:
«Владар вересового краю —
Чом з вересу трунку не п'ю?»

Раптом васал королівський
Натрапив на дивний схов:
В розколині між камінням
Двох броварів знайшов.
Витягли бідних пиктів
Миттю на білий світ —
Батька старого і сина,
Хлопця отрочих літ¹.

Дивився король на бранців,
Сидячи у сідлі;
Мовчки дивились на нього
Ті броварі малі.
Король наказав їх поставити
На кручі й мовив: — Старий,
Ти сина й себе порятуєш,
Лиш тайну трунку відкрий.

Глянули вниз і вгору
Батько старий і син:
Довкола — червоний верес,
Під ними клекіт пучин.
І пикта голос тоненький
Почув шотландський король:
— Два слова лише, володарю,
Тобі сказати дозволь!

Старість життя цінує.
Щоб жити, я все зроблю
І тайну трунку відкрию, —
Так він сказав королю.
Немов горобчик цвірінькав,
Мова лилась дзвінка:
— Відкрив би тобі таємницю,
Боюся лише синка.

---

¹ Тобто підлітка.

Смерть його не лякає,
Життя не цінує він.
Не смію я честь продавати,
Як в очі дивиться син.
Зв'яжіть його міцно, владарю,
І киньте в кипучі нурти,
І я таємницю відкрию,
Що клявся повік берегти.

*Кадр із мультиплікаційного фільму «Вересовий мед»
(режисер Ірина Гурвич, художник-постановник Генріх Уманський, 1974 рік)*

І хлопця скрутили міцно,
І дужий вояк розгойдав
Мале, мов дитяче, тіло,
І в буруни послав.
Крик бідолахи останній
Поглинули хвилі злі.
А батько стояв на кручі —
Останній пикт на землі.

— Владарю, казав я правду:
Від сина чекав я біди.
Не вірив у мужність хлопця,
Який ще не мав бороди.
Мене ж не злякає тортура,
Смерть мені не страшна,
І вересового трунку
Зі мною помре таїна!

Переклад з англійської Євгена Крижевича

HEATHER ALE A GALLOWAY LEGEND

From the bonny bells of heather
They brewed a drink long-syne,
Was sweeter far than honey,
Was stronger far than wine.
They brewed it and they drank it,
And lay in a blessed swound
For days and days together
In their dwellings underground.

There rose a king in Scotland,
A fell man to his foes,
He smote the Picts in battle,
He hunted them like roes.
Over miles of the red mountain
He hunted as they fled,
And strewed the dwarfish bodies
Of the dying and the dead.

Summer came in the country,
Red was the heather bell;
But the manner of the brewing
Was none alive to tell.
In graves that were like children's
On many a mountain head,
The Brewsters of the Heather
Lay numbered with the dead.

The king in the red moorland
Rode on a summer's day;
And the bees hummed, and the curlews
Cried beside the way.
The king rode, and was angry,
Black was his brow and pale,
To rule in a land of heather
And lack the Heather Ale.

It fortune'd that his vassals,
Riding free on the heath,
Came on a stone that was fallen
And vermin hid beneath.
Rudely plucked from their hiding,
Never a word they spoke:
A son and his aged father —
Last of the dwarfish folk.

The king sat high on his charger,
He looked on the little men;
And the dwarfish and swarthy couple
Looked at the king again.
Down by the shore he had them;
And there on the giddy brink —
"I will give you life, ye vermin,
For the secret of the drink."

There stood the son and father
And they looked high and low;
The heather was red around them,
The sea rumbled below.
And up and spoke the father,
Shrill was his voice to hear:
"I have a word in private,
A word for the royal ear.

"Life is dear to the aged,
And honour a little thing;
I would gladly sell the secret,"
Quoth the Pict to the King.
His voice was small as a sparrow's,
And shrill and wonderful clear:
"I would gladly sell my secret,
Only my son I fear.

"For life is a little matter,
And death is nought to the young;
And I dare not sell my honour
Under the eye of my son.
Take him, O king, and bind him,
And cast him far in the deep;

And it's I will tell the secret
That I have sworn to keep."

They took the son and bound him,
Neck and heels in a thong,
And a lad took him and swung him,
And flung him far and strong,
And the sea swallowed his body,
Like that of a child of ten; —
And there on the cliff stood the father,
Last of the dwarfish men.

"True was the word I told you:
Only my son I feared;
For I doubt the sapling courage
That goes without the beard.
But now in vain is the torture,
Fire shall never avail:
Here dies in my bosom
The secret of Heather Ale."

Для тих, хто хоче знати більше

В основу балади «**Вересовий трунок**» покладено давню легенду. Вона розповідає про історію пиктів — войовничого народу, який з давніх-давен населяв територію на півночі Британії.

Про пиктські племена історикам відомо дуже мало. Дослідники припускають, що свою назву пикти отримали від римлян (від лат. *picti* — «розмальовані») через те, що їхні тіла були вкриті татуюваннями, які вони робили за допомогою соку рослин.

Пикти постійно робили набіги на сусідів, вони чудово володіли зброєю і мали свій флот, уміли будувати вежі й підземелля. А в походах основною їжею для них була вівсянка. Пикти були вправними різьбярками по каменю, та лише деякі витвори їхнього мистецтва збереглися донині.

У легендах стверджується, що пикти були маленькими на зріст, однак археологічні розкопки їхніх поховань свідчать, що середній зріст чоловіків сягав 170 см.

Як зазначається в літописах, у IX ст. королівство пиктів завоював сусідній народ — скотти, і до XII ст. пикти поступово зникли.

ЛЕГЕНДА ПРО ОСТАНЬОГО ПИКТА

Колись давно жив загадковий народ, який називали пиктами. Це були зовсім крихітні люди, з червоним волоссям, довгими руками та величезними ступнями. Пикти прославилися як чудові будівельники і пивовари. Вони варили напій з назвою ель з вересу, якого в цих краях

завжди було багато. Дізнатися таємницю їхнього мистецтва намагалося сусіднє плем'я скоттів, але пикти запряглися ніколи і нікому не видавати її і передавали свій давній рецепт від батька синові.

Ці крихітні люди потерпали від воєн і, зрештою, опинилися на межі зникнення, а після жахливої битви зі скоттами вижили тільки двоє — батько та син. Їх привели до короля-переможця, який, погрожуючи страшними катуваннями, став вимагати розкриття таємниці. «Гаразд, — промовив старий, — я бачу, що треба поступитися. Але є одна умова, на яку ти повинен погодитися, перш ніж ми відкриємо таємницю. Я хочу смерті власному синові. Спочатку убий сина, а після того я готовий розповісти, як ми варимо ель із вересових квітів!»

Король був вражений таким проханням, однак наказав убити хлопця. Побачивши, що син мертвий, старий високо підстрибнув і закричав: «Роби зі мною все, що хочеш. Сина мого ти міг примусити, бо він був лише слабким підлітком, але мене ти не зможеш примусити ніколи! І я не відкрию тобі таємниці елю з вересових квітів!»

Тепер король був вражений ще більше, бо ніколи ще не вдавалося якомусь дикунові перехитрити його. Проте він вирішив, що не вбиватиме пикта і найбільшим покаранням для нього буде те, що йому залишать життя. Отже, пикта забрали як полоненого, і прожив він ще багато років, поки не став зовсім старим і не міг ні бачити, ні ходити.

Про нього забули. Але однієї ночі у домі, де він жив, чоловіки почали вихвалитися своєю силою. Старий підвівся на своєму ліжку і сказав, що хотів би випробувати одну з їхніх рук, аби порівняти з руками тих, хто жив у минулі часи. І чоловіки, задля жарту, простягли сліпому товстезний залізний прут. Він легко переламав його навпіл своїми пальцями. «Добрячий хрящик, — сказав він, — але зовсім не те, якими були десниці у мої часи». Це був останній пикт.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

✧ Готуємося до роботи з твором

1. Що вам відомо про життя та творчість *Роберта Льюїса Стівенсона*?
2. Які твори Роберта Льюїса Стівенсона ви вже вивчали?
3. Згадайте, до складу якого королівства входить сучасна Шотландія. Чому тема національної незалежності була близькою письменникові-шотландцю?

✧ Працюємо над змістом твору

4. Що вам відомо про *пиктів*?
5. Яким зображено життя пиктів у першій строфі балади? У чому, на вашу думку, полягало маленьке щастя маленького народу?

6. Наслідком яких подій стало винищення племені пиктів?
7. Про що шкодує, спостерігаючи цвітіння вересу, король, який винищив цілі племена і народи?
8. Як володар шотландський намагався підкупити двох пиктів?
9. Як ви гадаєте, чому останній пикт ціною власного життя та життя єдиного сина заплатив за збереження секрету вересового напою?
10. Прокоментуйте останню строфу балади. У чому подвійна хитрість батька, який урятував свого сина від тортур?
11. У яких рядках передостанньої строфи підкреслюється самотність старого пикта?

✿ Узагальнюємо і підсумовуємо

12. Схарактеризуйте образ старого пикта. Як **контрастує** його зовнішність із внутрішньою силою?
13. Яким постає перед нами король? Поміркуйте, чи міг він відчувати себе справжнім переможцем низькорослих племен.
14. Автор протиставляє героїв балади, зображуючи жорстокого владаря «вересового краю» верхи на коні та маленького старого пикта з голоском горобця. Хто ж переміг у цьому протистоянні — могутній король чи беззахисний полонений?
15. Король винищив пиктів, заволодів їхніми землями. Чи зламав він дух цього маленького народу? Відповідь обґрунтуйте.
16. Що у баладі відповідає історичній правді, а що — ні?
17. Чому вчинок маленького пивовара можна назвати подвигом?
18. Яким Стівенсон, шотландець за національністю, зображує «шотландського володаря»? Чому подальшу втрату Шотландією незалежності можна назвати карою за минуле?

✿ Застосовуємо поняття з теорії літератури

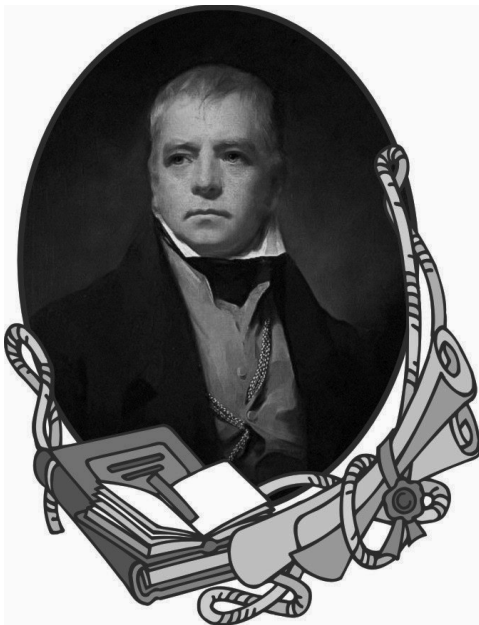
19. Назвіть ознаки **балади** у творі Роберта Льюїса Стівенсона «Вересовий трунок».
20. Звідки письменник запозичив сюжет для свого твору? У чому відмінність фіналу в **легенді** й у **баладі**?
21. Що хотів підкреслити письменник такою трагічною кінцівкою балади?
22. Визначте **головну ідею** твору Роберта Льюїса Стівенсона.

✿ Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

23. У яких вивчених вами творах розглядається тема незалежності рідної землі?
24. Які з цих творів є **фольклорними**, а які **літературними**?
25. Порівняйте образи героїв, які протистоять загарбникам: Іллі Муромця, князівни і світезян, останнього пикта. Поясніть, у чому відмінність у зображенні цих героїв.

✿ Виконуємо творчі завдання

26. Згадайте одну з українських **легенд** чи **літописну оповідь**, що могла б стати основою українського баладного сюжету.
27. Аргументуйте свій вибір легенди або оповіді та її тематики.

Вальтер Скотт
(1771 – 1832)

Вальтер Скотт народився 15 серпня 1771 року в шотландському місті Единбурзі у заможній сім'ї адвоката. Його предки належали до старовинного шотландського дворянського роду, навіть прізвище *Scott* схоже на слово *scot*, що перекладається як «шотландець».

Вальтер від народження був дуже хворобливим, і рідні хвилювалися за його життя. Коли хлопцю виповнилося півтора року, виявилось, що у нього дитячий параліч, унаслідок чого Вальтер кілька років не ходив. Аби поліпшити здоров'я сина, батьки відвезли його в село до діда. Чисте повітря і піклування родини зробили неймовірне: параліч відступив. Щоправда, Вальтер на все життя залишився кульгавим, через що потерпав від старших братів, але це лише загартувало його характер.

Незважаючи на фізичні вади, Вальтер ріс веселим хлопчиком і мав неабиякі розумові здібності. Завдяки феноменальній пам'яті він без труднощів запам'ятовував безліч шотландських балад та легенд, які чув від своєї бабусі. Вальтер багато подорожував із тіткою Дженет, яка, піклуючись про здоров'я свого небожа, возила його на курорти. На одному з таких курортів Вальтер уперше відвідав театр, де того дня йшла вистава за п'єсою Вільяма Шекспіра. Відтак хлопчик захопився творчістю славетного драматурга.

У семирічному віці Вальтер переїхав до батьків і пішов до школи, а через п'ять років вступив до Единбурзького коледжу. Юнак любив природу навколишніх місць, писав вірші, багато читав і продовжував

цікавитися народними баладами та легендами. Батько наполягав, щоб Вальтер здобув юридичну освіту. Тому невдовзі юнак починає виконувати дрібні доручення в адвокатській конторі, а в 1789 році береться за вивчення права.

Саме в цей час Вальтер Скотт серйозно захоплюється збиранням шотландського фольклору, спогадів про важливі події героїчної минувшини свого народу. Він багато подорожує місцями відомих історичних подій, оглядає руїни давніх шотландських замків і навіть власноруч робить їхні макети, відвідує найвіддаленіші гірські селища, щоб записати рідкіс-

Улюблений маєток Вальтера Скотта,
в якому він прожив до кінця життя

ну пісню чи баладу про національних героїв. Цьому Вальтер Скотт присвятив понад десять років життя й у 1802–1803 роках видав три збірки давніх шотландських пісень. Крім того, зібраний матеріал став пізніше основою для багатьох його літературних творів.

З часом Вальтер Скотт зробив адвокатську кар'єру, але літературної праці не полишив. Згодом Скотт зажив слави національного поета. Перед талантом Скотта схилялися шанувальники; місця, зображені у його творах, відвідували натовпи туристів. Його було обрано почесним громадянином Единбурга, а англійський монарх нагородив Вальтера Скотта титулом баронета й звелів повісити портрет поета в галереї королівського палацу.

Проте сер Вальтер Скотт увійшов в історію світової літератури не як поет, а як письменник-романіст, засновник нового літературного жанру — *історичного роману*, тобто роману, в якому відтворено певну історичну епоху. Ще у своїх поемах він звертався до історичної тематики, використовуючи знання з історії та фольклору. Взявши за основу документальні джерела та героїчні народні сказання, автор робив учасниками подій вигаданих осіб. Таким чином, історичні поеми Валь-

тера Скотта підготували появу історичних романів. Неабияка заслуга Скотта-романіста у розвитку літератури полягає в гармонійному поєднанні у творах *фактів минулого, фольклорного та етнографічного матеріалу з художнім вимислом*.

Твори Вальтера Скотта були шалено популярними як на батьківщині, так і за кордоном, і мали величезний вплив на світову літературу. Сам автор, як людина надзвичайно розумна і дотепна, до своєї слави ставився доволі скептично. Обіймаючи посаду шерифа, він, насамперед, прагнув добре виконувати свої обов'язки, справедливо розглядати судові позови і завжди допомагав бідним.

У романах Вальтера Скотта змальовано історичне минуле Шотландії, Англії та інших європейських країн. Письменник у своїх творах охоплює майже всю багатотисячлітню історію Британії. Як автор історичних романів, Вальтер Скотт прагнув правдиво відобразити події, побут, звичаї, мораль минулих століть. Але головним для автора було зображення на історичному тлі долі звичайної людини. Змальовуючи реальних осіб поряд із вигаданими, письменник у такий спосіб *поєднував історичну правду з художнім вимислом*.

Історична енциклопедія

Дія історичного роману Вальтера Скотта *«Айв'єнго»* розгортається приблизно *у 1194 році*. Дата ця пов'язана з поверненням до своєї країни після довгих років відсутності *англійського короля Ричарда I Левове Серце* («Lion-Hearted») (1157–1198). Вальтер Скотт, змальовуючи високе кохання, рицарські поєдинки і подвиги, звертається до реальної особи, яка прожила життя, сповнене сміливого дерзання, боротьби за справедливість, — таким автор представляє читачеві Ричарда, сина першого короля Анжуйської династії Генріха II Плантагенета.

Ричард I після смерті батька та втрати старшого брата успадкував королівську корону, а згодом узяв участь у III хрестовому поході¹. На час походу Ричард призначив правителем Англії свого молодшого брата, *принца Джона*, який, отримавши тимчасову владу, почав інтригувати проти Ричарда, щоб стати повноправним монархом. У поході Ричарда I спіткала невдача. У діях англійського та французького королів не було єдності, що призвело до розбрату серед військ, тому спроба взяти Єрусалим приступом не мала успіху.

¹ Хрестові походи організовували католицька церква та західноєвропейські феодала у 1096–1270 роках на країни Близького Сходу (Сирію, Палестину, Північну Африку). Їхньою метою була боротьба з мусульманами, звільнення гробу Господнього та Святої землі (Палестини). Перемогою завершилися лише I і IV походи.

Несподівана поразка та тривожні вісті з дому про загарбницькі плани принца Джона і феодальні міжусобиці змусили Ричарда I повернутися до Англії. Але на шляху додому він потрапив у полон до герцога Австрійського, а принц Джон доклав усіх зусиль, аби законний англійський король якнайдовше перебував у неволі. Лише в 1194 році Ричарда було звільнено завдяки величезному викупу, який зібрали його прихильники, і він зміг таємно повернутися на батьківщину. Ці події кінця XII століття стали історичним тлом *роману «Айвенго»*.

На той час Англія була феодальною країною, корінне населення якої — *англосакси* — вже понад століття чинило опір загарбникам-*норманам*, намагаючись відстояти свою незалежність. Ще у 1066 році французький герцог із Нормандії Вільгельм Завойовник, предок Ричарда I, зі своїм військом напав на Англію. У битві біля міста Гастінгса він переміг останнього саксонського короля Гарольда Сміливого і захопив владу.

Переможені сакси втратили найкращі землі та маєтки, а на вищі державні посади були призначені чужинці-нормани. У країні виник військово-феодальний прошарок суспільства — *барони* та *рицарі*, які спочатку підтримували королів-норманів, а потім, прагнучи розширити свої привілеї, самі почали ворогувати з ними. Тому англійські королі конфліктували як зі своєю норманською аристократією, так і з корінним англосаксонським населенням.

Селянство в тогочасній Англії поділялося на три групи. Перша — вільні фермери-*йомені*, друга — напіввільні селяни — *орендарі* поміщицьких земель, а до третьої належали *раби*. На плечі селян-йоменів важким тягарем лягли несправедливі закони загарбників. Особливою жорстокістю вирізнявся *«мисливський закон»* (або мисливська хартія): у зоні заповідних лісів знищували селища й містечка, було заборонено полювання у приватних володіннях, що займали величезні площі і де раніше дозволяли полювати кожному. Постійні штрафи і переслідування за полювання та заготівлю дров призводили до розорення цілих сіл, і селяни змушені були, залишивши рідний дім, займатися браконьєрством і «вільним лісовим промислом» *Робіна Гуда*.

Принц Джон (1167 – 1216 рр.).
Мініатюра. XIII століття

Для вільного саксонського селянина головним ворогом був норманський барон, і король міг розраховувати на підтримку англосаксів у боротьбі з магнатами-норманами. Тому зрозуміло, чому в романі король-норман Ричард I приязно ставиться до вільних селян-йоменів і навіть приятелює з легендарним розбійником Робіном Гудом.

Германські племена англосаксів, що заселили англійські землі ще у V столітті, говорили на одному з нижньонімецьких діалектів. Нормани під впливом більш розвинутої французької культури поступово втрачали звичаї та мову своєї скандинавської вітчизни і запозичили мову та спосіб життя французів, північні провінції яких вони підкорили ще на початку X століття. А після перемоги Вільгельма Завойовника в Англії співіснували дві мови: нормано-французька, якою говорили королівський двір й аристократія, та саксонська, що була мовою підкореного місцевого населення. Поступово, внаслідок їх взаємовпливу, виникла нова мова — сучасна англійська.

Після втрати Англією незалежності саксонські землевласники, які поділялися на *танів* і *франклінів*, стали зазнавати з боку норманів значних утисків. Танами називали багатих землевласників, представників саксонської аристократії. До другої групи належали франкліни, невеликі землевласники незначного походження. Нормани, підкоривши Англію, називали франклінами всіх, принижуючи цим гідність місцевої аристократії.

Історичний роман — це роман, у якому зображуються історичні події та діячі, однак минулу епоху відтворено художньо, а не документально. В історичних романах правда поєднується з художнім вимислом, а поряд з історичними особами зображено вигаданих.

Автори літературних творів, змальовуючи історичне тло, часто намагаються відтворити риси історичного минулого, тобто надати твору *історичного колориту*.

Наприклад, у романі Вальтера Скотта «Айвенго» ми дізнаємося про реалії середньовічної Англії XII століття. Також у творі письменник згадує історичних осіб, розмірковує про наслідки давніх подій у долі країни, описує звичаї, архітектуру замків, вбрання і обладунки героїв, а в їхню мову вводить архаїзми. Отже, *історичний колорит* — це відображення у творі особливостей певної епохи.

 Готуємося до роботи з твором

1. Що вам відомо про видатного англійського письменника *Вальтера Скотта*?
2. У який історичний період відбувається дія роману Вальтера Скотта «*Айвенго*»?
3. Які події в історії Англії XI століття стали причиною втрати її незалежності?
4. Де і коли відбулася битва між норманами і саксами, що стала вирішальною в долі Англії?
5. Поясніть, чому *англосакси* вороже ставилися до *норманів*.
6. Розкажіть, що вам відомо про *англійського короля Ричарда I* та його Хрестовий похід. Згадайте, що ви вивчали про Хрестові походи на уроках історії.
7. Що завадило Ричардові I дістатися Англії після невдалого Хрестового походу на Єрусалим?
8. Розкажіть про суспільну ієрархію Англії за часів, коли відбувалися події роману.
9. Чому нова «*мисливська хартія*» сприяла розоренню йоменів?
10. Поясніть, чому селяни-сакси готові були підтримати короля-нормана Ричарда I.

Літературний коментар

Головний герой роману «Айвенго» — син Седрика Ротервудського *Уїлфрід Айвенго*. Цей юнак супроводжував *Ричарда I* у III Хрестовому поході. Через те, що Айвенго виступив у похід разом із королем-норманом, *Седрик* уважав його зрадником, зрікся сина і позбавив його спадку. Як представник саксонської знаті, Седрик мріяв, щоб на англійському престолі сидів саксонець, а не норман. Англосаксів королівської крові, які за правом можуть успадкувати зайнятий загарбниками трон, на той час залишилося лише двоє: *Ательстан*, людина далека від політичних задумів Седрика, і леді *Ровена*, його вихованка.

Додаткову інтригу вносять стосунки Уїлфріда Айвенго та леді Ровени. У юні роки леді Ровену і рицаря Айвенго пов'язували ніжні почуття, проте батько й чути не хотів, щоб його син одружився з особою королівської крові. Такий шлюб переривав династичну гілку королівського роду, якому Седрик прагнув повернути престол.

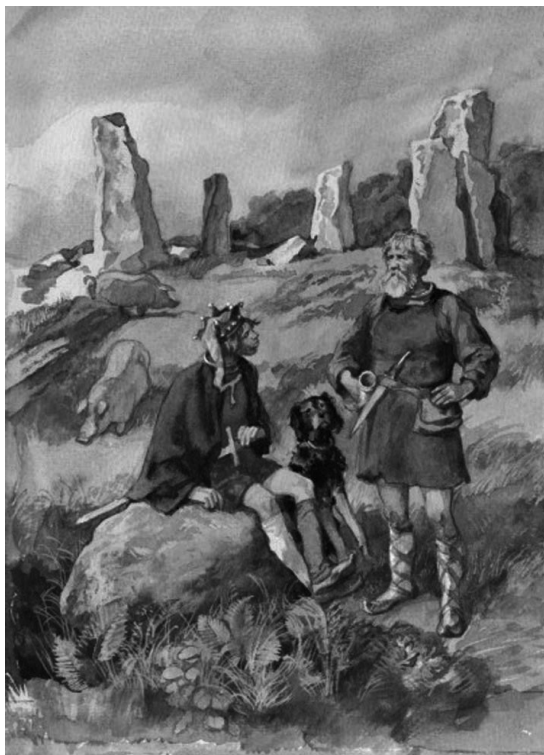
Герої роману чітко розмежовані на позитивних та негативних. Позитивно висвітлені автором образи *англосаксів* (Гурт, Уомба, Локслі, отець Тук) та їхніх вождів (Ательстан, леді Ровена, Седрик, Айвенго). Їм протиставлені *загарбники-нормани*: принц Джон, храмовник Бріан де Буа-Гільбєр, рицар де Брасі, барон Фрон-де-Бєф. Винятком є лише образ Ричарда Левове Серце. Із симпатією автор змальовує також лихваря-єврея Ісака та його дочку Ребекку.

АЙВЕНГО

(уривки)

Розділ 1–2

На мальовничій лісовій галявині двоє людей намагалися зібрати до купи стадо свиней. Старший із них мав похмурий і майже дикий вигляд. Він був одягнений у куртку з рукавами, пошитими з дубленої шкіри хутром назовні, такої витертої, що важко було уявити, якій тварині вона колись належала. Цей одяг укривав чоловіка від шиї до ніг і підперізувався ременем, до якого були причеплені сумка, дудочка та ніж. На шиї у нього було дивне мідне кільце, схоже на собачий нашийник, із написом саксонською мовою «Гурт, з народження – раб Седріка Ротервудського». Поряд з Гуртом-свинопасом був чоловік у дивному яскраво-пурпуровому вбранні блазня. На шиї він мав срібний нашийник із написом «Уомба, раб Седріка Ротервудського». Ковпак на його голові дзеленчав дзвіночками від кожного руху.

Ілюстрація художника Анатолія Іткіна

Боячись потрапити під зливу, товариші гнали свиней і розмовляли про свого господаря тана Седріка Ротервудського, схвалюючи його намагання протистояти новим порядкам загарбників-норманів.

Раптом їх наздогнала кавалькада з десяти осіб: двоє вельмож та їхні слуги. В одному з вершників вгадувалася духовна особа високого рангу. Це був пріор¹ Еймёр, якого, незважаючи на сан священника, знали як людину веселу, що любить бенкети, полювання та жіноче товариство. Його одяг францисканського монаха вирізнявся багатством, яке, до речі, теж не схвалювалося статутом цього чернечого ордену.

Супутником духовної особи був високий на зріст чоловік, років сорока, худорлявий та міцний. Видно було, що на його долю випало чимало важких випробувань. Його нервові, засмагле до чорноти обличчя з різкими рисами свідчило про бурхливий характер. Одне око, колись зачеплене стрілою, трохи косило, що надавало поглядові незнайомця зловісного виразу. Під плащем

¹ Пріор — настоятель монастиря, який користувався правами феодала по відношенню до монастирських помість.

він мав майстерно зроблену кольчугу, що свідчило про його приналежність до воїнства і про готовність будь-якої хвилини вступити у бій. Один зі зброєносців незнайомця вів чудового коня з повним бойовим спорядженням. Власне, весь почет вершників вражав розкішним вбранням та дорогою зброєю.

Кавалькада зупинилася біля рабів Гурта та Уомби, і пріор Еймер звернувся до них із проханням указати дорогу до Ротервуду, замку Седріка-Саксонця. Зрозуміло, що вірні слуги — свинопас та блазень — з підозрою розглядали добре озброєних норманів, які в такий непевний час вирішили зупинитися на ночівлю в замку їхнього господаря. Помітивши небажання саксонців указати дорогу, запальний супутник пріора Еймера розлютився і замахнувся хлистом, прагнучи покарати зухвалих рабів. Гурт схопився за руків'я свого ножа, але Уомба випередив його, вказавши шлях подорожнім. Кавалькада помчала далі, а Гурт мовив:

— Якщо вони послухають твоєї мудрої поради, то навряд чи потраплять до Ротервуду сьогодні...

Дорогою пріор Еймер намагався заспокоїти свого друга храмовника Бріана де Буа-Гільбера, доводячи, що тан Седрік ніколи б не пробачив їм побиття своїх слуг. Пріор розповів храмовнику¹, що цей саксонський тан є людиною гордовитою і запальною, яка не хоче знатися з норманською знаттю і не визнає нових порядків. Він настільки пишається своїм саксонським походженням, що його так і називають — Седрік-Саксонець. Про непоступливість Седріка Ротервудського свідчить і те, що він вигнав із дому свого єдиного сина, який насмілювався закохатись у вихованку тана — красуню леді Ровену, у жилах якої тече королівська кров. Але пріор Еймер не знав про плани Седріка одружити Ровену і свого друга Ательстана Конінгсбурзького, нащадка саксонської королівської династії, і таким чином відновити саксонський престол. Тому почуття свого сина до Ровени і його рішення піти з королем-норманом Ричардом у похід Седрік розцінив як зраду вітчизні...

Як і передрікав Гурт, вершники, керуючись порадами блазня, заблукали у лісі. Але на допомогу їм несподівано прийшов пілігрим², на якого вони натрапили вже у глибоких сутінках, що супроводжувалися загрозливим гуркотом грому. Як не дивно, пілігрим повів норманів у бік, протилежний указаному Уомбою, сказавши, що сам він тутешній житель, який повертається з Хрестового походу. Подорожній вивів супутників до Ротервудського замку, захищеного частоколом із високих колод і глибоким ровом, заповненим водою. До замку можна було дістатися лише через підйомний міст, тому храмовник затрубив у ріг, закликаючи господарів впустити змоклих вершників.

¹ Храмовник, або рицар Святого Храму. Орден рицарів Святого Храму (або орден рицарів тамплієрів) — напівчернечий-напіввійськовий орден, заснований у 1119 році.

² Пілігрим — мандрівний богомалець, паломник; мандрівник.

Розділ 3

У залі, висота якої зовсім не відповідала її великим розмірам, стояв довгий дубовий стіл, зроблений із майже не струганих дощок, за яким збирався вечеряти Седрік Саксонський. Дах, зведений з брусів і крокв, вкритих дощаною обшивкою і соломою, піднімався просто над залом. В обох кінцях зали знаходилися величезні каміни, і, оскільки їхні димарі мали невдалу конструкцію, значна частина диму йшла просто до середини приміщення, тому бруси і крокви були вкриті досить товстим шаром сажі. На стінах висіла зброя, а в кожному куті зали були двері, що вели до інших кімнат.

Облаштування приміщення відповідало простим звичаям саксонців того часу, яких Седрік дуже скрупульозно дотримувався. Долівка була зроблена з добре утрамбованої землі, змішаної з глиною. Майже чверть усієї довжини зали займав невисокий поміст, на якому стояв стіл для головних членів родини і особливо поважних гостей. Цей стіл був накритий червоною тканиною, а до нього під кутом був приставлений ще один, довший, але нижчий, за ним їли слуги і менш значні відвідувачі. На помості стояли масивні дубові крісла і лави. Над вищим столом був зроблений намет, який захищав членів родини і знатних гостей від негоди, а особливо від дощу, краплі якого протікали через нещільний дах.

Стіни тієї частини зали, над якою був зроблений намет, були вкриті яскраво вишитими завісами, а на підлозі лежав килим, також яскравих кольорів. Грубо поштукатурені стіни і земляна долівка не мали жодних прикрас, стіл також не був вкритий, і біля нього замість крісел стояли масивні лави. Для господаря і господині, які приймали і частували гостей, біля вищого стола по центру було два високих крісла. В одному з крісел тепер сидів Седрік Саксонський, вигляд якого свідчив про те, що він був дуже чимось роздратований.

Господар Ротервуду мав щире, сердечне, але запальне й гарячкувате вдачу. Він був трохи вищим середнього зросту, дещо кремезним, але в його рухах відчувалася сила і витримка людини, що звикла долати будь-які труднощі. Його відкрите, привітне обличчя з правильними рисами прикрашали великі блакитні очі. Гордий і недовірливий погляд свідчив про те, що, перебуваючи у ворожому оточенні, він був змушений постійно відстоювати свої права, стримуючи прояви вдачі. Довге світле волосся спадало на плечі і, хоч Седрікові було вже майже шістьдесят років, у ньому лиш де-не-де пробивалася сивина.

У залі зібралося кілька членів родини і слуги, що чекали наказів господаря. Двоє чи троє слуг вищого рангу стояли на помості за кріслом хазяїна, інші знаходилися в нижчій частині приміщення.

Седрік був роздратований. Леді Ровена відвідувала вечірню месу у досить віддаленій церкві. Повертаючись додому, вона попала під дощ і тому переодягалася у своїй кімнаті. Гурт зі своїм стадом ще не з'явився, хоча давно вже мав бути вдома. Час був такий непевний, що їх могли перестріти розбійники, які заповнили ліс, або ж люди сусіднього барона, який, відчуваючи свою силу, не вважав за потрібне дотримуватися законів про приватну власність. Це дуже турбувало Седріка, оскільки свині склали більшу частину багатства саксонських землевласників, адже корму для них у лісі було досить.

Крім того, господаря хвилювала відсутність улюбленого блазня Уомби, жарти якого були доброю приправою до вечері. До того ж він не їв від полудня, а час для вечері вже давно минув. Отже, причин для поганого настрою було достатньо. Він то тихо щось бурмотів, то робив зауваження слугам, то звертався до виночерпія із запитанням:

— І чому так довго переодягається леді Ровена? В майбутньому нехай вибирає кращу погоду для відвідування Служби Божої. — І тут же роздратовано вигукнув: — А де, заради всіх святих, затримується Гурт? Адже він завжди був таким сумлінним і обережним пастухом, я навіть збирався доручити йому якусь кращу роботу.

Освальд, так звали виночерпія, обережно зауважив, що сигнальні дзвони¹, які сповіщали про час гасіння світла, тільки недавно прозвонили, та це зауваження ще більше роздратовало Седріка.

— Диявол би забрав ті дзвони, — вигукнув він, — і того ідіотського тирана, який запровадив цей порядок. Дзвони! — додав він, трохи помовчавши. — Так, дзвони, що змушують чесних людей гасити світло, аби грабіжникам легше було робити свою брудну справу в темряві. Так. Дзвони! Реджінальд Фрон-де-Беф і Філіп Мальвуазен знають це слово не гірше від проклятого Вільгельма Виродка та інших норманських авантюристів, що билися біля Гастінгса. Я ще доживу до того дня, коли в мене відберуть усе, що маю, аби прогодувати голодних бандитів, які й тепер існують тільки за рахунок крадіжок і розбою... Але розплата прийде! — додав він, піднявшись із крісла і схопивши рогатину. — Я поскаржусь Великій Раді! У мене є друзі, є послідовники, я викличу нормана на двобій! Нехай з'явиться у повному озброєнні. Я вже пронизував своїм списом міцніші перепони, ніж їхні щити! Можливо, вони вважають мене старим, але в жилах Седріка, хоч він і залишився самотнім і бездітним, тече кров Хервардів! О, Уїлфріде, Уїлфріде! — додав він тихіше, — якби ти стримав свою нерозсудливу при-

¹ Сигнальні дзвони — нормани ввели закон, згідно з яким, коли дзвонили сигнальні дзвони, у всіх будинках треба було гасити світло.

страсть, не довелося б твоєму старому батькові самому змагатися з ворогами! Він тепер ніби старий дуб, що намагається стримати бурю своїм поламаним, оголеним гіллям.

Поступово гнів Седріка перейшов у глибокий сум. Поклавши спис, він сів, схиливши голову, і глибоко замислився.

Роздуми Седріка перервав несподіваний різкий звук рога. У відповідь голосно загавкали собаки, і слуги ледве заспокоїли їх палицями.

— Усім до воріт! — вигукнув Седрік, як тільки гавкання собак затихло. — Послухайте, що вони там говорять. Чи не пограбували нас?

Повернувшись десь хвилини за три, сторож оголосив, що пріор Еймер і доблесний рицар Бріан де Буа-Гільбер, командир славного ордену Храму, з невеликим почтом, що їдуть на турнір до Ешбі, просять притулку на ніч.

— Еймер, пріор Еймер? Бріан де Буа-Гільбер? — пробурмотів Седрік. — Обидва нормани, але ні саксонцям, ні норманам Ротервуд ніколи не відмовляв у гостинності. Впустіть їх, оскільки вони вже вирішили зупинитися, хоч набагато краще було б, якби вони поїхали далі. Та негоже відмовляти подорожнім, вони отримують і притулок, і їжу. Сподіваюся, гості, навіть якщо вони нормани, будуть поводитися грічно.

У супроводі кількох слуг дворецький пішов виконувати наказ.

— Буа-Гільбер? — промовив Седрік замислено. — Про нього багато говорять і доброго, і лихого. Кажуть, що він один із найхоробріших серед свого ордену, але має усі їхні недоліки — зарозумілість, жорстокість і любопристрасність. Бездушна людина, не має ні страху на землі, ні трепету перед небом. Про це розповідають ті поодинокі воїни, яким вдалося повернутися з Палестини. Передайте леді Ровені, що вона може не спускатися сьогодні до столу, хіба що сама цього дуже схоче.

— Але вона, мабуть, дійсно схоче, — відповіла служниця леді Ровені, — вона завжди нетерпляче чекає новин з Палестини.

— Палестина! — повторив Седрік. — Знову Палестина! Усі розпитують про неї розбещених хрестоносців чи святенницьких паломників, які повертаються з тієї фатальної країни! І я міг би — я теж міг би розпитувати — міг би, затамувавши подих, вислуховувати їхні байки, адже вони здатні розчулити будь-кого, аби заслужити гостинність — але ні — ні! Син, який не підкоряється батькові, більше мені не син. Його доля цікавить мене не більше, ніж життя мільйонів тих, хто з хрестом на плечі¹ проливає невинну кров, стверджуючи, що вони виконують волю Божу.

---

¹ Хрест, нашитий або вигаптуваний на «плечі» плаща, мали рицарі, які брали участь у Хрестових походах. Саме тому їх називали хрестоносцями.

Його обличчя стало похмурим, і якийсь час він не підводив очей. Але тут двері в кінці зали широко відчинилися і слідом за дворецьким, який ніс свій жезл, і чотирма слугами із запаленими смолоскипами до кімнати ввійшли очікувані гості.

Розділ 4

Після довгих років Уїлфрід Айвенго повертається з хрестового походу до рідної оселі невпізнаним, непростеним, в одязі паломника (мандрівника по святих місцях), у чорному плащі, що закривав його з голови до ніг.

У маєтку його батька зупинилися на ночівлю, ховаючись від зливи, непростені гості-нормани. Саме разом із ними рицар Айвенго у ролі провідника потрапив до рідного замку, не зізнавшись батькові, хто він.

Пріор Еймер змінив дорожній одяг на інший, більш коштовний, накинувши поверх нього багато розшиту мантию. Крім масивної золоті печатки, що свідчила про його високий церковний сан, на пальцях у нього було ще кілька коштовних пернів.

Храмовник також переодягнувся і, хоч його коштовний одяг не мав таких вишуканих прикрас, як у пріора, вигляд у нього був навіть більш величний. На ньому була червона шовкова сорочка, оздоблена хутром, поверх якої був накинутий сніжно-білий плащ із чорним оксамитовим восьмикутним хрестом на плечі. Його густе чорне, як вороняче крило, хвилясте волосся дуже пасувало до засмаглому обличчю. Його ходу і манеру триматися можна було б вважати вишукано величними, якби не очевидна пихатість, з якою він звик ставитися до оточуючих.

Услід за цими двома поважними особами до приміщення увійшли члени їхніх почтів, а трохи пізніше і проводир. На ньому був широкий плащ із грубої чорної шерстяної тканини, на ногах — грубі сандалі на босу ногу, перев'язані ремінцями, а на голові — великий капелюх, по краях оздоблений мушлями. У руці паломник тримав великий ціпок, внизу оббитий залізом, до якого була прикріплена пальмова гілка. Паломник увійшов останнім і, помітивши, що за нижчим столом ледве вистачило місця для слуг господаря і новоприбулих гостей, сів на лаву, що стояла біля самого вогню, ніби намагаючись висушити свій одяг, чекаючи, поки не звільниться місце за столом...

Седрик піднявся, вітаючи гостей з величною гостинністю, і, спустившись з помосту, зробив три кроки їм назустріч.

— Я дуже шкодую, преподобний отче, — сказав він, — що клятва, яку я колись дав, не дозволяє мені підійти ближче, щоб привітати у домі моїх предків таких шанованих гостей, як ви і цей доблесний рицар святого Храму. Вибачайте також, що звертаюся до вас своєю рід-

ною мовою і, якщо можна, прошу відповідати мені теж саксонською. Якщо ж ні, я достатньо знаю норманську, щоб порозумітися.

— Достойний франкліне, — сказав абат, — я охоче розмовляю тією мовою, якою говорила моя шановна бабуся Хільда Мідлхемська.

Коли пріор скінчив цю палку миролюбну промову, його товариш сказав коротко і рішуче:

— Я говорю тільки французькою, мовою короля Ричарда, але достатньо знаю англійську, аби порозумітися з мешканцями цієї країни.

Седрік роздратовано глянув на гостя, але вказав рукою на два місця поруч себе. Коли вечеря вже мала розпочатися, дворецький, піднявши свій жезл, урочисто проголосив:

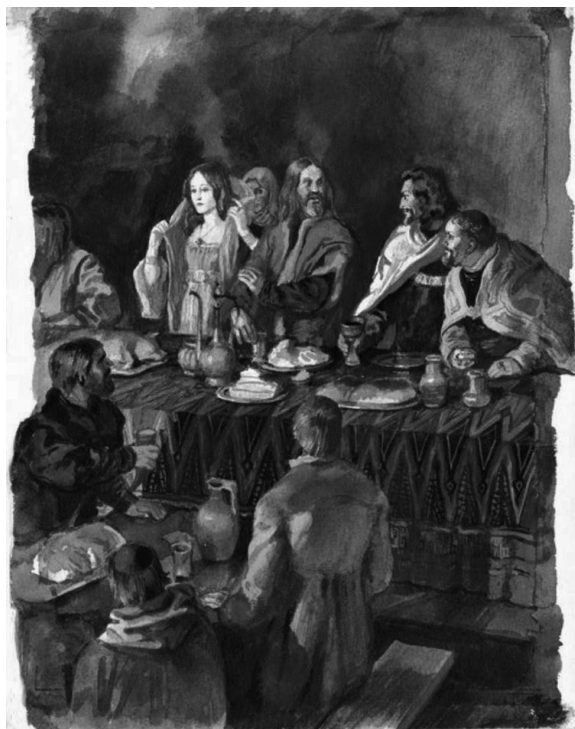
— Увага! Місце для леді Ровени!

Двері в кінці зали за бенкетним столом відчинилися, і увійшла Ровена у супроводі чотирьох служниць. Седрік поспішив назустріч і з відповідними почестями повів її до високого крісла поруч зі своїм. Усі присутні встали, щоб привітати її. Ровена граціозно попрямувала до свого місця. Бріан де Буа-Гільбер, який звик діяти тільки у відповідності зі своїми бажаннями, не відривав очей від саксонської красуні.

Ровена була досить висока і мала прекрасну фігуру, ніжне, витончене обличчя, ясні голубі очі, чарівно

вигнуті тонкі брови на високому чолі. Здавалося, вона могла б запалити і розтопити будь-яке серце. Вираз її обличчя, від природи лагідний, з огляду на високе становище, повагу і почесні з боку усіх, хто її оточував, набув відтінку зверхності, який, однак, здавався цілком закономірним. Густе світло-каштанове волосся із вплетеними коштовними перлинами пишними хвилями спадало на плечі. Коштовні браслети прикрашали оголені руки. Поверх сукні тонкого шовку був накинутий довгий малиновий вовняний плащ із широкими рукавами нижче ліктів. До плаща була прикріплена шовкова, вигаптувана золотом вуаль.

Помітивши палкий погляд храмовника, Ровена легким, сповненим гідності рухом опустила вуаль на обличчя. Седрік помітив цей рух і причину, що його викликала.

Ілюстрація художника Анатолія Іткіна

— Добродію храмовнику, — сказав він, — щоки наших саксонських дівчат не звикли до яскравого сонця, і їх бентежать настирливі погляди хрестоносців.

— Якщо я образив, — відповів сер Бріан, — я дуже прошу вибачити, тобто я благаю леді Ровену пробачити мою нескромність і обіцяю бути надалі втіленням самої покори.

— Сподіваємося, — сказав пріор, — леді Ровена буде присутньою на рицарському турнірі в Ешбі?

— Ми ще не певні, що поїдемо туди, — відповів Седрік. — Я не люблю цих марних розваг, яких не знали наші батьки тоді, коли Англія була вільною країною.

— І все ж сподіваємося, — сказав пріор, — що нам вдасться переконати вас відвідати цей турнір. Тим більше, що зважаючи на небезпечні дороги, присутністю сера Бріана де Буа-Гільбера не слід нехтувати.

— Пріоре, — відповів саксонець, — мій меч і вірні слуги надійно охороняють нас. І, якщо ми дійсно вирішимо відвідати Ешбі, ми поїдемо туди разом із моїм сусідом і співвітчизником Ательстаном Конінгсбурзьким у супроводі людей, які будуть надійною охороною від розбійників. Я п'ю за ваше здоров'я, пріоре, і дякую вам за люб'язність.

— А я, — сказав храмовник, — вип'ю за прекрасну Ровену!..

— Я ціную вашу чемність, — сказала Ровена з почуттям власної гідності, не піднімаючи вуалі, — але прошу вас розповісти нам про події в Палестині. Ці новини нам, англійцям, дорожчі за компліменти, які ви, французи, вмієте так гарно робити.

— Не можу розповісти вам нічого важливого, леді, — почав сер Бріан де Буа-Гільбер.

У цей час розмову перервав помічник сторожа, який оголосив, що біля воріт чекає ще один подорожній і теж просить притулку.

— Впустити його, — сказав Седрік, — хто б він не був. У таку ніч навіть дикі звірі горнутья до домашніх і шукають захисту від негоди.

Управитель вийшов, щоб виконати волю господаря.

Розділ 5

Швидко повернувшись, Освальд прошепотів на вухо господареві:

— Це єврей, який зветься Ісак із Йорку. Чи впускати його в дім?

— Свята Маріє! — вигукнув Еймер, перехрестившись. — Щоб невірного жида впустили до цієї зали?

— Собака єврей намагається наблизитися до захисника Домовини Господньої! — підтримав храмовник.

— Тихо, шановні гості, — промовив Седрік. — Моя гостинність не обмежується вашими симпатіями чи антипатіями. Я нікого не змушую розмовляти з ним. Нехай йому дадуть їсти окремо.

До зали увійшов худий старий чоловік. Низько кланяючись, він боязко підійшов до нижчого столу. Його гострі риси, орлиний ніс, проникливі чорні очі, високе чоло, прорізане глибокими зморшками, довге сиве волосся і борода були яскравими ознаками приналежності до тієї раси, яку в ті темні часи однаково ненавиділи й бідні, й багаті.

На прибулому був мокрий темний широкий плащ, накинутий поверх темно-червоної туніки, а на ногах — великі чоботи, обшиті хутром. На голові він мав квадратну жовту шапку особливого фасону, завдяки якому його нація відрізнялася від християн. Чужинець покійно зняв її, увійшовши до зали.

Седрік тільки кивнув головою у відповідь на його поклони і вказав на кінець столу, де, однак, ніхто не посунувся, щоб дати йому місце. Навпаки, коли єврей проходив уздовж столу, несміливо поглядаючи на тих, хто сидів, саксонські слуги розставляли лікті і продовжували з апетитом їсти вечерю, не звертаючи уваги на чужинця.

Отже, Ісак стояв розгублено, даремно сподіваючись знайти місце, коли раптом паломник, що сидів біля вогню, ніби пожалівши його, піднявся і, відступивши назад, промовив:

— Старцю, мій одяг висох, і я вже наївся, а ти ще мокрий і голодний, — сказавши це, він взяв миску, налив у неї юшки, вкинув вареного м'яса, поставив на маленький столик, за яким вечеряв сам, і, не чекаючи подяки від непрошеного гостя, пішов у інший кінець зали.

— Вип'ємо по келиху вина, шановний храмовнику, — сказав Седрік. — Вип'ємо за хоробрих воїнів, добродію храмовнику, до якої б нації вони не належали і якою б мовою не розмовляли, за тих, хто б'ється в Палестині, захищаючи священний Хрест.

— Може, мені й не випадає говорити, оскільки ношу цей знак, — сказав Бріан де Буа-Гільбер, — але кому ще, крім визнаних захисників Домовини Господньої, належить пальма першості у цій святій справі?

— А хіба серед воїнів англійського війська, — запитала леді Ровена, — не було гідних, чиї імена можна було б назвати поряд із храмовниками?

— Пробачте, леді, — відповів де Буа-Гільбер, — англійський король дійсно привів у Палестину військо хоробрих воїнів, які поступалися тільки тим, хто з самого початку надійно захищав Священну Землю.

— Вони не поступалися нікому, — несподівано втрутився до розмови паломник, який стояв тепер близько до столу і з очевидним роз-

дратуванням прислухався до розмови. Усі присутні повернулися туди, звідки пролунало це сміливе твердження.

— Я повторюю, — сказав паломник голосно і рішуче, — що англійське рицарство нікому не поступалося. Крім того, я сам був свідком, як король Ричард і п'ять його воїнів після перемоги біля Сен-Жан-Акру¹ кинули виклик усім, хто насмілиться позмагатися з ними. Кожен з них мав три поєдинки і переміг усіх трьох супротивників. Я можу додати, що семеро із супротивників були членами ордену храмовників, і сер Бріан де Буа-Гільбер добре знає, що я говорю правду.

Неможливо описати словами ту несамовиту лють, від якої темне обличчя храмовника стало майже чорним. Від обурення він тремтячою рукою схопився за рукоятку меча, але вчасно спинився, розуміючи, що дім Седріка не був місцем, де він міг безкарно застосувати силу. Сам господар, з великою радістю вислухавши розповідь паломника, не помітив збентеження свого гостя і сказав, звертаючись до оповідача:

— Я віддам тобі цей золотий браслет, паломнику, якщо ти назвеш імена тих хоробрих рицарів, які відстояли славу доброї старої Англії.

— Я охоче зроблю це, — відповів паломник, — і без вашої нагороди. Я присягнувся до якогось часу не торкатися золота. Першим і найхоробрішим, — розпочав паломник, — був Ричард, король Англії. Граф Лестер був другим, сер Томас Моултон із Хілсленда — третім.. Сер Фолк Дойлі — четвертим. П'ятим був сер Едвін Торнхем.

— Справжні саксонці, присягаюся! — вигукнув Седрік. — А шостий? — зацікавлено продовжував він.

— Шостий, — сказав паломник, трохи помовчавши, ніби пригадуючи, — був молодий рицар, менш відомий і нижчого походження, запрошений, щоб поповнити цю почесну компанію.

— Паломнику, — презирливо звернувся до нього де Буа-Гільбер, — дуже дивно, що ти не пригадуєш імені шостого після того, як згадав уже так багато. Та я сам назву ім'я рицаря, від списа якого і через помилку мого коня, я впав на землю — це був Айвенго, і, присягаюся, він був не гіршим від інших. Та я урочисто заявляю, якщо б він був в Англії і з'явився на турнір, що відбудеться цього тижня, я б дозволив йому вибрати зброю і поквитався б з ним.

— Ваш виклик був би без вагання прийнятий, — відповів паломник, — якби ваш супротивник був тут. Якщо Айвенго колись повернеться з Палестини, можу закластися, він зустрінеться з вами.

— Яка впевненість. А що ж ти пропонуєш як заставу?

---

¹ Сен-Жан-Акр — фортеця в Сирії, за яку билися хрестоносці під час III Хрестового походу.

— Оцю реліквію, — сказав паломник, витягнувши з нагрудної кишені невеличку коробочку зі слонової кості і перехрестившись, — тут частинка справжнього Хреста Господнього з Палестини.

При цих словах пріор також перехрестився і прочитав «Отче наш», до його молитви приєдналися усі присутні, крім єврея, магометан і храмовника, який жодним чином не виявляючи поваги до святої реліквії, зняв з шиї золотий ланцюг і кинув його на стіл.

— Нехай пріор Еймер, — вигукнув він, — візьме ці застави! Якщо ж Айвенго, коли повернеться до Англії, не прийме виклик Бріана де Буа-Гільбера, я проголошу його боягузом зі стін усіх храмів Європи.

— У цьому не буде потреби, — промовила Ровена, — я скажу за нього, якщо ніхто інший в цій залі не наважиться вступитися за відсутнього Айвенго. Я можу закласти своє чесне ім'я та гідність, стверджуючи, що Айвенго прийме виклик цього гордого рицаря.

Під час цієї розмови Седрік мовчав, хоча був схвильований. Гордість, обурення, збентеження по черзі відбивалися на його відкритому обличчі. На інших присутніх за столом ім'я Айвенго справило приголомшуюче враження, і вони, не відриваючи очей, дивилися на господаря. Але слова Ровени, здавалося, повернули Седріка до реальності.

— Леді, — сказав він, — так не годиться. Якщо це необхідно, я сам, не зважаючи на образу, якої завдав мені Айвенго (а я справді відчуваю себе ображеним) можу заставити свою честь за честь Айвенго. Але, здається, формальності щодо виклику вже завершені...

Після вечері паломник таємно зустрівся з леді Ровеною, яка хотіла почути від нього про подвиги свого коханого рицаря Айвенго. Вона розповіла йому, що змушена буде стати дружиною Ательстана, якщо той переможе в рицарському турнірі, який відбудеться найближчим часом.

...На світанку паломник несподівано розбудив єврея Ісака. Він переконав переляканого лихваря якомога швидше втікати: ввечері паломник випадково почув, як Бріан де Буа-Гільбер сарацинською мовою наказав своїм слугам захопити «собаку-жида», як тільки той залишить стіни замку Седріка. Таємно вийти із замку до того, як відкриють головні ворота, Ісаку і його рятівнику допоміг свинопас Гурт, який своєю слухняністю перед паломником викликав у блазня Уомби неабияке здивування. І не дивно, тому що свинопас став єдиною людиною в батьківському домі, кому Айвенго відкрив своє ім'я і у кого він попросив допомоги на турнірі. Юний рицар запропонував свинопасу Гурту стати його зброєносцем. І хоча для цього рабові треба було втекти від свого господаря Седріка, він без вагань погодився.

Під захистом Айвенго, який добре знав усі потаємні стежки в маєтку батька, Ісак дістався міста Шеффілд. Бажаючи якось віддячити юнакові за по-

рятунок, він дав Айвенго листа до свого знайомого єврея, який торгує зброєю. Ісак пообіцяв, що в нього рицар зможе орендувати все необхідне для участі в турнірі — коня і обладунок, які не соромно мати й королю.

Розділ 12

Турніру між уславленими рицарями, влаштованого принцом Джоном, нетерпляче чекали багаті й бідні, вельможі і простолюдини. Літнього дня на вигоні коло містечка Ешбі зібралося багато людей. На підвищенні було влаштовано королівську ложу з тронем для принца Джона. Навпроти спорудили яскраво прикрашену почесну ложу, яку мала зайняти обрана рицарем-переможцем Королева Кохання і Краси. Принца Джона оточували рицарі Храму та іоанніти. Саме ці два ордени вважалися ворогами короля Ричарда I, якого на прохання принца Джона тримав у полоні герцог австрійський.

...А тим часом події на арені швидко розгорталися. На виклик п'яťох рицарів, серед яких були Бріан де Буа-Гільбер, Фрон-де-Беф і Моріс де Бра-сі, з'явилися п'ять рицарів-англосаксів. Без особливих зусиль нормани один за одним перемогли всіх суперників-англосаксів. Друга і третя п'ятірки рицарів, які хотіли спробувати свої сили, також зазнали поразки. Учетверте знайшлося лише троє сміливців, і знову — поразка. Ніхто більше не мав бажання виступити на турнірі. Під час тривалої паузи герольди закликали: «Виступайте, хоробрі рицарі! Прекрасні очі стежать за вами!»

Нарешті всі почули звук труби, що означав виклик. На арену виїхав новий воїн у міцному сталевому обладунку із золотими прикрасами, на його щиті був зображений дуб, вирваний із корінням, і напис іспанською мовою «Дездішадо», що означало «Позбавлений Спадку». Гострим кінцем свого списа він ударив у щит Бріана де Буа-Гільбера, викликаючи таким чином храмовника на смертний бій. Те, з яким мистецтвом рицар Позбавлений Спадку керував своїм конем, а також те, що на образливі слова супротивника приготуватися до смерті він шляхетно порадив йому взяти свіжого коня і нового списа, викликало симпатії глядачів, особливо з простолюду.

Коли почався поєдинок, серця глядачів завмирили від захвату і страху. Ось супротивники, як блискавки, помчали один на одного, зіткнулись, і їхні списи від шаленого удару розтрощилися. Зброєносці подали їм нові списи.

Коли вони вдруге помчали на середину арени, храмовник ударив рицаря Дездішадо у щит з такою силою, що новий спис розлетівся на друзки. У відповідь він отримав могутній удар у забрало і впав з коня. Невідомий рицар шляхетно зачекав, поки ворог підведеться, а потім і сам залишив сідло, щоб продовжити бій на мечях. Але маршали примусили їх розійтися, бо продовження бою на землі було заборонено правилами турніру. Отримавши перемогу над Буа-Гільбером, рицар Позбавлений Спадку випив келих вина і виголосив заздоровницю «за всі чесні англійські серця на погибель іноземним

тиранам». Після цього Дездішадо викликав на бій решту рицарів-норманів. Неперевершене володіння зброєю забезпечило рицарю Позбавленому Спадку перемогу над рештою учасників турніру, які визнали його перевагу.

Принц Джон напружено стежив за ходом турніру, а коли всі його улюбленці зазнали поразки, запідозрив, що під маскою невідомого рицаря ховається його брат — король Ричард. Його підозра зросла, коли переможець після турніру не зняв шолом перед принцом і відмовився прийти на бенкет.

Тепер мужній рицар мав назвати Королеву Кохання і Краси. Серед багатьох прекрасних дам було чимало таких, що мріяли посісти трон Королеви турніру. До того ж норманські дами звикли, що корону Королеви на подібних турнірах переможці-нормани дарували їм. Але, певна річ, Айвенго серед молодих і чарівних панн вибрав леді Ровену.

...Увечері до шатра Айвенго прийшли зброєносці переможених ним рицарів і привели коней з обладунками їхніх господарів. За рицарськими правилами все це тепер належало переможцеві. З усіма рицарями Айвенго повівся великодушно: він не взяв трофеїв, а дозволив їх викупити за незначну суму. Зброєносцеві ж Бріана де Буа-Гільбера сказав: «Від вашого господаря я не прийму ні обладунків, ні викупу». Він оголосив, що бій ще не закінчено, оскільки де Буа-Гільбер — його смертельний ворог.

А викупом молодий рицар вирішив чесно розрахуватися з Ісаком. Він послав додому до єврея свого зброєносця Гурта. Лихвар дуже зрадив чесності молодого рицаря і прийняв гроші. Однак, коли Гурт темним коридором йшов до виходу, його несподівано зупинила донька Ісака Ребекка і повернула всі гроші, оскільки вважала, що Айвенго врятував її батькові життя.

Але на цьому пригоди зброєносця не закінчилися. У темному лісі, на шляху до шатра молодого господаря, його зупинили молодці з ватаги йомена Локслі. Лише відвага Гурта, який переміг у двобої на палицях одного з розбійників, та шляхетність Локслі врятували його життя та гаманець господаря. Локслі, дізнавшись, хто такий Гурт, не захотів грабувати зброєносця рицаря, який сам потерпає від нужди та змушений позичатися у лихваря: «Та хіба цей рицар не такий самий знедолений злидар, як і ми? Чи не він побив Фрон-де-Бефа і Мальвуазена так само, як і нам хотілося б їх побити? І чи не він оголосив Бріана де Буа-Гільбера своїм смертельним ворогом?..»

Наступного турнірного дня, коли Ровена зайняла своє місце, залунала музика і почулися захоплені вигуки глядачів, що вітали свою новообрану Королеву. Сонце яскраво виблискувало на зброї рицарів, які зібралися на протилежних кінцях арени і гаряче обговорювали стратегію бою. Потім герольди оголосили правила турніру.

Учасникам заборонялося колоти противника, обмежуючись тільки ударами. Кожен рицар мав право користуватися палицею або алебар-

дою, але кинджал був забороненою зброєю. Вершникам заборонялося атакувати пішого противника. Якщо рицареві вдалося загнати суперника на край арени і той торкнувся огорожі тілом або зброєю, він був змушений визнати себе переможеним і віддати коня і озброєння переможцеві. Переможений рицар не мав права продовжувати участь у змаганнях. Якщо рицар був збитий з ніг і не зміг одразу піднятися, в такому випадку рицар вважався переможеним і мусив віддати свого коня і зброю. Бій повинен припинитися, як тільки принц Джон кине на землю свій жезл. Рицар, що порушив правила турніру або загальноприйняті закони рицарства, повинен був віддати зброю і просидіти верхи на огорожі з перевернутим щитом якийсь час під загальний сміх присутніх. Оголосивши ці правила, герольди запросили рицарів чесно виконувати обов'язки, щоб заслужити похвалу Королеви Краси.

Після цього оголошення герольди залишили поле. Рицарі виїхали з обох кінців арени процесією по двоє і стали ряд проти ряду. Ватажок кожного загону, вишикувавши своїх бійців, зайняв місце у центрі першого ряду. Це було красиве і водночас хвилююче видовище. Півсотні хоробрих рицарів на прекрасних бойових конях у повному озброєнні очікували небезпечної зустрічі з таким самим палким завзяттям, як і їхні коні, що нетерпляче іржали і били копитами землю. Рицарі тримали списи догори так, що їхні наконечники сяяли на сонці, а довгі стрічки, що їх прикрашали, майорили над пір'ям на шоломах.

Протрубили сурми, рицарі спустили списи в опори і пришпорили коней. Над полем стояла хмара пилуки, що знялася з-під копит коней; глядачі змогли дізнатися про долю учасників турніру тільки через якийсь час. Приблизно половина рицарів з кожного боку попадали на землю, збиті списами противників. Деякі з них лежали нерухомо, але були й такі, що відразу скочили на ноги і продовжували змагатися з тими, що опинилися у такому ж скрутному становищі. Були й поранені, які намагалися зупинити кров своїми пов'язками і вибратися із загальної метушні. Рицарі, що залишилися на конях, тепер билися мечами, голосно вигукуючи. Загальний галас особливо зріс, коли до центру арени наблизився другий ряд з кожного боку, намагаючись допомогти своєму загонові. Прибічники Бріана де Буа-Гільбера вигукували: «За Храм! За Храм!» У відповідь протилежна партія кричала: «Дездішадо! Дездішадо!» — девіз, написаний на щиті рицаря Позбавленого Спадку.

Перевага по черзі переходила то до одних, то до інших. Брязкіт мечів і вигуки суперників змішувалися з трубними звуками сурмачів, приглушуючи стогін нещасних, що впали і лежали під копитами коней. Блискуча зброя рицарів вкрилася пилом і кров'ю. Веселе пір'я, що до

початку битви прикрашало шоломи, тепер літало в повітрі. Яскравий вишуканий одяг воїнів втратив свій лиск і тепер викликав жах.

У сум'ятті бою глядачі постійно знаходили ватажків, які постійно опинялися у найгарячішому місці, підтримуючи інших як словами, так і власним прикладом. Обидва виявилися доблесними воїнами, і серед інших рицарів не було жодного, який міг би зрівнятися з Буа-Гільбером або з рицарем Позбавленим Спадку. Вони не раз намагалися знайти один одного; до цього їх штовхала не тільки взаємна ворожість, але й розуміння того, що падіння лідера призвело б до поразки усього загону. Та зустрітися, особливо на початку бою, їм не вдавалося, оскільки багато інших рицарів хотіло помірятися силою з ватажком протилежної партії.

Та коли лави бійців значно порідішали з обох боків, в якийсь момент суперники опинилися віч-на-віч. Між ними розпочався жорсткий бій, у якому зіткнулись взаємна ненависть й... почуття ображеної гідності. Обидва з такою силою наносили і відбивали удари, що реакція глядачів вилилася у суцільний рев захоплення.

Саме тоді партія рицаря Позбавленого Спадку почала здавати позиції. З одного боку на них наступав могутній Фрон-де-Беф, а з іншого — Ательстан. Здавалось, обидва зрозуміли, що, допомагаючи храмовникові, вони принесуть перемогу своєму загонові. Повернувши коней, вони почали з обох боків наступати на рицаря Позбавленого Спадку. Невідомо, як би він витримав цей натиск, якби не майже одностайна підтримка глядачів.

— Стережися! Стережися! — вигукували вони.

Рицар зрозумів, яка небезпека йому загрожувала; він завдав могутнього удару храмовникові й водночас розвернув коня, аби уникнути нападів Ательстана і Фрон-де-Бефа. Обидва рицарі мало не зіткнулись один з одним і пронеслися між суперниками. Але зрозуміли свою помилку і вже разом з храмовником пішли в наступ на рицаря Позбавленого Спадку.

Ілюстрація художника Анатолія Іткіна

Здавалося, уже ніщо не могло врятувати його від поразки, але дивна сила і жвавість коня, якого він напередодні отримав за перемогу, стали йому у пригоді. Кінь Буа-Гільбера був поранений, а коні Фронде-Бефа і Ательстана надто стомилися під тягарем своїх могутніх вершників у тяжких обладунках. Якийсь час завдяки своїй неабиякій майстерності й витримці коня рицар стримував натиск трьох противників.

Але, хоч трибуни захоплено підтримували свого улюбленця, усі розуміли — довго він не протримається. Ті, що сиділи неподалік принца, благали його опустити жезл і припинити нерівний бій, врятувавши тим самим мужнього рицаря від незаслуженої ганебної поразки.

— Ні! Присягаюся Небом, — відповів принц, — я цього не зроблю. Цей вискочка, що приховує своє ім'я і відмовляється від нашої гостинності, уже завоював одну нагороду, нехай тепер перемагають інші.

Та поки він це говорив, несподіваний випадок цілком змінив хід подій. У команді Дездішадо був невідомий рицар на чорному коні, у чорному панцирі, високий, кремезний і на вигляд сильний, як кінь, на якому він сидів. На щиті рицаря не було жодного девізу. Якийсь час він не виявляв особливого інтересу до подій на полі, легко відбиваючи тих, хто його атакував, і не нападаючи на інших. Він грав швидше роль спостерігача, ніж учасника змагання; глядачі влучно охрестили його Чорний Ледар. Та, помітивши, що ватажок його загону опинився у скрутному становищі, ніби прокинувшись, він пришпорив коня і, мов грим з неба, кинувся на допомогу рицареві, вигукнувши: «Тримайся!»

Це сталося дуже вчасно. Коли рицар Позбавлений Спадку бився з храмовником, Фронде-Беф наблизився до нього з піднятим мечем, та в цей момент Чорний Рицар з розмаху вдарив його по голові. Меч, зісковзнувши з шолома, з величезною силою обрушився на коня, і він разом із вершником упав на землю, а тим часом Чорний Рицар повернув коня на Ательстана. Оскільки його власний меч зламався, він вихопив з рук огрядного саксонця алебарду і так вправно вдарив його по гребеню шолома, що той також непритомний звалився на землю. Після цієї подвійної перемоги, за яку він отримав заслужену овацію з боку глядачів, Чорний Рицар спокійно від'їхав до північних воріт, залишивши рицаря Позбавленого Спадку наодинці з Бріаном де Буа-Гільбером. Кінь храмовника втратив багато крові й після одного з сильних ударів рицаря Дездішадо похитнувся так, що його вершник звалився на поле, заплутавшись ногою у стремені. Його супротивник зіскочив з коня і, змахнувши мечем над головою, наказав йому здатися. Принц Джон, занепокоєний скрутним становищем храмовника, аби врятувати його від приниження, кинув на арену жезл і припинив бій.

Зброєносці, які до того трималися за межами арени, тепер поспішали підібрати поранених і виносили їх до наметів...

Тепер принцові Джону належало оголосити ім'я найкращого рицаря, і він вирішив віддати перевагу тому, кого глядачі охрестили Чорним Ледарем. Дехто з присутніх намагався протестувати, вказуючи йому на те, що перемогу здобув рицар Позбавлений Спадку: він один переміг власноруч протягом дня шістьох супротивників і скинув з коня самого ватажка протилежної партії. Але принц наполягав на своєму, стверджуючи, що рицар Позбавлений Спадку та його прибічники зазнали б поразки, якби не допомога Чорного Рицаря.

Та, на загальний подив, переможця ніде не могли знайти. Він залишив поле бою одразу ж після закінчення турніру, й деякі з глядачів бачили, що він поїхав геть вздовж лісової просіки з тим самим байдужим, напівсонним виглядом, завдяки якому отримав прізвисько Чорного Ледаря. Тепер уже принц Джон не мав жодних підстав заперечувати щодо визнання рицаря Позбавленого Спадку героєм дня, і він змушений був це зробити.

Розпорядники провели переможця через поле, залите кров'ю, вкриті уламками зброї й трупами коней, і підвели до трону принца.

— Рицарю Позбавлений Спадку, я називаю вас так, тому що ми не знаємо вашого справжнього імені, ми вдруге вручаємо вам нагороду й заявляємо, що ви маєте право отримати з рук Королеви Краси і Кохання вінок переможця, який ви заслужили своєю доблестю.

Рицар низько вклонився, але нічого не відповів.

Заграли сурми, дами почали розмахувати шовковими хустками, коли під схвальні вигуки усіх присутніх розпорядники підвели рицаря Позбавленого Спадку до почесного трону, на якому сиділа леді Ровена.

Підійшовши, переможець став перед її тронем на коліно. Все, що відбувалося після закінчення бою, здавалося, проходило не з його власної волі, а під тиском людей, що його оточували, до того ж деякі помітили, що тепер він ішов через поле досить непевною ходою. Ровена зійшла з трону і збиралася покласти вінок на шолом рицаря, коли розпорядники в один голос вигукнули: «Ні, так не можна! Він мусить зняти шолом!» Рицар невиразно пробурмотів кілька слів, яких ніхто не розібрав, але було очевидно, що він хотів залишитися невпізнаним.

Чи то прагнучи дотримуватися правил, чи зі звичайної цікавості, розпорядники, не звернувши уваги на його бажання, швидко розрізали кріплення і, розстебнувши латний нашійник, зняли шолом. Присутні побачили обличчя гарного молодого чоловіка років двадцяти п'яти, на

яке спадало густе світле волосся. Це обличчя було бліде, як смерть, і в кількох місцях закривавлене.

Побачивши його, Ровена слабо зойкнула, але виявила всю силу свого характеру і швидко опанувала свої почуття, аби продовжити церемонію. Тремтячими від хвилювання руками вона поклала на схилену голову переможця вінок і виразно промовила:

— Я нагороджую тебе цим вінком на відзнаку доблесті переможця турніру, — після цих слів вона на мить спинилася і додала. — І ніколи вінець рицарства не був покладений на більш достойне чоло.

Рицар нахилився, поцілував руку прекрасної Королеви, і, втративши останні сили, знеможений впав до її ніг.

Всі завмерли. Розпорядники, зрозумівши причину непритомності Айвенго, розстебнули панцир і побачили під пробитим нагрудником глибоку рану.

Розділ 13

Ім'я Айвенго викликало чимале сум'яття серед прихильників принца Джона. Вони висловили занепокоєння з приводу того, що Фрон-де-Беф змушений тепер буде повернути захоплений ним маєток і замок Айвенго, подарований колись Уїлфріду королем Ричардом. Але самовпевнений принц Джон заспокоїв своїх супутників, сказавши, що, по-перше, у цій країні лише він має право роздавати маєтки тим, хто віддано йому служить, а по-друге, Айвенго, найімовірніше, помре від отриманих ран.

Продовжилося свято в Ешбі змаганнями серед йоменів у мистецтві стрільби з луків. Найкращому стрільцеві в нагороду було обіцяно мисливський ріг у срібній оправі і медальйон святого Губерта, покровителя мисливців.

Список суперників, які виявили бажання взяти участь у змаганнях, налічував чотирьох йоменів. Бажаючи краще роздивитися цих влучних стрільців, принц Джон спустився на арену. Роззирнувшись навколо, він побачив серед глядачів в зеленому каптані йомена, який учора роздратував його своєю впевненістю у тому, що стріляє з лука не гірше королівських лісничих. Принц Джон звернувся до нього:

— Еге! Вчора ти багато вихвалявся щодо свого мистецтва володіння луком, а сьогодні боїшся позмагатися з тими, що вийшли на арену.

— Присягаюся честю, сер, — відповів йомен, — я маю іншу причину, щоб утриматися від стрільби, і не боюся поразки. Я не знаю, чи ці лучники звикли стріляти по таких мішенях, як я. До того ж, я не знаю, як ваша світлість сприйме перемогу людини, яка вам не до вподоби.

Почервонівши, принц запитав:

— Як тебе звати, йомене?

— Локслі, — відповів той.

— Тоді, Локслі, — сказав принц Джон, — ти стрілятимеш після того, як відстріляються ці восьмеро. Якщо ти виграєш, я додам до твого призу ще двадцять золотих. Але якщо програєш, з тебе стягнуть твій зелений одяг і виженуть з арени як нахабного хвалька. Якщо ти відмовишся від моєї чесної пропозиції, — сказав принц Джон, — розпорядник арени поріже твою тятиву, зламає лук і стріли й вижене тебе звідси як легкодухого боягуза.

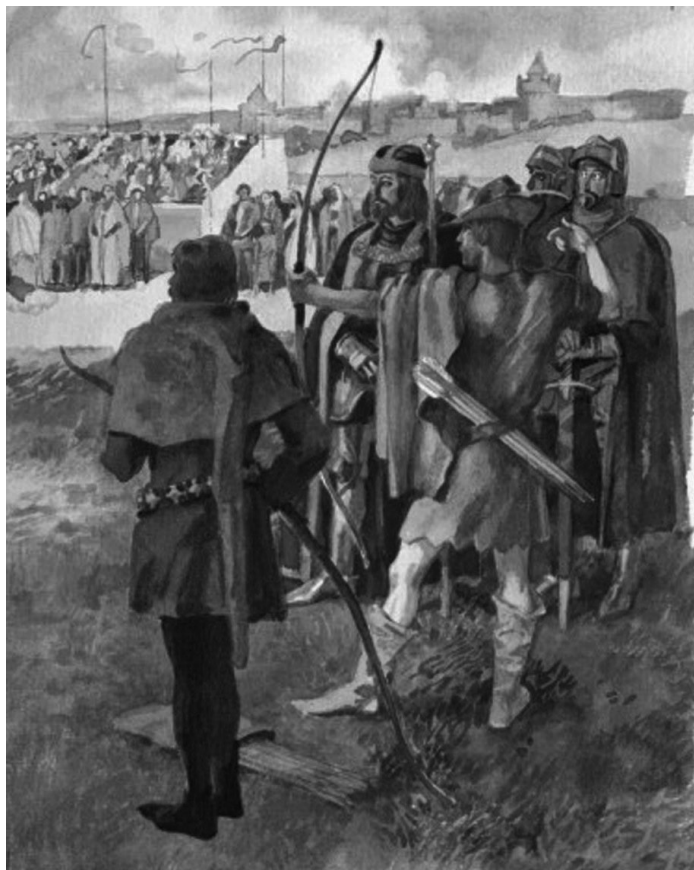
— Це не дуже чесна пропозиція, гордий принце, — сказав йомен, — примушувати мене змагатися з кращими лучниками і зносити ганьбу, якщо вони виявляться кращими. І все ж, я підкоряюся.

— Дивіться за ним добре — сказав принц Джон —, щоб він не втік ще до випробування. А ви, друзі, стріляйте влучно. Он у тому наметі після перемоги на вас чекає бочка пива і смажений олень.

У кінці доріжки була встановлена мішень. Кожен лучник мав зробити по три постріли підряд. Один за одним лучники виходили вперед і випускали стріли сміливо й майстерно. Із двадцяти чотирьох випущених стріл десять влучило просто в мішень. Інші близько до неї, що теж вважалося добрим результатом. З десяти стріл, що попали чітко в мішень, дві належали Х'юбертові, лісничому, що служив у Мальвуазена, і його проголосили переможцем.

— А тепер, Локслі, — з іронічною посмішкою сказав принц Джон відчайдушному йоменові, — вирішуй, чи хочеш ти змагатися з Х'юбертом, чи відразу віддаси лук і сагайдак розпорядникові змагань.

— Якщо іншого виходу немає, — сказав Локслі, — я випробую свою долю з умовою, що, якщо я влучу точно в мішень Х'юберта, він змушений буде влучити в ту, яку я йому запропоную.

Ілюстрація художника Анатолія Іткіна

— Це справедливо, — відповів принц Джон, — і ми тобі не відмовимо. Х'юберте, якщо ти переможеш цього хвалька, я насиплю тобі повний ріжок срібних монет.

— Людина може зробити тільки те, що може, — відповів Х'юберт, — але колись мій дід добре стріляв із лука у битві під Гастінгсом, і я постараюся бути гідним його пам'яті.

Х'юберт, як переможець першого змагання, отримав право стріляти першим. Він дуже уважно прицілився, виміряв очима. Потім зробив крок вперед і, витягнувши лук у лівій руці на рівень з обличчям, відтягнув тятиву до вуха. Стріла просвистіла в повітрі і влучила у внутрішнє коло мішені, але не по центру.

— Ти не врахував вітру, Х'юберте, — сказав його суперник, натягнувши свій лук. — Якби ти зробив це, то влучив би краще.

Сказавши це, не виявляючи жодного хвилювання і майже не прицілюючись, Локслі вийшов на визначену позицію і випустив стрілу недбало. Стріла влучила в мішень на два дюйми ближче до білої плями, яка означала центр, ніж та, яку випустив Х'юберт.

— Присягаюся небом, — вигукнув принц Джон до Х'юберта, — якщо ти дозволиш цьому негідникові перемогти тебе, ти заслуговуєш на шибеницю. Стріляй, негіднику, і стріляй добре, бо пошкодуєш!

Х'юберт зайняв позицію і, врахувавши зауваження суперника, зробив поправку на вітер, який якраз посилювався, і вистрілив так успішно, що стріла влучила просто в центр мішені.

— Х'юберт! Х'юберт! — вигукували глядачі.

— Цього пострілу ти не можеш перевершити, Локслі, — сказав принц з глузливою посмішкою.

— Але я зроблю позначку на його стрілі, — відповів Локслі і, випустивши стрілу дещо уважніше, ніж попередню, він влучив просто в ту, яку щойно послав його суперник, розтрощивши її на маленькі трісочки. Глядачі були настільки вражені його спритністю, що деякий час над ареною панувала тиша.

— Це просто диявол, а не людина, — шепотіли йомени, — так ще ніхто ніколи не стріляв, відколи в Британії зігнули перший лук.

— А тепер, — сказав Локслі, — я прошу дозволу вашої світлості поставити таку мішень, якою користуються на півночі, і запрошую усіх хоробрих йоменив випробувати своє мистецтво. Я збираюся тільки відрізати гілочку з верби, що росте неподалік.

Локслі повернувся з прямою паличкою довжиною футів із шість і товщиною в палець. Він спокійно почав знімати з неї кору, зауважив-

ши, що пропонувати мешканцеві лісів стріляти по такій великій мішені, як та, яку використовували на цих змаганнях, просто образливо.

— Там, де я ріс, — продовжував він, — це було б однаково, що цілитися у стіл короля Артура, за яким одночасно сиділи шістдесят рицарів¹. У таку мішень влучив би семирічний хлопчик. Але, — продовжував він, перейшовши в інший кінець поля і встромивши там вербову гілку, — того, хто влучить у цю палицю з відстані ста ярдів, я назву лучником, вартим стріляти в присутності короля, навіть самого бравого короля Ричарда.

— Мій дід, — сказав Х'юберт, — добре стріляв у битві біля Гастінгса, але ніколи не цілився у таку мішень, і я теж не буду цього робити. Якщо цей йомен зможе розколоти цю гілку, я охоче віддам першість йому, або, краще сказати, дияволі, що одягнув його куртку, бо людина не може так стріляти. Людина може тільки те, що може, і тому я не буду стріляти, знаючи, що не зможу влучити. Це все одно, що намагатися влучити в лезо ножа, в соломинку або в сонячний промінь.

— Боягузливий собако! — вигукнув принц Джон. — Гей ти, Локслі, стріляй! Якщо ти влучиш у цю мішень, я скажу, що ти перший, кому вдалося це зробити. Що б не сталося, ти не підеш звідси, доки не доведеш, що ти дійсно на це здатний.

— Я постараюся зробити все, що можу, як каже Х'юберт, — відповів Локслі, — ніхто не може зробити більше, ніж може.

Він знову підняв свій лук, на цей раз уважно оглянув його, змінив тятиву, яка, на його погляд, була недостатньо тугою після перших пострілів, потім уважно прицілився. Глядачі спостерігали за ним, затамувавши подих. І лучник виправдав їхні сподівання: стріла розколола вербову гілку навпіл. Пролунали схвальні вигуки, і навіть принц Джон не міг не висловити захоплення мистецтвом Локслі.

— Ці двадцять золотих — твої, — сказав він, — і ріжок теж, ти їх чесно заробив. Я дам тобі п'ятдесят, якщо погодишся одягнути ліврею, щоб служити мені, будеш йоменом у моїй охороні. Я ще ніколи не бачив руки, яка так вміло тримає лук, і такого влучного ока.

— Пробачте, благородний принце, — сказав Локслі, але я поклявся, що якщо колись і буду служити, то тільки вашому братові, королю Ричарду. Ці двадцять золотих я залишаю Х'юбертові, який сьогодні стріляв так само мужньо, як його дід біля Гастінгса. Якщо б він не був надто скромним і не відмовився стріляти, він влучив би в гілочку не гірше за мене.

---

¹ У середньовічних рицарських романах король Артур і його рицарі сиділи і радилися за круглим столом.

✿ Працюємо над текстом твору

1. Що ми дізнаємося про взаємини між Седріком та його сином Айвенго? Чому Уїлфрід відвідує батьківський дім у вигляді паломника?
2. Як ставиться Седрік до норманів? Відповідь обґрунтуйте.
3. Чому поведінку храмовника у домі Седріка можна назвати обурливою?
4. Розкажіть про суперечку паломника і храмовника під час вечери у Ротервудському замку. Про що свідчать їхні заклади (свята реліквія та золотий ланцюг)?
5. Як сприймають розповідь про перемогу Айвенго в Палестині його близькі? Як леді Ровена та Седрік поводяться під час суперечки паломника і храмовника?
6. Хто з рицарів очолив заgonи, що змагалися на другий день турніру?
7. Розкажіть про змагання двох партій. Яким чином партія Дездішадо здобула перемогу у змаганнях? Чому принц Джон поспішно перервав поєдинок Бріана Буа-Гільбера та Дездішадо?
8. Кому принц Джон присудив перемогу і чим він мотивував свій вибір?
9. Розкажіть, як відбулася церемонія нагородження. Яким чином з'ясувалося, хто є Рицарем Позбавленим Спадку?
10. Перекажіть епізод, у якому описано змагання лучників. Що в поведінці Локслі викликає у вас повагу?

Розділи 14 – 18

Під час турніру принц Джон отримав записку, в якій повідомлялося, що король Ричард Левове Серце знову на волі завдяки великому викупу, який заплатили за нього його друзі. Свято ще не закінчилося, а його учасники вже поспішали залагодити свої справи. Принц Джон (а його автор порівнює з павуком, що затягає здобич у свої тенета) збирає своїх прихильників, наліво і направо обіцяючи владу і почесні, багатство і землі, якщо вони підтримають його в боротьбі проти короля Ричарда.

Прихильники принца Джона — Моріс де Брасі та Бріан де Буа-Гільбер — готують підступний план захоплення леді Ровени та її супутників. Вони хотіли розіграти сцену полонення саксонців лісовими розбійниками (цю роль збирався виконати Бріан де Буа-Гільбер зі своїми людьми), а Моріс де Брасі повинен був виступити великодушним рятівником, чим сподівався здобути симпатії леді Ровени та її опікуна. Ця комедія йому була потрібна для того, щоб домогтися руки вельможної леді Ровени, онуки саксонського короля Альфреда Великого, і заволодіти її землями та багатством.

Седрік, боячись пліток і переймаючись раною неслухняного сина, потайки відправив слуг забрати пораненого Айвенго і привезти його до родового замку. Але марно слуги шукали молодого хазяїна: на місці, де лежав юний

рицар, залишилася лише кривава пляма. Згодом до Седріка дійшли чутки, що його сина забрали на розкішних ношах однієї дами, що була на турнірі.

Седрік повертався додому незадоволений тим, що поява Айвенго на турнірі та ганебне падіння Ательстана з коня від удару Чорного Рицаря можуть зруйнувати його плани щодо відновлення саксонської династії. Ровена, наділена розумом та сильним характером, тепер навіть і не збиралася приховувати свою прихильність до Айвенго та глузувала з бойових якостей свого нареченого Ательстана. Вона й слухати не хотіла про одруження з ним, кажучи, що краще піде в монастир.

Розділ 22

Фрон-де-Беф, Бріан де Буа-Гільбер та капітан найманців де Брасі, переодягшись розбійниками, напали на Седріка Саксонця, який разом із леді Ровеною та почтом повертався додому. Дорогою Седрік дозволив приєднався до своєї групи єврею Ісаку з донькою-красунею Робеккою, навіть не підозрюючи, що в закритих ношах вони везли пораненого Айвенго. Бранці опинилися в замку Фрон-де-Бефа і лише тоді зрозуміли, що вони в полоні у норманів.

...Бідного єврея вкинули у підвал замку, в якому було дуже вогко і майже темно. Лише через дві невеличкі бійниці під самою стелею пробивалося тьмяне світло. На стінах висіли заіржавлені кайдани і ланцюги, якими колись приковували полонених, щоб вони не змогли втекти. В кільцях одного з них стирчали залишки кісток, що, вірогідно, колись належали людині, яка не тільки померла там, але й перетворилася на прах.

— Тут, — відповів Фрон-де-Беф, — саме тут ти віддаси срібло і зважиш його на підлозі цієї темниці. Чи ти вважаєш, що я відпущу тебе, не отримавши викупу?

— А яка за порука того, що, отримавши гроші, ти відпустиш мене?

— Слово норманського барона, поганий лихварю, — відповів Фрон-де-Беф. — Честь норманського дворянина чистіша від золота й срібла усього твого племені. Ти не маєш іншого виходу. Я встановлюю правила і не збираюся повторювати своїх умов.

Ісак голосно застогнав.

— Отже, ти звільниш мене і мого пораненого друга?

— Не сунь носа у справи інших! Ти зробив свій вибір і маєш заплатити викуп якомога швидше.

— Але спершу відпусти мою доньку Ребекку до Йорку, — відповів Ісак, — славний рицарю, і як тільки вершник із грошима повернеться, ви зможете відрахувати і зважити їх тут, на цій підлозі.

— Твою доньку? — промовив Фрон-де-Беф, вдавши здивування. — Присягаюся небом, Ісаку, я цього не знав. Я думав, що ця чорноока

красуня твоя коханка і віддав її прислужувати серу Бріану де Буа-Гільберові.

Після цих слів Ісак закричав так голосно, що, здавалося, здригнулося склепіння, і вражені сарацини відпустили його руки. Скориставшись цим, старий єврей впав на підлогу й обхопив руками коліна Фрон-де-Бефа.

— Бери все, чого вимагаєш, — промовив він. — Візьми ще в десять разів більше, забери в мене все, якщо хочеш! Ні! Заколи мене своїм кинджалом, засмаж на вогні, але помилуй мою доньку, захисти її життя і честь. Заклинаю тебе іменем твоєї матері, врятуй честь беззахисної дівчини! Вона — копія моєї померлої Рахелі, остання з наших шести дітей. Чи ж ти позбавиш бідного вдівця його єдиної втіхи? Чи заставиш батька пошкодувати, що його єдина дитина не лежить в могилі поряд із матір'ю?

— Я шкодую, — відповів норман, — що не знав цього раніше. Мені здавалося, що ваше плем'я не любить нічого, окрім мішків з грошима.

— Не думай про нас так погано, хоч ми й євреї, — сказав Ісак, використовуючи миттєвий спалах співчуття. — Навіть загнана лисиця і підстрелена дика кішка люблять своїх малят. Тож і люди племені Авраама, до яких усі ставляться з презирством, люблять своїх дітей.

— Хай буде й так, — відповів Фрон-де-Беф, — колись я, може, й повірю в це, але зараз мова не про це. Я вже нічого не можу змінити. Я дав слово своєму товаришеві по зброї. До того ж, з чого ти взяв, що з дівчиною станеться щось зле, якщо вона належатиме Буа-Гільберу?

— О Боже! — вигукнув Ісак. — Коли це храмовники жаліли людей і берегли честь жінок?

— Невірний собако! — гнівно крикнув Фрон-де-Беф. — Не оскверняй священного ордену Храму Господнього! Краще поспішися з викупом, як ми й домовилися, щоб не було гірше!

— Злодію, негіднику! — пристрасно закричав Ісак, не в змозі далі стримувати свої почуття. — Я нічого не заплачу тобі, поки не приведиш до мене доньку, живу і незбезчещену!

— Чи ти сповна розуму, ізраїльтянине? — суворо запитав норман. — Чи, може, маєш чари проти розпеченого заліза і гарячої олії?

— Мені байдуже! — вигукнув Ісак, доведений до відчаю, керований тільки батьківською любов'ю. — Роби, що хочеш! Донька мені дорожча, ніж власне тіло, яке ти загрожуєш спалити. Я не дам тобі срібла! Хіба що розтоплю його і виллю у твою зажерливу горлянку. Ні, я не дам тобі жодного пенні, назарею. Вбивай мене, якщо хочеш, але розкажи усім, що жид під тортурами не схилився перед християнином.

— Присягаюся святим розп'яттям, якого так боїться твоє прокляте плем'я, — сказав Фрон-де-Беф, — ти відчуєш, що таке вогонь!

Розділ 23

...Помінявши одяг розбійника на розкішне вбрання рицаря, де Брасі вирішив, не криючись, поговорити з Ровеною. Спочатку норман розповів про свої почуття, та, коли Ровена рішуче відмовилася від руки і серця де Брасі, він вдався до погроз.

— Горда дівчино, — промовив де Брасі, переконавшись, що його вишуканий стиль не приніс йому нічого, крім презирства, — ти горда, то ж я також буду гордим. Знай, що я попросив твоєї руки у такий спосіб, думаючи, що це відповідає твоїй вдачі. Але, здається, тобі більше подобається, коли за тебе б'ються зі зброєю в руках. Тобі не до серця витончені слова.

— Витончені слова, — відповіла Ровена, — за якими приховуються грубі дії, все одно, що рицарська кольчуга на тілі блазня. Вам значно більше пасують одяг і мова розбійників, користуючись ними, немає потреби маскувати негідні вчинки.

— Тоді прямо, сміливою мовою, що відповідає сміливим вчинкам, я заявляю тобі, Ровено, ти можеш залишити цей замок, тільки ставши дружиною Моріса де Брасі. Я не звик міняти своїх планів, до того ж, норманський барон не мусить виправдовуватися перед саксонською дівчиною, якій він робить честь, пропонуючи свою руку і серце. Ти горда, Ровено, і гідна бути моєю дружиною. Яким ще чином можеш змінити сільську садибу, у якій саксонці живуть разом із свиньми, що становлять усе їхнє багатство, на почесне місце серед тих, хто є прикрасою Англії, уособлюючи її силу і владу?

— Рицарю, — відповіла Ровена, — сільська садиба, про яку ви щойно згадали з таким презирством, була моєю домівкою з раннього дитинства. І, повірте, якщо я колись і залишу її, то тільки з тим, хто не зневажатиме мій дім і людей, які мене виховали.

— Я розумію, що ви маєте на увазі, леді, — сказав де Брасі, — хоч, може, вам і здається, що я на це не здатний. Але не мрійте про те, що Ричард Левове Серце колись повернеться на трон і що його фаворит Уїлфрід Айвенго поведе вас до нього як свою наречену, щоб отримати його благословення. Знайте, леді, що цей суперник у моїх руках, і тільки від мене залежить, чи схочу я відкрити таємницю щодо його перебування у замку Фрон-де-Бефа, помста якого може бути страшнішою від моєї.

— Уїлфрід тут? — запитала Ровена презирливо. — Це така ж нісенітниця, як і те, що Фрон-де-Беф його суперник.

Де Брасі якусь мить уважно дивився на неї.

— Ти дійсно не знала про те, що старий Ісак із донькою везли його з собою на ношах?

— Якщо він дійсно тут, — ледве стримуючи хвилювання промовила Ровена, — чому ти вважаєш його суперником Фрон-де-Бефа? І що чекає на нього, крім ув'язнення, з якого, за рицарськими законами, він може звільнитися за відповідний викуп?

— Ровено, — відповів де Брасі., — Фрон-де-Беф зітре зі свого шляху чоловіка за те, що той має право володіти маєтком Айвенго. Але погодься на мою пропозицію, леді, і пораненому рицарю не прийдеться боятися гніву Фрон-де-Бефа.

— Врятуй його заради всього святого! — вигукнула Ровена, забуваючи про гордість, думаючи тільки про долю свого коханого.

— Я можу це зробити і зроблю, — відповів де Брасі. — Тому що, коли Ровена погодиться стати нареченою де Брасі, хто посміє заподіяти зло її родичеві, синові її опікуна, друзів дитинства? Але тільки твоя любов може купити йому життя. Погодься на мою пропозицію, і він вільний, якщо ж ні, він помре, а сама ти залишишся у в'язниці. Твій коханий лежить поранений у цьому замку. Айвенго, якому ти віддаєш перевагу, стоїть на шляху у Фрон-де-Бефа, і його маєток, на котрий претендує барон, дорожчий від честолюбства і краси. Фрон-де-Беф, не вагаючись, усуне перешкоду ударом кинджала чи списа. Таким чином, Уїлфрід відправиться на той світ. Седрік також...

— І Седрік також? — повторила Ровена. — Мій благородний, мій дбайливий опікун!..

— Доля Седріка також залежить від твого рішення, — сказав де Брасі. — Раджу тобі добре над цим подумати.

До цього моменту Ровена поводитися хоробро, тому що не розуміла, яка серйозна небезпека загрожувала їй і дорогим для неї людям. Вона мала м'яку, ніжну вдачу, як більшість світловолосих жінок, але поступово, завдяки умовам виховання, характер її став досить твердим і рішучим. Вона звикла, що всі, хто її оточував, навіть Седрік, виконували всі її бажання. Це тільки додало їй самовпевненості, і вона навіть уявити собі не могла, як це хтось може піти проти її волі. Та коли Ровену спіткало таке горе, коли вона зрозуміла, яка небезпека загрожує їй самій, її опікунові і її коханому, вона злякалась і розгубилась.

Вона затремтіла, звела догори руки і залилася гіркими слізьми. Неможливо було бачити це і залишатися байдужим. Де Брасі збенте-

жився, та він надто далеко зайшов, щоб повертати назад. Розуміючи, що поки Ровена в такому стані, жодні докази чи навіть погрози на неї не подіють, він ходив по кімнаті, намагаючись заспокоїти її, а тим часом сумніви стосовно власної поведінки почали закрадатися в його душу. «Якщо я піддамся сльозам цієї дівчини, — думав він, — я втрачу все, заради чого пішов на такий ризик. Мені залишиться тільки вислуховувати насмішки принца Джона і його веселих товаришів. І все ж я не можу спокійно спостерігати за стражданнями такої прекрасної дівчини. Краще б вона залишилася гордою і пихатою».

Схвильований цими думками, він просив Ровену заспокоїтися. Але якраз в цей час пролунав звук рогу, що налякав інших мешканців замку. Хоча навряд чи де Брасі жалкував з цього приводу...

Розділ 24

У далекій самотній вежі чекала вироку Ребекка. Коли в кімнаті з'явився Бріан де Буа-Гільбер у вигляді розбійника, єврейка відразу зрозуміла, що його цікавлять не гроші, а її прихильність.

— Не бери на душу такого гріха, — сказала Ребекка, — візьми викуп і змилуйся. За золото ти можеш розважатися, а якщо скривдиш нас — тебе мучитиме совість. Мій батько дасть тобі усе, що завгодно.

— Ти гарно говориш, — відповів розбійник, — але знай, що шановного Ісака оброблять так, що він віддасть усе, що має, без моєї допомоги. Твій викуп — твоя краса і кохання, і я не прошу нічого іншого.

— Ти не розбійник, — відповіла Ребекка, — жоден розбійник не відмовився б від такого викупу. Ти не розбійник, а норман, норман, може, навіть високого роду. Тож поведься відповідно до свого походження, скинь цю огидну маску!

— А ти добре вмієш вгадувати, — сказав Бріан де Буа-Гільбер, відкривши обличчя. — Я не розбійник, прекрасна трояндо Шарона, і я волю прикрашати твою шию і руки перлами й діамантами, які так тобі до лиця, радше ніж відбирати в тебе ці прикраси.

— Що ж тобі треба від мене? — запитала Ребекка. — Між нами не може бути нічого спільного: ти — християнин, а я — єврейка. Наш союз був би незаконним і перед церквою, і перед синагогою.

— Цілком справедливо, — сміючись, відповів храмовник. — Одружитися на жидівці? Ні, чорт забори! Якщо б навіть один з християнських королів запропонував мені одружитися з його донькою, я б не міг зробити цього. Я поклявся не пов'язувати своє життя з жодною з жінок. Я храмовник. Бачиш цей хрест святого ордену?

— І ти смієш показувати його за таких обставин? — гнівно запитала Ребекка. — Яка ж твоя віра, якщо ти без вагання звертаєшся до того, що вважаєш святим, збираючись порушити свою урочисту клятву?..

Очі храмовника спалахнули у відповідь на цей докір:

— Послухай, Ребекко, дотепер я розмовляв з тобою ввічливо, а зараз буду говорити мовою переможця. Ти полонена і мусиш підкорятися мені, це загальний закон для всіх націй. Я не відступлюся від своїх прав і візьму силою все, що ти відмовляєшся дати мені доброю волею.

— Зупинися, — сказала Ребекка. — Зупинися й вислухай мене перед тим, як наважишся скоїти смертний гріх! Ти можеш мене перемогти, тому що Бог сотворив жінку слабшою і доручив чоловікові захищати її. Але я розповім про твій негідний вчинок, храмовнику, усій Європі, від краю до краю. Я звернуся до релігійних переконань твоїх соратників, якщо вони відмовлять мені у співчутті. Кожен дізнається, що ти, як єретик, грішив з жидівкою. Той, хто не здригнеться від твого злочину, все ж прокляне тебе за те, що ти обезчестив хрест, який носиш, займаючись перелюбством з донькою ізраїльського народу.

— А ти розумна, — відповів храмовник, добре розуміючи, що вона говорить правду, тому що закони його ордену дійсно суворо забороняли те, що він збирався зробити. У деяких випадках винуватців навіть виключали з ордену. — Язык у тебе гострий, але ти мусила б кричати дуже голосно, щоб хтось почув твій голос за мурами цього замку. Тут усі ці сльози, благання, заклики до справедливості і крики про допомогу завмирають, бо їх ніхто не чує. Тебе може врятувати тільки одне, Ребекко. Підкорися долі, прийми нашу релігію, і ти отримаєш такі почесті, що більшість норманських леді заздритимуть фаворитці найкращого серед рицарів, що захищають святий Храм.

— Підкоритися долі! — вигукнула Ребекка. — О, святі небеса! Заради чого? Прийняти твою релігію? Що ж це за релігія, яка виховує таких негідників? Ти найкращий серед храмовників? Підлий рицар! Клятвopорушник! Я зневажаю тебе і кидаю тобі виклик! Підтримка бога Авраама врятує мене навіть з цієї мерзотної безодні.

Сказавши це, вона відчинила ґратчасте вікно, що вело на сторожову башту, і вмить опинилася на самому краю парапету над проваллям. Не сподіваючись такого відчайдушного вчинку, Буа-Гільбер не встиг зупинити її. Коли він зробив крок до неї, Ребекка вигукнула:

— Залишайся там, де стоїш, гордий храмовнику! Ще один крок, і я кинуся у це провалля. Краще розбитися об каміння цього двору, ніж стати жертвою твоєї грубої пристрасті!

Храмовник завагався; його рішучість, яка ніколи не поступалася перед стражданнями інших, поступилася перед силою її духу.

— Зійди, нерозсудлива дівчино, — сказав він. — Присягаюся землею і небом, я не ображу тебе.

— Я не вірю тобі, — відповіла Ребекка. — Ти вже довів, чого варті твої клятви. У найближчій сповідальні тобі відпустять твій грішок, оскільки ти всього лише збезчестиш нещасну єврейську дівчину.

— Ти несправедлива до мене! — гаряче вигукнув храмовник. — Присягаюся власним іменем, хрестом, що ношу на грудях, своїм мечем, старовинним гербом моїх батьків, присягаюся, я не заподію тобі лиха! Зупинись, якщо не заради себе, то хоча б заради свого старого батька. Я стану йому другом, а в цьому замку йому потрібна допомога.

— На жаль, так. Та чи можу я тобі вірити?

— Нехай мій щит перевернуть верхнім кінцем вниз і моє ім'я знеславлять, — сказав Бріан де Буа-Гільбер, — якщо ти матимеш причину нарікати на мене! Я порушував багато законів і заповідей, але ніколи не зрадив свого слова.

— Тоді я повірю тобі, — сказала Ребекка, — поки що.

Вона спустилася з парапету, але від вікна не відійшла.

Мужність і тверда рішучість у поєднанні з прекрасними рисами обличчя надали їй стану, голосу, погляду стільки гідності, що вона здавалася майже неземною істотою. У погляді її не було розгубленості, вона не зблідла перед загрозою такої близької смерті. Навпаки, від усвідомлення того, що сама може вирішувати свою долю і при бажанні уникне безчестя, нехай навіть ціною життя, щоки її почервоніли, очі ще більше загорілися. Буа-Гільбер, людина горда і смілива, подумав, що ще ніколи не бачив такої хвилюючої і всеперемагаючої краси.

— Нехай між нами буде мир, Ребекко Ти не повинна більше мене боятися, — запевняв Буа-Гільбер.

— Я не боюся тебе, — сказала вона, — завдяки тому, хто збудував цю високу башту, завдяки йому і богові Ізраїлю, я не боюся тебе.

— Ти несправедлива до мене, — сказав храмовник. — Присягаюся землею, морем і небом, несправедлива! Я зовсім не такий, яким ти мене бачиш: жорстокий, егоїстичний і безжальний. Цієї жорстокості мене навчила жінка, і з того часу я був жорстокий з жінками, але не з такими, як ти. Ще жоден рицар не брав у руки свого списа з такою відданістю жінці, яку він кохає, як це робив Бріан де Буа-Гільбер. Вона була донькою збіднілого барона, у якого не залишилося нічого, крім напівзруйнованої башти, неродючого виноградинка й кількох акрів землі коло Бордо. Я прославляв її ім'я славними подвигами, і її знали краще,

ніж багатьох багатих спадкоємців. Мої подвиги, мій кинджал, моя кров прославляли ім'я Аделаїди де-Монтемар від королівського двору Кастилії і до Візантії. І що я отримав? Повернувшись зі славою, за яку дорого заплатив, я дізнався, що вона вийшла заміж за гасконського дворянина, про якого далі його власних володінь ніхто нічого не чув. Я палко кохав її і жорстоко помстився за зраду. Але моя помста повернулася проти мене. З того дня я не живу. Я не маю власного будинку, мене не втішає любляча дружина, я не гріюся біля домашнього вогнища. Ніхто не прийде до моєї могили, після мене не залишиться нащадків, щоб продовжувати старовинний рід Буа-Гільберів. Я склав свої права до ніг глави нашого ордену, втративши незалежність. Храмовник не має жодних прав, все його життя підкорене іншому.

— А які ж переваги дають такі жертви? — вигукнула Ребекка.

— Право помсти, Ребекко, і задоволення власного честолюбства.

— Це скупа нагорода, — сказала Ребекка, — за втрату найдорожчих людських цінностей.

— Не говори цього! — відповів храмовник. — Помста — величезне задоволення. А честолюбство? Це спокуса, яка може порушити спокій навіть найщасливішої людини.

Він на якусь мить зупинився і додав:

— Ребекко! Та, що була готова вмерти, аби не зазнати безчестя, має горде і сильне серце. Ти мусиш бути моєю. Це має бути з твоєї згоди й відповідно до твоїх умов. Ти мусиш погодитися розділити мої мрії, які сягають дуже далеко. Подумай, перш ніж відповісти. В ордені я один із провідних командирів і можу з часом навіть стати на чолі всього ордену. Я шукав споріднену душу, яка могла б розділити зі мною мої честолюбні мрії, і я знайшов її.

— І це ти говориш мені, знаючи, до якого народу я належу...

— Тільки не кажи, — перебив її храмовник, — що у нас різні віросповідання. В душі ми не віримо у ці дитячі казочки... Я чую звуки рогу. Напевно, там необхідна присутність моя. Подумай над тим, що я сказав. Прощай! Я не прошу пробачення за свою жорстокість. Завдяки їй я взяв тебе. Я скоро повернуся, і ми продовжимо нашу розмову.

Розділ 25

Де Брасі, храмовник і Фрон-де-Беф зібралися у залі, в яку їх скликали звуки рогу. Виявилося, що якийсь йомен приніс у замок лист-виклик. Храмовник прочитав:

«Я, Уомба, син Уітлеса, блазень благородного, народженого вільним Седріка Ротервудського, якого ще називають Саксонським, і я, Гурт, син Беовульфа, свинопас...»

— Ти сказився! — перебив його Фрон-де-Беф.

— Присягаюся святим Лукою, тут так написано, — відповів храмовник і продовжував читати: — «...Я, Гурт, син Беовульфа, свинопас згаданого Седріка, за допомогою наших друзів і однодумців, які підтримують нас у цій справі, а саме: доблесного рицаря, якого в народі звать Чорним Ледарем, і хороброго йомена на ім'я Локслі, — заявляємо: ви, Реджінальде Фрон-де-Бефе, і ваші спільники, ким би вони не були, без жодної причини і попередження злочинно захопили нашого лорда й господаря, згаданого Седріка, а також благородну, народжену вільною леді Ровену та сера Ательстана Конінгсбурзького та їхніх коней і мулів, а також їхніх вільних слуг і ще кріпаків, що належать їм від народження, а також єврея на ім'я Ісак з Йорку з донькою. Усі ці чесні люди — вірні піддані його королівської величності — подорожували королівським шляхом. Тому ми вимагаємо, щоб усі згадані особи були протягом години після отримання цього повідомлення звільнені й передані нам або нашим уповноваженим цілими й неушкодженими. У протилежному випадку ми оголошуємо вас розбійниками і зрадниками, будемо битися з вами різними засобами і докладемо усіх зусиль, щоб знищити вас. Хай Бог не покидає вас! Підписано нами у переддень свята святого Вітольда під великим дубом на Хартхільському шляху».

Під цим документом стояли підписи. Першим — малюнок півнячої голови з гребенем, а під ним написано, що ці каракулі є підписом Уомби, сина Уітлеса. Під цією поважною емблемою стояв хрест, знак Гурта, сина Беовульфа. Потім великими жирними літерами були написані слова «Чорний Ледар», на завершення була акуратно намальована стріла як підпис йомена Локслі.

Рицарі здивовано мовчки презирнулися, абсолютно не розуміючи, що все це мало означати. Першим порушив мовчанку де Брасі, голосно розреготавшись. Потім до нього приєднався храмовник. Але Фрон-де-Беф був роздратований їхнім недоречним сміхом.

— Я попереджаю вас, — сказав він, — ваші веселощі невчасні, краще подумайте, як поводитися за даних обставин.

— Фрон-де-Беф ще не прийшов до тям після недавньої поразки, — сказав де Брасі, — він злякався виклику, хоч прислали його блазень і свинопас.

— Присягаюся святим Миколаєм, — відповів Фрон-де-Беф, — хотів би я, щоб лише ти відповідав за цю пригоду, де Брасі. Ці нахаби не наважились би діяти так відверто зухвало, якби за ними не стояла якась вагома підтримка. Тут у лісах досить розбійників, які невдоволені тим, що я суворо охороняю королівських оленів. Варто мені було

одного разу впійманого на гарячому браконьєра прив'язати до рогів дикого оленя, який за декілька хвилин роздер його на шматки, як на мене посипалося більше стріл, ніж в мішень на вчорашньому турнірі в Ешбі... Послухай-но, хлопче, — додав він, звертаючись до одного із слуг, — ти послав когось взнати, скільки їх?

— В лісі зібралось десь близько двохсот людей, — відповів слуга.

— Оце так справи! — вигукнув Фрон-де-Беф. — От що вийшло з того, що я дозволив скористатися моїм замком, людям, не вміють тихцем залагоджувати свої справи.

— Як вам не соромно, рицарю! — вигукнув храмовник. — Давайте зберемо своїх людей і нападємо на них першими. Один рицар, навіть один озброєний воїн подолає двадцятьох селяків. Розішли гінців по сусідах, — сказав храмовник, — нехай зберуть своїх людей і йдуть на допомогу трьом рицарям, яких блазень, свинопас і їхні друзі оточили в замку Фрон-де-Бефа...

Храмовник сів за стіл і склав таку відповідь на листа: «Сер Реджінальд Фрон-де-Беф та його благородні спільники не приймають виклику від рабів, кріпаків і розбійників. Ми дійсно захопили полонених і з християнської любові просимо прислати священика, щоб ті могли висповідатися перед смертю. Ці полонені будуть страчені ще сьогодні до полудня, а їхні голови виставлені на мурах замку, щоб ті, хто збирається їх врятувати, знали, як ми мало зважаємо на них».

Цього листа слуга передав гінцю, який чекав за воротами.

Йомен, що виконував цю почесну місію, повернувся до штабу союзників, розташованого під великим дубом на відстані трьох польотів стріли від замку. Тут Уомба, Гурт та їхні спільники: Чорний Рицар, Локслі і веселий монах-пустельник з нетерпінням чекали на відповідь. Неподалік від них розташувалося багато сміливих лісових хлопців, зелений одяг і обвітрені обличчя яких говорили самі за себе.

Окрім цих загонів, на допомогу поспішали сакси з навколишніх селищ, а також кріпаки та слуги Седріка, щоб врятувати господаря. Тільки дехто з них мав зброю, решта збиралася послуговуватися рогаatinaми, косами, ланцюгами та іншим знаряддям, оскільки нормани, як і всі завойовники, забороняли переможеним саксонцям тримати в себе мечі і списи. Тому мешканці замку боялися не стільки зброї, скільки великої чисельності й завзяття цих помічників, сповнених рішучості довести до переможного кінця справедливу справу.

Відповідь, написану храмовником, віддали Чорному Рицарю і, взявши листа з рук Локслі, спершу прочитав його мовчки, а потім передав зміст саксонською.

— Стратити благородного Седріка! — вигукнув Уомба. — Ти, ма-
буть, помиляєшся, рицарю!

— Ні, мій достойний друже, — відповів рицар. — Я передав слово в
слово все, що тут написано.

— Тоді, присягаюся святим Томасом Кентерберійським, — вигук-
нув Ґурт, — ми захопимо замок, навіть якщо нам доведеться валити
його голими руками!..

— Вони пишуть це, щоб виграти час, — сказав Локслі, — але не
насміляться вчинити злочин, який суворо карається.

— Добре було б, — сказав Чорний Рицар, — якби хтось примудри-
вся пробратися в замок і дізнатися, що там відбувається...

— Бачу, — сказав Уомба, — що дурень і тепер має бути дурнем,
підставити свою шию там, де розумні утримуються. Сподіваюся, що,
вдягнувши чернечу рясу, я переконливо зіграю перед нашим достой-
ним господарем і його друзями у нещасті роль священика.

— Тоді вдягни рясу, друже, — промовив рицар, — і нехай твій гос-
подар повідомить нам все, що знає про ситуацію в замку. Там, ймовір-
но, незначна кількість людей, тому швидкий і несподіваний напад мо-
же бути успішним. Отже, час летить. Поспішай!

— А тим часом, — сказав Локслі, — ми оточимо замок, щоб і муха
не змогла вилетіти з нього непомітно. Тож, друже, — додав він, звер-
таючись до Уомби, — можеш запевнити цих злодіїв, що за страждання,
заподіяні їхнім в'язням, вони заплатять ціною власної крові.

— *Pax vobiscum*¹! — сказав Уомба, вживаючись в образ. Сказавши
це, він прибрав урочистого й статечного вигляду і поважною ходою
рушив виконувати свою місію.

Розділ 26

Коли блазень, одягнений в рясу священика, підперезану мотузкою,
прийшов до воріт замку Реджінальда Фрон-де-Бефа, вартовий запитав
його ім'я і в якій справі він прийшов.

— *Pax vobiscum*! — відповів блазень. — Я бідний монах з ордену
святого Франциска і прийшов втішити нещасних в'язнів, яких утри-
мують у замку.

— Ти сміливий монах, — відповів вартовий, — оскільки наважився
прийти сюди. За останні двадцять років сюди не сунув носа жоден
святоша з вашої братії, за винятком нашого п'яного сповідника.

Уомба не тільки зміг проникнути до полонений Седріка і Ательстана, ві-
рний раб зумів переконати свого господаря взяти одяг монаха і залишити

¹ *Pax vobiscum*! (лат.) («пакс вобіскум») — Мир вам!

стіни замку Торкільстоун. Благородний Седрік рішуче відмовився від самопожертви блазня, однак мудрий Уомба сказав, що тим кільком сотням англійських йоменів, що зібралися біля мурів, потрібне мудре керівництво, яке міг би забезпечити саме Седрік.

Розділ 29

Ребекка попросила, щоб їй дали змогу доглядати пораненого Айвенго, якого віднесли в одну із віддалених кімнат замку Фрон-де-Бефа Торкільстоун. Красуня-єврейка добре зналася на травах і ліках, і коли її слуги забрали рицаря з турнірного поля бою, вона взялася лікувати його рану ще у своєму домі. І зараз завдяки їй піклуванню юнак швидко одужував.

[..] Вони не мали можливості спокійно обговорити, що робити далі, оскільки підготовка до бою в стінах замку, здавалося, досягла апогею. Звідусіль було чути важкі швидкі кроки військових. Розносилися голоси рицарів, що давали накази підлеглим, дзенькіт зброї і вигуки тих, що готувалися дати відсіч нападникам. У всьому до того ж відчувалася якась піднесеність, і це ще більше перелякало Ребекку. Очі її засвітилися, вона страшно зблідла, охоплена почуттям жаху і захвату.

Але Айвенго, подібно до бойового коня, знемагав від нетерпіння, усією душею прагнучи взяти участь у подіях, що віщували усі ці войовничі звуки.

— Якби я зміг якось дотягнутися до вікна, — сказав він, — щоб хоч побачити, що там відбувається. Якби я мав лук і стріли, або ж алебарду, щоб хоч одним ударом долучитися до нашого звільнення!

— Не сумуй, рицарю, — відповіла Ребекка. — Чуєш, все стихло, може, вони відмовилися від бою.

— Ти нічого не розумієш, — нетерпляче відповів Айвенго. — Ця тиша тільки означає, що захисники замку зайняли свої місця на мурі і чекають нападу. Те, що ми чули, було лише віддаленим гуркотінням бурі, що насувається. Незабаром вона розпочнеться... Якби я міг хоч дотягнутися до того вікна!

— Я стану коло вікна й розповідатиму тобі все, що там діється.

— Ребекко, люба Ребекко! — вигукнув Айвенго. — Не ризикуй, адже тебе можуть поранити або навіть убити, і я буду все життя страждати від того, що дозволив тобі це зробити. Принаймні прикрийся отим щитом і намагайся, щоб тебе не помітили коло решітки.

Дуже спритно виконуючи вказівки Айвенго, Ребекка прикрила нижню частину вікна великим старовинним щитом. Позиція, зайнята Ребеккою, виявилася дуже зручною, тому що вона могла бачити не

тільки те, що відбувалося за стінами замку, але й частину фортифікацій, на яких була зосереджена оборона.

Оскільки біля цього укріплення було зосереджено найбільше людей, Ребекка могла припустити, що напад очікували саме там. Про все це вона розповіла Айвенго й додала:

— На узліссі зібралося багато лучників, але всі вони залишаються в тіні.

— Під яким прапором? — запитав Айвенго.

— Я не бачу жодного військового прапора, — відповіла Ребекка.

— А ти бачиш, хто ними керує?

— Найбільше виділяється рицар у чорному панцирі. Він єдиний озброєний з ніг до голови і, здається, керує всім, що відбувається.

— А який герб у нього на щиті? — запитав Айвенго.

— Поперек щита щось подібне до залізного стрижня, а ще висячий замок блакитного кольору на чорному тлі.

— Не знаю, чий це герб, але думаю, що він міг би стати моїм. А інших командирів не видно? — схвильовано вигукнув Айвенго.

— Нікого, хто якимось відрізнявся б від інших, — сказала Ребекка. — Здається, вони готуються розпочати атаку. Боже, захисти нас! Як страшно! Ті, що наступають, несуть величезні щити поперед себе, інші йдуть слідом, опустивши луки. Ось вони підняли їх! Святий Мойсею! Пробач бідним істотам, яких ти сотворив!

Її розповідь була перервана гучними звуками сурми, що сповіщали про початок атаки. Відразу із замку у відповідь пролунали фанфари, що супроводжувалися гучним барабанним боєм. Це повинно було означати, що виклик прийнято. Вигуки з обох боків підсилювали загальний гамір. Нападники вигукували: «Святий Георгій за веселу Англію!», а нормани відповідали: «Вперед, де Брасі! За Храм! За Храм! Фрон-де-Беф, на підмогу!»

Лучники, які, блукаючи лісами, навчилися стріляти без промаху, цілилися у кожного, хто хоч на мить з'являвся в полі їхнього зору. Цей інтенсивний обстріл не припинявся; стріли десятками летіли в напрямку кожної амбразури або просто отвору в парапеті; лучники цілилися у вікна, за якими міг з'явитися хтось із захисників. У результаті двоє чи троє оборонців було вбито і кілька поранено. Але, впевнені в непробивній міцності своєї броні, під надійним прикриттям замку, прибічники Фрон-де-Бефа і його спільники захищалися не менш вперто, ніж нападники атакували, відповідаючи лавиною стріл, камінням, яке метали з пращ та іншої подібної зброї, а тому втрати нападаючої сторони були більшими.

— А я мушу лежати тут, як заслаблій монах, — вигукнув Айвенго, — коли інші б'ються за моє звільнення! Скажи, чи вони продовжують наступ? Що ти бачиш, Ребекко? — запитав поранений рицар.

— Нічого, окрім хмар стріл, які просто засліплюють мені очі. І я не бачу, звідки вони летять.

— Це не може тривати довго, — сказав Айвенго, — якщо вони не візьмуть замок штурмом, лучники нічого не вдіють проти кам'яних стін і укріплень. Подивись, Ребекко, де Чорний Рицар і як він себе поводить. Тому що дуже багато залежить від командира.

— Він із купкою воїнів наближається до зовнішньої огорожі. Вони ламають палі й частокіл і рубають їх сокирами. Вони прорубали отвір в огорожі... кинулися до середини, але їх зустріли захисники замку на чолі з Фрон-де-Бефом. Я бачу його гігантську фігуру над натовпом. Бій іде коло отвору... О, Боже! Фрон-де-Беф і Чорний Рицар зійшлися у двобої коло отвору в огорожі, а всі інші тільки спостерігають за боєм, підтримуючи їх гучними вигуками. О, Небо! Допоможи тому, хто б'ється на боці пригноблених і полонених! Його меч зламався... він вихопив у йомена сокиру і наносить Фрон-де-Бефові удар за ударом, ось велетень захитався і — впав — він упав!

— Фрон-де-Беф? — вигукнув Айвенго.

— Фрон-де-Беф, — відповідала Ребекка. — Його спільники поспішають на допомогу на чолі із зухвалим храмовником. Вони зупиняють переможця і затягують Фрон-де-Бефа за мури замку.

— Але нападники захопили укріплення, чи не так?

— Так, так! — вигукнула Ребекка. — І відтісняють захисників до зовнішнього муру. Деякі встановлюють драбини, інші вилазять на них, мов бджоли, піднімаючись на плечі один одному. На них сиплеться каміння, дрючки і колоди. Поранених відтягають назад, а їхні місця займають нові бійці. Великий Боже! Чи ж ти для того дав людям свій образ, щоб його жорстоко спотворювали їхні ж брати?

— Святий Георгію, допоможи нам! — вигукнув рицар. — Невже йомени відступають?

— Ні! — вигукнула Ребекка. — Вони поводяться, як і належить справжнім йоменам. Чорний Рицар наближається до західних воріт зі своєю величезною сокирою, а як він нею розмахує! Ці удари заглушають усе інше. На нього скидають каміння і дрючки, але він відмахується від них, ніби від пуху!

— Присягаюся святим Іоанном із Акри, — радісно вигукнув Айвенго, — мені здається, є лише один чоловік в Англії, здатний на таке... Під керівництвом такого доблесного воїна, якого ти описала, не може

бути ні страху, ні холоднокривних розрахунків, і труднощі, які треба подолати, тільки додадуть сил. Присягаюся честю свого дому, присягаюся іменем своєї коханої, я б погодився провести десять років у полоні, щоб тільки мати змогу битися хоч один день поряд із таким лицарем у такій битві, як ця!

— На жаль, — сказала Ребекка, відійшовши від вікна й наблизившись до ліжка пораненого лицаря, — це нетерпляче бажання бою не йде тобі на користь. Як ти можеш мріяти наносити рани іншим, коли ще не загоїв своїх?

— Ребекко, — відповів Айвенго, — ти просто не розумієш, як важко людині, вихованій за законами лицарства, залишатися бездіяльним, як священик чи жінка. Любов до бою — це те, чим ми живемо, чим ми дихаємо. Ми не живемо, не бажаємо жити, коли не перемагаємо і не домагаємося слави. Це закони лицарства, заради яких ми жертвуємо всім найдорожчим.

— Слава? — перепитала Ребекка. — Чи ж іржава кольчуга, що висить, як траурний герб над забутою, зруйнованою лицарською могилою, чи той майже стертий напис на ній, який малюписьменний монах колись насилу прочитає на прохання якогось мандрівника — чи ж це вважається тою достойною нагородою за те, чого ти зрікаєшся і чим жертвуєш, за життя, сповнене страждань заради того, щоб примушувати страждати інших?

— Присягаюся, дівчино, — роздратовано урвав її мову Айвенго, — ти сама не знаєш, що говориш. Лицарство!.. Так, дівчино! Це воно породжує чисту і шляхетну любов, воно є надією пригноблених, виправляє образи, приборкує свавілля тиранів. Без нього благородство було б порожнім звуком, списом і мечем воно захищає свободу.

— Я, — відповіла Ребекка, — належу до народу, який виявляв хоробрість, тільки захищаючи свою рідну землю, ніколи не воював проти інших народів, якщо вони не нападали на нього. І звук сурми більше не хвилює іудеїв, тепер вони всього лише німечні, слабкі жертви ворожих гнобителів.

Горда дівчина завершила розмову з таким сумом, ніби враз відчула всю глибину зневаги до свого народу.

«Як мало він знає мене, — подумала вона, — якщо вважає, що я боягузлива і слабка тільки тому, що засуджую химерні лицарські закони. Та я б віддала власну кров, краплю за краплею, щоб визволити свій народ від поневолення. Та що я говорю! Хоча б цією ціною визволити свого батька і його благодійника від ув'язнення!»

Вона поглянула на пораненого лицаря.

«Спить, — подумала вона, — виснажене стражданнями і хвилюванням його стомлене тіло скористалося хвилиною тимчасового спокою, щоб набратися сил під час сну. Господи! Чи ж це злочин, що мені хочеться дивитися на нього, можливо, востаннє? Адже, ймовірно, вже скоро ці благородні риси не будуть світитися тою відвагою й енергією, які не покидають його навіть уві сні! А мій батько! О, мій бідний батьку! Видно злий дух вселився в твою доньку, якщо в тяжку годину вона спершу думає не про твою сивину, а про золотаве волосся юнака! А може, це кара Єгови за те, що невдячна донька думає більше про полоненого чужинця, ніж про долю власного батька? Та я вирву цю примху зі свого серця, хоч воно й буде обливатися кров'ю».

Прийнявши це рішення, Ребекка загорнулася у покривало, і повернувшись до Айвенго спиною, намагалася зібратися з духом, щоб бути готовою протистояти не тільки небезпеці, що загрожувала їй іззовні, але й тим зрадливим почуттям, які охопили її душу.

Розділ 31

...Коли зовнішня башта була взята, Чорний Рицар попросив Локслі уважно спостерігати за замком, щоб захисники не об'єднали зусиль для несподіваної вилазки з метою відбити це укріплення. Він розумів, що його люди, хоч і були завзятими й відданими, не звикли до військової дисципліни і не мали достатньо зброї для того, щоб встояти під тиском несподіваної атаки норманських рицарів, що мали значні переваги над недосвідченими нападниками.

Рицар, скориставшись тимчасовим затишшям, наказав побудувати примітивний плаваючий міст або, точніше, довгий пліт, на якому він сподівався переправитися через рів.

Ворота, що вели від внутрішньої стіни башти до рову та були розташовані якраз навпроти воріт у головній стіні замку, рвучко відчинилися. Тимчасовий плаваючий міст був спущений на воду, утворивши не дуже надійний вузький перехід через рів, на якому одночасно могло вміститися не більше двох людей. Розуміючи, що головною запорукою успіху був несподіваний напад, Чорний Рицар, а слідом за ним і Сед-рік кинулися вперед і миттєво досягли протилежного боку. Чорний Рицар, деякою мірою захищений від стріл і каміння залишками підвісного моста, який храмовник зруйнував, відступаючи до замку, відразу почав завдавати сокирою громових ударів по воротах замку.

— Сором! — вигукнув де Брасі до своїх воїнів. — Що то за лучники, коли вони не в змозі прибрати двох собак, що ховаються за стінами замку? Ламайте каміння із зубців муру, а ще краще візьміть кайла і важелі й скиньте їм на голови оту прикрасу, — продовжував він, вка-

зуючи на вирізьблену з каменю скульптуру, що височіла над парапетом. Гуркіт від сокири Чорного Рицаря, що розбивав ворота, стояв неймовірний. Вірний Гурт раптом скочив на місток, щоб попередити Седрика про небезпеку або загинути разом із ним. Та він би не встиг цього зробити. Величезна скульптура захиталася, і де Брасі скинув би її вниз, але в цей час біля самого вуха він почув голос храмовника:

— Все втрачено, де Брасі, замок горить! Він увесь охоплений полум'ям із західної сторони. Я даремно намагався загасити вогонь, — Бріан де Буа-Гільбер повідомив це з холодною стриманістю, яка відповідала його натурі. — Слухай мене. Веди всіх людей вниз, ніби для вилазки. Відчини задні ворота. Там на плоту всього двоє людей, скинь їх у рів і перебирайся до навісної башти. Я поведу наступ через головні ворота і теж нападну на башту.

— Ти добре придумав, — відповів де Брасі. — Я згоден, храмовнику, але ж ти не зрадиш мене?

— Присягаюся, що ні! — відповів Буа-Гільбер, — Та заради всіх святих, швидше!

Де Брасі поспіхом зібрав своїх людей, кинувся до задніх воріт і наказав відчинити їх. Але саме цієї миті під натиском Чорного Рицаря вони відчинилися досередини, просто на людей де Брасі.

Де Брасі бився мечем, а Чорний Рицар — своєю величезною сокирою. Нарешті, норман отримав такий удар у груди, що, незважаючи на щит, не зміг втриматися на ногах і розтягнувся у всю свою довжину на кам'яній підлозі.

— Здавайся, де Брасі, — сказав Чорний Рицар, нагнувшись до нього і приставивши до ременів його шолома кинджал, яким рицарі звичайно добивають ворога (його називали кинджалом милосердя).

— Я не хочу здаватися невідомому переможцеві, — слабо відповів де Брасі. — Скажи мені своє ім'я чи вбий... Нехай ніхто не скаже, що Моріс де Брасі здався в полон безіменному простолюдинові.

Тоді Чорний Рицар нахилився і щось тихо сказав.

— Я здаюся і вважаю себе полоненим без жодних умов, — відповів норман голосом, в якому відчувалася глибока, хоч і похмура покора. — Але спершу вислухай мене. Уїлфрід Айвенго пораненим взятий у полон і, якщо негайно не отримає допомоги, загине в палаючому замку.

— Уїлфрід Айвенго! — вигукнув Чорний Рицар. — У полоні й гине! Кожен, хто є в замку, відповість мені за його життя головою! [...]

Вогонь охоплював усе більшу частину замку, і кімната, де лежав Айвенго, вже наповнилася димом. Він прокинувся, почувши гул битви.

— Тікай, Ребекко, рятуй своє життя, — сказав Айвенго. — А мені вже ніхто не зможе допомогти.

— Я не втечу, — відповіла Ребекка, — нас врятують, або ми загинемо разом. Але... О Боже! Мій батько... Мій батько... Що буде з ним?

У цю мить двері відчинилися, і на порозі з'явився храмовник. Вигляд у нього був жахливий: позолочений панцир проламаний і закривавлений, пір'я на шоломі поламаане і обгоріле.

— Нарешті я знайшов тебе, — сказав він до Ребекки. — Ти побачиш, що я дотримаю обіцянки ділити з тобою і радість, і горе. Існує тільки один шлях до порятунку. Вставай і йди за мною!

— Одна я не піду, — відповіла Ребекка. — Якщо в твоєму серці ще збереглися залишки жалю, якщо воно не таке ж тверде, як панцир, врятуй мого старого батька і цього пораненого рицаря.

— Рицаря! — озвався храмовник спокійним голосом. — Рицар, Ребекко, мусить скоритися своїй долі, чи то у вигляді меча, чи вогню. Що ж до єврея — невідомо, де і як він знайде свою.

— Жорстокий воїне! — вигукнула Ребекка. — Я волію загинути у вогні, ніж прийняти порятунок від тебе!

— У тебе немає вибору, Ребекко. Одного разу ти вже змусила мене відступити, але жодному смертному ще не вдалося зробити це вдруге.

Сказавши це, він схопив перелякану дівчину на руки і, незважаючи на її несамовитий крик, поніс із кімнати. Айвенго слав прокльони йому в спину, але храмовник вже не чув його.

— Собако храмовнику! Ганьба твоєму ордену! Відпусти дівчину! Зраднику! Це я, Айвенго, наказую тобі! Ти ще заплатиш мені за це!

— Я б не знайшов тебе, Уїлфріде, — сказав Чорний Рицар, заходячи до кімнати, — якби ти не кричав так голосно.

— Якщо ти справжній рицар, — сказав Уїлфрід, — не думай зараз про мене, біжи за негідником, врятуй леді Ровену, знайди Седріка!

— Все по черзі, — відповів рицар, — але ти будеш першим.

І, взявши на руки Айвенго, він поніс його так само легко, як храмовник ніс Ребекку, доніс його до воріт, віддав там його менам, а сам знову кинувся до палаючого замку, щоб допомогти рятувати в'язнів.

Розділи 32 – 39

Наступного ранку перед від'їздом додому вдячний Седрік подарував волю свинопасові Гурту і попрощався з Чорним Рицарем, пообіцявши йому дружбу до кінця своїх днів і нагороду, яку той сам забажає. А на широкій галявині, коло старого дуба, розбійники весело ділили між собою здобич. Локслі виявився справедливим ватажком: значну частину здобичі розбійники

віддали вдовам, сиротам та на церкву, а решту чесно поділили. Нещасного Ісака, який побивався за донькою, розбійники відпустили за викуп.

Ісак з'ясував, що Бріан де Буа-Гільбер таємно переховує Ребекку в монастирі ордену Святого Храму. Він вирушив туди в надії, що порятує доньку, заплативши за неї багатий викуп. Але Ісак тільки нашкодив – його лист перехопив гросмейстер ордену і призначив над Ребеккою суд, як над відьмою.

Буа-Гільбер і в монастирі неодноразово намагався здобути прихильність єврейки. І щоразу він отримував рішучу відсіч. Це доводило його до люті і відчаю: «Яка невдячність нехтувати людиною, яка серед потоків крові та полум'я ризикувала власним життям заради її спасіння». Проте дізнавшись, що Ребецці загрожує суд і страта, Буа-Гільбер почав гарячково шукати шляхи порятунку для дівчини. Храмовник запропонував Ребецці втечу разом із ним, але знову почув горду відмову.

Суд, спираючись на брехливі свідчення, зробив висновок, що Бріан де Буа-Гільбер не може відповідати за свої вчинки, тому що підпав під владу сатани, спокусившись красою іудейки. Ребекка мужньо вислуховувала всі нісенітниці, що сплітали про неї. Дівчина чудово розуміла, що розраховувати на справедливе рішення – марна справа, і тому вона скористалася порадою Буа-Гільбера і поставила вимогу – призначення Божого суду. Тобто рицар-захисник, якщо такий знайдеться, має вийти на поєдинок проти того, кого призначить суд. Якщо захисник Ребекки стане переможцем, це означатиме, що сам Бог рятує її, а якщо ні – вона буде страчена як відьма.

Важко було б знайти в усій Англії дворянина, який заступився би за чаклунку, єврейку, доньку лихваря. Невтішний Ісак розшукав Айвенго. Він знав, що юнак ще не вилікував свою тяжку рану, але, як людина благородна, допоможе знайти іншого шляхетного рицаря, що вийде на двобій заради порятунку Ребекки.

Розділи 40 – 42

А тим часом Чорний Лицар разом з Уомбою прямував до замку Конінгсбург. Вони їхали густим лісом, весело базікаючи та горлаючи пісень. Зненацька зусібіч із вигуками: «Умри, тиране!» на них напали семеро вершників. Чорний Рицар вступив у нерівний бій. Розуміючи, що такого могутнього воїна буде важко здолати, один із нападників завдав зрадницького удару коневі Чорного Рицаря, після чого той був змушений вести бій проти вершників пішим. Тієї ж миті Уомба затрубив у ріг, подарований йому Локслі, щоб у разі небезпеки друзі могли покликати його на допомогу.

Могутній Рицар почав знемагати під ударами вершників. Хтозна, чи залишилися б вони живими, якби вчасно на допомогу не прийшла лісова ватага Локслі. Вони швидко розбили добре озброєних рицарів. Після перемоги над найманими вбивцями відбулося справжнє знайомство Чорного Рицаря та

Локслі. Виявилося, що розбійник Локслі допоміг королю Ричардові I Плантагенету відбити напад дворян-норманів, яких підслав принц Джон, щоб позрадницьки вбити свого брата. А Ричард Левове Серце дізнався, що ватажок Локслі — це відомий захисник бідних і скривджених — Робін Гуд.

Дорогою Ричарда Левове Серце наздогнав його вірний васал Айвенго, і вони разом поїхали далі. У замку Конінгсбург їх зустрів Седрик-Саксонець. Чорний Рицар назвав своє справжнє ім'я і нагадав про дане благородним таном слово: виконати будь-яке бажання свого рятівника. Ричард Левове Серце попросив Седрика пробачити свого сина. Старий саксонець, вражений як перетворенням Чорного Рицаря на короля-нормана, так і його проханням, дарує Айвенго своє батьківське прощення і дозвіл на одруження з Ровеною.

Розділ 43

[...] Члени ордену Святого Храму визнали право єврейки на Божий суд. Настав день суду. Проти єврейки і її рицаря-заступника на поєдинку повинен був виступити сер Бріан де Буа-Гільбер, як постраждалий від чар Ребекки...

Проїшло вже дві години, а судді все ще дозволяли звинуваченій чекати на свого рятівника. Однак ніхто вже не сподівався, що хтось з'явиться захищати жидівку, звинувачену в чаклунстві. І підбурені Мальвуазеном рицарі почали перешіптуватися, вважаючи, що час, відведений Ребецці, минув. Та цієї миті на полі з'явився вершник, який швидко наближався до арени. Сотні голосів вигукнули: «Захисник! Захисник!» Незважаючи на упередженість і забобони, натовп одногосно вітав рицаря, який виїхав на арену. Однак, придивившись уважніше, присутні розчаровано зітхнули. Кінь, проскакавши далеку відстань, здавалось, був готовий впасти від втоми, і сам вершник, який сміливо виїхав на арену, ледве тримався в сідлі.

На запитання герольда щодо його звання, імені й мети приїзду невідомий рицар рішуче відповів:

— Я рицар благородного походження і приїхав сюди, щоб виправдати списом і мечем цю дівчину, Ребекку, доньку Ісака з Йорку, і переконати присутніх, що звинувачення проти неї безпідставне і облудне, а також прилюдно заявити, що Бріан де Буа-Гільбер — зрадник, вбивця і брехун. Тут, на цій арені, я доведу це мечем. Бог, свята Марія і святий Георгій, захисник усіх рицарів, допоможуть мені.

— Незнайомець повинен спочатку довести, що він справжній рицар з почесної родини, — сказав Мальвуазен. — Рицарі нашого ордену не змагаються з невідомими.

— Моє ім'я, — сказав рицар, знімаючи шолом, — добре відоме, моє походження, Мальвуазене, не гірше від твого. Я — Уїлфрід Айвенго.

— Я не буду битися з тобою зараз, — сказав храмовник глухим голосом. — Нехай загояться твої рани, знайди собі кращого коня і тоді я вважатиму за можливе зустрітися з тобою, щоб вибити з тебе хлоп'яче зухвальство і удавану хоробрість.

— Гордий храмовнику, — відповів Айвенго, — може ти забув, що двічі падав на землю від ударів мого списа? Згадай арену в Акрі. Згадай турнір в Ешбі, пригадай, як вихвалявся в Ротервуді, як заклав свій золотий ланцюг, обіцяючи зустрітися з Уїлфрідом Айвенго, щоб повернути собі честь, заплямовану ним. Якщо ти не будеш битися зі мною зараз, я оголошу тебе, храмовнику, боягузом, це почують не тільки члени твого ордену, це буде знати вся Європа.

Буа-Гільбер нерішуче глянув на Ребекку, а потім, повернувшись до Айвенго, гнівно вигукнув:

— Саксонський собако! Бери свій спис і готуйся до смерті, яку сам накликав на себе.

— Чи гросмейстер дозволяє розпочати бій? — запитав Айвенго.

— Я не можу відмовити тобі, — сказав Бомануар, — якщо дівчина не заперечує визнати тебе своїм захисником. Але хотілося б, щоб ти був у кращому стані. Ти завжди був ворогом нашого ордену, та було б більш справедливо, щоб це був чесний поєдинок.

— Ні, зараз і не інакше, — відповів Айвенго. — Це Божий суд, і я віддаю себе на його волю. Ребекко, — звернувся він, під'їхавши до неї, — чи визнаєш мене своїм захисником?

— Так, — сказала вона, — так, я визнаю тебе захисником, якого мені послало Небо. Але ж ні — ні! Твої рани ще не загоїлися. Не бийся з тим зухвалим чоловіком, навіщо тобі тепер помирати?

Але Айвенго уже зайняв свою позицію, опустив шолом і підняв спис. Буа-Гільбер зробив те саме. Застібаючи шолом, його зброєносець зауважив, що смертельно бліде обличчя рицаря раптом спалахнуло.

Герольд, переконавшись, що суперники готові до бою, двічі голосно повторив французькою мовою: «Виконуйте свій обов'язок, доблесні рицарі!» Виголосивши слова, він від'їхав убік і нагадав, що ніхто з присутніх під загрозою смерті не повинен ні словом, ні дією втручатися у поєдинок. Гросмейстер, тримаючи в руці рукавичку Ребекки, вимовив по-французьки: «Починайте!» — і кинув її на арену.

Протрубили сурми, і рицарі на великій швидкості кинулися назустріч один одному. Стомлений кінь Айвенго і його не менш стомлений вершник, як і слід було очікувати, впали після першої сутички. Усі передбачали такий кінець поєдинку, але, хоч спис Айвенго лише торк-

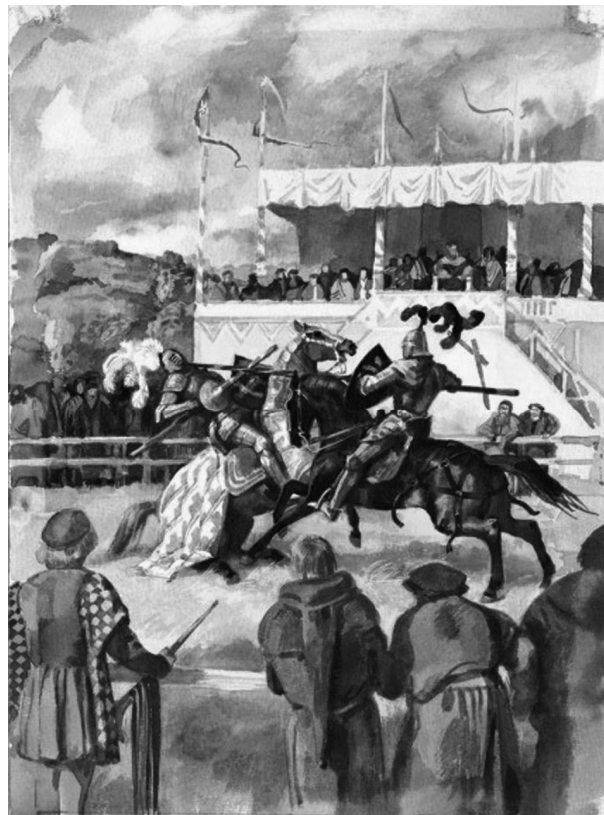
нувся щита Буа-Гільбера, той, на подив усіх присутніх, захитався в сідлі і теж впав на землю.

Айвенго, визволившись з-під лежачого коня, скочив на ноги і підняв меч. Та його противник не піднімався. Поставивши ногу йому на груди і приклавши меч до його шиї, Айвенго наказав рицареві здатися або готуватися до смерті. Буа-Гільбер мовчав.

— Не вбивай його, рицарю, — вигукнув grosмейстер, — без сповіді і без відпущення гріхів, не вбивай тіло і душу. Ми визнаємо його переможеним.

Gросмейстер спустився на арену і наказав зняти шолом з переможеного рицаря, який лежав із заплющеними очима. Його обличчя все ще було темно-багряним. І раптом очі лежачого розплющилися, хоч погляд залишився тьмяним і нерухомим, рум'янець поволі зійшов з обличчя, і воно вкрилося блідою пеленою смерті. Він помер не від меча суперника, а став жертвою власних суперечливих пристрастей.

— Це, дійсно, Божа воля, — промовив grosмейстер, підвівши очі до неба. — Хай же буде воля Твоя!

Ілюстрація художника Анатолія Іткіна

За перекладом з англійської Ірини Мурацик

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ. ХУДОЖНІЙ ПРОСТІР І ХУДОЖНІЙ ЧАС

Усе в світі відбувається в часі і в просторі. Жодна подія, жоден предмет, жодна особа не існують поза ними. Так само і художній світ літературного твору співвідноситься і з часом, і з простором.

Реальний (або лінійний) час не залежить від бажань і можливостей людини. Ми не можемо його ні зупинити чи повернути, ні пришвидшити прихід майбутнього. Але письменник, створюючи *художній світ*, може вільно оперувати минулим, сучасним і майбутнім, може переносити дію твору у будь-яку місцевість, країну чи куточок планети

і навіть поза її межі. Згадайте «*Різдвяну пісню в прозі*» Чарльза Діккенса, де духи Різдва переносили Скруджа в часі і в просторі, що неможливо в реальному світі. Чи «*Маленького принца*» Антуана де Сент-Екзюпері, де головний герой вільно подорожував у Всесвіті. Або ж навпаки — автор може звузити простір художнього твору до одного невеликого приміщення. Наприклад, місцем дії у баладі Фрідріха Шиллера «*Рукавичка*» є звіринець Франциска I, де протягом лише кількох хвилин розгортаються доволі драматичні події.

У такий спосіб митці створюють *художній час* і *художній простір*, які не завжди співвідносяться з реальним часом і простором.

Однак долучитися до мистецтва керування художнім простором і часом можемо і ми — читачі. Адже що заважає нам повернути час, перечитавши улюблену книгу?..

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Працюємо над змістом твору

1. Що вам відомо про *Ребекку*?
2. Як сталося, що Ісак, Ребекка і поранений Айвенго потрапили в полон до норманів разом із саксонцями?
3. Як розподілили «здобич» Фрон-де-Беф, де Брасі та Буа-Гільбер? Які цілі переслідував кожен із них?
4. Що змусило Ісака забути страх перед тортурами і жахливою смертю?
5. Із якою пропозицією Моріс де Брасі прийшов до саксонської спадкоємиці трону? Як Ровена сприйняла цю пропозицію? Чим рицар став погрожувати дівчині?
6. Прочитайте за ролями діалог леді Ровени і Моріса де Брасі (розділ 23). Простежте, як змінюються інтонації героїв під час розмови. Чим це пояснюється?
7. Розкажіть, як відбувалася розмова сера Бріана і Ребекки. Що у ставленні Буа-Гільбера до Ребекки ганьбить честь рицаря і Ордену Храму? Внаслідок яких вчинків єврейки ставлення храмовника до неї змінюється?
8. Що розповів храмовник Ребеці про себе? Чому він зневірився у щирості людських почуттів? На вашу думку, чи має право людина свою жорстокість і мстивість виправдовувати життєвими розчаруваннями, як Буа-Гільбер?
9. Чому Ребекку звинуватили в чаклунстві?
10. Розкажіть, як відбувся Божий суд над «чаклункою» Ребеккою. Що свідчить про мужність і непохитність молодої єврейки?
11. Хто на Божому суді захищав інтереси Ордену Храму, а хто став заступником Ребекки? Як участь у цьому двобої характеризує Уїлфріда Айвенго?

Узагальнюємо та підсумовуємо

12. Доведіть, що образ Уїлфріда Айвенго втілює найкращі риси рицаря.

13. Складіть план **порівняльної характеристики** образів Уїлфріда Айвенго та Бріана де Буа-Гільбера.
14. Схарактеризуйте образ Седріка-Саксонця. Що вам подобається в його вдачі, а що — ні? Відповідь обґрунтуйте.
15. Який період з англійської історії став тлом для роману Вальтера Скотта?
16. Прочитайте матеріал, поданий у рубриці «Історична енциклопедія». Які **реальні події** з історії Англії стали основою роману «Айвенго»?

✧ Міркуємо самостійно

17. Чому міжусобні війни послаблювали королівську владу? Поясніть сутність міжусобиць на прикладі взаємин Уїлфріда Айвенго та Фрон-де-Бефа.
18. Як у романі розкривається тема віротерпимості? Як ви вважаєте, чи актуальна в наш час проблема доброзичливих стосунків із представниками інших релігій та націй? Чому?

✧ Виконуємо творчі завдання

19. Спробуйте уявити, як склалося подальше життя Ребекки.
20. Напишіть невеликий твір на тему «Як я розумію справжню шляхетність».

✧ Застосовуємо поняття з теорії літератури

21. Згадайте вивчене у 6 класі про **роман** як жанр літератури. Доведіть, що твір Вальтера Скотта «Айвенго» є **історичним романом**.
22. Зробіть висновок, як захоплення Вальтера Скотта історією та фольклористикою відобразилося у його творчості.
23. Поясніть, що таке **історичний колорит**. Наведіть приклади ознак історичного минулого у романі «Айвенго».

✧ Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

24. Як у **баладах про Робіна Гуда** та в **історичному романі «Айвенго»** розкрито тему протистояння феодалів та простолюду?
25. Порівняйте образ Робіна Гуда в народних баладах та в романі В. Скотта.
26. Доведіть, що в романі Вальтера Скотта однією з провідних є **ідея національної незалежності**.
27. У яких раніше вивчених творах також порушено тему національної незалежності?
28. Що є спільного в зображенні загарбників у билинах про Іллю Муромця, літературній баладі Роберта Льюїса Стівенсона «Вересовий трунок» та в **історичному романі** Вальтера Скотта «Айвенго»?

Радимо прочитати

Олександр Дюма «Три мушкетери»

Перша згадка про середньовічний турнір, що відбувся у Франції, датована 875 роком. Звідси мода на ці рицарські розваги поширилася на інші країни Європи. Завдяки подібним змаганням рицарі мали змогу продемонструвати своє військове мистецтво, підтримувати себе у належній фізичній формі, перебувати у постійній готовності до війни і, зрештою, могли зайняти свій час, отримати за перемогу коштовні подарунки і навіть заробити чималі статки.

До XVI ст. турніри з небезпечних протиборств поступово перетворилися на яскраві свята. Величний вигляд рицарів, дорогі обладунки, вишукана геральдика, ошатні зброєносці і, звичайно, захоплена публіка. Змагання проводили згідно з правилами, на відкритій місцевості, на спеціально відгороджених майданчиках, щоб не зачепити глядачів (що траплялося доволі часто), під пильним наглядом журі.

Під час таких військових сутичок використовували різні види зброї. Найвидовищнішим і найпрестижнішим був поєдинок між двома вершниками, які, наближаючись один до одного на повному скаку, намагалися списами вибити один одного із сідла.

Аби учасники турніру уникли важких травм, використовували списи із тупими наконечниками і полегшені мечі. Однак багато хто зазнавав серйозних каліцтв і навіть гинув.

Взяти участь у турнірі могли зазвичай багаті рицарі, оскільки бойовий кінь, обладунки, зброя, спорядження почту іноді вартували цілого маєтку. Але той, хто справді був вправним воїном, міг заробляти на участі в турнірах чималі гроші (спорядження і коні переможених ставали власністю переможця).

У середньовічній Європі з'явилися мандрівні рицарі, які переїжджали з турніру на турнір у пошуках заробітків і пригод.

*Переможець отримує приз
із рук королеви рицарського турніру
(мініатюра, XIV століття)*

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Константи Ільдефонс Галчинський
(1905 – 1953)

Польський поет і перекладач *Константи Галчинський* до Другої світової війни був відоміший як автор гумористичних і сатиричних творів. 24 серпня 1939 року його мобілізували. В армії він продовжував писати. Вірш *«Пісня про солдатів з Вестерпльятте»* був створений 16 вересня, а вже 17 вересня поет потрапив у полон. У німецькому таборі для військових поляків, американців та англійців минуло 6 років життя Галчинського.

Твори Константи, написані у таборі, передавали на волю і друкували в підпільних збірках.

ПІСНЯ ПРО СОЛДАТІВ З ВЕСТЕРПЛЯТТЕ

Настали літні дні, коли
судилося вмирати;
і маршем просто в небо йшли
солдати з Вестерпльятте.

(А літо було гарне того року).

Вони співали: — О, забудь,
що так боліли рани,
яка ж веде солодка путь
на ті небесні поляни.

(А на землі того року було стільки вересу на букети).

Ми в Гданську прийняли удар, —
що нам ті швабські гармати!
Тепер возносимось поміж хмар,
солдати з Вестерпльятте.

Чий зір і слух сяга зірок, —
не плач, не зойк прокльону, —

а чули в хмарах рівний крок
морського батальйону.

І чули спів такий: «Якби
нам більше днів чудесних,
ми б собі грілись без журби
на вересах небесних.

Коли ж повіє зимний бриз,
світ буде смутком кружляти,
у центр Варшави спливемо вниз,
солдати з Вестерплатте».

Переклад з польської Романа Лубківського

*Підняття німецького пра-
пора над Вестерплатте*

Вестерплатте — невеликий півострів поблизу портового міста Гданськ (німецькою Данциг) на балтійському березі Польщі. Нацистська Німеччина використала претензії на Гданськ, де більшість населення склали німці, як привід для нападу на Польщу **1 вересня 1939 року**. Саме цей день став початком Другої світової війни, яка закінчилася через шість років і забрала десятки мільйонів життів.

У 1939 році невеликий гарнізон військового складу Вестерплатте, що належав Польщі, першим став на шляху гітлерівців і з 1 по 7 вересня вів запеклі бої, обороняючи півострів.

Менше двох сотень польських солдат гідно тримали оборону. Однак гарнізон не мав достатньо озброєння, натомість нацисти, ретельно підготувавшись до нападу, вели щільний артилерійський вогонь, бомбардували з повітря і постійно атакували.

Окупанти вважали, що зламають оборону за кілька годин, але шалений опір солдатів Вестерплатте став для них несподіванкою. Гітлерівці зазнали величезних втрат. На жаль, сили були нерівні, і 7 вересня польські військові здалися в полон. Усіх їх було відправлено у табори для військовополонених.

Імануель Вайсглас (1920 – 1979)

Народився *Імануель Вайсглас* у єврейській сім'ї в місті Чернівці. Як і багато інших митців Буковини того часу, він писав свої твори німецькою мовою, яка вважалася мовою інтелігенції. За жахливою іронією долі, чимало німецькомовних поетів-євреїв під час Другої світової війни було ув'язнено в таборах і гето, де в нелюдських умо-

вах мало кому вдалося вижити.

Частину нашої окупованої території гітлерівська Німеччина передала під контроль Румунії, яка була її союзницею. Нацисти і фашисти особливу ненависть відчували до євреїв і свідомо винищували представників цього народу. Переслідування і масове знищення євреїв нацистською Німеччиною та її спільниками називають *Голокостом*. Упродовж Другої світової війни було замордовано на смерть шість мільйонів дорослих і дітей лише за те, що вони були євреями. Більшу частину цих людей було знищено саме в концентраційних таборах. Так, лише в одному концентраційному таборі смерті Аушвіц (Освенцім) в окупованій Польщі за роки війни було знищено близько мільйона ста тисяч євреїв.

В Україні восени 1941 року для утримання і знищення євреїв гітлерівці та їхні союзники теж створювали спеціальні табори. Зокрема такі табори організовували румунські окупаційні війська. Хоча умови перебування в них були надзвичайно важкі, все ж шансів вижити у румунських таборах було набагато більше, ніж у німецьких.

В'язні концтабору

Імануелю Вайсгласу у 1941 – 1944 роках також довелося пройти через такий румунський табір в Україні. Поетові вдалося вижити, а після закінчення Другої світової війни він оселився у Бухаресті, де працював музикантом, видавцем і редактором.

КРУКИ

Майбутнім не живем, його немає
Та може наостанок осягнем,
За що нас небо гнівно поливає
Цим градом чорних круків, мов вогнем.

А круків тих без ліку і без міри,
Летять зі свистом, моторош пройма.
Нема прихистку і немає сили,
Свист в голові триває, не вгава.

На цих шляхах зостанемось навіки,
Де мертві не довіряться живим,
Поляжем всі, розімкнуться повіки,
І зграї круків, і клубами дим.

Руками захиститися несила
Нехай у нас була б і сотня рук.
Туман спадає, ось — наступна хвиля,
І скоро смерть ухопить нас, мов крук.

Переклад з німецької Ігоря Папуші

DIE RABEN

Trotzdem wir keine Zukunft vor uns haben,
so vergewissern wir uns doch zuletzt,
ob nicht der Himmel diese schwarze Raben,
sobald es schneit, auf unser Leben hetzt.

So viele Raben geben uns zu denken,
unheimlich ists, wenn so ein Vogel schwirrt
der uns, wenn wir auch plötzlich seitwärts schwenken,
zu Häupten wie die Sorge folgen wird.

Und wer von uns zurückbleibt auf den Wegen,
will sich den Lebenden nicht anvertraun;
sie werden sich bald auf den Rücken legen
und schweigend auf den Schwarm der Raben schaun.

Sie ab und zu bedrohend mit den Händen,
wie man gewöhnlich nach dem Nebel greift,
wo alle, die noch leben, einmal enden
und selbst der Tod uns wie ein Rabe streift.

✿ *Готуємося до роботи з текстами*

1. Розкажіть, що ви знаєте про *Другу світову війну*.
2. Як війна відбилася на долях *Константи Галчинського* та *Імануеля Вайсгласа*, поетів різних за національністю, які жили в різних країнах?
3. Що вам відомо про цих митців?

✿ *Працюємо над текстами творів*

4. Які реальні події стали основою поезії *Константи Ільдефонса Галчинського «Пісня про солдатів Вестерплатте»*?
5. Згадайте, що вам відомо про оборону півострова, та поясніть зміст рядка «*Не брали нас гармати...»*
6. Як бравий ритм вірша контрастує з подіями, описаними у творі?
7. У давній міфології вікінгів воїни, які загинули в бою, потрапляли у велику залу Валгалли. У цьому місці вічного спочинку, в раю для вояків, вони продовжували вправлятися у військовій справі. А яким у творі *К. Галчинського* зображено місце спочинку польських солдатів?
8. Як у вірші поет доводить, що солдати загинули з чистою совістю і з відчуттям виконаного перед Батьківщиною обов'язку?
9. Поясніть *метафору* неба, у яке вознеслися солдати *Вестерплатте*.
10. Символом чого є птахи у вірші *Імануеля Вайсгласа «Круки»*? Чому поет не звернувся, наприклад, до образу голуба – символу миру?
11. Як у вірші поет передав безпорадність людини перед насиллям і смертю?

✿ *Міркуємо самостійно*

12. Чому для поета-єврея тема Другої світової війни була особливо гострою?
13. Проведіть паралель між долями євреїв в історичному романі *Вальтера Скотта «Айвенго»* та у творчості *Імануеля Вайсгласа*.
14. Поясніть роль діячів культури у боротьбі за мир та моральні цінності.

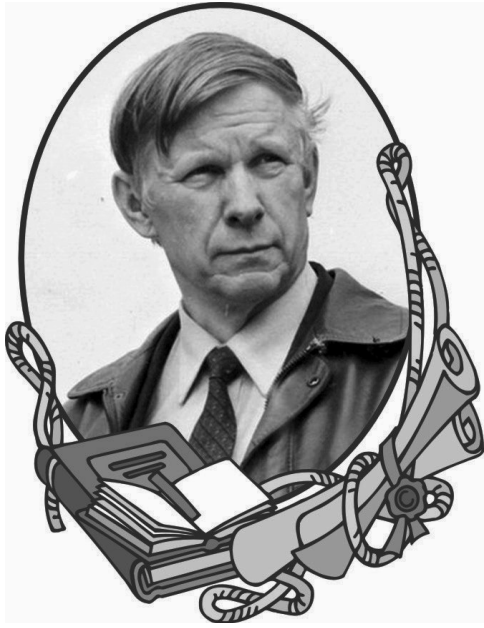
✿ *Застосовуємо поняття з теорії літератури*

15. Згадайте з вивченого у 5 класі, які твори ми називаємо *віршами*.
16. Доведіть, що вивчені вами твори *К. Галчинського* та *І. Вайсгласа* є віршами.
17. Згадайте, що таке *переклад* і *переспів*.
18. Порівняйте текст вірша «Круки» в оригіналі та в перекладі українською. На вашу думку, *Ігор Папуша* здійснив *переклад* чи *переспів* твору?

Радимо прочитати

Альфред Маргул-Шпербер «Про назву концтабору Бухенвальд»
Булат Окуджава «До побачення, хлопчики...»
Михайло Шолохов «Доля людини»

Василь Биков
(1924 – 2003)

Більшість своїх творів *Василь Биков* присвятив трагедії Другої світової війни. Народився майбутній письменник у сім'ї бідного білоруського селянина. Пізніше Биков писав, що не любить згадувати своє голодне дитинство. Хлопець багато читав і мріяв стати художником-скульптором. Закінчивши сільську восьмирічку, вступив до Вітебського художнього училища, однак через нестатки змушений був залишити навчання.

Молодість Василя Бикова була тісно пов'язана з Україною. Саме тут його застала Друга світова війна, розв'язана нацистською Німеччиною. Після закінчення Саратовського піхотного училища молодший лейтенант Биков захищав Кривий Ріг (Дніпропетровська область), Знам'янку і Олександрію (Кіровоградська область). Під час Кіровоградської військової операції, у січні 1944 року, Василь був важко поранений і навіть помилково потрапив до списку загиблих. У шпиталі молодий офіцер провів три місяці і вже влітку знову повернувся на фронт.

У 1947 році після демобілізації з лав Радянської армії Василь Биков оселився у старовинному білоруському місті Гродно, де працював у місцевій газеті. В цей час вишли з друку його перші художні твори. У 1960-ті роки Василь Биков став відомим письменником, він був удостоєний нагород та обіймав високі посади. Книжки митця друкували великими накладками, за ними знімали художні фільми і навіть ставили балети.

Василь Володимирович належав до письменників фронтового покоління і чудово знав реалії війни. Він на собі відчув, що таке «дикі муки страху» перед смертю, перед полонем, перед бомбуванням і... перед начальством та каральними органами Радянської армії.

Головним героєм творів стала звичайна людина, яка потрапила у вир лихоліття. Письменник не ідеалізував своїх персонажів, не вдавався до парадної героїзації тих подій. Його цікавили неприкрашена правда про війну, гіркий досвід і моральні цінності людей, які пережили цю криваву трагедію. Саме тому деякі твори В. Бикова не пройшли цензуру і були опубліковані лише через багато років після написання.

У 1978 році Василь Биков переїхав до міста Мінськ — столиці Білорусі, де був обраний депутатом Верховної Ради республіки. Однак з початком розпаду Радянського Союзу письменник виявив активну громадянську позицію щодо незалежності Білорусі та її національного відродження (нацыянальнага адраджэньня). У 1988 році він стає одним із засновників громадського руху «Білоруський Народний фронт».

З 1990 до 1993 років Василь Володимирович Биков був президентом об'єднання білорусів світу «Бацькаўшчына». Твори письменника перестали видавати, і він змушений був виїхати в еміграцію: спочатку до Фінляндії, потім до Німеччини та Чехії.

В. В. Биков неодноразово виступав із критикою існуючого ладу в Білорусі і, зокрема, політики Олександра Лукашенка — незмінного президента країни ще від 1994 року. Письменник застудив проведення референдуму про визнання російської мови державною, заборону національного прапора і символіки, відновлення радянської атрибутики. Він відкрито заявляв, що Олександр Лукашенко знищує національну культуру, а Білорусь у своєму розвитку повинна більше орієнтуватися на Захід, ніж на Росію.

*Молодий лейтенант Василь Биков
із бійцями свого підрозділу*

Повернувся на батьківщину Биков уже важко хворим, за місяць до смерті, у 2003 році. Поховали відомого письменника і громадського діяча за греко-католицьким церковним обрядом, а труну його вкривав заборонений у країні національний білоруський біло-червоно-білий прапор.

У рідній Білорусі Василю Бикову влада, не зважаючи на вимоги громадськості, досі не встановила жодного пам'ятника, не назвала його іменем жодної вулиці і не проводить урочистостей на вшанування пам'яті митця. У 2014 році в день 90-річного ювілею Василя Бикова молоді білоруси в одному з дворів Мінська на стіні трансформаторної будки створили графіті-портрет всесвітньо відомого співвітчизника. Через кілька годин він був замальований працівниками комунальних служб...

АЛЬПІЙСЬКА БАЛАДА

(уривки)

Білорусові Івану Терешку, в'язню німецького концтабору в Австрії, вдалося втекти з полону. На заводі, де він працював разом з іншими полоненими, вибухнула бомба, яка знищила загрожу. Завод і містечко поблизу нього оточували Альпи, схили яких густо поросли лісом та чагарником, тому шанс урятуватися був. Іван побіг у бік лісу, панічно боячись переслідування, адже розумів, що німці відразу розпочнуть пошуки в'язнів-утікачів. На узліссі він відбився від двох табірних псів, які йшли його слідом. Згодом його наздогнала дівчина-в'язень, якій також удалося втекти. Вона виявилася італійкою, що ледь розмовляла російською мовою. Необхідність вибиратися не самому, а разом із кволою дівчиною не надто тішила Івана, але й залишити її саму він не зміг. Коли ж переслідувачі-охоронці відстали, напруження в душі трохи спало, й Іван почав згадувати, що ж трапилося цього шаленого дня.

4

Того дня зранку п'ятеро їх у напівзруйнованому нічним нальотом цеху викопували бомбу, що чомусь не вибухла.

Вони були гефтлінги¹, точніше — флюгпункти. Надія вижити тут, у таборі смерті, майже покинула їх, і єдине, що їх ще хвилювало, — це бажання востаннє ризикнути вирватися на волю, чи, як казав найязикатіший із них — маленький чорнявий солдат на прізвисько Жук, — якщо вже залишати цей світ, то перед тим грюкнути дверима.

Дуже нелегка і небезпечна праця, однак, посувалася до кінця. Підважуючи бомбу ломами, вони, нарешті, видобули її з-під брухту й, притримуючи за покарлючений стабілізатор, обережно поклали на дно ями. Далі мало бути найризикованіше і найважливіше. Поки інші, затамувавши віддих, завмерли довкола, здоровило з великими ручиськами у смугастій, як і в усіх, куртці з кольоровими кружечками на грудях і спині, колишній чорноморський матрос Галадай накинув на запальник спеціальний ключ і наліг усім тілом. На його оголених до ліктів м'язистих руках надулися жили, на скронях набухли вени, і запальник трохи подався. Галадай ще разів два натужно повернув ключем, а потім сів навпочіпки й швидко почав викручувати запальник руками. Він, певна річ, був непридатний, бо дуже погнувся при падінні на землю і в такому стані не міг пригодитися бомбі в її страшному ділі. Бомбу минулої ночі скинули з американського «Б-29» чи з англійського «Ланкастера», котрі мало не доценту рознесли це затиснуте в Альпах

¹ Ув'язнені (нім.).

австрійське містечко. Проте і з бракованим запальником бомба була справна й усе ще таїла в собі п'ятсот кілограмів тротилової сили, на які і розраховували п'ятеро смертників. Як тільки отвір у бомбі відкрився, до Галадая нахилився Жук. Він дістав з-під поли куртки новенький на вигляд запальник, якого вони вчора дістали від пошкодженої, з відбитим стабілізатором бомби, і худими нервовими пальцями почав укручувати його на місце попереднього.

Але хлопець квапився, не потрапляв у різьбу, залізо скреготіло, й Іван, щоб хтось не застукав їх, виглянув угору.

Поблизу, здається, все було тихо. Зверху над ними понависали покороблені балки, з безлічі пробойн у даху падали на долівку скісні промені світла, було задушливо і курно. За рядом бетонних підпор, у підсвіченій сонцем куряві, чувся приглушений гомін, там, зрідка перегукуючись, ворушилися, снували десятки людей, котрі розбирали завали і руїни. Там же були й есесівці, які не дуже любляли дивитись, як знешкоджують бомби, і, звичайно, трималися на відстані.

Кадр із кінофільму «Альпійська балада» (режисер Борис Степанов, 1965 рік)

— Ну, сволота, тепер начувайтесь! — стиха, ледве стримуючи гнів, вимовив Жук. І Галадай, підводячись од бомби, буркнув:

— Помовч. Не кажи гоп, поки не перескочиш.

— Нічого, браточки, нічого, — витираючи спітнілого лоба, озвався з кутка Янушка, колишній колгоспний бригадир, а тепер одноокий гефтлінг, оздоблений мішенями за три спроби втекти на волю. За вдачею він був оптимістом, якщо тільки могли бути оптимістами полонені в

таборах, і, незважаючи на скалічене око та відбиту селезінку, завжди всіх підбадьорював — і тоді, коли підмовляв людей утекти, і, тоді, коли в пошарпаній вівчарками одежі під конвоєм повертався до табору.

Так висловлювали вони своє ставлення до того, на що зважилися, крім хіба Сребнікова, який, за звичкою покашлюючи, стояв осторонь та ще Івана. Сребніков з самого початку сприйняв весь цей задум без захоплення, бо йому не принесла б радості і щаслива втеча — швидше, ніж табірний режим, Сребнікова добивав туберкульоз. А Іван Терешка був собі мовчуном і не любляв зайвий раз озиватися там, де й без того було все ясно.. Галадай тим часом обтер долоні об смугасті штани і глянув на людей — звичайно, він тут був заводієм.

— Хто ударить?

На мить усі знітилися, втупивши у долівку погляди, ніяково обмацуючи ними довгий корпус півтонної бомби з розгонистими подряпинами на зелених боках. Від цього, мабуть, найважливішого питання усім стало незручно. Замислився невеселий, з сивою щетиною на запалих щоках Янушка; завмерла нервова рішучість у зірких очах Жука; Сребніков навіть кашляти перестав, опустивши уздовж плаского, як дошка, тіла руки, і погляд його зробився тужливий-тужливий. Було очевидячки, що це питання, про яке всі думали, непокоїлись і мовчали з самого початку, з мукою вирішуючи його кожний для себе, викликало тепер в душі болючий, тривожний сум. Буйновиде Галадаєве обличчя виражало суворість і незламну рішучість.

— Охочих немає,— похмуро озвався він.— Тоді кинемо жеребок.

— Звичайно. Так краще,— стрепенувся й підступив ближче Жук.

— Що ж, кинемо,— погодився і Янушка. Стримано, але, здається, полегшено кашлянув Сребніков. Іван мовчки одним махом увігнав у землю кінець лома. Але Галадай, плеснувши себе по стегну, сказав:

— Кинеш тут... Ані сірника тобі, ані соломинки. — Він уважно роздивився і схопив у кутку важку, з довгим держакон кувалду.

— Так-от. Бери вище.

І, сівши навпочіпки, взявся обіруч за держално біля самої кувалди. Четверо інших теж зблизилися до нього, посхилялись головами. За Галадаєм ухопився рукою Жук, за ним зімкнулися вузлуваті Янушкові пальці, потім — долоня Сребнікова, за нею широка Іванова п'ятірня, потім знову Галадаєва, Жукова, Янушкова, і коли над плетивом рук залишився малесенький кінчик держака, за нього повільно взялася тремтлива пітна рука Сребнікова.

Усі полегшено зітхнули, підвелися й, постававши попід стінами, якусь мить намагалися не дивитись один на одного.

Галадай простягнув кувалду тому, хто повинен був з нею померти.

— Так що справедливо. Без обману,— як і перше грубувато, але з ледь помітним співчуттям озвався він.

Сребніков чомусь перестав кашляти, похитнувся, взяв держак кувалди, мовчки повернув його в руках, спробував переставити й поклав. Його сумні очі звелися на хлопців.

— Не розіб'ю я,— тихо вимовив він.— Не подужаю.

Усі знову принишкли. Галадай гнівно блиснув на смертника.

— Ти що?

— Не розіб'ю. Сили вже... нема,— сумно пояснив Сребніков і важко, надсадно закашлявся.

— Ну й ну! — сплюнув Жук. — Сукали-сукали мотузочку...

— Що ж... Звичайно, де там йому розбити... Знесилів, — ладен був погодитися з тим, що відбулось, Янушка.

В Івана всередині мовби перевернулося щось: хоч він і розумів, що Сребніков каже правду, але така несподіванка викликала в хлопцеві гнів. Якусь мить Іван уважно й презирливо спідлоба дивився на невдачу Сребнікова, щось вирішуючи в думці. Помирати, звісно, він не хотів, завжди прагнув жити, тричі пробував вирватися на волю (одного разу дійшов майже до Житомира). І разом з тим у житті, виявляється, бувають моменти, коли замало всієї, набутої роками витримки, щоб подолати якусь мить образливої ніяковості. І він рушив до Сребнікова.

— Дай сюди...

Сребніков здивовано блимнув сумними очима, слухняно розняв пальці на держаку. Іван переставив кувалду до себе і раптом скомандував сторожким голосом:

— Ну, чого поставали? Берімо. Нічого вичікувати!

Суворий Галадай, нервовий Жук, заклопотаний Янушка розгублено зиркнули на Івана і, пожвавішавши, наблизилися до бомби.

— Взяли! Жук, мотузку! Ломи давайте! — розпоряджався Іван і, шукаючи заздалегідь наготовлені палиці, виглянув з ями. Хлопці, мабуть, помітили, як він здригнувся, бо раптом замерли поруч, а Іван, передчуваючи лихо, повільно вирівнявся на весь зріст і скам'янів.

Осторонь від ями в курному потоці скісного проміння стояв командофюрер Зандлер і пильно вдивлявся сюди, їхні погляди зустрілись, і Зандлер кивнув головою:

— Ком!

Іван нишком вилаявся, поставив під стіну кувалду і мерщій (затримуватися в таких випадках було небезпечно) виліз на розкидану довкола ями землю. Позаду занепокоєно притихли, затаїлися хлопці.

У запиленому, порожньому в цьому кінці цеху (боячись, що бомба вибухне, німці передусім повитягували звідси верстати) було парко, крізь побитий дах струменіло курне проміння сонця. А в другому зруйнованому кінці цієї велетенської, як ангар, будівлі, де розбирала завал команда жінок із сектора «С», снували, рухалися люди з ломаччям, ношами, по настилу з дощок котили навантажені брухтом тачки.

Зандлер стояв у проході, осторонь од великої смуги світла на бетонній долівці, й, позакладавши назад руки, чекав. Іван швиденько збіг з купи землі, дерев'яні колодки його лунко заляскали і стихли. Насупивши широкі русяві брови, він спинився за кілька кроків од Зандлера. Есесівець смикнув пальцями широкий козирок кашкета.

— Ві іст міт дер бомбе?¹

— Скоро. Бальд, глейх²,— насуплено відповів Іван.

— Шнелер гінаустраген!³

Зандлер підозріливо глянув у бік ями, з якої стирчали голови хлопців, потім допитливо — на Івана. Той стояв по-солдатському виструнчившись, готовий до всього: мішені на куртці свідчили, що можна сподіватися будь-чого. Очима він впився у виголене, засмагле обличчя есесівця, який був, мабуть, ненабагато старший за нього, але сповнений усвідомлення своєї влади й арійської гідності. В той же час скісним настороженим поглядом хлопець стежив за кожним порухом загрозливих рук німця. Віддалік, на другій половині цеху, дві жінки у смугастій одежі поставили на долівку ноші й, напевне зацікавившись, перелякано чекали, що буде далі. Проте німець, ковзнувши поглядом по Івановій виструнченій постаті, яка зовні свідчила про готовність до дій, очевидно, зрозумів це по-своєму, бо не виказав підозри. Не маючи ніякого діла до цього флюгпункта, есесівець виставив до Івана щойно запорошений чобіт.

— Чісто! — переплутавши наголос, кивнув він на чобіт. Іван, звісно, збагнув, чого від нього хотіли, але на мить розгубився від несподіванки й завагався. Та Зандлер чекав з погрозливым спокоєм на обличчі з широкими щелепами, довго зволікати не випадало, і хлопець уклакнунув біля його ніг. Це була відверта наруга, і в душі він ледве вгамував, ніби коліном притис, бурхливий, такий недоречний тут гнів.

Низько схилившись, Іван чистив чобіт натягнутими рукавами своєї смугастої куртки. Чоботи були нові, хромові, певно, ретельно наваксовані вранці, бо голівка першого скоро почала яскраво відбивати сон-

¹ Ну, як там бомба? (нім.).

² Швидко (нім.).

³ Мерщій виносьте! (нім.).

це. Тим часом командофюрер, чиркнувши сірником, закурив, сховав у кишеню портсигар, і на Івана війнуло запахом сигарети — це до болю роздратувало йому нюх. Потім він, здається, струсив попіл — на стрижену голову хлопцеві посипались іскри, якась недотліла порошок жагуче обпекла шию. Гнів опанував Іваном, і він ледве стримував себе: так кортіло скочити, вдарити, збити з ніг, розтоптати цього поганця. Але хлопець чистив, переборюючи себе, щоб якомога швидше спекатися німця. Той, однак, не квапився, тримав виставлений чобіт доти, поки він не заблищав увесь від носка до коліна. Потім одставив ногу назад, щоб поставити другу.

Іван трохи розігнувся і в цю коротеньку мить перепочинку вперше зиркнув повз чобіт туди, де стояли, спостерігаючи їх, кілька жінок-гефтлінгів. Глянув якимось безтямно, без усякої уваги, але раптом щось примусило його схаменутися. Тоді він подивився пильніше, намагаючись збагнути, в чому річ, і збагнув. Лише тепер відчув, що краще б згинутися, аніж стріватися з таким нищівним презирством у таких великих очах. Чомусь Іван не встиг помітити нічого іншого — він навіть не зауважив, було то молоде чи, може, старе обличчя, — той погляд нестерпним докором запав йому в душу. Тим часом до його колін ступив другий запарошений чобіт з білою вапняною плямою на халяві. Іван не поспішав, тоді німець нетерпляче буркнув і носком тицьнув йому в груди. Щось із того, що дозволяло ще контролювати себе, зрушилося, пальці випустили рукави і в мертвій хватці вп'ялися нігтями в долоні. Відчайдушним ривком він звівся на ноги, підхоплений гнівною силою, від якої нестерпним тягарем налилися кулаки, й оскаженіло заїхав німцеві в щелепу. Це сталося так несподівано й блискавично, що Іван аж здивувався, побачивши, як майнуло перед ним біле, з великим кадиком підборіддя Зандлера, як злетів з голови кашкет, мигнув у повітрі блискучий чобіт, і есесівець глухо гепнув на бетонну долівку.

В Івановій голові блискавкою майнула думка, що все загинуло, та відчуті прикрість від цього він не встиг — поруч клацнув затвор пістолета, і німець з несподіваною рвучкістю скочив на ноги. Це одразу вивело Івана з хвилинного остовпіння, і, щоб немарно померти, він ринувся головою на ворога.

Однак ударити він не встиг: раптовий громовий вибух одкинув його вбік, оглушив; земля задвигтіла, підскочила і рушила з-під ніг у чорну прірву безодні. За якусь мить Іван відчув себе долі, навколо ще щось падало, сипалося, чадно, зі смородом шкварчало, йому запекло спину, чомусь із запізненням поруч гепнула і на шматки розлетілася цеглина. Відчувши себе живим, Іван прудко крутнувся, оглянувся —

поблизу на бетонній долівці у потоках куряви тіпалася, силкуючись кудись одповзти, постать ворога. Іван ухопив біля себе важкий кавалок бетону і, розмахнувшись, ударив німця по спині. Зандлер тріпнувся, зойкнув, мотнув у повітрі рукою. Це нагадало Іванові про пістолет. Він переліз через німця, вихопив з його знесилених пальців зброю і з шаленим стукотом у грудях кинувся в руду, клубчасту хмару куряви.

Дівчину-італійку, яка теж скористалася вибухом і втекла, звали Джулія. Вона мала нашивку політичного в'язня, що дуже здивувало Івана, бо дівчина виглядала випещеною, веселою і безтурботною жителькою Європи. Незважаючи на кваліть супутниці, Іван вирішив іти через Альпи в Італію — у таборі багато говорили про партизанський рух у місті Трієст. Дорогою до альпійського перевалу в лісі втікачі зустріли австрійця-лісника, і Іван, погрожуючи пістолетом, забрав у нього шкіряну куртку й невеликий буханець хліба. Їжі було мало, тому їли невеликими шматочками, а тепла куртка могла знадобитися під час переходу через перевал. Що вище вони піднімалися, то ставало холодніше, і Джулія більше вибивалася із сил. Під час перепочинку Джулія сказала, що вона комуністка і захоплюється його величною батьківщиною — Радянським Союзом. Іван спробував пояснити дівчині, що не все добре в його країні, а потім подумав, що, мабуть, краще їй не чути про те складне й важке, що було часткою його життя. Навіщо потьмарювати її світлу віру в те, про що вона так мало знає.

12

Так думав Іван, піднімаючись крутою стежкою вгору, переконаний, що робить правильно. Справді, хто вона, ця випещена красуня з чужого, далекого світу, безглуздою долею війни закинута до фашистського концтабору,— хто вона, щоб їй повірять свої болі, які свого часу відібрали стільки душевної сили в нього самого? Чи збагне її нехай собі й добра, чуйна дівоча душа його сувору правду, в котрій дай Бог розібратися самому? Хіба що поспівчуває, пожаліє, але співчуття йому не потрібне: за двадцять п'ять років життя хлопець звик обходитись без нього. Тому нехай краще для неї все буде добре, гладенько — як вона уявляє собі. Так міркував Іван, але від цієї мимовільної омани, в яку легко було ввести дівчину, йому зробилося трохи ніяково...

Поринувши в роздуми, хлопець чимчикував, не помічаючи часу. Джулія, певно, збагнувши, що зачепила болючу струну в його душі, теж розважливо примовкла, трохи відстала. Тим часом на безладно-величаве громаддя гір спав з піднебесся неспокійний вітряний вечір. Гори почали швидко темніти, вужчала й без того затиснута хмарами далечінь; зникло мерехтливе сріблясте сяйво далекого хребта, туманне

мареву зовсім поглинуло його. На тлі ледь освітленого неба велетенською двійнею чорніла ближча вершина з трохи меншою поруч. У сідловині, мабуть, був перевал, бо туди вела стежка.

Найбільш гнітюче з усієї доби діяв на Івана вечір. Ані вдень, ані вночі, ані вранці не було так самотньо, так незатишно-тривожно й сумно, як у час смеркання. З повною гостротою відчув це він у роки війни, та ще в полоні, на чужій землі,— де спізнав лихо, голод і холод. У такий час особливо сильно допікала самота, безпорадність, залежність від безжальної ворожої сили. Й ось зараз до болю схотілося миру, добра і рідної, близької душі поруч.

— Іван!.. — несподівано гукнула позаду Джулія, — Іван!

Як завжди, вона робила наголос на «і», це було незвично і зненацька аж лякало, ніби тут з'явився ще хтось, окрім них двох.

Іван затремтів і спинився. Нічого не кажучи, Джулія мовчки тупала між камінням, і він без слів збагнув, у чому річ. Одразу було видно, як вона втомилась. Іван теж відчував, що необхідно б відпочити, але в цій надхмарній височині було нестерпно холодно, шалено бурхав, шмагував одержу вітер. Мерзли руки, ноги одубіли, аж залякли від стужі. А холод усе дужчав, дужчав на ніч і вітер. Усією своєю жорстокою, сліпою силою природа накидалася на втікачів. Іван дуже квапився, добре усвідомлюючи, що тільки в русі порятунок, і якщо вони цієї ночі не здолають перевал, то завтра вже буде пізно.

— Іван, — мовила Джулія. — Очен, очен усталь...

Хлопець переступав з ноги на ногу, підшви боліли, пекли вогнем, та він не зважав на них, а стурбовано дивився на Джулію.

— Давай-но якомсь... Бачиш, сутеніє.

З-за вершини-двійні перекочувалася, осідаючи на схилах, густа, темна хмара. Небо вгорі потроху гасило свій блиск. Померехтіла і зникла в чорній безодні манісінька самотня зірка. Потьмарену місцевість — скелясте громаддя, схили, ущелини й долини — заволокло клубочистою каламуттю.

— Почему нет переваль? Где ест переваль?

— Незабаром буде. Ось-ось, — підбадьорив дівчину Іван, сам не знаючи, скільки ще треба добиратися до тієї сідловини.

Вони знову рушили ледь помітною між камінням стежкою. Іван уже став побоюватися, щоб не загубити Джулії — це було б дуже прикро. І хлопець, вслухаючись крізь вітер до звичного стукоту її колодок, розміреним темпом ліз і ліз усе вище. На дуже крутих місцях він спинявся, чекав дівчину, подавав їй руку й витягав нагору, сам при цьому ледве вгамовуючи серце в грудях. А вітер несамовито рвав одержу, ту-

гими поштовхами бив то в спину, то в груди, перехоплював подих, кружляв між камінням, раз у раз міняючи напрямок — не збагнути було, звідки він і дме.

Тим часом зовсім стемніло, громаддя скель злилося в суцільну непроглядну масу, небо в чорній безпросвітній тьмі зімкнулося з горами. Стало так темно, що Іван почав спотикатися, наступати на каміння, кілька разів боляче поранив ноги, і тоді вперше неспокій опанував його — де стежка? Він нагнувся, щоб краще роздивитись, обмацав якусь брилу поруч і зрозумів — стежка зникла, вони заблукали.

Тоді Іван спинився, одвернувся од вітру й, зіщулившись, став чекати, поки наблизиться Джулія. Коли та, вкрай знесилена, дошкандибала до нього, він озвався: «Чекай тут», а сам рушив на пошуки стежки. Дівчина мовчки, навіть байдуже, сприйняла цю новину, одразу впала на землю й скоцюрбилася од вітру. Іван, тамуючи неспокій, одійшов далі, кинувся на всі боки, вглядаючись у землю й раз у раз обмацуючи її підощвами — стежки не було. Поступово в темряві почало щось мерехтіти, він простягнув руку й зрозумів: пішов сніг. Дрібненька обрідна крупа неслася з вітряної чорної безодні, підскакуючи на камінні, збиралася в ямках, щілинах, западинах. Іван постояв якусь мить, оглядаючись і напружено думаючи, що діяти. Сніг погустішав, і внизу трохи посвітліло від сірого ряботиння плям. Тоді хлопець помітив недалеко білувату звивисту стрічку стежки.

— Гей, Джуліє! — стиха покликав він.

Але дівчина не відгукнулася. Іванові стало прикро на душі, зачекавши трохи, він подумав: «Чи вона там, бува, не заснула? Оце послав Бог супутника! Бульварами б із такою походжати...»

Вітер, як і раніше, люто бурхав, снігова крупа мелькала, шурхочучи об каміння. Від стужі заходилися зашпорами ноги; руки Іван сховав у рукави. У пазусі крижаним холодом обпікав пістолет.

— Гей, Джуліє!

Вона знову не відповіла, і він, лайнувшись, неохоче, обережно ступаючи по мокрому холодному камінню, подався туди, де залишив її.

Джулія сиділа на брилі, зігнувшись у три погібелі, з коліньми закутавшись у шкірянку.

— Баста, Іван, — стиха промовила вона, не підводячи голови.

Іван помовчав.

— Як це баста? Ану, вставай!

— Нон уставай. Нет уставай.

— Ти що — жартуєш? — Мовчання. — Ану, ходімо! Ще трішки й — перевал... — Мовчання. — Ну-бо, ти чуєш?

— Фініта¹. Нон Джулія марш. Нон.

— Зрозумій, не можна тут залишатися. Замерзнемо. Бачиш, сніг.

Однак його слова на неї не впливали. Він бачив, як вона знесилася, і відчував безпорадність своєї логіки. Але як іще примусити її йти? Подумавши трохи, Іван засунув руку в пазуху, витяг звідти решту буханця й обережно відламав шматочок м'якушки.

— На ось хліба. Поїж!

— Хляб?

Вона аж стрепенулася. Одразу підвела голову. Іван дав їй у руки шматочок, і Джулія, кілька разів одкусивши, з'їла його.

— Єщо хляб?

— Ні, більше не дам.

— Мальо хляб. Дай хляб, — як дитина, жалісно попрохала вона.

— На перевалі ще дам.

Дівчина раптом схилилася і завмерла у пільмі.

— Нон переваль.

— Якого біса нон?! — зненацька вибухнув Іван, стоячи навпроти. — Ану, вставай. Ти що надумала? Замерзнути? Кому ти цим зробиш зле? Німцям? Чи ти хочеш їм догодити — вернутися в табір? Аякже, вони там давно на тебе чекають. Покажеш, куди Іван пішов! — кричав хлопець, аж захлинаючись. Джулія підвела трошки голову.

— Нон табір.

— Не підеш до табору? Куди ж тоді ти підеш?

Вона промовчала і знову зіщулилася у маленьку живу грудочку.

— Адже замерзнеш! Дивачка! Пропадеш до ранку, — трохи лагідніше сказав Іван. Але дівчина мовчала.

— Ану, вставай! — Іван сіпнув її за шкірянку і по-армійському суворо скомандував: — Встань!

Дівчина, почекавши, кволо підвелася, стукнула колодками й, похитуючись од поривчастого вітру, попленталася за ним; щоб не впасти, хапалася за каміння. Іван, спохмурнівши, повільно ішов до стежки. Він уже думав, що якимось воно буде, що вона розійдеться, бо найгірше в такому стані — збитися з ритму, хоч на мить сісти — тоді потрібне он яке зусилля, аби підвестися. Вони наблизилися до стежки, і раптом сильний порив вітру стьобнув крупною в обличчя, вдарив у груди, обоє задихнулись, а Джулія впала.

Іван кинувся допомогти їй підвестися, узяв за руку, та вона не підвелася, а закашлялася, потім довго відсапувала і, нарешті сівши, тихо, але з твердою рішучістю вимовила:

---

¹ Все, кінець (італ.).

— Джулія фінита. Аллес¹. Іван Трієсто. Джулія нон Трієсто.

— Ні в якому разі.

Він одійшов трохи осторонь і теж примостився на виступі скелі.

— А ще казала: комуністка, — докорив їй хлопець. — Панікер ти.

— Джулія нон панікіор, — розгнівалася дівчина. — Джулія парті-джано.

Кадр з кінофільму «Альпійська балада» (режисер Борис Степанов, 1965 рік)

Іван, вловивши образу в її голосі, вирішив скористатися з цього. «Може, це розворушить її», — подумав він.

— Панікерка, а то ж хто ти?

— Джулія нон панікіор. Сіли мальо.

— А ти над силу, — підбадьорюючи, мовив Іван. Джулія мовчала. — То що, рушили? — Мовчання. — Ну, якого дідька мовчиш? — тремтячи від холоду, втрачав уже терпіння хлопець. — Адже замерзнеш, дурепо. Варто було тікати, стільки лізти під самісіньке небо!

Вона мовчала.

— Для чого тоді хлопці підірвали себе? Тією бомбою! Щоб хоч хтось урятувався. А ти вже й скисла.

Він схопився, відчувши, що наскрізь промерз на цьому вітрі, заходив стежиною — на сірій посипці відбився тьмяний слід його босих ніг. Іще добре, що не було морозу, але під ранок, мабуть, підмерзне, тоді вони тут пропадуть. Іван рішуче спинився біля Джулії.

— Ти підеш?

— Нон, Іван.

---

¹ Усе (нім.).

— Як хочеш. Пропадай, — навмисне байдуже мовив він і похмуро звернувся: — Скидай «клумпес».

Дівчина мляво заворушилася, вийняла з колодок ноги й від холоду поставила їх одну на одну. Він одразу всунув свої задубілі ноги в це незавидне взуття, в якому ще зберігалось її тепло.

— Скидай і шкірянку.

Вона слухняно зняла і шкірянку. Хлопець хутко натягнув її на свої заширокі плечі, застебнувсь. Одразу стало тепліше. Роблячи це, Іван відчував, що між ними назавжди щось рушиться, що так не можна поводитися з жінкою, але його опанував гнів на неї. Здавалося, що вона чимось ввела в оману його, затялась, і хлопцеві мимоволі кортіло покарати її. Лаючись у думці, він, однак, вважав себе трохи винним. Хлопець намагався заглушити ніяковість гнівом. Проте Джулія в чомусь мала рацію, а він у чомусь був несправедливий. Іван це відчув, і гнів його стихав. Він ступив два кроки стежкою і обернувся до неї.

— Що ж, бувай!

— Чао! — скоцюбившись на камені, тихо й зовсім байдуже мовила вона. Це слово одразу нагадало йому їхню вчорашню зустріч, і той радісний блиск у її променистих очах, що так здивував його, і її відчайдушну сміливість під носом у німців, і сповнені закоханості та якоїсь багатозначності погляди в дорозі, — і хлопцеві стало зовсім прикро. Це не був ані жаль, ані співчуття — так щось пригнічувало його сумління, хоч він і не міг чимось докорити собі, бо нічим не був зобов'язаний їй. «Ні, ні, — сказав Іван собі, тамуючи ту пригніченість. — Отак краще». Одному зручніше, це він знав із самого початку. Йому не треба було зв'язуватися з нею. Тепер у нього колодки на ногах, на плечах шкірянка, хліба трохи — одному цього вистачить надовше. Сам він стерпить усе, перейде хребет, не може бути, щоб не перейшов, якби навіть довелося лізти по пояс у снігу, йому треба в Трієст, до партизанів. І навіщо було зв'язуватися з цим дівчиськом? Хто воно йому?

Хлопець чимдуж вихопився на кручу, ніби тікаючи від думок про неї, однак не мав сили подолати прикрого відчуття. Щось приховане в душі жило іншою логікою, ноги незабаром сповільнили ходу, Іван оглянувся раз, удруге — дівчина ледь помітною плямою чорніла на схилі, і її покірنا безпорадність перед неминучою загибеллю раптом зруйнувала, доценту знищила його недавній намір. Іван, сам того не бажаючи, повернувся і, заляскавши по стежці колодками, побіг униз. Джулія, зачувши його поблизу, здригнулась і боязко підвела голову.

— Іван?

— Я.

Дівчина, певно, щось запідозрила, бо насторожилася.

— Почему?..

Хлопець, не відповівши, скинув шкірянку.

— На. Вдягайся.

Не підводячись із місця, Джулія квапливо закуталась в шкірянку; Іван, допомагаючи, придержував рукави і, коли вона закінчила вдягатись, потягнув дівчину за лікоть.

— Іди-но сюди.

Іван одним ривком захопив уперек її тремтливе й тоненьке тіло й завдав собі на плече. Вона рвонулася, затріпотіла в його руках, а він, незважаючи на це, закинув її собі на спину і затис під коліньми руками. Джулія раптом перестала вириватися, затихла, щоб не впасти, мерщій обвила його за шию, і він відчув на своїй щоці тепле її дихання і гарячу краплю, яка лоскочучи покотилася по шиї йому за комір.

— Ну, гаразд. Гаразд... Якось воно буде...

Дівчина принишкла, припала до його широкої спини й захлинулася. Іван і сам захлинувся, але не од вітру, а від чогось досі незвіданого, могутньо-лагідного, великого й на диво безпорадного. Недавнє бажання покинути її тепер аж злякало його, і хлопець, важко загупавши колодками, рушив угору.

Іван із Джулією на плечах пройшов перевал і на ранок спустився в долину. Вдячність Джулії за те, що він не покинув її помирати, зблизила молодих людей, вони розговорилися, й Іван дізнався, що Джулія разом зі своїм хлопцем Маріо була в партизанському загоні. Під час одного бою Маріо загинув, а Джулія потрапила в полон. Після недовгого перепочинку вони рушили далі.

17

Вони спустилися схилом од верхньої межі луки до її середини. Тут маки стали рідіти, поступатися місцем іншим квіткам. Майже скрізь синіли галявини буйних духмяних незабудок, гойдалися на вітрі дзвіночки, від міцних пахощів жовтої азалії паморочилось у голові. Де-неде в гущавині квіток траплялися гравієві лисини, витикалися з трави сірі брили, коло них завжди багато було гострої щєбінки, яка боляче колола підошви. Іван став обережніше ступати, приглядаючись до долу. Раптом перед ним у траві блиснула малиново-вогниста крапелька. Він схилився. Між зубчастими листочками червоніло кілька налитих соком великих сунічок. Тільки-но хлопець зірвав їх, як перед очима ще замерехтіли червоні зірочки. Тоді він поклав шкірянку й сів. Джулія теж, радісно скрикнувши, кинулася збирати.

Суниць було сила-силенна — буйних, соковитих, майже скрізь стиглих. Хлопець і дівчина збирали їх і їли, їли жадібно, жменями, забувши про час і обережність. Минула, певно, не одна година, сонце перекотилося на другий бік неба й прямо освітлювало долину з перелісками й порізаний кривими ущелинами Ведмежий хребет.

Обливаючись потом, Іван усе повзав у траві, коли почув ззаду кроки Джулії. Хлопець озирнувся і, витираючи спітніле чоло, сів. Приховуючи в променистих очах лагідну усмішку, дівчина підбігла до нього, стала навколішки і розгорнула полу своєї куртки. На густо поцяткованому суничним соком ріжку червоніла розсипчаста купка ягід.

— Бігте, русо Іван, — манірно пригостила вона.

— Та навіщо? Я вже наївся!

— Нон, нон аївся! Ессен!

Вона сипнула в жменю суничок і майже силоміць примусила його з'їсти. Потім з'їла трохи сама і знову піднесла жменю йому до рота. Суниці з її рук мали чомусь зовсім інший смак, аніж збираним ним. Іван губами вибрав зі жмені сунички, проковтнув, а потім жартома полоскотав зубами її теплу духмяну долоню. Джулія пустотливо посварилася пальцем:

— Нон, нон!

Отак вони доїли всі ягоди, і хлопець, узявши шкірянку, спитав:

— Гайда?

— Гайда! — хвацько погодилася вона.

Задоволені й ніби зріднені між собою, вони знову рушили вниз. Джулія довірливо поклала йому руку на плече.

— Суниці — то добре, — озвався він, порушуючи приємну, але чомусь трохи незручну мовчанку: — Я до війни не одне літо ними харчувався.

— О, русо віджітаріані? — здивувалася дівчина. — Джулія нон віджітаріані. Джулія любіт біфштекс, спагетті, омлет.

— Іще макарони, — додав Іван, і вони обоє засміялися.

— Сі, сі, макароні, — підтвердила вона і задержувато додала: — А русо суніці!

— Іноді бувало... Що ж вдієш... Коли не вродить — виголодаєшся, — невесело погодився Іван. Джулія здивовано глянула на нього.

— Почему гольодаєшся? Русланд как гольодовать? Русланд само богато. Правда?

— Правда. Все правда.

— Почему гольод? Говорі! — наполягала вона, певно схвилювавшись його словами.

Іван ішов мовчки травою і вагався, чи варто казати їй про це. Але він уже повірив у душевну приязнь дівчини, горнувся до неї сам, і в ньому прокинулося давно забуте бажання щиро поговорити.

— У тридцять третьому, приміром, голодували, бо посуха.

— Вас посуха?

— Що таке посуха?..— він схилився і скубнув жмуток трави. — Коли сонце спалить усе. Погорить і трава. З голоду й батько помер.

Джулія з подиву аж спинилася, обличчя її враз спохмурніло й стало суворим, допитливо-недовірливим поглядом вона подивилася на Івана, але нічого не сказала, тільки зняла руку з його плеча й замкнулася в собі. Він, засмучений невеселими спогадами, тихо йшов далі.

Атож, були важкі роки і в його місцевості. Рятувала, звичайно, картопля, але і її не завжди вистачало до нової, й тоді на селянських столах з'являлася трава. Зі щавлю та кропиви варили бовтанку, додавши жменю борошна, пекли трав'яники, гіркуватий смак їх запам'ятався Іванові на все життя.

В тридцять третьому, коли особливо припекло, Іванів батько покинув усе й подався на Україну шукати заробітку та хліба. Мати вже ходила опухла, а малеча ледве рухалась — іще добре, що була корова та молода картопля. Під осінь повернувся батько. І раніше не хтозна якого здоров'я, він тепер зовсім занедужав: як ліг, так і не встав. На Різдво поховали. Лишилося четверо малих. Іван, найстарший, мусив годувати, виховувати. Ох, як нелегко це далось! Все це було болісною правдою його життя. Тільки як про це розповісти?

Хлопець ішов мовчки, дивлячись униз, де мелькали в траві її сірі колодки та повільно ворушилися, маяли поруч дві короткі тіні. Джулія почала чогось відставати, колодки застукотіли позаду. Іван відчув якусь зміну в її настрої, але не озирнувся.

— І Сібір біль? Пльохой кольхоз біль? — з явним викликом у похололих очах озвалася дівчина. Іван спинився й пильно глянув на неї.

— Хто тобі сказав?

— Один пльохой русо сказаль. Ті хочеш сказаль. Я зналь!..

— Я?

— Ті! Говорі!

— Нічого я не хочу. Що я тобі скажу?

— Ну, говори: Джулія нон правда! Джулія ошібка.

Лице в неї зробилося сердите, в очах спалахували іскорки, недавня приязнь її до нього зникла, і хлопець намагався збагнути причину такої переміни, як і сенс її не дуже приємних запитань.

— Ну, говори! Говорі!

Мабуть, і справді вона щось уже чула, може, в таборі, а може, ще в Римі. Але він не хотів розповідати, він жалкував, що згадав про голод.

— Біль несправьєдлівост? — уперто допитувалася дівчина.

— Яка несправедливість? Про що ти кажеш?

— Невіні люди Сібір гналь?

— У Сибір?

Іван допитливо глянув у її колючі очі й зрозумів, що треба або розповісти правду, або вигадати якусь особливу брехню. Та брехати він не вмів і, щоб покласти край цьому непорозумінню між ними, непривітно мовив:

— Коли розкуркулювали — гнали.

Джулія болісно прикусила губи.

— Нон правда! — раптом вигукнула вона й ніби вдарила його поглядом — стільки в очах її було страждання, кривди й ворожості.

— Нон правда! Нон! Іван — пльохой русо!

Вона зненацька голосно схлипнула, затулила долонями обличчя. В Івана аж серце здригнулося, він кинувсь був до дівчини, але вона спинила його категоричним розгніваним «нон!» і побігла схилом. Іван стояв, не знаючи, що діяти, й тільки розгублено дивився їй услід. Його думки раптом сплуталися, хлопець відчув, що сталася прикрість, але як її загладити, не міг збагнути.

Джулія добігла до голого пагорка, вискочила на нього і, скорчившись, підігнула коліна. На Івана вона й не глянула.

— Ось тобі й маєш! «Пльохой русо!» — збентежено промовив до себе Іван і, зітхнувши, переступив з ноги на ногу. Здалось йому, що справді накоїв дурниць, безглуздо поламав з такими труднощами налагоджену і необхідну вже йому людську прихильність. Від усвідомлення цього все у хлопцеві занило, враз потьмарилась недавня тиха радість, і душу оповила невимовна самотність.

Атож, звісно, вона щось уже чула з того, що діялось у його країні в довоєнні роки, може, зовсім і не так, як воно було насправді. Тільки ж як розтлумачити їй, щоб усе зрозуміла? Хлопець ніколи в житті не вів ніякої розмови про ті страшні роки навіть зі своєю людиною, не те, що з іноземцем. Так було краще. Крім того, свої не гірше за нього знали все, такі новини нікого не могли здивувати. Правда, в полоні інколи бувало, що хлопці заводили розмови про минуле, та перед людьми з інших країн лиш вихвалялися красою природи, вигодами свого добробуту, мудрістю вождя. Це було зрозуміло: кому не кортить мати кращий вигляд, аніж є насправді, у кого не вболіває душа за своє, рідне? Але Іван при таких розмовах завжди мовчав: хвалитися він не

вмів, а копирсатися в тому тяжкому, що відбувалося колись у країні, не хотів, сам іще багато чого не розуміючи.

Перекидаючи з плеча на плече шкірянку, хлопець тупцяв у траві, потилицю і плечі нестерпно пекло сонце, а він, скільки не думав, не міг збагнути, що між ними сталося і в чому його провина. Звичайно, про голод краще б промовчати, а з приводу недобрих її здогадів, то, мабуть, треба було переконати дівчину в справедливості нашого життя. Хоч і дуже складно розтлумачити їй, яка боротьба точилася в ту пору на його землі, однак, певно, треба було спробувати. Надто вже прикро втрачати її довіру й повагу до нього. Може, не гріх було б десь і збрехати, тільки... Тільки ж іще невиразно відчував Іван, що річ тут не в ньому, — за його спиною стояло щось дуже велике, перед яким усіляке крутіство мало жалюгідний вигляд.

І ось тепер чекай хтозна-чого... Тепер можна було уявити, як би сприйняла Джулія і його щирі правду — чи могла вона збагнути всю складність того, що колись йому завдавало стільки страждань?

Та нехай! Невже він, з усією вірою та щирістю проживши свої роки, може втратити щось в очах цієї людини з Заходу тільки тому, що сьорбнув у тяжкі часи свого життя чимало горя? Невже гарна, загорнута на західний зразок у целофан облуда дорожча за гірку правду? Ні! Якщо в цієї дівчини чуле серце, то вона зрозуміє його і як слід поставиться до нього самого та до його вартого поваги народу. Це Іван усвідомив ясно. Йому стало легше, спокійніше — ніби щось уже було вирішено і залишалось тільки чекати висновків.

Розмова з Джулією засмутила Івана, але дівчина повернулася і сказала, що Іван краще за неї знає, що відбувається в його в країні. Вона намагалася зрозуміти, як своя ж влада виселяла людей у Сибір, і все одно сумнівалася в Іванових словах. Переходячи крізь струмок, Джулія помітила, що з ноги Івана сочить кров, вона кинулася перев'язувати рану. Це був глибокий поріз від кігтя, наслідок сутички із собаками після втечі з табору. Зворушливі клопоти Джулії розчулили Івана.

21

Пробудився Іван зненацька, злякавшись думки, що заснув і дав зникнути зі свого життя чомусь надзвичайно великому й радісному.

Підвівши голову, він усе разом оглянув й усміхнувся від того, що даремно злякався — нічого не зникло, не пропало, навіть не приснилось, як здалося спочатку. Вперше за багато років дійсність була щасливішою, ніж найрадісніший сон.

Джулія лежала ницьма, поклавши голову на простягнену в траві руку, і спала. Її дихання, однак, не було рівним, як у сплячих людей, — іноді вона завмирала, ніби прислухалася до чогось, затамовувала віддих і стримано радісно зітхала. Трохи розтулені губи її раз у раз ворушилися. Хлопець подумав, що вона шепоче, але слів не було, губи, мабуть, тільки відбивали її таємні сновидіння і, як щоки й повіки, здригались. Але всі ці навіяні сном переживання були лагідні й тихі, — певно, снилося їй щось щасливе, і на губах час від часу зринала тиха, добра усмішка.

Іван повернувся на бік і сів. Мабуть, вони довго проспали, бо сонце вже спустилося з небосхилу й закотилось за почорнілий горб вершини-двійні. Без сонячного світла лука, така урочисто-сяюча вдень, мала дуже непривітний, якийсь незатишний вигляд. Далечінь оповило густим туманом, — хоч хмар не було, похмура імла потьмарила далекі хребти гір, ущерть поглинула долину.

Ведмежий хребет утратив усе своє лісове підніжжя і, ще яскраво сяючи сріблом верховин, мовби підталий, плавав у сірому туманному морі. Це було останнє прощальне світло надзвичайного і несподіваного, як винагорода, сьогоднішнього Іванового дня. На побляклому небосхилі вдалині вже спалахнула й тихо мерехтіла самотня зірка.

Хлопець знову повернувся до Джулії, — треба було вставати і йти, але вона спала так солодко, так безпорадно-знесилено, що він не наважився порушити цей, такий потрібний для неї сон. Іван почав жадібно вдивлятися в її жваве і вві сні обличчя, буцім уперше бачив його. Тепер, після всього, що між ними сталося, кожна її усміхнена рисочка, кожний рух набували поглибленого значення. Хотілося дивитись отак і дивитись, пізнавати чуттям принадну таємницю людської душі. Всупереч усьому він одкрив у ній несподіване — непримхливе й радісне — і мало не захлинувся у своєму першому сп'янінні. Тепер, правда, сп'яніння трохи погамувалося, зате відчуття щастя збільшилось, і недовірливий голос змовк назавжди. Взагалі він був справжній дурень, що так довго не йняв віри цій чистій і, певно, найбезкорисливішій у світі істоті. Збагнувши це, Іван, не рухаючись, як на чарівну таємницю природи, дивився й дивився на неї — маленьке людське диво, так пізно й радісно відкрите ним у житті, і не відчував у собі ані погорди до неї, ані прикrostі; було щось тихе, добре, тепле — воно по вінця сповнювало його ніжністю.

Однак треба було йти далі. «Не час отут вилежуватися, ніжитись, а треба розбудити її», — подумав Іван, а сам ліг поруч, пригорнувся до самого боку — обережно, щоб не потривожити її сну. Сповнений ніж-

ністю до дівчини, він одхилив од її голови навислі стеблини маків, одігнав біленького пурхотливого метелика, який усе намірявся сісти на її волосся. «Нехай іще трошки... — думав Іван. — Іще — і треба йти... Йти вниз, у долину...»

Над затуманеним громадям гір у спокійному вечірньому небі тихо догоряв широкий Ведмежий хребет. На крутих його схилах чимраз вище здіймалися сірі сутінки ночі й усе мінилося в рожевому блиску на шпильях-верхах. Незабаром вони й зовсім погасли. Хребет одразу зіщулювався й присів, імлистим серпанком укрилися гори, і на щойно світлому небі виглянули перші зірки. Іван, однак, уже не побачив їх — він заснув з твердим наміром: треба вставати.

Розбудила його Джулія. Мабуть, од холоду вона заворушилася, тісніше пригортаючись до Іванового боку. Ще сонний, він одразу відчув її й опам'ятався. Вона обвила його рукою і палко-палко зашепотіла у вухо ніжні слова — незнайомі, чужі, але любі йому слова. Хлопець пригорнув її і губами зустрів її губи...

— Джуліє, — покликав Іван, усе пригортаючи дівчину до себе.

Вона покірно озвалася — нищечком, ніжно і віддано:

— Іваніо!

— Ти не боїшся мене?

— Нон, Іваніо.

— Що обманю, покину тебе.

— Нон, аміка. Іван нон обман. Іван — русо. Кароші, мілі русо!

Квапливо, з несподіваною для її тонесеньких рук силою вона притисла його до себе і радісно, тихенько засміялася.

— Іван — маріто¹. Нон Маріо. Русо Іван — маріто.

Хлопець, задоволений, навіть з прихованою гордістю в душі, спитав:

— А ти рада? Не пожалкуєш, що Іван — маріто? — Вона широко розплющила затінені його нахиленою головою очі — зірки в її зіницях стрепенулись і застрибали.

— Іван — кароші, кароші маріто. Мі будіт маленькі-маленькі філі-йо... Как єто по-руські, скажі?

— Дитина?

— Нон дітіна! Как єто маленькі русо?

— А, син, — трошки здивовано підказав Іван.

— Так, сін. Єто карашо. Такой маленькі-маленькі, кароші сін. Он будєт Іван, да?

— Іван? Що ж, можна й Іван, — погодився він, глянув поверх неї в чорну далечінь хребта й зітхнув. І Джулія притихла, думаючи про

---

¹ Чоловік (італ.).

щось своє. Обоє на мить змовкли, кожний поринувши в світ своїх думок. А довкола тихо лежали гори, тихо мерехтіли обрідні зорі, чорною непроглядною наміткою вкрилася макова лука. Було тихо-тихо, тільки шумів і вирував потік, але він не порушував спокою, тому Іванові здалося, що в цілому світі їх тільки троє — потік і вони. В останніх її словах зазвучало якесь занепокоєння, воно зігнало з Іванового обличчя усмішку. Втративши жартівливу легкість, він наткнувся на щось важке й серйозне в собі і, мабуть, уперше побачив іще одне ускладнення у їхніх взаєминах. А Джулія, навпаки, надумавши щось, раптом опам'яталася з радощів і знову стисла його в обіймах.

— Іванію, а где будет жит? Рома? — Вона трошки подумала.— Нон Рома. Трієсто?..

— Навіщо передчасно загадувати, — мовив він.

— О, — раптом тихо скрикнула вона. — Джулія знат. Мі будет жит Росія. Білорусь. Село Терешкі, бізко-бізко два озера... Правда?

— Може бути... Що ж...

Умить вона щось пригадала і насторожилась.

— Терешкі кольхоз?

— Колгосп, Джуліє. Хіба що?

— Іванію, пльохо кольхоз?

— Нічого. Колись же покращає. Не вік йому й... поганим бути.

Великою п'ятірнею він скуйовдив її шорстке густе волосся, Джулія випручала голову й, відхилившись, пригладила її.

— Вольос будет болшой. Джулія растьот болшой кароші вольос. Болшой вольос красиво, да?

— Звичайно, — погодився він. — Гарно. — Вона помовчала якусь мить і потім, вертаючись у думках до попереднього, сказала:

— Іван будет лавораре¹ ферма, плантація. Джулія будет... Как єто?.. Віртін² вілла. Мі делат мнього, мнього макі. Как єтот люг!

— Авжеж, авжеж, — замислено погоджувався Іван. Заколело перев'язане коліно, певно, треба було перебинтувати, але не хотілось турбувати дівчину. Він тільки випростав і вільніше поклав ногу в траві, задумано слухаючи, як вона гомоніла поруч, — щиро, любо, з великою ніжністю і мрією.

— Мі будет мнього-мнього фортуна³... Я очен хочу фортуна. Должен біт чельовек фортуна. Правда, Іванію?

— Звичайно, так....

---

¹ Працювати (італ.).

² Господиня (нім.).

³ Щастя (італ.).

Очевидно, переборюючи сон, вона говорила тихше й тихше, голос її робився чимраз слабшим, і незабаром дівчина змовкла. Іван легенько погладив її й подумав, що треба дати їй відпочити, виспатись, однаково небагато лишилося цієї ночі — першої ночі їхнього щастя. А завтра йти. І хтозна, що приготувало їм оте завтра?..

Хлопець довго вдивлявся в небо — сам на сам з Усесвітом, з сотнями зірок, великих і дрібних, з кривою дорогою Чумацького Шляху через усе небо, і якась невиразна тривога почала витісняти з душі відчуття щастя.

Німці таки наздогнали втікачів. Іван та Джулія, сподіваючись відірватися від переслідувачів, кинулися знову в гори. Хвора Іванова нога набрякла і заважала швидко йти. Добре не знаючи місцевості, вони несподівано для себе вийшли до величезного урвища, а шлях назад відрізали німці.

24

Джулія заламувала руки, розпачливо дивилася на дикі ущелини і кидала бистрі погляди на тих, що сторожили їх.

— Іванію! Где ест Бог? Где ест Мадонна? Где ест справьєдлівост? Почему нон кара фашізм? — вона простягала у відчаї тонкі руки.

— Є справєдлівість! — отямившись з горя, вигукнув Іван. — Буде кара! Буде.

— Где ест кара? Где? Енгліш! Американо? Советуніон?

— Атож! Радянський Союз! Він їм не подарує цього! Він поламає хребет цій наволочі!

— Да? Правда? Советуніон сілно? Правда?

— Та звичайно.

Джулія з раптовою надією в очах метнулася до нього.

— Он карашо? Справьєдліво? Благо-родно? Іванію вчера говорі неправду, да? Шутіль, да?

Хлопець знітився, мовби від удару, збагнувши сенс тих слів, що вирвалися з напо-

Кадр із кінофільму «Альпійська балада»
(режисер Борис Степанов, 1965 рік)

вненої тугою душі, якусь мить напружено згадував і потім, у новому світлі, зовсім іншому, ніж досі, побачив її, і себе, і далеку свою Батьківщину, і те, чим ота Батьківщина була для нього все життя й чим могла бути.

— Так! — рішуче відповів він. — Я жартував. Я брехав. Усе те неправда. Моя Батьківщина — чудова. Добра. Справедлива. Кращої за неї немає. І люди, й земля! А що буде потім! Після війни! Коли повісять Гітлера. Ти побачиш...

У нестямному шаленстві хлопець рвонув на камінні жорсткі нарости моху, в його душі завирувала хвиля глибокого, до болю нестерпно тужливого почуття до своєї далекої країни, підступила до горла, стисла. Більше нічого він не зміг сказати, бо відчув, що от-от заплаче, чого з ним ніколи не траплялося. Джулія, певно, помітила це і лагідно приторкнулася до його коліна.

— Зачем так шутіль? Пльохо шутіль...

— Даруй.

— Я знат, — мало не крізь сльози невесело всміхнулася вона. — Я знат. Я нон хотель веріт тебе. Я думаль: немножко ти говоріль неправда... Я нон ошібалься...

Кілька хвилин утікачі лежали за камінним виступом і слухали, як над міжгір'ям весняним громом розсипалися черги. Кулі, однак, рідко долітали сюди: німці, певно, більше лякали. Згодом автомати змовкли, покотилась і ще не встигла завмерти луна, як звідкись понад лукою рознесли інші, дуже знайомі звуки. Підвівши голову, Джулія хотіла щось сказати, але Іван жестом спинив її — і вони обоє стали дослухатися, напруженими поглядами вп'явшись одне в одного. Хлопець люто вилаявся: за сідловиною валували собаки.

І раптом щось невимовне сталося з Іваном, — давно прихований гнів зненацька вибухнув у ньому. Він підхопився, важко виліз на камінь і, широко розставивши хворі ноги, нагнувся — розлючений, страшний, байдужий до небезпеки.

— Звірі! — гукнув він до німців. — Шакали! Самі боїтеся — помічників приводите! Ну-бо, ведіть! Спускайте! А дідька лисого! Ось! Не візьмете ви нас! Ось! Зрозуміли?

Звичайно, вони легко могли б застрелити його, але не стріляли — притихли, намагаючись збагнути раптовий бунт цього флюгпункта, і навряд чи збагнули. А Івана, мабуть, від нервового збудження пройняло холодом, його тіло мерзлякувато пересмикнулося, здається, починалася лихоманка. Викричавшись, він мимохіть озирнувся навкруги, — небо трохи прояснилось, у хмарній високості з'явилися блискучі, мере-

хтливі од вранішнього сонця блакитні прогалини. Здавалося, ось-ось вирине з-поміж хмар Ведмежий хребет, до якого вони так і не дійшли. Дуже схотілося побачити сонце, але воно ще було за горою, і Йванову душу огорнув невимовний сум.

З цим він і спустився додолу — те, що повинно було статися ось-ось, уже не цікавило його — він знав усе. Тому навіть не глянув, коли собаки з'явилися в сідловині, гавкаючи та вовтузячись — певно, вівчарки весь час ішли їхнім слідом і розлютились. Джулія раптом припала до нього і затулила обличчя руками.

— Ой! Нон собак! Нон собак! Іванію, ершіссен! Ершіссен!

Гнів і збентеженість, що вибухнули в ньому, минулись одразу, він знову став спокійний і врівноважений, з однією лиш турботою в душі — треба кінчати. Застрелити себе було простіше, набагато важче це зробити з Джулією, але він змушений вчинити це. Не можна допустити, щоб есесівці живими пригнали їх до табору й вішали на страх іншим, — нехай волочать мертвих. Якщо вже не вдалося здобути волю, то дошкулять їм хоч смертю. В цей час німці пустили собак.

Одна, дві, три, чотири, п'ять рудих, спущених з повідків вівчарок, розпластавшись на бігу, мчали схилом; за ними вискочили німці. Іван підхопився, рвонув за руку Джулію, а вона, кинувшись йому на шию, зайшлася плачем. Іван у глибині душі відчував, що треба щось сказати, — найголовніше, найважливіше, але слова десь зникли. Собаки вже неслись улоговиною. Тоді він одірвав дівчину від себе, штовхнув на

*Кадр із кінофільму «Альпійська балада»
(режисер Борис Степанов, 1965 рік)*

край урвища, до безодні. Вона не опиралася, тільки раз у раз схлипувала, мов задихалась, очі в неї стали великими, але сліз у них не було — там застиг жах і приглушений ним зойк...

Стоячи над урвищем, Іван окинув поглядом глибину безодні — там, як і досі, було похмуро, сиро й

холодно; туман порідшав, і в прірві виразніше забілили снігові плями. Одна з них довгим вузьким шпичаком здіймалася вгору, і в Івана блискавично майнула думка-надія — велика, щаслива й страшна. Побоюючись, що не встигне, так нічого й не сказавши Джулії, він опустив уже зведений пістолет і підштовхнув дівчину на край безодні.

— Стрибай!

Дівчина злякано відсахнулася, тоді він удруге крикнув: «Стрибай у сніг!» — але вона знов усім тілом одхилилася й заплющила очі.

Собаки тим часом уже повискакували на косогір, Іван почув їхнє гавкання, що голосно пролунало майже за самою спиною. Тоді він затис у зубах пістолет і підскочив до Джулії. З раптовою силою хлопець ухопив її за комір і штани, підняв над головою і, як здалось йому, несамовито жбурнув ногами в провалля. В останню мить устиг іще побачити, як розпростерте в повітрі тіло майнуло повз карниз, а чи потрапило воно в сніг, уже не помітив. Він лише збагнув, що самому з хворою ногою так не стрибнути.

Собаки, побачивши його, сказано заскавчали, і хлопець одступив на якихось два кроки від урвища. Попереду з пагорка на нього мчав сухорлявий широкогрудий вовкодав, на голові якого стирчало чомусь одне вухо, — він перелетів через каміння і високо звівсь на дйби уже зовсім поруч. Іван не цілився, але з неквапливою, майже нелюдською увагою, на яку тільки спромігся, вистрілив у його роззявлену ікласту пащу і, не втримавшись, пальнув у наступного. Одновухий з льоту прожогом шелеснув повз нього в урвище, а другий, на лихо, був не сам, побіч з ним мчало ще два, і хлопець не встиг побачити, влучив чи ні.

Його подив потьмарився шаленим ударом у груди, нестерпний біль пронизав йому горлянку, блискавично майнуло захмарене небо, і все заніміло назавжди...

ЗАМІСТЬ ЕПІЛОГА

«Добрий день, Іванові рідні, добрий день, люди, які знали Його, добрий день село Терешки між Двох Голубих Озер у Білорусії...

Це пише Джулія Новеллі з Рима і просить вас не дивуватися, що незнайома вам синьйора знає вашого Івана, знає Терешки між Двох Голубих Озер у Білорусії...»

Таким був початок листа Джулії до рідних Івана Терешка. Далі вона розповіла про останні три дні життя їхнього земляка, які вона розділила з ним; про його загибель і свій порятунок. А ще Джулія повідомила, що виховує вісімнадцятирічного сина Джіованні. Наостанок вона попросила надіслати їй фото Івана: «Будь-яке: дитяче, юнацьке чи навіть краще — солдатське...

З подякою до всіх, хто народив, виховав і знав Людину, достоменно російську, добру і варту захоплення своєю мужністю.

Дякую, дякую за все. З повагою до вас Джулія Новеллі з Рима».

Переклад із білоруської Галини Вігурської

Історична енциклопедія

Ще в роки Другої світової війни Йосип Сталін¹, один із найжорстокіших диктаторів в історії людства, заявляв, що серед радянських солдатів (червоноармійців) не може бути полонених — є лише зрадники. За дослідженнями істориків, за час Другої світової війни в полон потрапило близько 5 мільйонів (!) червоноармійців. Часто причиною цього була безвідповідальність як вищого командування, так і командирів на місцях. У полоні люди гинули, не маючи води, їжі та елементарної медичної допомоги.

Однак ті, кому вдалося вижити серед жахів концтаборів, не мали особливих приводів для радощів. Чимало колишніх в'язнів, які після закінчення війни повернулися на батьківщину, було безпідставно засуджено за звинуваченням у співпраці з німецькими окупантами і заслано радянською владою у сибірські табори. За документами НКВС, із 1 млн. 836 тис. 562 солдат, які повернулися з полону, 233 тис. 400 осіб були засуджені на батьківщині.

У повісті «Альпійська балада», написаній 1964 року, автор висловлює відмінний від офіційного погляд на проблему військовополонених Другої світової війни. У творі письменник одним із перших у радянській літературі зображує полон не як зраду, а як жахливу людську трагедію.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Готуємося до роботи з твором

1. Розкажіть про життя і діяльність відомого білоруського письменника **Василя Бикова**. Як життя Василя Бикова пов'язане з Україною?
2. Чому Василь Биков виступав проти державної політики президента Білорусі?
3. Як керівництво країни ставиться до вшанування пам'яті видатного білоруса, який своєю творчістю прославив батьківщину на весь світ?

Працюємо над змістом твору

4. Де відбуваються події повісті В. Бикова «**Альпійська балада**»?

¹ Йосип Сталін (1878 – 1953) — одноосібний керівник Радянського Союзу.

5. Розкажіть, як **Іванові** вдалося втекти з полону.
6. Перекажіть епізод із німецьким офіцером Зандлером.
7. Чому Іван, який уже пережив достатньо горя і вмів себе стримувати, не стерпів знущань гітлерівця?
8. Хто став попутником білоруса-втікача?
9. Чому Іван і **Джулія** хотіли дістатися Трієста?
10. Розкажіть, як білорус урятував життя італійської дівчини.

 Узагальнюємо і підсумовуємо

11. Як характеризує Івана Терешка епізод із бомбою в цеху?
12. Що свідчить про його нестримне прагнення свободи?
13. Що привабило італійку в простому білоруському селянинові?
14. Як Іван сприймає свою батьківщину? Чому її образ викликає в його душі водночас і біль, і гордість?
15. Поміркуйте, чи справді полонені солдати були зрадниками, якими їх вважало командування армії.

 Застосовуємо поняття з теорії літератури

16. Згадайте жанрові особливості **повісті**. Аргументуйте, чому твір Василя Бикова належить до цього жанру.
17. Що таке **пейзаж** у літературному творі? Яку роль відіграє пейзаж у повісті про події Другої світової війни і про двох утікачів із концтабору?
18. Знайдіть у тексті приклади пейзажу. Визначте, який це **вид пейзажу**: сільський, міський, індустріальний, гірський, морський тощо.
19. Як краса альпійської природи протиставлена трагедії молодих людей?
20. У творі часто згадуються маки. **Символом** чого є ці квіти? Чому, вшановуючи пам'ять загиблих у Другій світовій війні, люди звертаються до образу маків?

 Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

21. У яких вивчених вами творах йдеться про людську гідність? Назвіть героїв, які виступили проти свавілля.
22. Назвіть твори, в яких автори зверталися до трагедії Другої світової війни.
23. Проведіть паралель між оповіданням американського письменника **Джека Лондона** «**Жага до життя**» і повістю білоруса «**Альпійська балада**».
24. Що є спільного і що відмінного у долях головних героїв цих творів?

 Виконуємо творчі завдання

25. Розпитайте у своїх батьків або дідусів і бабусь, чи були у вашій родині ті, хто воював у роки Другої світової війни чи постраждав у цих трагічних подіях.
26. Складіть про них невеличку розповідь.

Радимо прочитати

Борис Васильєв «А зорі тут тихі...»

Джеймс Олдрідж
(1918 – 2011)

Відомий англійський письменник Джеймс Олдрідж народився 1918 року в австралійському провінційному містечку. Батько Олдріджа працював редактором місцевої газети, і його заробітків не вистачало на те, щоб добре забезпечувати сім'ю. Джеймсові змалечку доводилося працювати на овочевих складах та продавати власноруч вирощений горох, щоб заробити трохи грошей на звичайні хлопчачі радощі.

Проблема бідності й багатства дуже рано почала хвилювати Джеймса, особливо коли він закінчив школу і постало питання про його подальше навчання. Синові бідного провінційного журналіста, щоб сплачувати за навчання в Мельбурнському коледжі, довелося ночами працювати в місцевій газеті.

У 1938 році двадцятирічний Олдрідж переїхав до Англії і став студентом Лондонського університету. Тогочасна Європа напередодні Другої світової війни нуртувала великими історичними подіями — фашистська Німеччина захопила Австрію і не збиралася на цьому зупинитися, а в Іспанії йшла кривава громадянська війна.

Комуністичні ідеї в Європі були дуже популярними серед простих людей — комунізм сприймався як протипага фашизму, а Радянський

Союз — як протипага фашистській Німеччині, що вже не приховувала своїх загарбницьких намірів. І Олдрідж став переконаним комуністом.

Із початком Другої світової війни, у 1939 році, майбутній письменник став військовим кореспондентом і побував у багатьох країнах, охоплених війною. Джеймс Олдрідж бачив, із яким героїзмом боролися різні народи проти фашизму за свою свободу і незалежність, він завжди щиро й відверто розповідав про це у своїх статтях. Враження від побаченого в роки війни стали основою і перших художніх творів письменника.

У 1945 році Олдрідж разом із радянськими військами увійшов до Берліна — столиці фашистської Німеччини. У повоєнні роки письменник був активним громадським діячем, брав участь у світовому антивоєнному русі, а в 1951 став одним із керівників організації «Письменники за мир». Водночас він багато подорожував, продовжував займатись журналістикою і літературною діяльністю. Поруч із темою війни в його творчості з'явилися нові теми, пов'язані з мирним життям.

Однак не змінилися герої творів Олдріджа. Вони такі самі, як і у воєнних романах письменника, — звичайні люди, яких вирізняє прагнення справедливості, сила духу, безстрашність у критичній ситуації. Саме таким є льотчик Бен Аміно — головний герой одного з найкращих оповідань Джеймса Олдріджа «Останній дюйм». Такий і його син Деві — блідий та сором'язливий підліток, який гостро відчуває самотність. Ніщо у його характері не вказувало на здатність до подвигу, та у вирішальний момент він зумів подолати власну слабкість.

Символічною є назва оповідання — «Останній дюйм», адже завжди найважче зробити останнє зусилля, яке вимагає найвищого фізичного і духовного напруження. «Подолати останній дюйм», за Олдріджем, означає подолати власний егоїзм, до кінця виконати свій обов'язок перед тими, чия доля в даний момент залежить від тебе.

ОСТАННІЙ ДЮЙМ

(скорочено)

Добре, коли після двадцяти років роботи льотчиком ти і в сорок ще відчуваєш задоволення від польоту; добре, коли ти ще можеш радіти з того, як артистично точно посадив машину: легенько натиснеш на важіль й плавно відвоюєш останній дюйм над землею!

Але з польотами на ДС-3, коли, бувало, піднімеш у повітря стареньку машину за будь-якої погоди і летиш над полями навмання, вже покінчено. Робота в Канаді добре загартувала його. Не дивно, що він

закінчив своє льотне життя над пустелею Червоного моря, літаючи на «фейрчальді» нафтоекспортної компанії «Тексегіпто», яка здобула право на розвідку нафти вздовж всього єгипетського узбережжя.

Але й це все було вже в минулому. Компанія «Тексегіпто» відмовилась від дорогих спроб знайти нафтове родовище. Йому стукнуло сорок три, дружина поїхала від нього додому, вела пристойне життя, гідне пристойної жінки. Він обіцяв приїхати до неї ще весною, але знав, що не зробить цього, так само, як знав і те, що не знайде в свої роки льотної роботи, особливо такої, до якої він звик, не знайде її навіть у Канаді. В тих краях пропозиція перевершувала попит.

Отак він і залишився з порожніми руками, коли не брати до уваги байдужу дружину, якій він не був потрібен, та десятирічного сина, що народився надто пізно і, — Бен розумів десь у глибині душі, — чужого їм обом, самотнього, неприкаяного хлопчика, який у десять років розумів, що мати ним не цікавиться, а батько — стороння людина, яка не знає, про що з ним говорити, різка й небагатослівна в ті лічені хвилини, коли вони бували разом.

От і ця хвилинка не була кращою за інші. Бен узяв з собою хлопчика на «остер», який страшенно кидало на висоті двох тисяч фунтів над узбережжям Червоного моря, і чекав, що сина ось-ось закачає.

— Коли тебе занудить, — сказав Бен, — нагни голову нижче, щоб не забруднити всю машину.

— Добре. — Хлопчик мав дуже нещасний вигляд.

— Боїшся?

Маленький «остер» нещадно кидало в розпеченому повітрі то в один, то в другий бік, але переляканий хлопчина все ж таки не губився і, відчайдушне смокчучи цукерку, розглядав прилади.

— Трохи, — відповів хлопець тихим, несміливим голоском. — А літак не зламається від цих поштовхів?

Бен не вмів заспокоювати сина, він сказав правду.

— Якщо машину не доглядати, вона неодмінно зламається.

— А ця... — почав хлопчик, але його нудило, і він не закінчив.

— Ця в порядку, — роздратовано сказав батько. — Цілком справний літак.

Хлопчик опустил голову і тихенько заплакав. Бен пожалкував, що взяв з собою сина. Всі великодушні поривання у них в сім'ї завжди закінчувались невдачею, їм обом бракувало цього почуття — черствій, плаксивій, провінційній матері і різкому, нервовому батькові. Якось під час одного з таких нападів великодушності Бен спробував повчити

хлопчика вести літак, і хоч син виявився дуже кмітливим і досить швидко засвоїв основні правила, кожен окрик доводив хлопця до сліз...

— Не плач! — наказував йому тепер Бен. — Нічого тобі плакати. Підведи голову, чуєш, Деві!.. Підведи зараз же!

Але Деві сидів похнюпившись, а Бен дедалі більше жалкував, що взяв його, і сумовито поглядав на величезну пустелю узбережжя Червоного моря, яка розстилася під крилом літака, — суцільну смугу на тисячу миль, якою відокремлювалися ніжно розмиті акварельні фарби суходолу від бляклої зелені моря. Все було нерухоме і мертво.

— Сядь прямо, — сказав він Деві, — коли хочеш навчитися, як іти на посадку.

Він знав, що тон у нього різкий, і сам завжди дивувався, чому не вміє розмовляти з сином. Деві підвів голову. Він ухопився за дошку управління і нахилився вперед. Бен торкнув важіль газу, почекав, доки зменшиться швидкість, а потім з силою потягнув рукоятку тримера. Раптовий поштовх пригнув голову хлопчика вниз, але він зразу ж підвів її і почав дивитись поверх опущеного носа машини на вузьку смугу білого піску вздовж затоки, схожої на коржа, кинутого у цю прибережну пустку. Батько вів літак прямо туди.

— А як ти знаєш, звідки віє вітер?— запитав хлопчик.

— По хвилях, по хмарці, чуттям! — крикнув йому Бен.

Але він уже й сам не знав, чим керується, коли веде літак. Не думаючи, він знав з точністю до одного фута, де посадити машину. Доводилося бути точним: гола смуга не давала йому жодної зайвої п'яді, і опуститись на неї міг тільки дуже маленький літак. Звідси до найближчого населеного пункту було сто миль, а довкола — мертва пустеля.

— Найголовніше — це правильно розрахувати, — сказав Бен. — Коли вирівнюєш літак, треба, щоб відстань до землі була шість дюймів. Не фут і не три, а рівно шість дюймів! Якщо вище — стукнешся під час посадки, і літак буде пошкоджено. Надто низько — наскочиш на горбик і перекинешся. Головне — останній дюйм.

Деві кивнув.

— Бачиш! — закричав батько. — Шість дюймів. Коли він почне сідати, я беру назад ручку. Тягну її на себе. Отак!— сказав він, і літак торкнувся землі легко, мов сніжинка. — Останній дюйм! — Бен зразу ж вимкнув двигун і натиснув на ножні гальма. Ніс літака задерся вгору, а гальма не дали йому зануритись у воду — до неї лишилося шість чи сім футів.

Двоє льотчиків повітряної лінії, які відкрили цю бухту, назвали її Акулячою — не через форму, а через її мешканців. У ній завжди водилася сила-силенна великих акул. Бен і прилетів сюди, власне, заради

акул, а тепер, коли потрапив у бухту, зовсім забув про хлопчика і тільки часом давав йому розпорядження: допомогти розвантажувати речі, закопати мішок з харчами в мокрий пісок, змочити пісок морською водою, подавати інструменти, потрібні для акваланга і камер.

— А сюди хтось заходить коли-небудь?— запитав Деві.

Бен був надто зайнятий, щоб звертати увагу на те, що питає хлопчик, та все ж, почувши запитання, похитав головою:

— Ніхто! Ніхто не може сюди потрапити інакше, як легким літаком. Принеси мені два зелених мішки, що стоять у машині, і прикрий голову від сонця. Бракує тільки, щоб ти схопив сонячний удар.

Більше Деві ні про що не питав. Коли він що-небудь запитував батька, голос його зразу ставав сумним: він наперед чекав різкої відповіді. Тепер хлопчик уже й не пробував розмовляти і мовчки виконував те, що йому наказували. Він уважно спостерігав, як батько готує свій акваланг і кінокамеру для підводних зйомок, збираючись опуститися в напрочуд прозору воду, щоб знімати акул.

— Гляди ж, не підходь до води! — наказав батько. Деві нічого не відповів. — Акули неодмінно спробують відкусити від тебе шматок, особливо коли сплинуть на поверхню. Не смій навіть ступати у воду!

Деві кивнув. Бену хотілося чим-небудь утішити хлопчика, але за багато років йому ні разу не вдалося цього зробити, а тепер було пізно. Коли Бен вирушав у політ (а це бувало майже завжди, відтоді як хлопчик народився, почав ходити, а потім став підлітком), він подовгу не бачив сина. Так було в Колорадо, у Флоріді, в Канаді, в Ірані, в Бахреїні і тут, у Єгипті. Це його дружина, Джоанна, мала подбати, щоб хлопчик ріс жвавим і веселим.

Він одвезе до неї хлопчика, і оскільки Джоанна живе нарешті там, де їй хочеться, вона, можливо, зуміє пробудити в собі хоч якусь цікавість до дитини. Поки що дружина аж ніяк не виявляла цього, а минуло вже три місяці відтоді, як вона поїхала.

Кадр із кінофільму «Останній дюйм» (режисери Теодор Вульфович і Микола Курихін, 1958 рік)

Бен зовсім не був авантюристом, який береться за те, чого не вміє добре робити. Він був гарним пілотом, але залишившись без роботи, змушений був взятися за підводні зйомки акул для телевізійної компанії в Нью-Йорку. Розміщуючи приманку для акул — скривавлену конячу ногу — Бен з неуважності вимастився кров'ю, і акули кинулися на нього. Він ледве відбився від хижаків і знесилений та поранений викотився з води на берег.

***

Отямившись, Бен одразу ж згадав усе, що сталося, хоч і не розумів, чи довго він був непритомний і що було потім: усе тепер, здавалося, вже не корилося його владі.

— Деві! — закричав він.

Десь зверху почувся приглушений голос хлопця, але в очах у Бена було темно — він знав, що ще не минув шок. Але він побачив сина, його нахилене, сповнене жаху обличчя і зрозумів, що був непритомним лише кілька секунд. Рухатись він майже не міг.

— Що мені робити?— кричав Деві. — Бачиш, що з тобою сталося?

Бен заплющив очі, щоб зібратися з думками. Він знав, що вже не зможе вести літак: руки горіли, як у вогні, і були важкі, наче свинець, ноги не рухались, а в голові стояв туман.

— Деві, — насилу вимовив Бен з заплющеними очима, — що у мене з ногами?

— У тебе руки... — почув він невиразний голос Деві, — руки зовсім порізані, просто жах!

— Знаю! — сердито сказав Бен, не розтуляючи зубів. — А що у мене з ногами?

— Ноги в крові, теж дуже порізані... Але не так, як руки. Що мені робити?

Тоді Бен глянув на руки і побачив, що права мало не зовсім одірвана, — він бачив м'язи, сухожилля, крові майже не було. Ліва була схожа на шматок пожованого м'яса і сильно кровоточила; він зігнув її, підтяг кисть до плеча, щоб зупинити кров, і застогнав від болю.

Бен знав, що справи його дуже погані. Але миттю зміркував, що треба щось робити: коли його не стане, хлопець залишиться сам, і про це страшно було навіть думати. Це було ще гірше, ніж його власне становище. Хлопця не скоро знайдуть у цьому спаленому сонцем краї, якщо взагалі знайдуть.

— Деві, — сказав він рішуче, силкуючись опанувати свої недоладні думки, — слухай-но... Візьми мою сорочку, розірви її і перев'яжи мені праву руку. Чуєш?

— Чую.

— Міцно обв'яжи мені ліву руку вище ран, щоб зупинити кров. Потім якимось прив'яжи кисть до плеча. Так міцно, як тільки зможеш. Зрозумів? Перев'яжи обидві руки.

— Зрозумів.

— Перев'яжи дуже міцно, але закрий рану. Зрозумів? Ти зрозумів...

Бен не почув відповіді — він знову зомлів; отямився лише тоді, коли хлопчик перев'язував йому ліву руку. Серйозне, напружене, бліде личко сина скривилося від жаху, але він з відчайдушною мужністю старався виконати своє завдання.

— Це ти, Деві?— простогнав Бен, чуючи сам, як невиразно вимовляє слова. — Послухай, хлопчику, — мовив він через силу, — я тобі повинен сказати все одразу, на випадок, якщо знов знепритомнію. Перев'яжи мені руки, щоб я не втрачав надто багато крові. Приведи в порядок ноги і витягни мене з акваланга. Він мене душить.

— Я хотів тебе витягти, — сказав Деві сумним голосом. — Не можу, не знаю як.

— Ти мусиш мене витягти, ясно? — прикрикнув за звичкою Бен, але відразу ж збагнув, що єдина надія врятуватись і хлопчикові і йому — це примусити Деві самотійно думати, впевнено робити те, що він повинен зробити. Треба якимось переконати в цьому хлопчика. — Я тобі скажу, синку, а ти постарайся зрозуміти. Чуєш? — Бен ледве чув сам себе і на секунду навіть забув про біль. — Тобі, бідоласі, доведеться все робити самому — так сталося. Не сердься, коли я на тебе гримну. Тут уже не до образ. На це не треба зважати, зрозумів?

— Зрозумів, — Деві перев'язував ліву руку і не слухав його.

— Молодець!— Бен хотів підбадьорити, але це в нього якимось не виходило. Він ще не знав, як підійти до хлопчика, але розумів, що це необхідно. Десятирічна дитина мала виконати надзвичайно складну справу. Якщо вона хоче вижити. Але все повинно йти по порядку.

***

Єдиною надією врятувати хлопця був літак, і Деві повинен буде його вести. Не було ні іншої надії, ні іншого виходу. Але спочатку треба все добре продумати. Хлопця не можна лякати. Якщо сказати Деві, що йому доведеться вести літак, його охопить жах. Треба добре продумати, як про це сказати синові, підготувати його й переконати зробити це, хоч і несвідомо. Потрібно було навіпамацьки знайти шлях до поїнятої страхом незрілої свідомості дитини. Бен уважно подивився на сина і пригадав, що давно вже як слід не приглядався до нього.

«Він, здається, хлопець розвинений», — подумав Бен, дивуючись своїм дивним думкам. Цей хлопець із спокійним обличчям був чимось

схожий на нього самого: за дитячими рисами приховувалась, можливо, тверда і навіть невгамовна вдача. Але його бліде, широковате обличчя зараз мало нещасний вигляд. Помітивши батьків пильний погляд, Деві одвернувся і заплакав.

— Нічого, синку, — насилу вимовив Бен. — Тепер уже нічого.

— Ти помреш? — запитав Деві.

— Хіба я в такому страшному стані? — не подумавши, запитав Бен.

— Так, — відповів Деві крізь сльози.

Бен зрозумів, що допустився помилки і що йому не можна говорити з сином, не обдумуючи кожне слово.

— Я жартую, — сказав він. — Не надавай значення тому, що з мене так тече кров. Твоєму батькові на раз доводилось бувати у скруті. Хіба ти не пам'ятаєш, як я опинився у лікарні в Сасктауні?

Деві кивнув:

— Пам'ятаю, але тоді ти був у лікарні...

— Так, так, це правда... — Він напружено думав про своє, намагаючись знов не зомліти. — Знаєш, що ми з тобою зробимо? Візьми великий рушник і розстели біля мене, а я на нього перекочусь, і ми якось доберемося до літака. Згода?

— Я не зможу втягти тебе в машину, — сказав хлопчик; в голосі його звучала туга.

— Ет, що там, — сказав Бен, силкуючись говорити якомога лагідніше, хоч йому це було неймовірно важко. — Ніколи не знаєш, на що ти здатний, доки не спробуєш.

Деві розстелив біля нього рушника. Бен смикнувся, щоб перевернутись. Йому здалося, що в нього розірвалися на шматки і руки, і груди, і ноги, але йому пощастило лягти на рушник спиною, упершись п'ятами в пісок, і він не втратив свідомості.

— Тепер тягни мене до літака, — ледве чутно промовив Бен. — Ти тягни, а я буду відштовхуватись п'ятами. На поштовхи не звертай уваги, головне — швидше дістатись туди.

— Як же ти зможеш вести літак? — запитав його зверху Деві.

Бен заплющив очі, він хотів уявити собі, що переживає зараз син. «Хлопчик не повинен знати, що машину доведеться вести йому, — думав він. — Якщо сказати, це перелякав його на смерть».

— Цей маленький «остер» літає сам, — відповів Бен. — Треба тільки покласти його на курс, а це не важко.

Повільно, понад силу, Деві дотяг батька до літака, а потім затяг в кабінку. Бен раз за разом втрачав свідомість, хоча і підбадьорював сина. Вже в кабінці він сказав, що вести літак доведеться не йому, а таки Деві. Ускладнював ситуацію сильний вітер, що здійнявся, він міг завадити польоту.

— Ось що треба зробити, Деві, — повільно вів батько. — Потягни важіль газу на дюйм, не більше. Одразу. Зараз же. Постав усю ступню на педаль. Добре! Молодець! Тепер поверни чорний вимикач з мого боку. Чудово! Тепер натисни оту кнопку, а коли мотор заведеться, потягни важіль ще трохи. Стій! Коли мотор заведеться, постав ногу на ліву педаль, увімкни мотор до краю і розвернись проти вітру. Чуєш?

— Це я можу, — сказав хлопець, і Бену здалося, що він почув у його голосі різку нотку нетерпіння, яка нагадувала чимось його власний голос. — Здорово дме вітер, — додав хлопець. — Надто сильно, мені це не подобається.

— Коли будеш вирулювати проти вітру, подай уперед ручку. Починай! Запускай мотор!

Бен відчув, що Деві перехилився через нього і ввімкнув стартер; потім чхнув мотор. Тільки б не надто сильно пересував ручку, доки не заведеться мотор! «Зробив! Зробив!» — подумав Бен, коли мотор почав працювати. Він кивнув, і в голові одразу ж запаморочилось від напруження. Бен зрозумів, що хлопчик дає газ і намагається розвернути літак. А потім його всього неначе поглинув якийсь нестерпний шум: він відчув поштовхи, спробував підняти руки, але не зміг і опам'ятався від надто сильного ревіння мотора.

Кадр з кінофільму «Останній дюйм» (режисери Теодор Вульфович і Микола Курихін, 1958 рік)

— Зменши газ! — закричав він якомога голосніше.

— Добре, але вітер не дає мені розвернутись.

— Ми стали проти вітру? Ти повернув проти вітру?

— Так, але вітер нас перекине.

Бен відчув, що літак розгойдується, хотів виглянути, але поле зору було таке мале, що йому доводилось цілком поклатися на сина.

— Відпусти ручне гальмо! — сказав Бен. Він забув про нього.

— Готово! — відгукнувся Деві. — Я відпустив.

— Слухай далі! Це зовсім просто. Тягни важіль і тримай ручку посередині. Коли машина підстрибуватиме, то нічого. Зрозумів? Упові-

льні хід. І держи прямо. Держи її проти вітру, не бери на себе ручки, доки я не скажу. Ну! Не бійся вітру!

Він чув, що мотор реве дужче — Деві додавав газу, — відчував поштовхи, погойдування машини, яка прокладала собі дорогу в піску. Потім літак почав ковзати, підхоплений вітром, але Бен дочекався, доки поштовхи стали слабші, і знов утратив свідомість.

— Не смій! — почув він здалеку. Бен опам'ятався. Вони щойно відірвались від землі. Хлопець слухняно тримав ручку і не тягнув її до себе; вони ледве-ледве перевалили через дюни, і Бен зрозумів, що хлопцеві потрібно було багато мужності, щоб не смикнути від страху ручку. Різкий подув вітру впевнено підхопив літак, але потім він провалився в яму, і Бену стало дуже погано.

— Піднімись на три тисячі футів, там буде спокійніше! — крикнув він. Йому треба було витлумачити синові все це до відльоту, адже Деві тепер важко буде його почути. Ще одна дурниця! Не можна втрачати розуму і весь час робити дурниці.

— Три тисячі футів? — крикнув він. — Три.

— Куди летіти? — запитав Деві.

При такому непостійному вітрі не могло бути прямого курсу, незважаючи на те, що тут, угорі, було відносно спокійно. Залишалось триматися берега до самого Суеца.

— Іди вздовж берега. Тримайся праворуч. Ти його бачиш?

— Бачу. А це правильний шлях?

— По компасу курс повинен бути приблизно триста двадцять! — крикнув Бен; здавалося, голос його був надто слабкий, щоб Деві міг почути, але той почув.

«Хороший хлопець, — подумав Бен, — він усе чує».

— По компасу триста сорок! — закричав Деві. Компас містився вгорі, і дзеркало рефлектора було видно тільки з сидіння пілота.

— От і добре! Добре! Правильно. Тепер іди вздовж берега і тримайся його весь час. Тільки, боронь Боже, нічого більше не роби! — застеріг Бен; він чув, що вже не говорить, а тільки невиразно бурмоче. — Нехай машина сама робить своє діло. Все буде гаразд, Деві...

Отже, Деві все-таки запам'ятав, що треба вирівняти літак, держати потрібні оберти мотора і швидкість! Він це запам'ятав. Славний хлопчина! Він долетить. Він впорається! Бен бачив різко окреслений профіль Деві, бліде обличчя з темними очима, в яких йому так важко було щось прочитати. Батько знову вдивився в це обличчя. «Ніхто навіть не дбав, щоб повести його до зубного лікаря, — сам до себе промовив Бен, помітивши трохи випнуті вперед зуби Деві: той болісно вискалив

їх, надриваючись від напруги. — Але він впорається», — втомлено і примирливо закінчив Бен.

Здавалося, це був останній підсумок всього його життя. Бен провалився в безодню, за край якої він так довго чіплявся заради хлопця.

***

Залишившись сам на висоті трьох тисяч футів, Деві подумав, що вже ніколи більше не зможе плакати. У нього на все життя висохли сльози. Тільки раз за свої десять років він похвалився, що його батько — льотчик. Але він пам'ятав усе, що батько розповідав йому про цей літак, і багато про що здогадувався, чого батько не говорив.

Тут, угорі, було тихо і світло. Море здавалося зовсім зеленим, а пустеля брудною; вітер підняв над нею пелену куряви. Попереду обрій уже не був такий прозорий. Курява здіймалася вище й вище, але море він усе ще бачив добре. В картах Деві розумівся. Тут не було нічого складного. Він знав, де лежить їхня карта, витягнув її з сумки в дверцятах і задумався про те, що доведеться робити, коли підлетить до Суєца. Але, зрештою, хлопець знав і це. Від Суєца вела дорога до Каїра, вона йшла на захід через пустелю. Летіти на захід буде легше. Дорогу не важко розглядіти, а Суец він упізнає по тому, що там закінчується море і починається канал. Там треба повернути ліворуч.

Деві боявся батька. Правда, не тепер. Тепер він просто не міг на нього дивитись: той спав, з відкритим ротом, напівголий, весь залитий кров'ю. Хлопець не хотів, щоб батько помер; він не хотів, щоб померла мати, але нічого не вдієш: це буває. Люди завжди помирають.

Йому не подобалось, що літак летить так високо. Від цього завмирало серце, та й літак рухався надто повільно. Але Деві боявся спускатись і знов потрапити у вітер, коли настане час посадки. Він не знав, що робити. Ні, йому не хотілося знижуватись у такий вітер, не хотілося, щоб літак знову кидало в усі боки. Тоді літак не слухатиметься. Деві не зможе вести його по прямій і вирівняти біля землі. Може, батько вже помер? Він оглянувся і помітив: той дихає уривчасто й рідко. Сльози, що, як думав Деві, назавжди висохли, знов наповнили його темні очі, і хлопець відчув, як вони викочуються і течуть по щоках. Злизавши їх язиком, він почав стежити за морем.

***

Бену здавалося, що від поштовхів його тіло пронизують крижані стріли, розриваючи його на шматки. У роті в нього пересохло. Бен повільно приходив до тями. Глянувши вгору, він побачив куряву, а над нею тьмяне небо.

— Деві! Що сталося? Що ти робиш? — закричав він сердито.

— Ми майже прилетіли, — відповів Деві. — Але вітер піднявся зараз високо, і вже смеркає.

Бен заплющив очі, щоб збагнути те, що сталося, але так нічого й не зрозумів. Йому здавалося, що він уже повертався до пам'яті, коли вказував хлопцеві курс, а потім знову втрачав свідомість. Літак гойдало, і через це біль ставав ще гострішим.

— Що ти бачиш? — вигукнув він.

— Аеродроми й будинки Каїра. Он великий аеродром, куди прибувають пасажирські літаки.

Хитання і поштовхи літака обірвали слова хлопця. Здавалося, потоком повітря їх підносить вгору на сотню футів, щоб потім жбурнути вниз у нестримному падінні на добрих дві сотні футів; крила літака судорожно розгойдувались то в один, то в другий бік.

— Не спускай з очей аеродрому! — крикнув Бен крізь напад болю. — Стеж за ним! Не спускай з очей! — Йому довелося крикнути це двічі, перш ніж хлопець розчув; він тихенько говорив про себе: «Бога ради, Деві, тепер ти повинен чути все, що я кажу».

Тепер йому треба сісти, випростатись і стежити через шибку за

Кадр з кінофільму «Останній дюйм» (режисери Теодор Вульфович і Микола Курихін, 1958 рік)

наближенням землі. Настала вирішальна хвилина. Підняти літак у повітря і вести його не так важко, а посадити на землю — оце завдання.

— Там великі літаки! — кричав Деві. — Один, здається, стартує!

— Бережись, зверни вбік! — гукнув Бен. Це була досить нікчемна порада, але потім дюйм за дюймом Бен

підводився: йому допомагало те, що ніс літака був опущений. Привалившись до дверцят і впираючись у них плечем і головою, він з неймовірним напруженням посувався вгору; Бен зосередив на цьому всі свої сили. Нарешті голова його опинилась так високо, що він міг упертись нею в дошку управління. Наскільки міг, він підвів голову і побачив, як наближається земля.

— Молодець! — закричав Бен. Він тремтів і обливався потом, почував, що від усього тіла залишилася живою тільки голова. Рук і ніг

більше не було. — Лівіше! — наказував він. — Давай ручку вперед! Нагни її вліво! Гни ще! Все в порядку, Деві. Ти зможеш. Вліво!..

— Я врįжуся в літак.

Бену видно було великий літак. До літака лишилося не більше п'ятисот футів, і вони йшли прямо на нього. Вже майже стемніло. Курява висіла над землею, але за великим чотиримоторним літаком виднілася смуга чистого повітря, — отже, мотори запущені на повну потужність. Якщо він стартував, а не перевіряв мотори, все буде гаразд. Не можна сідати за льотною доріжкою: там ґрунт надто нерівний.

Бен заплющив очі.

— Стартує... — Бен з зусиллям розплющив очі і кинув погляд по верх носа машини, що хиталася вгору і вниз. До великого ДК-4 лишилося щонайбільше двісті футів, він просто заступав їм дорогу, але йшов з такою швидкістю, що вони розминуться. Бен відчув, що охоплений жахом Деві почав тягнути на себе ручку.

— Не можна! — крикнув Бен. — Гни її донизу!

Ніс літака задерся, і вони втратили швидкість. Якщо втратити швидкість на такій висоті та ще при цьому вітрі, їх рознесе на шматки.

— Вітер! — гукнув хлопець; його маленьке личко застигло і перетворилося на трагічну маску.

Бен знав, що наближається останній дюйм і все в руках хлопчика...

— Молодець! — похвалив він.

Залишилася хвилина до посадки.

— Шість дюймів! — кричав Бен Деві; язик його наче розпух від напруження і болю, а з очей текли гарячі сльози. — Шість дюймів, Деві!.. Стій! Ще рано! Ще рано... — плакав він.

На останньому дюймі, що відділяв їх від землі, Бен усе-таки втратив самовладання. Його огорнув страх, ним оволоділа смерть, і він не міг більше ні говорити, ні кричати, ні плакати. Бен привалився до дошки; в очах його був страх за себе, страх перед цим останнім запаморочливим падінням на землю, коли чорна злітна доріжка насувається на тебе в хмарі пороху. Він намагався крикнути: «Пора! Пора! Пора!», але страх був надто великий. В останню смертну мить, яка знов кидала його в забуття, Бен відчув, як ніс літака трохи піднявся, почувся гуркіт ще не заглушеного двигуна, літак, ударившись об землю колесами, м'яко підскочив у повітря, а потім настало нестримне чекання. Та ось хвіст і колеса літака торкнулися землі — це був останній дюйм. Вітер закрутив літак; машина забуксувала, описала на землі петлю і завмерла. Настала тиша.

***

У житті не раз настають вирішальні хвилини і залишаються вирішальні дюйми, а в пошматованому тілі льотчика знайшлися вирішальні сили — кістки і кровоносні судини, про які люди й не підозрювали. Коли здається, що все вже кінчено, вони беруть своє. Єгипетські лікарі, несподівано для себе, виявили, що у Бена їх невичерпний запас, а здатність відроджувати розірвані тканини, здавалося, була дана льотчикові самою природою.

На все це потрібен був час, але що означав час для життя, яке висіло на волосинці?.. Однаково Бен нічого не відчував, крім припливів і відпливів болю та рідких проблесків свідомості.

— Все залежить від адреналіну, — розкотисто сміявся кучерявий лікар-єгиптянин, — а ви його виробляєте, як атомну енергію.

Здавалося, все було гаразд, а проте Бен таки втратив ліву руку. («Дивно, — думав він, — я міг би заприсягтися, що більше дісталось правій руці»). Та й це було б нічого, коли б услід за рукою не полетів туди ж і його фах пілота. А крім усього, був ще хлопчик.

— Він живий і здоровий, — повідомив лікар. — Обійшлося навіть без шоку. — Кучерявий єгиптянин кидав дотепні жарти чудовою англійською мовою. — Він куди рухливіший за вас!

Отже, і з Деві все було гаразд. Навіть літак уцілів. Усе склалося якнайкраще, але багато залежало від зустрічі з хлопцем: тут або все почнеться, або остаточно увреться, і, можливо, назавжди.

Коли привели Деві, Бен побачив, що це була та сама дитина, з тим самим обличчям, яке він зовсім недавно вперше розглядив. Але справа була не в тому, що розглядив Бен, важливо було дізнатися, чи зумів хлопець що-небудь побачити в своєму батькові?

— Ну як, Деві? — несміливо спитав він сина. — Здорово було, га?

Деві кивнув. Бен знав: хлопчина зовсім не думає, що було здорово, але настане час, і він зрозуміє. Колись хлопець зрозуміє, як було здорово. До цього варто було докласти рук.

— Розклеївся твій батько, правда? — запитав він знову.

Деві кивнув. Обличчя його і далі лишалось серйозним.

Бен усміхнувся. Так, що вже гріха таїти: батько справді розклеївся! Їм обом потрібен час. Йому, Бену, тепер потрібне буде ціле життя, ціле життя, яке подарував йому хлопець. Але, дивлячись у ці світлі очі, на це обличчя, таке незвичайне для американця, Бен вирішив, що заради нього віддасть усе. На це варто витратити час. Він уже добереться до самого серця хлопчини! Рано чи пізно він до нього добереться. Останній дюйм, який розділяє всіх і все, нелегко подолати, якщо не бути майстром своєї справи. Але бути майстром своєї справи — обов'язок льотчика, а Бен був же колись зовсім непоганим льотчиком.

Переклад з англійської В. Гнатовського

✿ Працюємо над змістом твору

1. Якими були стосунки Бена із сином? Як він розмовляє з хлопцем на початку твору? Що, на вашу думку, дратує його в Деві?
2. Із якою метою Бен із сином полетів в Акулячу бухту?
3. Що трапилося з Беном під час зйомок? Чому акули напали на чоловіка?
4. Як поведився 10-річний хлопчик, перев'язуючи батька? Що сталося б з ними, якби Деві просто по-дитячому злякався?
5. Що змусило батька відмовитися від байдужого очікування смерті на узбережжі, а Деві — не впасти у бездіяльний відчай?
6. До яких хитрощів вдався Бен, щоб не налякати Деві польотом?
7. Поранений батько подумки називав Деві молодцем, хорошим і славним хлопцем. Які нові риси в синові побачив Бен, ставши безпорадним та слабким?
8. Про що мріє Бен у лікарні? Як він тепер, після нещасного випадку, сприймає сина?
9. Що таке «останній дюйм», який потрібно пройти «до самого серця хлопчини»?
10. Доведіть, що батько і син люблять один одного і після пережитого знайдуть спільну мову.

✿ Узагальнюємо та підсумовуємо

11. Схарактеризуйте образ **Бена**. Які риси його вдачі вам подобаються, а які — ні?
12. Що вразило вас у поведінці 10-річного хлопчика?
13. Як ви вважаєте, чи варто було пережити таку пригоду, щоб батько і син порозумілися на все життя?
14. Прокоментуйте слова Бена: «*Ніколи не знаєш, на що здатний, доки не спробуєш*».
15. Що могло б трапитися із сином і батьком, якби хтось із них перестав боротися? Доведіть, що у цьому творі вони обидва стали рятівниками.
16. Як ви розумієте назву твору? Що **символізує** у творі **останній дюйм**?
17. Складіть план оповідання Джеймса Олдріджа «Останній дюйм».

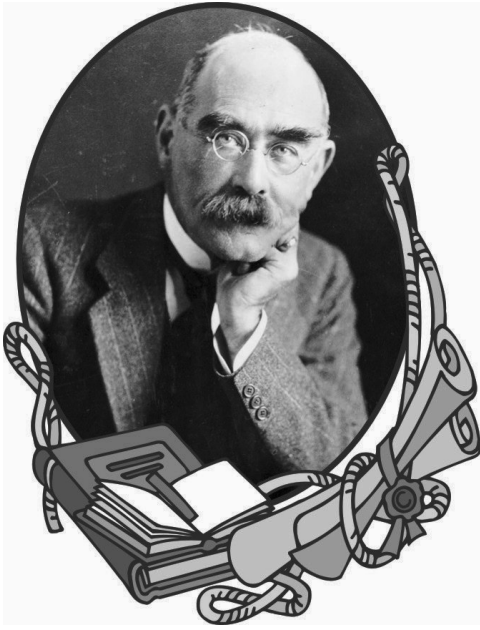
✿ Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

18. Назвіть вивчені вами твори, в яких описано протистояння життя і смерті.
19. Як рятують своє життя герої оповідань **Джека Лондона «Жага до життя»** і **Роберта Шеклі «Запах думки»**?
20. Як тема боротьби за життя була розвинута в оповіданні Джеймса Олдріджа «Останній дюйм»?

✿ Виконуємо творчі завдання

21. Спробуйте уявити майбутнє батька і сина, їхні стосунки.
22. Запишіть у робочому зошиті п'ять порад Бену і Деві щодо того, як їм налагодити взаємини.

Редьярд Кіплінг (1865 – 1936)

Нині англійський письменник *Редьярд Кіплінг* більше відомий як автор книг для дітей: чудових казок і оповідань. Однак на межі XIX і XX століть він був найпопулярнішим письменником планети і авторитетом для всієї Британської імперії. За досягнення в галузі літератури Кіплінга у 1907 році удостоїли Нобелівської премії.

Народився письменник у 1865 році в місті Бомбей (зараз Мумбай) в Індії, яка була на той час англійською колонією.

Його батьки залишили Англію і вирушили в інший кінець світу, щоб знайти постійний заробіток, зробити кар'єру і досягти високого суспільного становища.

Раннє дитинство в Індії Кіплінг пізніше згадував як найщасливіший період свого життя — сім'я мешкала у невеликому будиночку в чудовому саду, батьки відзначалися добротою, а слуги-індуси постійно його балували. Однак коли хлопцеві виповнилося шість років, його відвезли в Англію, щоб він там здобув освіту. Шість років Редьярд провів у приватному пансіоні, згодом його віддали до школи.

Ця школа була особливим навчальним закладом, її заснували відставні чиновники й офіцери, які проходили службу в колоніальних країнах. У школі була майже військова дисципліна — учнів посилено готували до труднощів, які неминуче чекають на них у майбутньому під час служби за межами Англії. Хирлявий, в окулярах і невисокого зросту, Редьярд спочатку розгубився, однак згодом сприйняв ідею своїх вихователів, які вважали, що не лише навчають дітей, а готують для Англії майбутніх «будівників імперії» — дисциплінованих і діяльних. Так формувався характер Кіплінга, якому пізніше за непохитність дали прізвисько «залізний Редьярд».

У 16 років Редьярд повернувся до Індії, де почав працювати помічником редактора газети. Кіплінг багато їздить країною, знайомиться з побутом та звичаями корінного населення. Місцеві мешканці охоче розповідали йому різні історії. Ці життєві враження знайшли своє втілення в газетних статтях та художніх творах Редьярда Кіплінга. У 1894–1895 роках вийшла друком *«Книга джунглів»*, яка принесла англійському письменникові визнання.

Кіплінг був прихильником колоніальної політики і вважав, що Англія своїми культурними, політичними, технічними досягненнями відіграє прогресивну роль в історії Індії. Ці ідеї, звичайно, зазвучали у його творах і, зокрема, в *«Баладі про Схід і Захід»*, у якій порушено проблему зіткнення цих двох культур.

Молодий письменник був переконаний, що найвищою метою для людини може бути лише служіння батьківщині — Британській імперії — та розповсюдження її впливу по всьому світу.

За ці погляди Кіплінга багато критикували, однак він відчував себе «будівником імперії». Позицію Британії письменник уважав правильною, тому, не соромлячись, підтримував її політику. Таким же прихильником ідеї служіння батьківщині письменник виховав і сина Джона. Коли розпочалася Перша світова війна, хлопець у перших лавах записався добровольцем. Вступити до армії йому було дуже непросто, адже в Джона, як і в батька, був поганий зір. Кіплінг задіяв усі свої зв'язки, щоб хлопець таки пішов на війну, і дуже пишався вчинком сина. У вересні 1915 року молодший лейтенант Джон Кіплінг загинув — це була ціна, яку письменник заплатив за свої переконання.

Фотографія молодшого лейтенанта Дж. Кіплінга незадовго до загибелі

Вірш *«Якщо...»*, надрукований у жовтні 1910 року, відразу здобув гучну світову славу. Написаний він у формі звернення до сина, і чотири його строфи ніби розшифровують кіплінгівське розуміння справжньої людини — активної, вольової та незалежної.

Індія, на території якої ще у III тисячолітті до нашої ери виникла одна з найдавніших цивілізацій світу, завжди приваблювала європейців казковими багатствами. Англія підкорила собі всю Індію у середині XIX ст. Однак народи Індії продовжували боротися за незалежність, і для утримання порядку було залучено війська.

Гордість Кіплінга за успіхи англійців була небезпідставною. Англія наприкінці XIX ст. не лише була найпотужнішою країною світу, а й створила найбільшу в історії імперію, що мала свої колонії на всіх континентах. Розміри Британської імперії часів Редьярда Кіплінга у 130 разів перевищували розміри сучасної Британії. І в усіх кутках світу прихід англійців означав початок перебудови країни — вони прокладали дороги та залізниці, будували фабрики і лікарні, відкривали торговельні фірми.

Упродовж усього періоду колонізації Індії Британською імперією спалахували повстання, і, зрештою, після Другої світової війни, у 1947 році, Англія надала цій країні незалежність.

БАЛАДА ПРО СХІД І ЗАХІД

Захід є Захід, а Схід є Схід, і їм не зійтися вдвох,
Допоки Землю і Небеса на Суд не покличе Бог;
Та Сходу і Заходу вже нема, границь нема поготів,
Як сильні стають лицем у лице, хоч вони із різних світів!

Камаль з двадцятьма бійцями втік на заколотний кордон,
І лошицю Полковника він погнав у далекий горяний схрон:
Найкращу лошицю зі стайні вкрав, коли світать почало,
Дзвінкі підкови в лахи запнув і скочив легко в сідло.
І запитав Полковничий син, що водив дозірців загін:
«Хто скаже мені, де Камаль тепер, де схованку має він?»
Мохамед Хан, Резальдарів¹ син, йому відповів тоді:
«[...] Путь одна — через Форт Букло, йому до рідних угідь;
Як поскачеш ти швидше на Форт Букло, аніж летітиме птах, —
Поможе Бог, до провалля Джехай заступиш йому ти шлях.
Коли ж його не догониш там, назад скоріше вертай,
Бо скрізь чаїться Камалів люд за страшним проваллям Джехай.
Там праворуч — скала, і ліворуч — скала, а між ними — ні деревця.
Там ти почувеш, як клацне затвор, хоч ніде не видно стрільця».
На коня скочив Полковничий син, був гарячий кінь вороний —
Серце б'є, наче дзвін, шиї гордої згин як шибениця міцний.
І знову вершник в погоню летить швидше пташиних зграй,
Жене він коня, і вже здоганя лошицю й Камалья на ній,
Курок пружний звів, лишень втікачів на постріл дістав вороний.
Він вистрілив раз і вдруге ще, та кулі пішли у бік.
«Мов солдат стріляєш! — гукнув Камаль. — Покажи, як їздити звик!»
У провалля Камаль повернув, і за ним син Полковника без вагань,
Вороний, мов олень, вперед летів, та лошиця мчала, мов лань...
Праворуч скала, і ліворуч — скала, і між ними ні деревця,
І тричі клацнув рушниці затвор, і не видно було стрільця.
...Спіткнувсь вороний і в гірський потік упав на всьому скаку;
Тоді Камаль звернув назад і звестись поміг юнаку.
Він вибив з руки його пістолет — там бути не могло борні,
«Надто довго життям, — промовив Камаль, — завдячуєш ти мені:
На двадцять миль тут скелі нема, нема тут жодного пня,
Де б мій стрілець не цілив тебе, не ждала б тебе западня.
Якби я руку підняв й опустив, як виїхав на бескет.

¹ Резальдар — командир кавалерійського ескадрону, що складався з місцевих мешканців (тобто з індійців), які служили в англійській армії.

Прудконогі шакали уже б давно збіглися на бенкет!..»
Йому відповів Полковничий син: «Що ж, нагодуй звірину;
Та перше розваж, яку сплатить муситимеш ціну.
Як тисяча шабель прийде сюди, щоб забрати мої кістки, —
Стільки за учту шакалів платить злодію не з руки!
Коні потопчуть твої поля, солдати твій хліб з'їдять,
Худобу заб'ють, хати розберуть на паливо для багать.
Коли влаштує тебе ціна і голодні твої брати, —
Шакали ж собакам кривна рідня, то клич, пес, їх сюди!»
За руку схопив Камаль юнака, і погляд його горів:
«Не слід нам згадувати собак. Вовк вовка тут перестрів!
Лошиця твоя. І краще я жертиму стерво гниле,
Ніж тому, хто сміявся смерті в лице, заподіяти зможу зле».
Йому відповів Полковничий син: «Я мусив честь берегти.
В дарунок від батька лошицю візьми — бо справжня людина ти!»
Та лошиця підбігла до юнака і ластитись почала;
«Нас двоє сильних, — сказав Камаль, — та вона до тебе пішла.
Тож хай в дарунок від крадія тобі принесе вона
Вузечку коштовну, моє сідло, і срібні два стремена!»
Тоді юнак пістолет подав йому рукояттю до рук:
«У ворога ти відібрав один, а другий дарує друг!»
Камаль промовив: «Дарунок твій лише за дарунок прийму.
Твій батько сина до мене послав — я сина віддам йому!»
Свиснув Камаль, і син його по схилу гори збіг вниз, —
Як олень легкий, міцний і стрункий, як готовий до бою спис.
«Ось твій господар, — сказав Камаль, — він водить дозорців загін,
Щитом йому стань, роби без вагань все те, що накаже він...
Хліб Королеви їстимеш ти, тож її борони закон.
І, як треба, зруйнуй свого батька дім, щоб у спокої жив кордон.
Кавалеристом відважним стань, тримайся твердо в сідлі,
І Резальдаром зроблять тебе, а я, може, помру в петлі!»
Очима зустрілися юнаки, і лжі не було в очах.
І братню клятву вони дали на солі і кислих хлібах...
Камалів син осідлав коня, лошицю — Полковничий син,
І двоє вернулись у Форт Букло, звідки поїхав один.
Загін дозорців зустріли вони, і двадцять шабель в ту ж мить
Зблиснули грізно, готові кров хлопця із гір пролити.
«Не руште його! — Полковничий син гукнув своїм воякам, —
Бо той, хто вчора ворогом був, сьогодні товариш нам!»

Ілюстрація художника Ричарда Сімкіна, 1896 рік

Захід є Захід, а Схід є Схід, і їм не зійтися вдвох,
Допоки Землю і Небеса на Суд не покличе Бог;
Та Сходу і Заходу вже нема, границь нема поготів,
Як сильні стають лицем у лице, хоч вони із різних світів!

Переклад з англійської Максима Стріхи

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

✿ Готуємося до роботи з твором

1. Розкажіть, як формувався характер *Редьярда Кіплінга*.
2. У чому полягала життєва ідеологія англійського письменника?
3. Чому Британська імперія викликала у Кіплінга почуття гордості?

✿ Працюємо над змістом творів

4. Перекажіть зміст *«Балади про Схід і Захід»*.
5. Що сталося б, якби Камаль убив сина полковника?
6. Як ви гадаєте, які риси вдачі юнака викликали повагу в Камалю і втримали його від убивства?
7. Простежте за текстом, як змінюється ставлення Камалю до ворога.
8. Як порозумілися представники різних народів і цивілізацій?

✿ Узагальнюємо і підсумовуємо

9. Схарактеризуйте образи Полковничого сина та крадія Камалю.
10. Що спільного та відмінного в образах цих героїв?

11. Поясніть, які історичні події стали причиною ворожнечі між корінним населенням Індії та англійцями.
12. Як у баладі відобразилися симпатії Р. Кіплінга щодо колоніальної політики Англії?
13. Як у своїй баладі Редьярд Кіплінг розкриває тему дружби і миру?
14. Поясніть зміст назви твору.
15. Прокоментуйте першу й останню строфи балади.

✧ *Застосовуємо поняття з теорії літератури*

16. Згадайте особливості *літературної балади*. На прикладі «Балади про Схід і Захід» поясніть особливості цього жанру.
17. Згадайте, які літературні балади ви вже вивчали у 7 класі.
18. Знайдіть у тексті приклади *антитези*. Яку роль цей прийом відіграє у творі?

✧ *Виконуємо творчі завдання*

19. Уявіть себе режисером, який створює фільм за сюжетом «Балади про Схід і Захід». Складіть схему опорних кадрів (не менше 5) і стисло їх опишіть. Завдання можна виконувати індивідуально або в групах.

ЯКЩО...

Як вистоїш, коли всі проти тебе —
 Упали духом і тебе кленуть,
 Як всупереч усім ти віриш в себе,
 А з їх невіри також візьмеш суть;
 Якщо чекати зможеш ти невтомно,
 Оббріханий — мовчати і пройти
 Під поглядом ненависті, притому
 Не грати цноти ані доброти;

Як зможеш мріять — в мрійництво не впасти,
 І думать — не творити думки культ,
 Якщо Тріумф, зарівно як Нещастя,
 Сприймеш як дим і вітер на віку;
 Якщо стерпіш, як з правди твого слова
 Пройдисвіт ставить пастку на простих,
 Якщо впаде все, чим ти жив, і знову
 Зумієш все почати — і звести;

Якщо ти зможеш в пориві одному
 Поставить все на карту — і програти,
 А потім — все спочатку, і нікому
 Про втрати й слова навіть не сказати;
 Якщо ти змусиш Серце, Нерви, Жили

Служити ще, коли уже в тобі
Усе згоріло, вигасло — лишилась
Одна лиш Воля — встоять в боротьбі;

Як зможеш гідно річ вести з юрбою
І з Королем не втратиш простоти,
Якщо усі рахуються з тобою —
На відстані, яку відміриш ти;
Якщо ущерть наповниш біг хвилини
Снагою дум, енергією дій,
Тоді весь світ тобі належить, сину,
І більше: ти — Людина, сину мій.

Переклад Євгена Сверстюка

IF

If you can keep your head when all about you
Are losing theirs and blaming it on you,
If you can trust yourself when all men doubt you,
But make allowance for their doubting too;
If you can wait and not be tired by waiting,
Or being lied about, don't deal in lies,
Or being hated, don't give way to hating,
And yet don't look too good, nor talk too wise:
If you can dream — and not make dreams your master;
If you can think — and not make thoughts your aim;
If you can meet with Triumph and Disaster
And treat those two impostors just the same;
If you can bear to hear the truth you've spoken
Twisted by knaves to make a trap for fools,
Or watch the things you gave your life to, broken,
And stoop and build'em up with worn-out tools:
If you can make one heap of all your winnings
And risk it on one turn of pitch-and-toss,
And lose, and start again at your beginnings
And never breathe a word about your loss;
If you can force your heart and nerve and sinew
To serve your turn long after they are gone,
And so hold on when there is nothing in you
Except the Will which says to them: "Hold on!"

If you can talk with crowds and keep your virtue,
Or walk with Kings -- nor lose the common touch,
If neither foes nor loving friends can hurt you,
If all men count with you, but none too much;
If you can fill the unforgiving minute
With sixty seconds' worth of distance run,
Yours is the Earth and everything that's in it,
And — which is more — you'll be a Man, my son!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Працюємо над текстом твору

1. До кого звертається ліричний герой вірша «Якщо...»?
2. Що, на думку поета, дає право називатися людиною?
3. Які вічні життєві цінності сповідує поет?
4. Чи полегшать життя сина перелічені якості? Відповідь обґрунтуйте.
5. Чому батько прагне для сина життя не легкого, а наповненого «*снагою дум, енергією дій*»?

Узагальнюємо і підсумовуємо

6. Визначте *ідею* вірша «Якщо...»
7. У вірші повторюється слово *якщо*. На що автор хотів звернути увагу?
8. Чи обов'язково виконувати перелічені настанови? У чому сенс свободи вибору людиною свого життєвого шляху?
9. Як ви вважаєте, чи важко виконати батьківські настанови з вірша «*Якщо...*»? Поясніть чому.
10. Уявіть, що у вірші замість слова «якщо» неодноразово вжито слова «треба», «повинен», «обов'язково» і т. под. Як би ви сприйняли такі настанови?

Застосовуємо поняття з теорії літератури

11. Згадайте, що таке *оригінал*, *переклад* і *переспів*.
12. Які ви знаєте *види перекладу*?
13. Порівняйте текст оригіналу і перекладу вірша «Якщо...»
14. Поміркуйте, який вид перекладу твору Р. Кіплінга подано вище. Відповідь обґрунтуйте.

Виконуємо творчі завдання

15. Що ви можете ще додати до переліку рис вдачі та вчинків *справжньої людини*? Аргументуйте свою думку.
16. Як ви гадаєте, які настанови, окрім батькових, могла б дати своїй доньці матір?

ДРУЖБА І КОХАННЯ

Олександр Пушкін
(1799 – 1837)

Олександр Сергійович Пушкін — геніальний російський поет, що прожив коротке життя, але залишив по собі велику творчу спадщину. Він і нині залишається національним символом росіян, які називають його «сонцем російської поезії». Олександр Пушкін став першим російським митцем світового масштабу.

Народився майбутній геній у Москві. Незважаючи на малі статки, сім'я Пушкіних належала до вищого кола московського дворянства і була високоосвіченою.

Батько поета цікавився літературою, сам писав вірші. Творча атмосфера дому позитивно вплинула на хлопчика — в ньому рано прокинулася жага до читання. Олександр міг уночі пробратися в кабінет батька і там, вибравши собі книгу до вподоби, сидіти до ранку. Однак батьки не переймалися освітою хлопця, мало займалися його вихованням, а в їхніх стосунках із сином не було душевного тепла. Турбота про Сашка була повністю перекладена на плечі найнятих гувернерів.

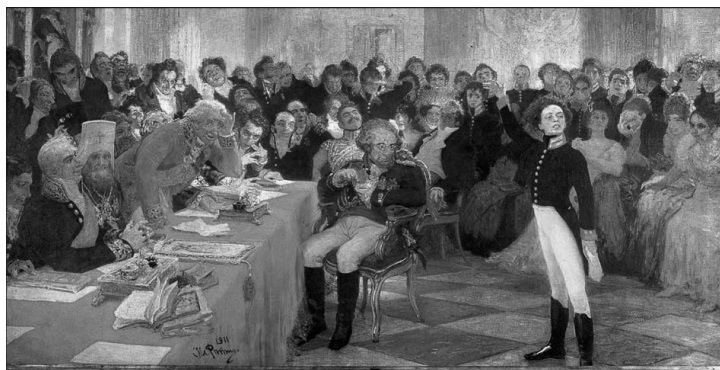
У дванадцятирічному віці Пушкіна прийняли до щойно відкритого ліцею — елітного навчального закладу, заснованого російським імператором Олександром І. Ліцей був розташований поблизу Петербурга у містечку з назвою Царське Село. За шість років перебування в Царськосільському ліцеї майбутній поет здобув ґрунтовну освіту, а також відчув те, чого йому так не вистачало в батьківському домі, — щирість. Він швидко знайшов справжніх друзів, теплі взаємини з

якими підтримував усе життя. Ліцеїсти фактично замінили йому сім'ю, з ними він ділився своїми найпотаємнішими думками, знаходив у них підтримку і повне взаєморозуміння.

А ще в ліцеї Олександр почав писати вірші російською мовою (перші його поетичні спроби були французькою). Це не було дивиною — віршував у ліцеї чи не кожен вихованець, однак дуже скоро Олександра було визнано «першим ліцейським поетом», а у 1814 році з'явилася перша публікація п'ятнадцятирічного Пушкіна у великому столичному журналі «Вісник Європи».

Остаточно поетичну долю молодого Пушкіна визначив іспит із російської літератури, що відбувся 1815 року. Як найкращому ліцейському поетові Олександр доручили написати вірш про Царське Село і прочитати на іспиті перед гостями. Пушкін блискуче впорався з непростим завданням — його вірш «*Спогади у Царському Селі*» викликав неймовірний захват у присутніх.

У 1817 році Пушкін закінчив ліцей і був призначений до Колегії (міністерства) іноземних справ. Служба чиновника його мало приваблювала, однак, на щастя, була формальною, вимагала небагато часу і дозволяла жити в Петербурзі — столиці імперії, де нуртувало бурхливе літературне життя. У цей час поетична творчість по-справжньому захопила Олександра, і він дуже швидко досяг свого першого поетичного тріумфу. Все подальше життя Олександр Пушкін присвятив літературній творчості й уславився як письменник, що значно випередив свій час.

Виступ О. Пушкіна на іспиті (картина художника Іллі Рєпіна «Ліцейський екзамен», 1911 рік)

Літературний коментар

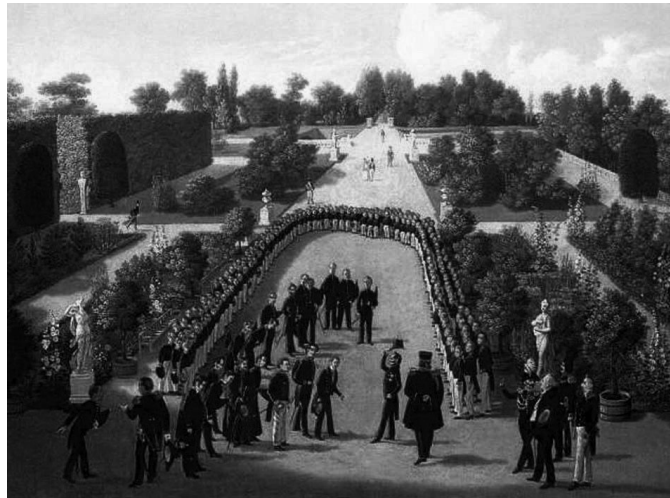
Назва вірша «*19 жовтня 1825 року*» стосується дати заснування Царськосільського ліцею у 1811 році. Заклад мав готувати майбутніх державних діячів. Серед випускників ліцею і справді було чимало видатних особистостей. Хоча їхні долі склалися по-різному, випускники з радістю зустрічалися щороку у цей день.

19 жовтня 1825 року Пушкін не зміг бути на зустрічі. Поліція звинуватила поета у вільнодумстві, відтак його звільнили зі служби і зобов'язали безвиїзно два роки перебувати у засланні в глухому селі Михайлівське.

У вірші-посланні поет сумує за друзями, згадує тих, кого вже немає серед живих, і тих, хто зараз у далеких краях. Поет із вдячністю пише про трьох друзів, які провідували його у засланні і хоча б трішки розвіяли самотність. Цей вірш був надісланий друзям-ліцеїстам на свято, де його урочисто прочитали.

Ліцеїсти тоді ще не знали, що деякі з них за участь 14 грудня 1825 року у повстанні проти царя невдовзі опиняться або у засланні, або на пожиттєвій каторзі, або будуть страчені.

*Ліцеїсти в Царськосільському парку
(картина невідомого художника, 1830-ті роки)*

19 ЖОВТНЯ 1825 РОКУ

Роняє ліс багряний свій убір,
Сріблить мороз поля зів'ялі й голі,
Прогляне день, неначе мимоволі,
І падає за край окружних гір.
Палай, камін, у келії дозвільній;
А ти, вино, негод осінніх друг,
Хоч би на мить у чаші цій похмільній
Дай забуття моїх гірких недуг.

Печалюсь я: до друга дальній світ,
З яким запив би довгу я розлуку,
Якому б міг сердечно стиснуть руку
І побажать веселих безліч літ...

Я п'ю один. На берегах Неви
Товариші мене сьогодні чують...
Але чи й там усі з вас бенкетують?
Кого іще не дочекались ви?

Хто зрадив ще чудову нашу звичку,
Кого забрав холодний світ од вас?

Іван Пуцин
(художник Ф. Берне,
1817 рік)

Олександр Горчаков
(художник Ф. Берне,
1810-ті роки)

Хто не прийшов на братню перекличку?
Чий голос змовк? Хто передчасно згас?

Він не прийшов, кудрявий наш співець¹,
Гітари вже не чути голосної,
Під міртами Італії ясної
Заснув навек, і дружній чийсь різець
Не вирізьбив на російській могилі
Там мовою вітчизни кілька слів,
Аби знайшов слова привіту милі
Син півночі, що в край чужий забрів.

Чи ти сидиш в кругу товаришів,
Чужих небес коханець нетерплячий?²
Чи знов ідеш на тропік ти гарячий
І вічний лід опівнічних морів?
Щаслива путь!.. З ліцейського порога
На корабель ти став без вороття,
І з того дня в морях твоя дорога,
О, хвиль та бур улюблене дитя! [...]

Міцний навек, о друзі, наш союз!
Він, як душа, одвічний, неподільний;
Незрушний він, прекрасний і свавільний,
У затишку родився дружніх муз,
І нас куди б не кидала година,
І щастя теж куди б не привело,
Незмінні ми: весь світ для нас чужина,
Вітчизна нам — лиш Царськеє Село! [...]

І нині тут, в забутій глушині,
В оселі хуг страшних і снігопаду,
Я радісну й солодку мав відраду:
Я трьох із вас, о друзі, в тишині
Тут обійняв. Поета дім опальний,
О, Пуцин³ мій, ти перший навістив;

Ти звеселив вигнання день печальний,
В ліцея день його перетворив.

¹ Микола Корсаков — композитор, помер у 1820 році у Флоренції.

² Федір Матюшкін — став мореплавцем і ходив у навколосвітні подорожі.

³ Ця зустріч друзів виявилася останньою. Іван Пуцин за участь у грудневному постанні і зазіханні на життя царя був засуджений до повішання, яке замінили на довічну каторгу.

Ти, Горчаков¹, щасливець з перших днів,
Хвала тобі — холодний блиск фортуни
Не заглушив душі твоєї струни:
Все той же ти для нас, товаришів.
Нам різну путь судьба судила строга,
Ступивши в світ — ми швидко розійшлись,
Та ось звела нас польова дорога,
Зустрілись ми й по-братськи обнялись.

Коли спіткав мене фортуни гнів,
Для всіх чужий, бездомний, сиротою
Під бурею поник я головою
І ждав тебе, віщун пермеських дів.
І ти прийшов, син лінощів натхненний,
О, Дельвіг² мій, твій голос пробудив
Сердечний жар, що довго тлів священний,
І радо я судьбу благословив. [...]

Служіння муз не терпить суєти,
І мусить бути прекрасне величавим:
Та юнь зове нас усміхом лукавим,
І велич мрій нас кличе у світи...
Отямимось — і скорбними очами
Ми дивимось в минуле без надій.
Скажи, Вільгельм³, було ж таке і з нами,
По музі брат і друг коханий мій?

Пора, пора! Душевних наших мук
Не вартий світ; розвіємо оману!
Сховай життя у самоту туманну!
Я, друже, жду твоїх стискання рук.
Прийди, огнем розмов своїх одразу
Ти наладнай сердечні струни знов;

Згадаємо бурхливі дні Кавказу,
І Шиллера, і славу, і любов.

Антон Дельвіг
(художник П. Яковлев,
1810-ті роки)

¹ Олександр Горчаков пізніше стане видатним дипломатом, міністром іноземних справ.

² Антон Дельвіг був у ліцеї визнаним поетом. Першим почав друкувати твори в журналах. За те, що відвідав Пушкіна у засланні в Михайлівському, був звільнений зі служби.

³ Вільгельм Кюхельбекер — поет, близький друг Пушкіна. В ліцеї любив покепкувати з його вміння потрапляти у недолугі ситуації. Після грудневого повстання був засуджений до смертної кари, зміненої на каторгу. Востаннє Пушкін бачив Кюхельбекера випадково дорогою до Петербурга: серед арештантів, у кайданах і в супроводі жандармів.

*Вільгельм Кюхельбєкер
(гравюра І. Матюшина з
невідомого оригіналу,
1880-ті роки)*

Пора й мені... Гуляйте в добрий час!
Відрадне я вже чую зустрічання;
В поетове повірте віщування:
Промчиться рік, і знову я між вас.
І прийде строк надій моїх завітних,
Промчиться рік, я буду знову ваш!
О, скільки сліз і вигуків привітних,
І піднятих угору скільки чаш!
...За вчителів, що честь і юність нашу
Леліяли, за мертвих і живих,
Здіймім до уст манливу повну чашу,
Забувши зло, за благо вип'єм їх.

Повніш, повніш! Поки зійде зоря,
Усі до дна, до краплі випивайте!
За кого ж це? О, друзі, відгадайте...
Ура, наш цар! Так! Вип'єм за царя.
Людина він! Владає ним хвилина,
Він раб чуток, раб сумнівів, страстей;
Простім йому неправее гоніння:
Він взяв Париж, він заснував лицей!

Гуляймо-бо, поки ще дальня путь!
Але наш круг із кожним днем рідіє;
Хто в гробі спить, хто дальній сиротіє;
Судьба зорить, ми в'янем; дні пливуть;
Старіємо, і тихше серце б'ється,
І нить життя кінчаємо снувать.
Кому ж із нас під старість доведеться
Самому день лицею святкувать?

Нещасний друг! У нових поколіннях
Набридлий гість і зайвий і чужий,
Згадає нас в дні зустрічів незмінних,
Закривши зір схвильовано-сумний.
Хай стріне він, і радий, і печальний,
За чашею цей день після негод,
Як нині я, вигнанець ваш опальний,
Його провів без горя і турбот.

Переклад із російської Степана Крижанівського

Олександр Пушкін, як Адам Міцкевич, за вільнолюбні вірші був зісланий царським розпорядженням на південь Російської імперії. У 1820 році поет вирушив в Україну. Він відвідав Чернігів, Ніжин, Прилуки, Кременчук, а в Катеринославі (нині Дніпропетровськ) вступив на службу дрібним чиновником. Щоправда, обіймав цю посаду він недовго: унаслідок застуди його відпустили на Кавказ лікуватися. Повертаючись із Кавказу, О. Пушкін на три місяці затримався у Криму. Враження від природи і культури Криму відобразилися у поемі «Бахчисарайський фонтан» та у віршах російського митця.

*Пам'ятник О. Пушкіну в Києві
(скульптор Олександр Ковальов, 1962 рік)*

Незважаючи на те, що Олександрові Пушкіну як політично неблагонадійному було заборонено у засланні відвідувати великі міста, він усе ж таки наважився на приїзд до Києва, де надзвичайне враження справили на нього Києво-Печерська лавра та Софійський собор.

*Пам'ятник О. Пушкіну в Одесі
(скульптор Жозефіна Полонська,
1889 рік)*

Пушкіна завжди цікавила історія, і минуле України також знайшло відображення в його творах, зокрема в баладі «Пісня про віщого Олега» та в поемі «Полтава».

У 1823 році молодого поета перевели на службу в Одесу, де, як стверджують його біографи, він пережив перше справжнє кохання. Зрештою, проживши 3 роки в Україні, у 1824 році Пушкін повертається до Росії, там йому дозволяють оселитися в селі Михайлівському, яке було родинним маєтком. Цікаво, що Олександр Пушкін у 1831 році одружився з правнучкою гетьмана Війська Запорозького Петра Дорошенка – Наталією Гончаровою. Поет навіть відвідував у Підмосков'ї могилу цього визначного українського політичного і військового діяча.

Великий вплив мав російський поет на формування творчості Миколи Гоголя, який уважав О. Пушкіна своїм наставником. Перекладали твори геніального російського митця Іван Франко, Максим Рильський, Микола Бажан, Микола Зеров, Наталя Забіла та багато інших українських поетів.

Слово **автор** у перекладі з латинської означає *засновник, творець*. Вам уже відомо, що в літературознавстві автором називають особу, яка створила (написала) той чи інший твір. Однак, коли ми говоримо про **образ автора**, то маємо на увазі *відображення у творі світогляду автора, його переконань, життєвого досвіду, розуміння світу і людини*.

Водночас літературознавці твердять, що повністю ототожнювати реального (біографічного) автора-людину із автором-творцем художнього тексту не можна. Образ автора пов'язаний лише з певним твором та його художнім світом і може суттєво відрізнитися від реальної особистості письменника.

Часто образ автора сприймається читачами твору як образ співрозмовника, таким чином з'являється ефект діалогу з ним.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

✿ Готуємося до роботи з твором

1. Розкажіть, що ви знаєте про юність *Олександра Пушкіна*.
2. Чому роки навчання стали для поета найкращими?
3. Що вам відомо про Царськосільський ліцей?
4. Що означала в житті випускників ліцею дата 19 жовтня?

✿ Працюємо над текстом твору

5. Кому адресовано вірш-послання *«19 жовтня 1825 року»*?
6. Які факти з життя поета стали основою цього ліричного твору?
7. Хто став підтримкою поетові в роки заслання?
8. Що свідчить про теплу дружбу між випускниками ліцею?
9. Які почуття висловлює поет у цьому посланні?
10. Як склалася доля друзів-ліцеїстів?
11. Визначте *ідею твору* «19 жовтня 1825 року».
12. У бібліотеці або в Інтернеті знайдіть текст вірша О. Пушкіна «19 жовтня 1825 року» *мовою оригіналу* і виразно прочитайте.
13. Знайдіть у тексті *епітети*. Яку роль вони виконують у творі?

✿ Застосовуємо поняття з теорії літератури

14. Що таке *образ автора*? У чому відмінність між автором-творцем і образом автора?

✿ Міркуємо самостійно

15. А які взаємини між учнями у вашому класі? Від кого, на вашу думку, залежать дружба і щирість між однокласниками? Як ви гадаєте, що таке справжня дружба?

✿ Виконуємо творчі завдання

16. З'ясуйте день і рік заснування вашої школи.
17. Напишіть кілька речень про те, за що ви щиро вдячні своїй школі.

Олександр Грін (1880 – 1932)

Російський письменник **Олександр Грін** прожив незвичайне життя. Справжнє його прізвище — Гриневський, а Грін — шкільне прізвисько, яке він узяв собі за псевдонім.

Олександр Степанович — син поляка, якого уряд царської Росії вислав до В'ятки за участь у повстанні 1863 року за незалежність Польщі. Далеко від батьківщини батько Олександра так і не зміг пристосуватися до суворих умов життя.

Олександр рано навчився читати і вже у п'ятирічному віці подужав книгу Джонатана Свіфта «Подорож Гуллівера до країни ліліпутів». Потім були пригодницькі твори, і хлопець почав мріяти про яскравий та захопливий світ, що поставав зі сторінок книг Жульє Верна та Роберта Стівенсона.

Особливо хлопця вабило море — це була справжня екзотика в засніпаній Російській В'ятці. І коли Сашкові виповнилося шістнадцять, він несподівано для всіх зібрався в Одесу, до омріяної стихії.

Майбутній письменник настільки був упевнений, що в Одесі відразу влаштується на корабель матросом, що навіть узяв з дому акварельні фарби для замальовок екзотичних країв. Проте художого довготелевого хлопця не дуже хотіли брати в плавання — капітанам потрібні були фізично сильні та вправні матроси.

Однак, коли Олександр, нарешті, влаштувався на корабель, виявилося, що його мрії були дуже далекі від дійсності: тяжка робота та грубість матроського життя виснажували вразливого юнака. Пізніше Грін згадував про цей період свого життя: «Я був наївним, мало знав людей, був не спритним, не сильним, не кмітливим». Через двадцять років він опише в повісті *«Пурпурові вітрила»*, як молодий Артур Грей зіштовхнеться на кораблі з такими самими проблемами. Проте, на відміну від самого Гріна, його герой блискуче подолає труднощі морського життя і матиме повагу серед розбишак-матросів.

Зрештою Грін зрозумів, що моряком йому не стати. Так розбилася заповітна мрія романтичного юнака — тропічні країни виявилися не досяжними. Він бродяжить, перебиваючись тимчасовими приробітками, доходить аж до Уралу, працює золотошукачем, лісорубом, банщиком,

проте ніде не приживається. У 1902 році безвихідь штовхає Олександра на новий крок: він іде добровольцем у солдати. Як син дворянина, Грін не підлягав призову, але він сподівався, що в армії буде хоча б ситим та одягненим. Утім не прослуживши й року, дезертирує, не витримавши казармених порядків та знуцання офіцерів.

Ще під час служби в армії Грін вступив у заборонену царською владою партію соціалістів-революціонерів (СР: есерів). Есери вважали, що шляхом агітації та терору можна змінити несправедливий лад. Грін активно включається в роботу партії. Його приваблювала революційна романтика: життя під чужим прізвиськом, шифри, паролі, постійні переїзди. Олександрові подобалася підпільна робота, агітація серед робітників, писання революційних брошур, але, коли йому запропонували вчинити терористичний акт, він відмовився. Цей випадок змінив ставлення Гріна до діяльності есерів.

Проте буремне революційне життя письменника тривало: у 1903 році його заарештовують у Севастополі за агітаційну роботу, і він проводить два роки в тюрмі; у 1906 році його знову заарештовують, але він втікає. Після арешту в 1910 році Грін отримує два роки заслання. За ці роки Олександр Грін написав багато агітаційних нарисів та оповідань.

Повернувшись із заслання, Олександр Грін стає професійним письменником. Із його творів зникає революційна агітація, він починає писати «типово грінівські» твори, в яких невловимо *поєднані реалізм та фантастика*. Потяг до незвичайного і романтичного, який не вдалося реалізувати в житті, Грін переносить у свої твори.

На початку нового творчого етапу Грін перебуває під впливом Едгара По, його психологічних новел. Портрет По до кінця життя письменника висів над його робочим столом. Але з часом Олександр Грін створює власний світ, у якому збуваються прекрасні мрії. Його герої поєднують у собі кращі людські риси: вони водночас розумні й витончені, прості, цілеспрямовані та фізично сильні. У грінівському світі, який шанувальники таланту письменника назвали *Грінландією*, герої можуть все, навіть літати.

Повість *«Пурпурові вітрила»* О. Грін написав у голодному післяреволюційному 1921 році, потерпаючи від безгрошів'я, хвороб та виснаження, і назвав її феєрією (твір з яскравим казковим сюжетом, ефектними декораціями і костюмами). Повість *«Пурпурові вітрила»* – це оповідь про буденну дійсність, побачену очима романтика, який вірить у диво, і це диво для нього справді починає здійснюватися, оживляючи казку.

ПУРПУРОВІ ВІТРИЛА

(уривки)

Пророкування

Матрос Лонгрен залишив службу і, повернувшись додому, дізнався, що його кохана дружина померла. Вдома він бував нечасто, тому ще однією несподіванкою для нього стала його восьмимісячна донька Ассоль. Грошей, що їх Лонгрен залишив жінці після останнього плавання, через пологи не вистачило, а місцевий крамар Меннерс, який мав також і шинок, відмовив їй у допомозі. Сподіваючись знайти вихід з важкого становища, молода мати пішла в найближче місто Лісс, щоб закласти обручку, але дорогою потрапила під дощ, дістала запалення легенів і померла.

Відтак Лонгрен сам виховував доньку, але зацаїв образу на Меннерса. Він жив відлюдьком і заробляв тим, що робив моделі кораблів, які продавав у Ліссі.

Одного разу під час шторму крамар Меннерс прийшов до берега, щоб прип'яти свій човен, але бурхливі хвилі затягнули його в море. У цей час на березі стояв Лонгрен, він міг допомогти Меннерсу, міг кинути канат, що лежав на березі, але не зробив цього, незважаючи на благання про допомогу. Лонгрен лише гукнув Меннерсу: «Вона так само благала тебе! Думай про це, поки ще живий, Меннерсе, і не забудь!» Після цього випадку все рибальське селище Каперна почало сторонитися Лонгрена. Ця ж неприязнь перекинулася і на його маленьку донечку Ассоль.

Коли Ассоль минуло вісім років, батько навчив її читати й писати. Він почав інколи брати її з собою до міста, а потім посилати навіть саму, коли конче треба було перехопити грошей у крамниці або віднести крам.

Якось під час такої подорожі до міста дівчинка сіла край дороги з'їсти шматок пирога, покладеного в кошик на сніданок. Вона перебирала іграшки; з них дві-три виявилися новинкою для неї: Лонгрен зробив їх уночі. Одна така новинка була мініатюрною перегоновою яхтою; це біле суденце несло пурпурові вітрила, зроблені з обрізків шовку, які використовував Лонгрен для обклеювання пароплавних кают — іграшок багатого покупця. Тут, мабуть, зробивши яхту, він не знайшов відповідного матеріалу на вітрила, використавши, що було, — клаптики пурпурового шовку. Ассоль була в радісному захваті. Полум'яний веселий колір так яскраво горів у її руці, неначе вона тримала вогонь. Дорогу перетинав струмок, а через нього був перекинутий місточок з жердин; струмок справа і зліва біг у ліс. «Коли я спущу її на воду поплавати трохи, — міркувала Ассоль, — вона не промокне, я її потім

втру». Відійшовши від містка в ліс, за течією струмка, дівчинка обережно спустила на воду біля самого берега судно, яке зачарувало її; вітрила одразу виблиснули червоним відображенням у прозорій воді; світло, пронизуючи тканину, лягло тремтячим рожевим випромінюванням на білому камінні дна. «Ти звідки приїхав, капітане?» — поважно спитала Ассоль уявлену особу і, відповідаючи сама собі, сказала:

*Кадр із кінофільму «Пурпурові вітрила»
(режисер Олександр Птушко, 1961 рік)*

«Я приїхав... приїхав... приїхав я з Китаю». — «А що ти привіз?» — «Що привіз, про те не скажу». — «Ах, ти так, капітане! Ну, тоді я тебе посаджу назад у кошик». Тільки-но капітан приготувався смиренно відповісти, що він пожартував і що ладен показати слона, як раптом тихий відбіг берегового струменя повернув яхту носом до середини струмка, і, наче справжня, повним ходом покинувши берег, вона рівно попливла вниз. «Капітан злякався», — подумала Ассоль і побігла за іграшкою, яка віддалялася, сподіваючись, що її де-небудь приб'є до берега. Квапливо тягнучи кошик, що хоч і не був важкий, але заважав їй, Ассоль вимовляла: «Ой Боже мій! І трапиться ж таке...»

У такій марній і тривожній гонитві минула майже година, коли здивовано й водночас з полегшенням Ассоль побачила, що дерева попереду вільно розсунулись, пропустивши синє плесо моря, хмари і край жовтої піщаної кручі, на яку вона вибігла, вже падаючи з втоми. Тут було гирло струмка; розлившись нешироко й мілко, так що видно було переливчасту блакить каміння, він зникав у зустрічній морській хвилі. З невисокої, поритої корінням кручі Ассоль побачила, що біля струмка, на пласкому великому камені, спиною до неї сидить людина, тримаючи в руках зниклу яхту, і всебічно розглядає її з цікавістю слона, який спіймав метелика. Трохи заспокоєна тим, що іграшка ціла, Ассоль сповзла по кручі і, підійшовши близько до незнайомого, втупилась в нього вивчаючим поглядом, чекаючи, коли той підведе голову.

Перед нею був не хто інший, як мандруючий пішки Егль, відомий збирач пісень, легенд, переказів і казок. Сиві кучері складками випадали з-під його бриля; сіра блуза, заправлена в сині штани, і високі чо-

боти надавали йому вигляду мисливця; білий комірець, краватка, пояс, палиця і торбинка з новеньким нікелевим замочком виказували городянина. Його обличчя, коли можна назвати обличчям ніс, губи і очі, що виглядали з променястої буйної бороди, з пишних, люто здіблених угору вусів, здавалось, було мляво прозорим, коли б не очі, сірі, як пісок, і блискучі, як щира сталь, з поглядом сміливим і сильним.

— Тепер віддай мені, — несміливо сказала дівчинка. — Ти вже погрався. Ти як спіймав її?

Егль підвів голову, упустивши яхту, — так несподівано пролунав схвильований голосок Ассоль. Старий з хвилину розглядав її, посміхаючись і повільно пропускаючи бороду у великій, жилавій жмені. Багато разів прана ситцева сукня ледве вкривала до колін худенькі, засмаглі ноги дівчинки, її темні густі коси, забрані в мереживну косинку, збилися, торкаючись плечей. Кожна риса Ассоль була виразно легка і чиста, як політ ластівки. Темні, з відтінком сумного запитання очі здавались трохи старшими від обличчя. Напіврозкритий маленький рот виблискував лагідною посмішкою.

— Клянусь Гріммами, Езопом і Андерсеном, — сказав Егль, поглядаючи то на дівчинку, то на яхту, — це щось особливе! Послухай-но, ти, рослино! Це твоя штука?

*Кадр із кінофільму «Пурпурові вітрила»
(режисер Олександр Птушко, 1961 рік)*

— Так, я за нею бігла по всьому струмку; я думала, що помру. Вона була тут?

— Біля самих моїх ніг. Корабельна аварія — причина того, що я, як береговий пірат, можу вручити тобі цей приз. Яхта, залишена екіпажем, була викинута на пісок тривершковим валом — між моєю лівою ногою і кінцем палиці. Як звать тебе, крихітко?

— Ассоль, — сказала дівчинка, ховаючи в кошик подану іграшку.

— Добре, — казав далі старий, не зводячи очей, в глибині яких виблискувала посмішка дружнього настрою. — Що у тебе в кошику?

— Човники, — сказала Ассоль, струшуючи кошиком, — потім пароплав та ще три таких будиночки з прапорами. Там солдати живуть.

— Чудово. Тебе послали продати. Дорогою ти почала гратись. Ти пустила яхту поплавати, а вона втекла. Адже правда?

— Ти хіба бачив? — з сумнівом спитала Ассоль. — Тобі хтось сказав? Чи ти вгадав?

— Я це знав. Бо я — найголовніший чарівник.

Ассоль збентежилась; й напруження при цих словах Егля переступило межу страху. Безлюдний морський берег, тиша, її виснажлива пригода з яхтою, незрозуміла мова старого з променистими очима, величність його бороди почали здаватись дівчинці змішанням надприродного з дійсністю. Коли б тепер Егль скривив гримасу або закричав щось, дівчинка помчала б геть, заплакавши і знемагаючи від страху. Та Егль, помітивши, як широко розкрились її очі, зробив крутий вольт.

— Тобі нема чого боятись мене, — серйозно сказав він. — Навпаки, мені хочеться поговорити з тобою по щирості.

Тут він тільки зрозумів, що в обличчі дівчинки було так пильно відзначено його враженням. «Мимовільне очікування прекрасного, блаженної долі, — вирішив він. — Ах, чому я не народився письменником? Який чудовий сюжет».

— Ану, — вів далі Егль, намагаючись закруглити оригінальне становище, — ану, Ассоль, слухай мене уважно. Не знаю, скільки мине років, тільки в Каперні розцвіте одна казка, пам'ятна надовго. Ти будеш дорослою, Ассоль. Якось уранці в морській далині під сонцем блисне пурпурове вітрило. Осяйне громаддя пурпурових вітрил білого корабля попрямує, розтинаючи хвилі, прямо до тебе. Тихо плистиме цей чудесний корабель, без вигуків і пострілів; на березі багато збереться людей, дивуючись і ахаючи; і ти стоятимеш там. Корабель підійде велично до самого берега під звуки чудової музики; розкішний, у килимах, у золоті й квітах, попливе від нього швидкий човен. «Чого ви приїхали? Кого ви шукаєте?» — спитають люди на березі. Тоді ти побачиш хороброго вродливого принца, він стоятиме і простягатиме до тебе руки. «Здрастуй, Ассоль! — скаже він. — Далеко-далеко звідси я побачив тебе уві сні і приїхав, щоб забрати тебе назавжди у своє царство. Ти житимеш там зі мною в рожевій глибокій долині. У тебе буде все, чого тільки ти забажаєш; жити з тобою ми будемо так дружно і весело, що ніколи твоя душа не зазнає сліз і смутку». Він посадить тебе в човен, привезе на корабель, і ти поїдеш назавжди в прекрасну країну, де сходить сонце і де зорі зійдуть з неба, щоб привітати тебе.

— Це все мені? — тихо спитала дівчинка.

Її серйозні очі, повеселівши, засяяли довір'ям. Небезпечний чарівник, звичайно, не став би говорити так; вона підійшла ближче.

— Може, він уже прийшов... той корабель?

— Не так скоро, — заперечив Егль, — спершу, як я сказав, ти виростеш. Потім... Що говорити? Це буде, і край. Що б ти тоді зробила?

— Я? — Вона подивилась у кошик, але, видно, не знайшла там нічого гідного бути істотною винагородою. — Я б його любила, — квапливо сказала вона і не зовсім твердо додала: — Якщо він не б'ється.

— Ні, не буде битися, — сказав чарівник, таємниче підморгнувши, — не буде, я ручуся за це. Йди, дівчинко, і не забудь того, що сказав тобі я. Іди. Хай буде мир пухнастій твоїй голові!

Лонгрэн працював на своєму маленькому городі, обгортаючи картопляні кущі. Підвівши голову, він побачив Ассоль, яка стрімголов бігла до нього з радісним і нетерплячим обличчям.

— Ну, от... — сказала вона, намагаючись опанувати дихання і ухопилась обома руками за батьків фартух. — Слухай, що я тобі розповім... На березі, там, далеко, сидить чарівник...

Вона почала з чарівника і його цікавого пророкування. Палкість думок заважала їй плавно переказати пригоду. Далі йшов опис зовнішнього вигляду чарівника і — в зворотному порядку — гонитва за втраченою яхтою.

Лонгрэн вислухав дівчинку, не перебиваючи, без посмішки і, коли вона скінчила, уява швидко намалювала йому невідомого старого. Він одвернувся, але, згадавши, що у великих випадках дитячого життя належить людині бути серйозною і здивованою, урочисто закивав головою, примовляючи: «Так, так; за всіма ознаками, то ніхто інший, як чарівник. Хотів би я на нього подивитись... Але ти, коли підеш знову, не звертай убік; заблудитись у лісі неважко».

Кинувши лопату, він сів біля плоту й посадив дівчинку на коліна. Страшенно зморена, вона намагалась ще додати деякі подробиці, та через хвилювання, спеку і втому сон знемагав її. Очі її злипались, голова схилилась на тверде батькове плече, мить — і вона полинула б у країну сновидінь, як зненацька, занепокоєна раптовим сумнівом, Ассоль сіла прямо, заплющивши очі, і голосно сказала:

— Як ти гадаєш, прийде чарівний корабель по мене чи ні?

— Прийде, — спокійно відповів матрос, — якщо тобі це сказали, значить, усе вірно.

«Виросте, забуде, — подумав він, — а тим часом... не варто позбавляти тебе такої іграшки. Адже багато доведеться в майбутньому побачити тобі не пурпурових, а брудних та хижих вітрил; здаля — розкішних і білих, зблизька — подертих і нахабних. Проїжджа людина пожа-

ртувала з моєю дівчинкою. Що ж?! Добрий жарт. Дарма — жарт! А щодо пурпурових вітрил, думай, як я: будуть тобі пурпурові вітрила».

Розмову батька і доньки випадково підслухав місцевий жебрак, і вже ввечері все село знало про вітрила. Сподівання батька, що Ассоль забуде про цей випадок, не справдилися — з дівчинки насміхалися всі сільські діти, дражнячи її пурпуровими вітрилами.

Грей

Грей народився в старовинному замку в давній аристократичній заможній родині. З дитинства він відчув, що не готовий прожити своє життя як аристократ лише для того, щоб його портрет став наступним у галереї портретів його предків. Він був добрим, жвавим, хоробрим, але неслухняним хлопцем. Із часом увесь ритм будинку підпорядкувався Грею, мати і батько по-туралу єдиному синові у всьому.

Коли він не хотів, щоб підстригали дерева, до них не доторкались; він міг їздити на будь-якому коні, брати до замку будь-якого собаку; порпатися в бібліотеці, бігати босоніж і їсти, що йому заманеться.

Таким чином, Грей жив у своєму світі. Він бавився сам — звичайно на задніх дворах замку, що мали за давніх часів бойове значення. Ці великі пустирі, із залишками високих ровів, із зарослими мохом кам'яними льохами, були повні бур'яну, кропиви, реп'яху, терну і диких квітів. Грей годинами залишався тут, досліджуючи нори кротів, стаючи до бою з бур'яном, підстерігаючи метеликів та будуючи з уламків цегли фортеці, які бомбардував палицями й камінням.

Йому йшов уже дванадцятий рік, коли всі натяки його душі, всі розрізнені риси духу і відтінки таємних поривань з'єдналися в одному сильному моменті і, тим набувши стрункого вияву, стали нестримним бажанням.

Це трапилося в бібліотеці, її високі двері з тьмяним склом угорі були завжди замкнені, але защіпка замка ледве трималась у гнізді ступок; натиснуті рукою, двері напружувались і відчинялися. Коли дух дослідження примусив Грея дістатися до бібліотеки, його вразило курне світло, вся сила та особливість якого полягали в барвистому візерункові верхньої частини шибок. Темні ряди книжкових шаф де-не-де прилягали до вікон, затуливши їх наполовину; між шафами були проходи, завалені купами книжок. Шафи були вщерть набиті книжками. Вони здавалися стінами, що вмістили би життя в самій товщі своїй. Скло шаф відбивало інші шафи, вкриті безбарвними блискучими пля-

мами. Величезний глобус, вправлений у мідний сферичний хрест екватора й меридіана, стояв на круглому столі.

Обернувшись до виходу, Грей побачив над дверима величезну картину, яка відразу змістом своїм виповнювала важке заціпеніння бібліотеки. На картині був зображений корабель, що здіймався на гребінь морського валу. Струмки піни збігали по його схилу. Він був змальований в останню мить зльоту. Корабель ішов просто на глядача. Бугшприт високо піднявся і заступив основу щогл. Гребінь валу, розітнутий корабельним кілем, нагадував крила величезного птаха. Піна летіла в повітря. Вітрила, що невиразно виглядали з-за бакборту й вище бугшприта, сповнені шаленої сили шторму, падали всім громадям назад, щоб, поминувши вал, випростатись, а потім, схилившись над безоднею, мчати судно до нових лавин. Пошматовані хмари низько тріпотіли над океаном. Та найкраще за все в цій картині була постать людини, яка стояла на баку, спиною до глядача. Вона відображала все становище, навіть характер моменту. Поза невідомого (він розставив ноги, змахнувши руками) нічого, власне, не промовляла за те, чим він зайнятий, але змушувала припускати надзвичайне напруження його уваги, зверненої до чогось на палубі, якої не видно було глядачеві.

Таке уявлення про капітана, такий образ і така справжня дійсність його становища посіли, по праву душевних подій, головне місце в осяйній свідомості Грея. Жоден фах, крім цього, не міг би так успішно сплавити в одне ціле всі скарби життя. Небезпека, ризик, влада природи, світло далекої країни, чудесна невідомість, мерехтливе кохання, що квітне побаченням і розлукою; захоплююче кипіння зустрічей, облич, подій; безмежна різноманітність життя, тимчасом як високо в небі — то Південний Хрест, то Віз, і всі материки — в зірких очах, хоча твоя каюта завжди сповнена батьківщиною з її книжками, картинами, листами і сухими квітами, повитими шовковистим локоном, у замшевій ладанці на твердих грудях.

Восени, на п'ятнадцятому році життя, Артур Грей потай залишив дім і дістався за золоту браму моря. Незабаром із порту Дубельт вийшла до Марселя шхуна «Ансельм», везучи юнгу з маленькими руками і зовнішністю перевдягненої дівчинки. Цей юнга був Грей, власник елегантного саквояжа, тонких, як рукавички, лакованих чобітків і батистової білизни з гаптованими коронами.

Протягом року, поки «Ансельм» відвідував Францію, Америку й Іспанію, Грей розтринькав частину свого майна — на тістечках, віддаючи цим данину минулому, а решту, для теперішнього і майбутнього, — програв у карти. Він хотів бути «диявольським» моряком. Він

задихаючись пив горілку, а купаючись, із завмерлим серцем стрибав у воду, головою вниз, з двосаженої височини. Потроху він розгубив усе, крім головного — своєї дивної летючої душі; він загубив кволість, став широкий у плечах і кремезний у м'язах, блідість змінив на темну за-смагу, вишукану недбалість рухів віддав за впевнену вправність пра-цьовитої руки, а в його вдумливих очах відбився блиск, як у людини, що дивиться на вогонь. І його мова, втративши нерівномірну, гордови-то-сором'язливу плинність, стала короткою і точною, як удар чайки у струмінь за тремтливим сріблом риби.

Капітан «Ансельма» був добра людина, але водночас суворий мо-ряк, що взяв хлопчика заради якоїсь зловтіхи. В одчайдушному ба-жанні Грея він убачав тільки ексцентричну примху і наперед тріумфу-вав, уявляючи, як місяців за два Греї скаже йому, уникаючи дивитись в очі: «Капітане Гоп, я обдер лікті, лазячи по снастях; у мене болять боки й спина, пальці не розгинаються, голова тріщить, а ноги дрижать. Усі ці мокрі канати в два пуди на зведених угору руках; усі ці леєри, ванти, брашпилі, троси, стеньги й салінги створені на муку моему тен-дітному тілу. Я хочу до мами». Вислухавши подумки таку заяву, капі-тан Гоп виголосив, теж подумки, таку промову: «Ідіть, куди хочете, моє пташеня. Якщо до ваших чутливих крилець пристала смола, ви можете змити її удома — одеколоном «Роза-мімоза». Цей вигаданий Гопом одеколон найбільше тішив капітана, і, закінчивши уявлену від-повідь, він уголос повторював: «Так. Ідіть до «Рози-мімози».

Тим часом повчальний діалог спадав на думку капітанові дедалі менше, бо Греї ішов до мети, зціпивши зуби, з поблідлим обличчям. Він зносив неспокійну працю з рішучим напруженням волі, почувую-чи, що йому стає раз у раз легше в міру того, як суворий корабель по-сідав в його організм, а звичка змінювала невміння. Траплялося, що зашморгом якірного ланцюга його збивало з ніг і вдаряло об палубу, що притриманий біля кнехта канат виривався з рук, здираючи з до-лонь шкіру, що вітер шмагав його по обличчю мокрим кінцем вітрила з ушитим в нього залізним кільцем і, одне слово, вся робота була му-кою, яка вимагала пильної уваги, але хоч як важко дихав він, ледве розгинаючи спину, усмішка презирства не покидала його обличчя.

Він мовчки терпів насмішки, знуцання і неминучу лайку доти, по-ки не став у новій сфері «своїм», але від цього часу незмінно відпові-дав боксом на будь-яку образу.

Одного разу капітан Гоп, побачивши, як він вправно в'яже на рею вітрило, сказав собі: «Перемога на твоєму боці, шельмо». Коли Греї

зліз на палубу, Гоп викликав його до каюти і, розгорнувши книжку, сказав:

— Слухай уважно. Покинь курити! Починається обробка щеняти під капітана.

І він почав читати, вірніше, промовляти й кричати по книзі древні слова моря. Це був перший урок Грея. Протягом року він познайомився з навігацією, практикою, кораблебудуванням, морським правом, логікою та бухгалтерією. Капітан Гоп подавав йому руку й говорив: «Ми».

У Ванкувері Грея впіймав лист матері, повний сліз і страху. Він відповів: «Я знаю. Але коли б ти бачила, як я; подивись моїми очима. Коли б ти чула, як я; притули до вуха мушлю: в ній шум вічної

*Кадр із кінофільму «Пурпурові вітрила»
(режисер Олександр Птушко, 1961 рік)*

хвилі; коли б ти любила, як я — все, в твоєму листі я знайшов би, крім любові й людини, — усмішку». І він плавав далі, поки «Ансельм» не прибув з вантажем у Дубельт, звідки, користуючись зупинкою, двадцятирічний Грей вирушив відвідати замок.

Усе було таке ж саме довкола: так само непорушне в деталях і в загальному враженні, як п'ять років тому, тільки ряснішим стало листя молодих берестів; його мереживо на фасаді будинку зсунулось і розрослося.

Слуги, що позбігались до нього, зраділи, стрепенулись і завмерли в тій самій шанобі, з якою нібито тільки вчора зустрічали цього Грея. Йому сказали, де мати; він пройшов до високого помешкання і, стиха прочинивши двері, нечутко спинився, дивлячись на посивілу жінку в чорній сукні. Вона стояла перед розп'яттям; її пристрасний шепіт був гучний, як повне биття серця. «За тих, що плавають, мандрують, хворіють, страждають і перебувають у полоні», — чув, коротко дихаючи, Грей. Далі було проказано: «І хлопчиків моєму...» Тоді він сказав: «Я...» Та більше нічого не міг вимовити. Мати обернулась. Вона схудла; в гордовитості її тонкого обличчя промінився новий вираз, схожий на повернену юність. Вона рвучко підійшла до сина; короткий, грудний

сміх, стриманий вигук і сльози на очах — от і все. Але в цю хвилину вона жила — сильніше і краще, ніж за все життя. «Я відразу впізнала тебе; о мій любий, мій маленький!» І Грей справді перестав бути дорослим. Він вислухав про смерть батька, потім розповів про себе. Вона уважно слухала, без дорікань, але в думках — в усьому, що він стверджував як істину свого життя, — бачила тільки іграшки, якими бавиться її хлопчик. Такими іграшками були материки, океани й кораблі.

Минуло ще небагато часу, і в порту Дубельт вечірня зірка засяяла над чорною лінією нової щогли. То був «Секрет», якого купив Грей; трищогловий галіот у двісті шістдесят тонн. Отак, капітаном і власником корабля, Артур Грей плавав ще чотири роки, поки доля привела його в Лісс. Але він уже назавжди запам'ятав той короткий грудний сміх, повний сердечної музики, яким зустріли його вдома, і разів зо два щороку відвідував замок, лишаючи жінці зі срібними косами нетверду впевненість у тому, що такий великий хлопчик, мабуть, впорається зі своїми іграшками.

Світанок

«Секрет» розвантажувався в Ліссі десять днів. На одинадцятий день Грей відпустив команду в місто на відпочинок. Несподівано молодий капітан відчув безпричинний смуток. Він спробував угамувати його у повсякденних справах, але це не розвіяло дивного тужливого відчуття: «Його нібито покликав хтось, але він забув, хто й куди...». Коли стемніло, Грей із матросом на ім'я Летіка сів у шлюп і відплив до берега, на якому розкинулося містечко Каперна. Капітан і Летіка висадилися на берег, розпалили багаття. Грея, що дрімав біля вогнища, не полишало невиразне передчуття: «Я жду, я бачу, я незабаром дізнаюся».

Летіки не було; він захопився; він, спітнівши, вудив з завзяттям азартного гравця. Грей вийшов із гущавини в чагарник, розкиданий на схилі горба. Парувала й горіла трава; вологі квіти мали вигляд дітей, силоміць умитих холодною водою. Капітан вибрався на відкрите місце, заросле пістрявою травою, і побачив тут сонну молоду дівчину.

Він тихо відхилив рукою гілку і спинився з почуттям небезпечної знахідки. Не далі як за п'ять кроків від нього, згорнувшись, підібгавши одну ніжку і випроставши другу, лежала головою на затишно підкладених руках стомлена Ассоль. Коси її зсунулись у безладді, біля шиї розстебнувся гудзик, відкривши білу ямку; спідниця розкинулась і оголила коліна; вії спали на щоці, в затінку ніжної, опуклої скроні, напівзакритої темним пасмом; мізинець правої руки, що була під головою, пригинався до потилиці.

Можливо, за інших обставин цю дівчину помітив би він тільки очима, але тут він інакше побачив її. Усе зрушилось, усе усміхнулося в ньому. Він не знав ані її імені, ані, тим більш, чому вона заснула на березі; він був з цього дуже вдоволений. Він любив картини без пояснень і підписів. Враження від такої картини незрівнянно сильніше; її зміст, не зв'язаний словами, стає безмежним, стверджуючи всі здогади.

Тінь від листя підступила ближче до стовбурів, а Грей і досі сидів у тій самій малозручній позі. Все спало на дівчині: спали темні коси, спала сукня і складки сукні, навіть трава поблизу її тіла, здавалось, задрімала заради співчуття. Коли враження стало повним, Грей увійшов у його теплу хвилю і поплив з нею. Давно вже Летіка гукав: «Капітане, де ви?» — та капітан не чув його.

Коли він, нарешті, підвівся, нахил до надзвичайного захопив його зненацька. Замислено він зняв з пальця старовинний коштовний перстень, не без підстав міркуючи, що, може, цим підказує життю щось істотне. Він обережно опустив перстень на малий мізинець, що білів з-під кіс. Мізинець нетерпляче ворухнувся й поник.

Глянувши ще раз на це відпочиваюче обличчя, Грей обернувся і побачив у кущах високо зведені брови матроса. Летіка, роззявивши рота, зорив на Грея з таким подивом, з яким, певне, дивився Іона на пащу свого вмебльованого кита.

— А, це ти, Летіко? — сказав Грей. — Подивись на неї. Що, гарна?

— Чудове художнє полотно! — пошепки закричав матрос, що любляв книжні вирази. — В розумінні обставин є щось привабливе. Я впіймав чотири мурени і ще якусь товсту, як міхур.

— Тихше, Летіко. Ходімо звідси.

Вони відійшли, їм слід було б тепер повернути до човна, але Грей зволікав, розглядаючи далину низького берега, де над зеленню й піском струмив дим коминів Каперни. В цьому диму він знову побачив дівчину. Тоді він рішуче повернув, спускаючись уздовж схилу; матрос, не питаючи, що трапилось, ішов позаду; він відчував, що знову запала обов'язкова мовчанка. Вже біля перших будівель Грей раптом сказав:

— Чи не визначиш ти, Летіко, своїм досвідченим оком, де тут трактир?

— Мабуть, отой чорний дах, — зіркував Летіка.

— Що ж у цьому даху прикметного?

— Сам не знаю, капітане. Нічого більше, як голос серця.

Вони підійшли до будинку; то був справді трактир Меннерса. У відчиненому вікні, на столі, було видно пляшку; біля неї чиясь брудна рука доїла напівсивий вус.

Хоч година була рання, в загальному залі трактирчика розташувалися троє відвідувачів. Біля вікна сидів вугляр, власник п'яних вусів, що їх ми вже бачили; між буфетом і внутрішніми дверима залу, біля пряжені й пива, знайшли собі місце двоє рибалок. Хін Меннерс, довготелесий молодий хлопець, з нудним обличчям у ластовинні і тим особливим виразом хитрої спритності в підсліпуватих очах, який властивий гендлярям взагалі, витирав за шинквасом посуд.

Щойно Грей ступив у смугу димного світла, як Меннерс, шанобливо вклоняючись, вийшов з-за свого захистку. Він одразу вгадав у Греєві справжнього капітана — категорія гостей, яких він бачив рідко. Грей спитав рому. Застеливши стіл пожовклою скатеркою, Меннерс приніс пляшку, лизнувши спершу язиком ріжок етикетки, що була відклеїлась. Потім він вернувся за прилавок, позираючи уважно то на Грея, то на тарілку, з якої спершу віддирав нігтем щось присохле.

У той час, коли Летіка, взявши склянку обома руками, скромно шептався з нею, поглядаючи у вікно, Грей гукнув Меннерса. Хін самовдоволено сів на краєчок стільця, потішений цим звертанням і потішений саме тому, що це було зроблено простісіньким кивком Греєвого пальця.

— Ви, звісно, знаєте тут усіх людей, — спокійно мовив Грей. — Мене цікавить ім'я молодій дівчини в косинці, в сукні з рожевими квіточками, темно-русої і невисокої, віком від сімнадцяти до двадцяти років. Я зустрів її недалеко звідси. Як її ім'я?

Він сказав це з твердою простотою сили, яка не дозволяє уникнути заданого тону. Хін Меннерс внутрішньо засовався і навіть посміхнувся трохи, але зовні підкорився характерові звертання. А втім, перш ніж відповісти, він помовчав — лише заради безплідного бажання догадатись, у чому справа.

— Гм! — сказав він, підводячи очі до стелі. — Це, певне, «Корабельна Ассоль», ніхто інший. Вона недоумкувата.

— Справді? — байдуже спитав Грей, відпиваючи чималий ковток. — Як же це сталося?

— Коли так, то звольте послухати.

І Хін розповів Грею про те, як сім років тому дівчинка розмовляла на березі моря із збирачем пісень. Зрозуміло, ця історія, відтоді як жебрак ствердив її буття в тому ж трактирі, набула обрисів грубої і заклопоноженої плітки, але суть лишилась непорушною.

— Відтоді так її звать, — сказав Меннерс, — «Ассоль Корабельна».

Грей машинально глянув на Летіку, який і досі був скромним і тихим, потім його очі звернулись до курного шляху, що проходив повз

трактир, і він відчув ніби удар — удар водночас у серце й голову. На шляху, обличчям до Грея, йшла та сама Корабельна Ассоль, до якої Меннерс допіру поставився клінічно. Дивні риси її обличчя, що нагадували таємницю незабутньо хвилюючих, хоча простих слів, постали тепер перед ним у світлі її погляду. Матрос і Меннерс сиділи до вікна спиною, але щоб вони випадково не обернулись, Грей мав мужність відвести погляд на руді очі Хіна. Після того, коли він побачив очі Ассоль, розвіялась уся задубілість Меннерсового оповідання. Тим часом, нічого не помічаючи, Хін вів далі:

— Ще можу повідомити вас, що її батько — справжній мерзотник. Він утопив мого татуса, ніби кицьку якусь, прости Господи. Він...

Його обірвало несподіване дике ревіння позаду. Страшно поводячи очима, вугляр, скинувши хмільне заціпеніння, раптом гаркнув співом і так люто, що всі здригнулися:

Корзиннику, послухай,
Лупи з нас за корзини!..

— Знову ти надудлився, вельботе проклятий! — вигукнув Меннерс. — Іди геть звідси!

Та бійся тільки потрапляти
У наші палестини!..—

завив вугляр і, начебто нічого не трапилось, утопив вуса в склянці... Хін Меннерс обурено знизав плечима.

— Паскуда, а не людина, — сказав він з моторошною гідністю скнари. — Щоразу така історія.

— Більш ви нічого не можете розповісти? — спитав Грей.

— Хто — я? Я ж вам кажу, що батько — мерзотник. Через нього я, ваша милосте, осиротів та ще дитиною мусив самотійно підтримувати тлінний прожиток...

— Ти брешеш! — несподівано сказав вугляр. — Ти брешеш так підло й неприродно, що я протверезився.

Хін не встиг розкрити рота, як вугляр звернувся до Грея:

— Він бреше. Його батько теж брехав; брехала й мати. Така порода. Можете бути спокійні, що вона така ж здорова, як ми з вами. Я з нею розмовляв. Вона сиділа на моєму возі вісімдесят чотири рази чи трохи менше. Коли дівчина йде пішки з міста, а я продав своє вугілля, я вже неодмінно посаджу дівчину. Нехай вона сидить. Я кажу, що в неї добра голова. Це одразу видно. З тобою, Хіне Меннерсе, вона, зрозуміло, не скаже й двох слів. Але я, добродію, у вільному вугільному ділі зневажаю пересуди й поголоски. Вона говорить, як доросла, але

химерна її розмова. Прислухаєшся — начебто все те ж самісіньке, що ми з вами сказали б, а в неї те саме, та не зовсім так. От, наприклад, якось зайшла мова про її ремесло. «Я тобі ось що скажу, — говорить вона і тримається за моє

плече, як муха за дзвіницю, — моя робота не нудна, тільки завжди хочеться придумати щось особливе. Я, — каже, — так хочу приловчитись, щоб у мене на дошці сам плавав човен, а веслярі веслували б по-справжньому; потім вони пристають до берега, віддають причал і чин чином, наче живі, сядуть на березі закусувати». Я, бачте, зареготав. Я кажу: «Ну, Ассоль, це, бач, така твоя справа, і

*Кадр із кінофільму «Пурпурові вітрила»
(режисер Олександр Птушко, 1961 рік)*

думки тому в тебе такі, а довкола подивись: усі в роботі, як у бійці». — «Ні, — каже вона, — я знаю, що знаю. Коли рибалка рибалить, він думає, що впіймає велику рибину, якої ніхто не ловив». — «Ну, а я?» — «А ти? — сміється вона. — Ти, мабуть, коли насипаєш вугілля в кошика, то думаєш, що він розквітне». Он яке слово вона сказала! І надало ж мені у ту хвилину, признаюсь, подивитись на порожнього кошика, і так мені ввійшло в очі, немовби з лози поповзли бруньки; лопнули ці бруньки, бризнуло по кошиковій листям і зникло. Я трішки протверезився навіть! А Хін Меннерс бреше, аж слухати сором, я його знаю!

Вважаючи, що розмова обернулась на явну образу, Меннерс пронизав вугляра поглядом і зник за шинквасом, звідки гірко спитав:

— Накажете подати що-небудь?

— Ні, — сказав Грей, дістаючи гроші, — ми встаємо й йдемо звідси. Летіко, ти зостанешся тут, повернешся надвечір і мовчатимеш. Довідавшись про все, що зможеш, перекажеш мені. Ти зрозумів?

— Люб'язний капітане, — сказав Летіка з деякою фамільярністю, спричиненою ромом, — не зрозуміти цього може тільки глухий.

— Чудово. Запам'ятай також, що в жодному випадку, який тобі трапиться, не можна говорити про мене. Бувай!

Грей вийшов. Відтоді його не залишало вже почуття дивовижних відкриттів, подібне до іскри в пороховій ступці Бертольда, — одного з тих душевних обвалів, з-під яких вихоплюється, виблискуючи, вогонь. Дух негайної дії опанував його. Він отямився і зібрав думки, тільки коли сів у човен. Сміючись, він підставив руку, долонею догори, палаючому сонцю, потім заходився швидко веслувати у напрямку гавані.

Бойові лаштування

Коли Грей зійшов на палубу «Секрета», він кілька хвилин стояв нерухомо, погладжуючи рукою голову ззаду на чоло, що означало надзвичайне збентеження. Неуважливність відбивалась на його обличчі непритомною посмішкою сновиди. Його помічник, Пантен, саме йшов по шканцях з тарілкою смаженої риби; побачивши Грея, він помітив дивний стан капітана.

— Ви забились? — обережно спитав він. — Де були? Що бачили? Маклер пропонує вигідний фрахт — з премією. Та що з вами таке?..

— Дякую, — сказав Грей, зітхнувши, наче скинувши пута. — Мені саме бракувало звуків вашого простого, розумного голосу. Це ніби холодна вода. Пантен, повідомте людей, що сьогодні ми здійсмаємо якір і переходимо в гирло Ліліани, миль за десять звідси... Вигідний фрахт мені потрібен, як торішний сніг. Можете передати це маклерові. Я вирушаю в місто до вечора.

— Що ж сталося?

— Анічогісінько, Пантене. Я хочу, щоб ви взяли до відома моє бажання уникати будь-яких розпитувань. Коли настане момент, я повідомлю вас, у чому річ. Матросам скажіть, що має бути ремонт.

Тепер він діяв уже рішуче й спокійно, до дрібниць знаючи все, що має бути на дивному шляху. Кожен порух — думка, дія — гріли його тонкою насолодою мистецької роботи. Його план склався блискавично й виразно. Його уявлення про життя зазнали того останнього швидкого доторку різця, після якого мрамур спокійний в своєму прекрасному сьайві.

Грей відвідав три крамниці, особливо дбаючи про точний добір, бо подумки бачив уже потрібний колір і відтінок. У двох перших крамницях йому показали шовки базарних кольорів, призначені задовольнити невігадливий гонор; у третій він знайшов зразки складних ефектів. Хазяїн крамниці радісно метушився, викладаючи залежалі тканини, але Грей був поважний, наче анатом. Він терпляче розбирав сувої, відкладав, стуляв, розгортав і розглядав проти світла таку силу червоних смуг, що прилавок, завалений ними, здавалося, спалахне. На носок чобота Грея лягла пурпурова хвиля; на його руках та обличчі блищав

рожевий відсвіт. Порпаючись у легкому опорі шовку, він розрізняв кольори: червоний, блідий рожевий та рожевий темний; густе шумування вишневих, жовтогарячих та похмуро-рудих тонів; та справжній пурпуровий колір довго не потрапляв на очі нашому капітанові; те, що приносив крамар, було гарне, але не викликало ясного й твердого «так». Нарешті один колір привабив увагу покупця; він сів у крісло до вікна, витягнув шумливий шовк, поклав його на коліна і, розкинувшись, з люлькою в зубах, застиг, споглядаючи.

Цей чистий, як пурпуровий ранковий струмінь, сповнений шляхетної веселості й царственої величі колір був саме тим кольором, якого шукав Грей. В ньому не було змішаних відтінків вогню, пелюсток маку, гри фіолетових і лілових натяків. Грей так замислився, що забув про хазяїна, який чекав за його спиною з напруженням мисливського собаки. Стомившись чекати, крамар нагадав про себе, з тріском відірвавши клопоть матерії.

— Досить зразків, — сказав Грей, підводячись, — цей шовк я беру.

— Всю штуку? — шанобливо спитав крамар. Та Грей мовчки дивився йому в лоб, від чого хазяїн крамниці зробився менше шанобливим. — В такому разі, скільки метрів? — Грей кивнув, запрошуючи почекати, і вирахував олівцем на папері потрібну кількість.

— Дві тисячі метрів. — Він з сумнівом оглянув полиці. — Так, не більше як дві тисячі метрів.

— Дві? — сказав хазяїн, гарячково підскакуючи, мов пружинний. — Тисячі? Метрів? Прошу вас сісти, капітане. Чи не бажаєте подивитись, капітане, зразки нових тканин? Як вам завгодно. От сірники, от чудовий тютюн; прошу вас. Дві тисячі... дві тисячі по... — Він сказав ціну, яка мала таке ж відношення до справжньої, як клятва до звичайного «так», але Грей був задоволений, бо не хотів ні в чому торгуватись.

Грей домовився про доставку, взявши на свій кошт витрати, сплатив за рахунком і пішов. Хазяїн проводжав його, наче китайського короля. Тим часом через вулицю від того місця, де була крамниця, мандрівний музикант, наладнавши віолончель, примусив її тихим смичком говорити смутно й гарно; його товариш, флейтист, осипав спів струмка лопотінням горлового сюрчка; проста пісенька, якою вони сповнили двір, що дрімав у спекоті, досягла вух Грея, і цю ж мить він зрозумів, що слід йому робити далі. Взагалі всі ці дні він був на тій щасливій висоті духовного зору, з якої виразно помічав усі натяки та підказки дійсності. Поминувши завулок, Грей пройшов у ворота дому, де відбувся музичний виступ. На той час музиканти ладналися; високий флейтист з виглядом затурканої гідності вдячно махав капелюхом тим вік-

нам, звідки вилітали монети. Віолончель уже повернулась під пахву свого власника; той, витираючи спітнілий лоб, чекав на флейтиста.

— Чи ба, це ж ти, Ціммер! — сказав йому Грей, впізнаючи скрипача, який щовечора звеселяв своєю прекрасною грою моряків, гостей трактиру «Гроші на бочку». — Як же ти зрадив скрипку?

— Високоповажний капітане, — самовдоволено заперечив Ціммер, — я граю на всьому, що звучить і тріщить.

— Ось що, — сказав сміючись Грей, — у мене обмаль часу, а справа нагальна. Я пропоную вам добре заробити. Зберіть оркестр, але не з джанджиків з парадними обличчями мерців, — ні. Зберіть своїх, тих, що примушують плакати прості серця куховарок і лакеїв, — зберіть своїх волоцюг. Море й кохання не люблять педантів. Якщо вам подобається моя пропозиція, приїздіть увечері на «Секрет», він стоїть недалеко від головної дамби.

— Згоден! — вигукнув Ціммер, знаючи, що Грей платить як цар. — Капітан Грей збирається одружуватись!

— Так, — просто сказав Грей. — Про всі подробиці я вас повідомлю на «Секреті».

Він зайшов до комісійної контори і дав таємне доручення: за велику суму — виконати терміново, протягом шести днів. В той час, коли Грей повернувся на свій корабель, агент контори уже сідав на пароплав. Надвечір привезли шовк; п'ять вітрильних майстрів, що їх найняв Грей, розмістилися з матросами ...

Пурпуровий «Секрет»

Був білий ранковий час; у величезному лісі стояла тонка пара, повна химерних видінь. Невідомий мисливець, який щойно покинув своє вогнище, йшов понад річкою; крізь дерева сяяв просвіток її повітряних порожнеч, та завзятий мисливець не підходив до них, розглядаючи свіжий слід ведмеда, що вів у гори.

Раптовий звук пролинув між дерев з несподіваністю тривожної гонитви; це заспівав кларнет. Музикант, вийшовши на палубу, програв уривок мелодії, сповненої смутного протяглого повторення. Звук тремтів, як голос, що приховує горе; підсилювався, усміхнувся сумним переливом і урвався. Луна невиразно наспівувала ту ж саму мелодію.

Мисливець, позначивши слід зламаною гілкою, добувся до води. Туман ще не розвіявся; в ньому гасли обриси величезного корабля, що повільно повертав до гирла річки. Його згорнуті вітрила ожили, звисаючи фестонами, розправляючись і покриваючи щогли безсилями щитами величезних згортків, було чути голоси і кроки. Береговий вітер, пробуваючи подути, ліниво смикав вітрила; нарешті тепло сонця

справило потрібний ефект; повітряний напір подужчав, розігнав туман і вилився по реях в легкі пурпурові форми, повні троянд. Рожеві тіні перебігали по білих щоглах і снастях, усе було білим, крім розпущених, плавно зрушених вітрил — барви глибокої радості.

Мисливець довго протирав очі, поки впевнився, що бачить саме так, а не інакше. Корабель зник за закрутом, а він і досі стояв та дивився; потім мовчки, знизавши плечима, пішов до свого ведмедя.

Поки «Секрет» ішов гирлом річки, Грей стояв біля штурвала, не довіряючи стерна матросові, — він боявся мілини. Пантен сидів поруч, у новій сукняній парі, в новому блискучому кашкеті, поголений і смиренно бундючний. Він, як і раніше, не відчував ніякого зв'язку між пурпуровим оздобленням і прямою метою Грея.

— Тепер, — сказав Грей, — коли мої вітрила червоніють, вітер добрий, а в серці моєму більше щастя, ніж у слона, що побачив невеличку булочку, я спробую настроїти вас своїми думками. Я роблю те, що існує, як старовинне уявлення про прекрасне — нездійсненне, і що, по суті, так само здійсненне і можливе, як прогулянка за місто. Незабаром ви побачите дівчину, що не може, не повинна інакше вийти заміж, а тільки в такий спосіб, який розвиваю я перед вашими очима.

Він стисло переказав морякові те, про що ми добре знаємо, закінчивши своє пояснення так:

— Ви бачите, як тісно сплелися тут доля, воля й властивість характерів; я приходжу до тієї, яка жде й може ждати лише мене, я ж не хочу нікого іншого, крім неї, можливо, саме тому, що завдяки їй я зрозумів одну немудру істину. Вона в тому, щоб робити так звані чудеса своїми руками. Коли для людини головне — одержувати наймиліший п'ятак, легко дати цей п'ятак, та коли душа ховає зерня полум'яної рослини — чуда, зроби йому це чудо, якщо ти спроможний.

Нова душа буде в нього і нова в тебе. Коли начальник в'язниці сам випустить в'язня, коли мільярдер подарує писарчукові віллу і сейф, а жокей хоч раз притримає коня заради іншого, якому не щастить, — тоді всі зрозуміють, як це приємно, як невимовно чудово. Та є не менші чудеса: усмішка, веселощі, прощення і — вчасно сказане, потрібне слово. Володіти цим — значить володіти всім. Щодо мене, то наш початок — мій і Ассоль — залишиться нам назавжди в пурпуровому відблиску вітрил, створених глибиною серця, яке знає, що таке кохання. Зрозуміли ви мене?

— Так, капітане, — Пантен крякнув, утерши вуса дбайливо складеним чистим носовичком. — Я все зрозумів. Ви мене зворушили. Піду я

вниз і попрошу пробачення в Нікса, якого вчора лаяв за втоплене відро. І дам йому тютюну — свій він програв у карти.

Перш ніж Грей, дещо здивований таким швидким практичним наслідком своїх слів, устиг що-небудь промовити, Пантен уже загримів униз по трапу і десь далеко зітхнув. Грей оглянувся, подивившись угору; над ним мовчки тріпотіли пурпурові вітрила; сонце в їх швах сяяло багряним димом. «Секрет» ішов у море, далі од берега. Не було ніяких сумнівів у дзвінкій душі Грея — ні глухих ударів тривоги, ні шуму дрібних клопотів; спокійно, як вітрило, поривався він до чарівної мети, сповнений тих думок, які випереджають слова.

Деякий час «Секрет» ішов широким морем, без берегів; опівдні відкрився далекий берег. Узявши підзорну трубу, Грей роздивлявся Каперну. Якби не ряд дахів, він побачив би у вікні одного будинку Ассоль, що сиділа над якоюсь книжкою. Вона читала; по сторінці повз зеленавий жук, зупиняючись і зводячись на передні лапки з виглядом незалежним і хатнім. Уже двічі його не без досади здмухнули на підвіконня, звідки він з'являвся знову довірливо та вільно, ніби хотів щось сказати. Цього разу йому пощастило дістатись майже до рук дівчини, яка тримала ріжок сторінки; тут він застряг на слові «дивись», із сумнівом зупинився, очікуючи на новий шквал, і справді трохи не зазнав неприємності, бо Ассоль уже вигукнула: «Знову жученя... дурне!» — і хотіла рішуче здмухнути гостя у траву, як раптом випадковий перебіг погляду від одного даху до іншого відкрив їй на синій морській щілині вуличного простору білий корабель з пурпуровими вітрилами.

Вона здригнулася, відкинулася, завмерла; потім притьма схопилася, відчуваючи, як запаморочливо падає серце, і спалахнула нестримними сльозами натхненного зворушення. «Секрет» у цей час обходив невеличкий мис, тримаючись до берега кутом лівого борту; неголосна музика линула в голубому дні з білої палуби під вогнем пурпурового шовку; музика ритмічних переливів, переданих не зовсім вдало відомими всім словами: «Налийте, налийте бокали, і вип'ємо всі за любов...» У її простоті, радіючи, розгорталось і рокотало хвилювання.

Не тямлячи, як покинула хату, Ассоль бігла вже до моря, підхоплена непереборним вітром подій; на першому розі вона зупинилась майже без сили; її ноги підломлювались, дихання уривалось і гасло, притомність трималась на волосинці. В розпачі від страху втратити волю, вона тупнула ногою і отямилась. Часом то дах, то паркан ховали від неї пурпурові вітрила; тоді, боячись, чи не зникли вони, як звичайний привид, вона поспішала минути нестерпну перешкоду і, знову побачивши корабель, зупинялась полегшено зітхнути.

Тим часом у Каперні трапилось таке замішання, таке хвилювання, така загальна колотнеча, що не поступляться ефектом відомим землетрусам. Ніколи ще великий корабель не підходив до цього берега; у корабля були ті самі вітрила, ім'я яких звучало як знущання; тепер вони виразно і незаперечно палали з невинністю факту, який спростовував усі закони буття і здорового глузду. Чоловіки, жінки, діти щодуху мчали до берега хто в чому був; жителі перегукувались з двору в двір, наштотувались один на одного, репетували й падали; незабаром біля води утворився натовп, і в натовп цей швидко вбігла Ассоль.

Поки її не було, її ім'я перелітало серед людей з нервовою і похмурою тривогою, зі злісним переляком. Більше говорили чоловіки; здавлено, гадючим сичанням схлипували остовпілі жінки; та коли вже якась починала торохтіти — отрута кидалась у голову. Тільки-но з'явилась Ассоль, усі замовкли, всі в страху відійшли від неї, і вона залишилась сама серед пустоти пекучого піску, розгублена, присоромлена, щаслива, з обличчям не менш палаючим, ніж її чудо, безпорадно простягнувши руки до високого корабля.

*Кадр із кінофільму «Пурпурові вітрила»
(режисер Олександр Птушко, 1961 рік)*

Від нього відплив човен, повний засмаглих веслярів; серед них стояв той, кого, як їй здавалось тепер, вона знала, невиразно пам'ятала змалку. Він дивився на неї з усмішкою, яка зігрівала і примушувала поспішати. Але тисячі останніх смішних страхів перемогли Ассоль; смертельно боячись усього — помилки, непорозуміння, таємничої і шкідливої перешкоди, — вона вбігла до пояса у тепле коливання хвиль, вигукуючи: «Я тут, я тут! Це я!»

Тоді Ціммер махнув смичком — і та ж мелодія гримнула по нервах натовпу, але цього разу повним, тріумфуючим хором. Від хвилювання, рухів хмарин і хвиль, виблиску води і даліни дівчина майже не могла вже відрізнити, що рухається: вона, корабель чи човен, — усе рухалося, кружляло і спадало. Але весло гучно плеснуло поблизу неї; вона звела голову. Грей нахилився, її руки схопились за його пояс. Ассоль замружилась; потім, швидко розплющивши очі, сміливо усміхнулась його осяйному обличчю і, задихавшись, сказала:

— Зовсім такий.

— І ти теж, дитя моє! — вихоплюючи з води мокру дорогоцінність, сказав Грей. — От я прийшов. Чи впізнала ти мене?

Вона кивнула, тримаючись за його пояс, з новою душею і трепетно замруженими очима. Щастя сиділо в ній пухнастим кошеним. Коли Ассоль одважилась розплющити очі, погойдування шлюпки, блискіт хвиль, наближення борту «Секрета», що могутньо повертався, — все було сном, де світло й вода гойдались, немов гра сонячних зайчиків на осяяній сонячним промінням стіні. Не пам'ятаючи як, вона піднялася по трапу в дужих руках Грея. Палуба, вкрита і завішана килимами, в ясно-червоних виплесках вітрил була як небесний сад. І скоро Ассоль побачила, що стоїть у каюті — в кімнаті, кращої за яку вже не може бути. Тоді згори, стрясаючи і зариваючи серце в свій тріумфуючий крик, знову кинулась величезна музика. Знову Ассоль заплющила очі, боячись, що все це зникне, коли вона дивитиметься. Грей узяв її руки, і, знаючи вже тепер, куди можна безпечно йти, вона заховала мокре від сліз обличчя на грудях друга, що прийшов так чарівно. Обережно, але сміючись, сам зворушений і здивований тим, що настала невимовна, не досяжна ні для кого дорогоцінна хвилинка, Грей підняв за підборіддя це давно-предавно вимріяне обличчя, і очі дівчини нарешті ясно розкрились. У них було усе краще людини.

— Ти візьмеш до нас мого Лонгрена? — сказала вона.

— Так. — І він поцілував її з такою силою слідом за своїм залізним «так», що вона засміялася.

Переклад із російської Леоніда Смілянського

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

✿ Готуємося до роботи з твором

1. Що вам відомо про автора «Пурпурових вітрил» *Олександра Гріна*?
2. Яким чином родина поляків Гриневських опинилася в російській В'ятці? Що є спільного в долях Степана Гриневського та Адама Міцкевича?
3. Якою була найбільша юнацька мрія Олександра? Чи став він щасливим, коли його мрія збулася?
4. Як *у повісті «Пурпурові вітрила»* відбився життєвий досвід письменника?

✿ Працюємо над змістом твору

5. Розкажіть про матроса Лонгрена та його сім'ю. Що трапилося з його дружиною?
6. Як Лонгрен жив після звільнення зі служби і чим заробляв на життя?
7. Який випадок під час шторму посилив відчуження між рибалками та Лонгреном? Як ця жахлива історія відбилася на долі Ассоль?
8. Як Ассоль допомагала батькові? Розкажіть про її зустріч у лісі зі збирачем фольклору Еглем.

9. Що напрокував фольклорист маленькій Ассоль про «хороброго вродливого принца»? Як ви гадаєте, чому автор наділяє Егля зовнішністю казкаря?
10. Як село дізналося про розмову Лонгрена з донькою і якого висновку дійшли рибалки? У чому виявилася жорстокість і дорослих, і дітей Каперни?
11. Чим відрізняється дитинство Артура Грея від дитинства Ассоль?
12. Простежте, яким юнак потрапив на корабель і яким став через рік.
13. Чим здивував хлопець капітана корабля? Які риси вдачі допомогли Грею вижити у складних умовах і не здатися?
14. Як Грей став капітаном «Секрету»?
15. Як Грей натрапив на Ассоль? Як **пейзаж** гармоніював із настроєм героя та спогляданням сплячої дівчини?
16. Що розповіли про Ассоль Хін Меннерс та вугляр? Чим відрізнялося їхнє ставлення до дівчини? Як, на вашу думку, могла вплинути на Грея розповідь трактирника?
17. Розкажіть про таємничі приготування Грея.
18. Яку гаму почуттів пережила Ассоль, відколи побачила пурпурові вітрила?
19. Яким би було життя Ассоль, якби Грей не приїхав по неї? Чи кожна людина може взяти на себе відповідальність оживити казку, як Грей?
20. Чому у творі виведено образ натовпу?

Узагальнюємо і підсумовуємо

21. Як у повісті поєдналися мрія і реальність?
22. Як, на вашу думку, характеризують Ассоль та Грея такі фрази: «Вона бачила ще понад видиме», «Істина полягає в тому, щоб робити чудеса своїми руками»?
23. Що є спільного у характерах Грея та Ассоль?
24. Якби Грей жив у світі мрій, чи одружився би він з Ассоль?
25. Якими постають **ідеальні образи** жінки та чоловіка у творі Олександра Гріна?
26. Що **символізує** образ пурпурових вітрил у цьому творі та в житті людини загалом? Як ви гадаєте, чому треба мати особливу мужність, щоб мріяти про свої «пурпурові вітрила»?

Застосовуємо поняття з теорії літератури

27. Випишіть **епітети**, якими автор характеризує своїх героїв.
28. Яке значення має **пейзаж** у повісті «Пурпурові вітрила»?

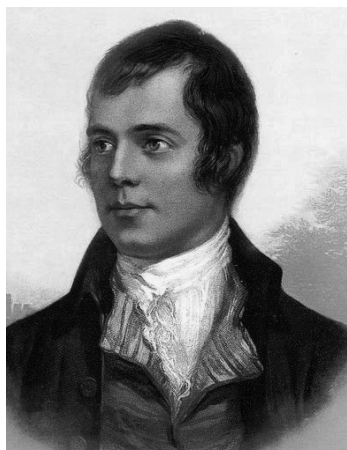
Виконуємо творчі завдання

29. Подумки поміркуйте, якою є *ваша* справжня казкова мрія.
30. Чи вимагає ця мрія вашої активної діяльності (як у Грея), чи для неї достатньо солодкого фантазування?

Радимо прочитати

Шолом-Алейхем «Пісня над піснями»
 Рувим Фраерман «Дикий собака динго,
 або Повість про перше кохання»

ВІРШІ ЗАРУБІЖНИХ ПОЕТІВ ПРО ДРУЖБУ І КОХАННЯ

Роберт Бернс
(1759 – 1796)

Роберт Бернс — видатний шотландський поет і старший сучасник Вальтера Скотта. Бернс пройшов шлях від бідного селянина до бідного «найгеніальнішого поета Шотландії», яка на той час уже була колонією Англії.

Усе життя Бернс безуспішно боровся зі злиднями і рано помер, підірвавши здоров'я в намаганні забезпечити сім'ю. «Ганьбою Англії» назвали сучасники трагічну долю митця.

Шотландець Роберт Бернс широко використовував у своїй ліриці народні мотиви, багаторазові повтори, прості фольклорні образи та порівняння. Основними темами його поезії були не витончені переживання тендітного ліричного героя, а звичайне щире кохання, міцна дружба, повсякденні клопоти простого трудівника.

МОЯ ЛЮБОВ — РОЖЕВИЙ КВІТ

Моя любов — рожевий квіт
В весінньому саду,
Моя любов — веселий спів,
Що з ним я в світ іду.
О, як тебе кохаю я,
Єдина моя!
Тому кохання не зміліть,
Хоч висхнуть всі моря.
Нехай посхнуть усі моря,
Потануть брили скал,
А ти навек любов моя, —
Аж згасне сонця пал,
Прощай, прощай, мій рідний край,
Прощай, моя любов,
Та де б не був я, мила, знай —
Прийду до тебе знов!

O, my love is like a red, red rose,
That's newly sprung in June.
O, my love is like a melody,
That's sweetly played in tune.
As fear art thou, my bonny lass,
So deep in love am I,
And I will love thee still, my dear,
Till all the seas go dry.
Till all the seas go dry, my dear,
And the rocks melt with the sun!
And I will love thee still, my dear,
While the sands of life shall run.
And fare thee well, my only love,
And fare thee well a while!
And I will come again, my love,
Through it were ten thousand mile!

Переклад з англійської Миколи Лукаша

Генріх Гейне (1797 – 1856)

Генріх Гейне народився 13 грудня 1797 року в Дюссельдорфі — у родині небагатого єврейського торговця текстильним крамом Самсона Гейне. Рідні мріяли, що їхній такий дивакуватий і вразливий Гаррі колись стане або військовим, або фінансистом, або, у крайньому разі, бодай якимсь юристом. Гейне обрав свій шлях і став всесвітньо відомим поетом, який уславив свою родину на віки.

Видатний німецький поет Генріх Гейне називав себе останнім романтиком. У його поезіях поєдналися фольклорно-пісенна форма з романтичним піднесенням та водночас іронічним ставленням до життя.

Перші вірші про кохання він присвятив своїй кузині, дочці найбагатшого в Німеччині банкіра. Дівчина не відповіла взаємністю своєму бідному родичеві і не оцінила його поезій.

***

Коли настав чудовий май,
Садочків розвивання,
Тоді у серденьку моїм
Прокинулось кохання.
Коли настав чудовий май,
І пташок щебетання,
Тоді я милій розказав
Мою журбу й кохання.

Im wunderschönen Monat Mai,
Als alle Knospen sprangen,
Da ist in meinem Herzen
Die Liebe aufgegangen.
Im wunderschönen Monat Mai,
Als alle Vogel sangen,
Da hab' ich ihr gestanden
Mein Sehnen und Verlangen.

Переклад із німецької Лесі Українки

Костянтин Симонов (1915 – 1979)

Костянтин Симонов — російський радянський поет. Народився він у Петрограді (нині Петербург). Рідний батько хлопця пропав безвісти під час Першої світової війни, тому його виховав вітчим, який був військовим.

Хлопець розпочав свою трудову діяльність із професії токаря. Згодом, закінчивши літературний інститут, став військовим кореспондентом. Журналістську роботу Симонов продовжив і в роки

Другої світової війни. Він писав не тільки статті про події на фронті, а й драматичні твори та поезії, зокрема і вірш «Чуєш... Ти чекай мене...», який називають одним із кращих творів Симонова.

Цей невеличкий ліричний твір, як говорив сам Симонов, є «листом у віршах», написаним із фронту влітку 1941 року коханій жінці.

Дивно, але певний час редакції відмовляли поетові у публікації цього вірша, аргументуючи тим, що тема кохання під час війни є невчасною. Однак після того, як його надрукували в газетах твір став надзвичайно популярним. Сучасники писали, що бійці повторювали його, як молитву...

***

Чуєш... Ти чекай мене,
Над усе чекай,
Коли смуток огорне,
Жовтий дощ стіка...
І в спекотну каламуть,
В заметіль, у сніг,
Коли інших вже не ждуть,
Вже й забувши їх...
І коли листів нема
Із далечини.
Інші вже не ждуть дарма,
Стомлені вони...
Повернуся, тільки жди
І не зич добра
Тим, хто каже: «Далі йди,
Вже забудь пора...»
Хай повірять мати й син,
Що нема мене.
Друзі втішаться отим
«Було й промине»...
Сядуть в коло при вогні
І ковтнуть вина
На помин душі. Та ні,
Ти чекай одна.
Ти чеканням повернеш
Із смертельних лав.
«Поталанило. Еге ж!» —
Скаже, хто не ждав.

Жди меня, и я вернусь.
Только очень жди,
Жди, когда наводят грусть
Желтые дожди,
Жди, когда снега метут,
Жди, когда жара,
Жди, когда других не ждут,
Позабыв вчера.
Жди, когда из дальних мест
Писем не придет,
Жди, когда уж надоест
Всем, кто вместе ждет.
Жди меня, и я вернусь,
Не желай добра
Всем, кто знает наизусть,
Что забыть пора.
Пусть поверят сын и мать
В то, что нет меня,
Пусть друзья устанут ждать,
Сядут у огня,
Выпьют горькое вино
На помин души...
Жди. И с ними заодно
Выпить не спеши.
Жди меня, и я вернусь,
Всем смертям назло.
Кто не ждал меня, тот пусть
Скажет: — Повезло.

Не дано збагнути їм
В літо вогняне,
Як чеканням ти своїм
Вберегла мене.
Як вцілів я, вижив як,
Знаємо без слів.
Просто ти чекала так,
Як ніхто не вмів.

Не понять, не ждавшим им,
Как среди огня
Ожиданием своим
Ты спасла меня.
Как я выжил, будем знать
Только мы с тобой,-
Просто ты умела ждать,
Как никто другой.

Переклад із російської Юрія Гончаренка

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

✿ Готуємося до роботи з твором

1. Які твори **Роберта Бернса** і **Генріха Гейне** ви вивчали у попередніх класах на уроках світової літератури?
2. Що вам відомо про цих поетів?

✿ Працюємо над текстами творів

3. Які **метафори** використовує Роберт Бернс, зображуючи кохання у вірші **«Моя любов»**? Прокоментуйте метафори у вірші «Моя любов».
4. Кохання у серці закоханого викликає смуток чи радість? Відповідь обґрунтуйте.
5. Як ліричний герой доводить силу і витривалість свого почуття?
6. Яке почуття оспівано у творі Генріха Гейне **«Коли настав чудовий май...»**?
7. Із якою порою року поет пов'язав пробудження кохання?
8. Прокоментуйте паралелі *весна – молодість, пробудження природи – пробудження кохання*.
9. Виразно прочитайте вірш **Костянтина Симонова «Ти чекай мене...»**.
10. Який настрій навіває цей твір?
11. Порівняйте почуття розлуки у вірші Р. Бернса і К. Симонова.
12. Чому твір «Ти чекай мене...» належить до віршів про кохання?
13. Порівняйте, скільки разів ми зустрічаємо слова «любов» і «кохання» у вірші Бернса і вірші Гейне, а скільки – у вірші Симонова.
14. Що означає для бійця, який перебуває на фронті, те, що його чекає дружина?
15. Як події Другої світової війни відбилися на долях людей?
16. Порівняйте тексти **оригіналів** і **перекладів** поданих віршів.
17. Вивчіть напам'ять один із віршів.

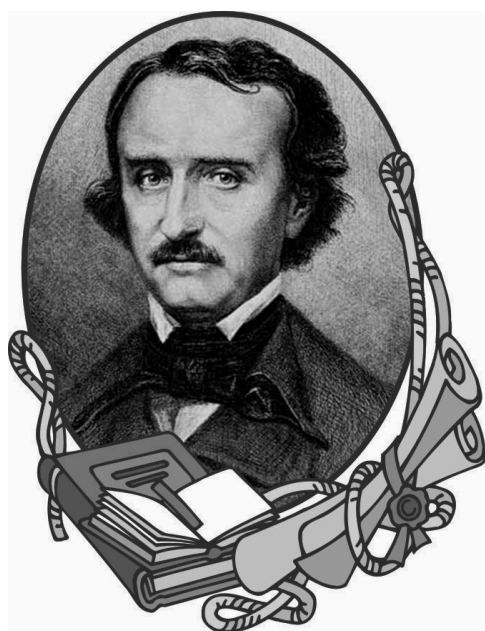
✿ Міркуємо самотійно

18. Чому любов є найціннішим почуттям у світі?
19. Поясніть, чому зараз в Україні вірші про любов і чекання коханих з фронту стали дуже важливими.
20. Чому для воїнів так важливо відчувати, що їх люблять і чекають вдома?

ЛІТЕРАТУРНИЙ ДЕТЕКТИВ

Едгар Аллан По
(1809 – 1849)

Едгар Аллан По став першим американським письменником, чия творчість мала величезний вплив на світову літературу, хоча за життя він не здобув ані великої популярності, ані статків.

Народився майбутній письменник у сім'ї мандрівних акторів. Однак уже в три роки хлопчик залишився сиротою. Його взяло на виховання заможне подружжя Алланів, у яких не було дітей. Френсіс Аллан, жінка м'яка та добра, в усьому потурала маленькому красунчикові Едгару, а

її чоловік Джон, людина важкої вдачі, у вихованні хлопця був суворим і за будь-який непослух жорстоко карав. Складні стосунки з названим батьком сформували суперечливий характер Едгара.

Навчався хлопець у школах-пансіонах Лондона, куди сім'ю привели торговельні справи. Едгар мав успіхи як у вивченні мови та літератури, так і математики, фізики і біології. У 14 років По починає писати вірші, віддаючи цьому весь свій вільний час. Після закінчення школи він відчув себе справжнім поетом і вирішив присвятити життя літературній діяльності — заняттю, яке в тогочасній Америці не вважалося почесним. Джон Аллан не підтримав рішення Едгара, і їхні стосунки загострюються настільки, що після чергової сварки юнак іде з дому, не взявши із собою навіть особистих речей.

Прагнення влаштувати самостійне життя приводить його в армію Сполучених Штатів Америки. У травні 1827 року він іде добровольцем на службу і отримує призначення у форт Моултрі на Саллівеновому

острові у штаті Південна Кароліна. Саме на цьому острові розгортаються події його знаменитого оповідання «Золотий жук». Залишивши службу, у 1830 році Едгар По робить спробу здобути офіцерський чин і вступає до Військової академії США у Вест-Пойнті. Проте жорсткий розпорядок академії змушує його покинути цей навчальний заклад. Саме у Вест-Пойнті в Едгара почалися проблеми зі здоров'ям: сильні головні болі та раптові напади знесилення, які, прогресуючи, супроводжували його до останнього дня.

Усе подальше життя майбутнього письменника було присвячено журналістиці та літературній діяльності. Він пише і публікує оповідання, які роблять його відомим у письменницьких колах. Едгару По пропонують роботу редактора в різних журналах Ричмонда, Філадельфії та Нью-Йорка. Літературна праця оплачувалася дуже скромно, а платня редактора дозволяла йому пристойно жити.

На посаді редактора Едгар По виявив себе чудовим організатором і талановитим критиком. Журналами, які він редагував, зачитувалася вся Америка. Видання «Грехем мегезінс» за його редакторства збільшило свій наклад із 5 до 40 тисяч примірників і стало першим американським журналом національного значення.

Обидва боки складної натури письменника відбилися в його журналістській і художній творчості: логік з ясным розумом та уїдливого відлюдька. Навіть у його зовнішності було щось поетичне: бліде обличчя, сині очі, чорний вишуканий одяг, відчужений погляд та бездоганні манери. Тонкий розум і широка обізнаність Е. По викликали захоплення у довколишніх, хоча здавалося, що вимріяний поетичний світ був для нього реальніший, ніж життя. Його незалежної вдачі та гострого слова пересічні натури просто боялися.

Е. По гостро переживає відсутність справжнього успіху. Американські читачі звикли до простих і зрозумілих оповідей. Натомість Едгар По пише похмурі фантастичні новели про криваві вбивства. Зрозумівши, що такі твори не принесуть йому успіху, Е. По вирішив будувати сюжети оповідань за законами логіки, робити їх реалістичними та більш прозорими.

Так з'являються *детективні* оповідання, головний герой яких – Огюст Дюпен, логічно розмірковуючи й аналізуючи події, розкриває злочини, що не під силу розкрити поліції. Оповідання стали класикою детективного жанру, а Едгар По – його родоначальником. Тісно пов'язане з цими творами й оповідання «Золотий жук», яке По вважав своїм найкращим оповіданням.

ЗОЛОТИЙ ЖУК

(уривки)

Колись маєтний містер Вільям Легран, розорившись, поселився на Саллівеновому острові поблизу Чарлстона у штаті Південна Кароліна. Легран був розумною, начитаною людиною, мав чудову колекцію комах, однак страждав перепадами настрою — то проймався запалом, то впадав у меланхолію¹. Допомігав йому вести господарство старий негр Юпітер, який уважав своїм обов'язком наглядати за «масою Віллом».

Одного дня розповідач провідав Леграна, який був його приятелем, і з цікавістю дізнався, що той знайшов величезного золотого жука. Показати невідомий науці вид комах Легран не зміг, бо віддав його на якийсь час іншому своєму знайомому. Але намалював жука на клаптиковій брудної паперу, який дістав із кишені своєї камізелки. Розповідачеві, який сидів біля каміна, малюнок Леграна нагадав радше череп, аніж жука. Легран розсердився і хотів кинути папірець у вогонь, але в останню мить щось угледів на малюнку і передумав. Незважаючи на це, пощалися приятелі дуже щиро.

Через місяць до розповідача прийшов Юпітер і сказав, що стурбований станом здоров'я свого господаря, бо вважає, що той збожеволів — увесь час щось лічить і дуже блідий. Слуга нарікав, що у всьому винен золотий жук, бо навіть уві сні Легран бурмоче про золото. А ще Юпітер передав записку, в якій Легран запрошував розповідача його провідати.

...Легран дійсно виглядав схвильованим і відразу запропонував разом із ним та Юпітером вирушити в експедицію у гори. Будучи невпевненим у душевному здоров'ї свого приятеля, розповідач все ж погодився допомогти йому. Взявши косу, лопати та два потайні ліхтарі, Легран, Юпітер, собака Леграна і розповідач вирушили в гори. Легран упевнено ступав попереду, зрідка зупиняючись лише на хвилику, щоб зорієнтуватися на місцевості. Перед заходом сонця вони прибули на місце.

Обкладинка збірки оповідань Едгара По (видавництво «Дніпро», 2001 рік)

¹ Меланхолія — смуток, депресія, нудьга, пригнічений стан.

Площина, на яку ми вийшли, всуціль поросла ожиною, і незабаром ми зрозуміли, що без коси далі не продертися. Тим-то за вказівкою хазяїна Юпітер став прокладати нам стежину до височезного тюльпанового дерева, що росло у гурті з якимось десятком дубів. Розложистістю гілля, красою листяної крони і взагалі величним своїм виглядом воно перевершувало й ці дуби, і всі інші дерева, що я будь-коли бачив. Коли ми дісталися під тюльпанове дерево, Легран обернувся до Юпітера і спитав, чи зможе він видертися вгору по стовбуру. Старого негра мовби ошелешило це запитання, і якусь хвилю він не відповідав. Озався він тільки після того, як підступив зовсім близько до величезного стовбура, повільно його обійшов і прискіпливо оглянув.

— Авжеж, маса, ще не бувало такого дерева, щоб Юп на нього не виліз, — просто сказав негр.

— Тоді лізь мерщій, бо скоро смеркне, і ми не встигнемо побачити, що нам треба.

— А високо лізти, маса? — поцікавився Юпітер.

— Лізь, а там я скажу тобі... Стривай-но! Візьми жука з собою.

— Жука, маса Вілле?! Золотого жука?! — скрикнув негр, аж відсахнувшись перелякано. — Пощо цей жук на дереві? Нехай мене повісять, щоб я його взяв!

— Коли ти, Юпе, такий здоровий негр, боїшся торкнутися цієї мирної мертвої комахи, то бери її за шворку!..

Юпітер обережно взяв шворку за самий кінчик і, тримаючи жука якнайдалі від себе, приготувався лізти на дерево.

Притиснувшись якомога щільніше до товстеного стовбура, хапаючись руками за одні виступи кори, а босими пальцями ніг упираючись в інші, зо два рази мало не гепнувшись униз, Юпітер кінець кінцем добувся до першого великого розгалуження і, здається, вирішив, що своє завдання виконав. Найбільша небезпека і справді вже минула; але ж він вибрався на височінь у шістдесят-сімдесят футів!

— Тепер куди, маса Вілле? — запитав негр.

— Вгору по найгрубшому суку, в оцей бік, — сказав Легран.

Юпітер не забарився виконати команду — лізти, очевидно, було не важко. Він підіймався все вище, аж поки його присадкувата постать зовсім зникла за густим листям. Незабаром почувся його голос, немовби іздалеку.

— Довго ще лізти?

— Оглянься назад і порахуй, скільки гілок ти проминув на тому суку, по якому лізеш. Порахував?

— Одна, дві, три, чотири, п'ять... Позад мене п'ять гілок, маса.

— Тоді вилізть ще на одну вище.

За кілька хвилин почувся голос, запевняючи, що власник його дістався до сьомої гілки.

— Тепер, Юпе, — збуджено закричав Легран, — лізть по цій гілці так далеко, як тільки зможеш! А коли побачиш щось чудне, озвешся!

Якщо досі я ще не зовсім був певний, що мій бідолашний приятель схибнувся, то в цю хвилину розвіялися в мене й останні сумніви. Він таки збожеволів.

— Боже милостивий, що це тут на дереві?!

— Ну? — зраділо скрикнув Легран. — Що там таке?

— Та нічо', тільки череп. Хтось лишив свою голову на дереві, а вороння видзьобало все м'ясо до крихти.

— То добре вважай! Знайди ліве око черепа.

— Га, оце ж пак маєш! Таж у нього ніяких очей нема.

— А хай тобі з таким телепнем! Ти знаєш, де права рука, а де ліва?

— Авжеж знаю, де в мене ліва рука. Це та, що я нею дрова рубаю.

— Ну та звісно, ти ж лівак. А ліве око в тебе з того самого боку, що й ліва рука. Тепер ти вже знайдеш, може, де ліве око черепа, себто місце, де було ліве око? Знайшов?

Запала довга мовчанка. Нарешті негр озвався:

— То ліве око черепа з того самого боку, що й ліва рука? Але у черепа й сліду руки нема, не те що!.. Та вже хай. Ось воно, ліве око, знайшов. То що з ним робити?

— Пропусти жука вниз крізь той отвір, скільки шворки стане. Але стережися, щоб шворка не випала з руки.

— Вже зробив, маса Вілле. Нема легше, як пропустити жука крізь дірку. Оно він висить унизу.

Протягом усієї цієї розмови Юпітера зовсім не було видно, аж ось тепер показався на видноті жук, що висів на кінчику шворки. Призахідне сонце ще трохи освітлювало пагорок, де ми стояли, і в останньому його промінні жук зблиснув, наче лощена золота кулька. Він вільно висів межі гілля, і якби його впустити, впав би нам біля ніг. Легран швидко взяв косу й розчистив ділянку в три-чотири ярди у перетині, а тоді наказав Юпітерові пустити шворку й злазити з дерева.

Забивши кілочок саме в тому місці, де впав жук, мій приятель дістав з кишені рулетку. Один кінець її він прикріпив під стовбуром дерева, — з того боку, що найближчий до кілочка, — потім розмотав рулетку і через кілочок протяг далі, у напрямку, визначеному двома пунктами: деревом і кілочком. Юпітер ішов попереду й підтинав косою кущі ожини. За п'ятдесят футів від кілочка Легран зупинився і забив

ще один кілочок. Взявши його за центр, він окреслив коло діаметром десь так у чотири фути. Після цього схопив сам лопату, дав по одній Юпітерові й мені і сказав зразу ж братися до роботи.

Мені було ясно, що Леграна посіла притаманна південцям жага шукати заховані скарби, і ця його химерність ще й посилилася, коли він надібав жука, а Юпітер до того ж забалакав йому вуха тим, що цей жук, мовляв, «із щирого золота». Нестійкий розум легко піддається таким нав'язанням, надто ще як вони відповідають потаємним нахилам людини.

При кінці другої години роботи яма досягла п'яти футів завглибшки, хоч ніяких ознак скарбу ніхто ще не заважив. Ми перестали копати, і я почав сподіватися, що наша комедія вже завершується. Проте Легран, хоч сам і дуже розгублений, задумливо витер піт з чола і знов заходився працювати. Кінець кінцем наш золотошукач, до якого я відчував щирий жаль, вибрався з ями. Кожна риска його обличчя свідчила про гірке розчарування. Весь цей час я не озивався. Юпітер на хазяїнову команду став збирати інструмент. Після цього ми в глибокій мовчанці рушили додому.

Так ми пройшли з десяток кроків, коли це Легран, голосно лайнувшись, підскочив до Юпітера й схопив його за комір. Вражений негр вирячив очі з дива й широко роззявив рота; лопати вилетіли йому з рук, а сам він упав навколішки.

— Ти, мерзотнику, — просичав Легран крізь зуби, — відповідай мені зараз же, чуєш? Щоб без усяких викрутів! Де в тебе ліве око?

— Ой, на Бога, маса Вілле! Та от же моє ліве око, хіба ні? — заголосив нажаханий Юпітер, кладучи долоню на свій правий орган зору й

Ілюстрація художника Дмитра Мітрохіна

невідривно там її тримаючи, немовби хазяїн намірився видерти йому те око.

— Я так і думав! Я знав! Гур-ра! — закричав Легран, випустив негра й кинувся витинати різні вихиляси та скоки — на превеликий подив свого служника, що, підвівшись із колін, мовчки позирав то на хазяїна, то на мене.

— Ходімо назад! Вертаймося! — скомандував Легран. — Гру ще не програно. — І він перший рушив знову до тюльпанового дерева.

— Ану, Юпітере! — гукнув він свого служника, коли ми були вже біля дерева. — То як череп прибито до гілляки — лицем до стовбура чи від стовбура?

— Назовні, маса, щоб вороння могло без усякого клопоту видзьобати очі.

— Гаразд. А крізь яке око ти пропустив жука — крізь це, а чи оце? — Легран торкнувся рукою одного, а потім другого ока Юпітера.

— Крізь оце, маса, крізь ліве, як ви наказували. — І негр тицьнув пальцем на своє праве око.

— Ага, ну раз так, то почнімо спочатку.

Тоді мій приятель, у божевіллі якого тепер мені вже привиджувалася певна система, переставив кілочка, що позначав те місце, де впав жук, на три дюйми західніше. Простягнувши знов рулетку від стовбура дерева до кілочка, він відміряв ще п'ятдесят футів по прямій і таким чином установив нову кінцеву точку, на відстані у кілька ярдів від викопаної ями.

Цього разу Легран окреслив коло трохи більше діаметром, ніж попереднє, і ми знову заходилися копати. Я страшенно стомився, але вже не відчував нехоті до роботи, хоч не дуже й тямив, чим викликано таку зміну мого настрою. Незвичайна цікавість охопила мене, ба навіть — збудження. Я завзято копав і час від часу ловив себе на тому, як поглядом нишпорю по ямі, наче сподіваючись побачити той вимарений скарб, що звів з розуму мого бідолашного товариша. Так минуло півтори години. І саме коли ці химери уяви цілком полонили мене, наш собака раптом несамовито розгавкався. У його гавкоті чулася виразна стурбованість. Пес, скочивши в яму, став скажено рити лапами землю. За кілька секунд він вигріб купу людських кісток, усуміш із металевими гудзиками та зітлілою вовняною одежею. Ще кілька ударів лопати — і на видноті показалося лезо здорового іспанського ножа, а далі — три-чотири золотих та срібних монети.

Побачивши їх, Юпітер пройнявся нестримним захватом, але на обличчі його хазяїна проступило цілковите розчарування. Легран напо-

лягав, одначе, щоб ми не кидали роботи. І ледве встиг він звернутись до нас, як я упав долілиць, перечепившись через велике залізне кільце, що випиналося з землі.

Тепер ми заходилися працювати куди завзятіше, а такого гарячкового збудження, як у подальші десять хвилин, я ще зроду не зазнавав. Ми очистили від землі довгасту дерев'яну скриню, яку, — судячи з того, що вона чудово збереглася і дошки не втратили твердості, — колись було оброблено хімічною речовиною, чи не сулемою. Скриня мала завдовжки три з половиною фути, завширшки — три і заввишки — два з половиною. З боків скрині, під самим віком, видніли шість кілець, по три з кожного довгого боку, щоб зручно було її переносити шістьом чоловікам. Усі ми гуртом, хоч як натужувалися, спромоглись лише ледь зрушити скриню з місця. Нам стало ясно, що втрюх ми такої ваги не подужаємо винести. На щастя, віко скрині закріплювали тільки два висувні прогоничі. Задихаючись із хвилювання, ми тремтливими руками вирвали їх. І вмить — незмірний скарб зблиснув перед нами. Коли світло ліхтарів упало в яму, від мішма накиданої купи золота та самоцвітів сяйнуло таким блиском, що нас мало не посліпило.

Розповісти, з якими почуттями дивився я на скарб, — ні, це просто неможливо. Звичайно, переважав подив. Леграна, здавалося, геть змогло збудження, і він не озивався ні словом. Юпітерове обличчя на кілька хвилин зблідло, як смерть, — наскільки взагалі може збліднути негр. Він стояв не просто приголомшений, а ніби аж громом уражений.

Кінець кінцем довелося мені повернути до дійсності обох їх — і хазяїна, і служника: скарб же треба було забирати. Пора стояла пізня, і якби ми дуже забарилися, то не встигли б до ранку перенести все в хатину.

До світанку всі скарби і скриня були перенесені до хатини. Після цього Легран, побачивши, що розповідачеві страшенно кортить почути розгадку цієї надзвичайної таємниці, почав, нарешті, докладно про все розповідати.

— Ви пам'ятаєте той вечір, як я показав вам нашвидку намальований обрис жука. Пам'ятаєте й те, як мене роздратовало ваше зауваження, що мій малюнок скидається на череп. Коли ви вперше те сказали, я думав, що ви жартуєте, але потім, пригадавши своєрідні цятки на спині в жука, подумки визнав, що ваше твердження не зовсім безпідставне. Та все-таки я образився глузуванням з мого художницького хисту: адже взагалі вважають, що я можу непогано малювати. Отож коли ви повернули мені клопоть пергаменту, я вже ладен був зібгати його й кинути у вогонь.

— Клопоть паперу, ви хочете сказати? — урвав я Леграна.

— Ні. Він і справді нагадує папір, я й сам був так думав, але, почавши малювати на ньому, побачив, що то дуже тонкий пергамент. Ви ж пам'ятаєте, який він був брудний. Ну, і коли я взяв його, щоб зібгати, то ненароком глянув на той малюнок, куди й ви дивились, і вкрай здивувався, бо й справді розпізнав обриси черепа на тому самісінькому місці, де я нібито малював жука. Тоді я взяв свічку, сів у найдальшому кутку кімнати й пильніше приглянувся до пергаменту. Перегорнувши його, я побачив на звороті свій малюнок — точнісінько такий, яким я його й малював. Насамперед мене взяв подив, що ось же можлива така різюча подібність, такий химерний збіг — череп на звороті пергаменту, саме під моїм жуком, і то не тільки обрисами, а й розміром до жука подібний. Але, отямившись, я раптом виразно пригадав, що коли я починав малювати жука, на звороті пергаменту ніяких обрисів не було. Я був певний цього, бо ж і спершу кілька разів перегортав пергамент, шукаючи чистішого куточка. І що-що, а черепа я б уже не міг не помітити. Відкриття це вразило мене навіть дужче, аніж подібність жука формою до черепа. За цим усім, безперечно, крилась якась нерозгадана таємниця.

Коли ви пішли, а Юпітер міцно заснув, я почав послідовніше обмірковувати всю справу. Найперше я пригадав, за яких саме обставин жук потрапив до мене. Знайшли ми його на материку, за милю на схід від острова, але близько до смуги припливу. Коли я схопив жука, він боляче куснув мене, і я мусив його випустити. Жук упав біля ніг Юпітерові. Той, одначе, не зразу підняв жука, а перше своїм звичаєм розглянувся туди-сюди, шукаючи листка або чогось такого, щоб було безпечніше пальцям. У цю мить він, вірніш, ми обоє, завважили клапоть пергаменту, що тоді мені видався папером. Він лежав, присипаний піском, і тільки крайчик його виднів назовні. Неподалік від цього місця я побачив кістяк начебто баркаса. Пролежав він тут, либонь, довгенько, бо від дерев'яного каркаса залишилися лише сліди.

Отже, Юпітер узяв той пергамент, загорнув у нього жука й дав мені. Незабаром ми рушили додому і дорогою зустріли лейтенанта Дж**. Коли я показав йому комаху, він попрохав у мене дозволу взяти її до форту. Ледве я встиг висловити свою згоду, як він уже заховав жука до кишені камізельки, а пергамент лишився в моїх руках.

Ви пам'ятаєте, що, підійшовши до столу намалювати жука, я не знайшов паперу там, де він звичайно лежав. У шухляді теж нічого не було. Тоді я почав нишпорити по кишенях — може, де трапиться старий лист, — і раптом рукою намацав пергамент.

Я з'єднав до купи дві ланки довгого ланцюга. На березі моря лежав човен, а неподалік валявся пергамент — такий пергамент, не папір! — із намальованим черепом. Ви, звичайно, спитаєте, де ж тут зв'язок? Я відповім, що череп, череп зі схрещеними кістками під ним — це піратська емблема. У кожній сутичці пірати виступають під прапором із зображенням черепа.

Отже, то був пергамент, а не папір. А пергамент довготривкий, майже вічний. Для поточних записів до нього вдаються лише вряди-годи — хоча б тому, що й писати чи малювати на пергаменті важче, аніж на папері. Це міркування навіяло мені думку, що череп на пергаменті щось та має значити.

— Але ж ви самі сказали, — втрутився я, — що черепа не було на пергаменті, коли ви малювали свого жука! То як ви могли простежити якийсь там зв'язок між човном та черепом, якщо цей череп хтось — бозна-хто і як — намалював уже після вашого жука?

*Ілюстрація
художника Дмитра Мітрохіна*

— Оце ж бо й починається таємниця. Хоча якраз у цьому місці мені було не так важко її розв'язати. Я розважав приблизно так: коли я малював жука, ніякого черепа на пергаменті не було. Скінчивши, я передав малюнок вам і не спускав вас із ока, поки ви його тримали. Отже, це не ви намалювали черепа. І нікого іншого не було, хто б це міг зробити. Звідси випливає, що зробила це не людська рука. А проте якось же череп постав на пергаменті!

Тоді я вирішив якнайчіткіше, в усіх подробицях, пригадати той вечір. І пригадав-таки. Надворі було холодно, і в каміні палав вогонь. Я розігрівся з дороги й тому сів біля столу. Ви, однак, присунули своє крісло ближче до каміна. Тільки-но ви взяли в мене пергамент і почали розглядати, як убіг Вовк, наш собака, — він кинувся до вас і передніми лапами скочив вам на груди. Лівою рукою ви стали гладити собаку, стримуючи його запал, а ваша права рука, що з пергаментом, упала між колін, зовсім близько до вогню. Я вже був злякався, щоб не за-

йнявсь пергамент, і хотів застерегти вас, але ви самі встигли піднести руку й знову почали розглядати малюнок. Коли я відновив у пам'яті всі ці деталі, в мене не лишилося найменшого сумніву, що саме тепло спричинило появу черепа на пергаменті. Ви, безперечно, знаєте, що існують, і споконвіку існували хімічні препарати для невидимих записів на папері або на пергаменті — прочитати їх можна лише після нагрівання.

Тепер я почав пильно вивчати зображення черепа. Зовнішні його обриси, ті, що ближчі до країв пергаменту, проступали набагато чіткіше, ніж внутрішні. Було, отже, ясно, що тепло діяло або недостатньо, або нерівномірно. Я негайно ж розпалив вогонь і рівномірно прогрів увесь пергамент. Спершу чіткішими зробилися тільки лінії черепа, але згодом у протилежному від черепа — по діагоналі — кутку пергаменту проступили на видноті обриси начебто якоїсь звірини. Ще пильніше глянувши, я побачив, що то мав бути кіт. Ви, можливо, чули про капітана Кіда¹. Оце ж вам кіт і Кід. Я відразу зрозумів — зображення kota немов своєрідний підпис-ієрогліф, як-от малюнок у ребусі абощо.

Я кажу «підпис», бо kota було намальовано саме в тому місці, де підписуються. А зображення черепа в протилежному по діагоналі кутку навіювало думку про герб чи печатку. Але мене збивало з пантелику те, що десь поділося головне в моєму гаданому документі: текст.

— Ага, ви сподівалися знайти якогось листа поміж гербом і підписом.

— Атож. Не знаю чому, але, власне кажучи, я мав таке передчуття, що мені страшенно поталанить. Ці дурні слова Юпітерові, що жук із щирого золота, — знаєте, вони дуже вплинули на мою уяву. Та й уся низка надзвичайних випадковостей і збігів! Завважте, що це все сталося саме в той, можливо, єдиний холодний день у році, коли треба топити в каміні, і що, якби не вогонь, і якби не собака, і то якраз у ту мить, я б так ніколи й не довідався про череп і не став би власником цього скарбу.

— І що ж ви зробили далі?

— Я тоді ще дужче нагрів пергамент над вогнем, але ніяких знаків не проступило. Тоді я подумав, чи не заважає часом бруд, і вирішив обмити пергамент теплою водою. По тому поклав його на сковороду, донизу тим боком, що з черепом, а сковороду поставив на жарівницю з деревним вугіллям. За кілька хвилин, коли сковорода добре прогрілась, я взяв пергамент і на превелику свою радість побачив розташовані в ряд так, начебто цифри.

---

¹ Кід, Вільям (1650–1701) — англійський морський капітан, що став піратом. Легенди твердили, що він полишив у різних місцях позакопуювані скарби.

З цими словами Легран нагрів пергамент мені. Поміж черепом та котом видніли такі знаки, незграбно виведені червоним чорнилом:

53ΔΔ=305))6⁺;4826)4Δ§)4Δ);806⁺;48=8||60))85;;]8⁺::Δ⁺8=83(88)5⁺=;46(;88⁺96⁺?;8)⁺Δ(;485);5⁺=2:⁺Δ(;4956⁺2(5⁺-4)8||8⁺;4069285);)6=8)4ΔΔ;1(Δ9;48081; 8:8Δ 1; 4 8=85;4)485=528806⁺81(Δ9;48;(88;4(Δ?34;48)4Δ;161::188;Δ?;

— Але мені щось від цього анітрохи не проясніло, — промовив я, віддаючи Легранові пергамент.

— А проте розгадка тут зовсім не така важка, як може видатися з першого погляду, — сказав Легран. — Ці знаки й цифри утворюють шифр, тобто в них криється певний зміст. Але з того, що я чув про Кіда, можна було зробити висновок, що він не здатний був укласти вигадливої криптограми. Отож я вирішив, що цей код нескладний — тобто саме такий, який може здатись нерозвиненій уяві моряка абсолютно нерозв'язним.

— І ви таки розгадали цей шифр?

— Безперечно! Я ж розгадував шифри й у тисячу разів важчі. Завдяки обставинам та й власним своїм нахилам я зацікавився був такими ломиголовками і переконався, що навряд чи хто може загадати таку закручену загадку, якої хтось інший, відповідно спрямувавши свою винахідливість, не зміг би розгадати. У даному разі, як і завжди при шифрованих записах, найперше постало питання про мову. Що ж до ось цього шифру, то підпис усував усі труднощі. Зображений кіт означав, що йдеться про капітана Кіда, англійця, котрий, звісна річ, користувався англійською мовою. Отже, я зупинився на англійській мові.

Як ви бачите, запис на пергаменті не має поділу на слова, що значно ускладнює завдання. Якби текст не йшов усучіль, я почав би з того, щоб відшукати й зіставити найкоротші слова, і, натрапивши на слова з однієї літери, як-от англійське I (займенник Я), вважав би, що успіху досягнуто. Але оскільки поділу на слова не було, то спершу мені довелося підрахувати, які знаки вжито частіше, а які рідше. Підрахунки дали таку таблицю:

Знак	8	вжито	34 рази	Знак	=	вжито	8 разів
Знак	;	вжито	27 разів	Знак	1	вжито	7 разів
Знак	4	вжито	19 разів	Знак	0	вжито	6 разів
Знак	)	вжито	16 разів	Знаки	9 і 2	вжито	по 5 разів
Знак	Δ	вжито	15 разів	Знаки	: і 3	вжито	По 4 рази
Знак	+	вжито	14 разів	Знак	?	вжито	3 рази
Знак	5	вжито	12 разів	Знак		вжито	2 рази
Знак	6	вжито	11 разів	Знаки	§,-,]	вжито	по 1 разу
Знак	(	вжито	9 разів				

В англійській мові, як відомо, на письмі найчастіше трапляється літера e. В міру дедалі меншої частотності літери розташовуються так: aoidhnistuycflmwbrpqxz. Літеру e, одначе, вживають куди частіш проти інших, — взагалі важко знайти речення, де б вона не переважала.

Підставивши літеру e в текст та, виходячи з того, що найуживаніше слово англійської мови — the, Легран розшифрував нові літери: t і h. Так, підставляючи новознайдені літери в текст і здогадуючись, частинами яких слів вони можуть бути, він розгадав більшість зашифрованих знаків.

Щоб уникнути плутанини, складімо табличку розшифрованих знаків, розташувавши їх за абеткою:

5	означає	a	+	означає	n
=	означає	d	;	означає	t
8	означає	e	Δ	означає	o
3	означає	g	(	означає	r
4	означає	h	?	означає	u
6	означає	i			

Розшифровано, отже, десять найважливіших літер. Гадаю, нема потреби докладно зупинятись на тому, як я розшифрував решту. Залишається дати вам повний текст розшифрованого запису на пергаменті. Отже, прошу: «A good glass in the Bishop's hostel in the Devil's seat twenty one degrees and thirteen minutes northeast and by north main branch seventh limb east side shoot from the left eye of the death's-head a bee line from the tree through the shot fifty feet out». («Добре скло в Єпископовім заїзді на чортовім сідалі — двадцять один градус і тринадцять мінут — північ-північ-схід — головний сук сьома гілляка східний бік — стріляй з лівого ока мертвої голови — пряма лінія від дерева через постріл на п'ятдесят футів»).

— Проте від цього перебування мені зовсім не стало ясніше, — сказав я.

— В перші дні мені теж так само, — відповів Легран. — А тим часом я заходився ревно розпитувати кожного, чи не знає хто поблизу Саллівенового острова будівлі під назвою «Єпископів заїзд». Нарешті одна старенька бабця сказала, що чула про такий собі «Єпископів заїзд» і, може, навіть покаже мені туди дорогу, тільки то зовсім не заїзд, ані шинок, а просто висока скеля.

Знайшли ми те місце без будь-яких труднощів, і, відпустивши стару, я став розглядати довкола. «Заїзд» виявився нагромадженням диких урвищ та скель, найвища з яких стояла трохи осторонь і скидалася

на штучну споруду. Я видерся на вершечок цієї скелі й зупинився, не знаючи, що ж робити далі.

Коли я так роздумував, погляд мій упав на вузький прискалок на східному узбіччі скелі, десь так за ярд нижче від вершини. Цей прискалок виступав наперед дюймів на вісімнадцять і був не більше як фут завширшки, а заглибина в скелі саме понад ним робила його трохи подібним до крісла з увігнутою спинкою, що були модні за наших прадідів.

Я здогадався, що це і є «чортове сідало». «Добре скло», ясна річ, означало не що інше, як підзорну трубу — моряки-бо часто вживають слово «скло» в такому значенні. Отже, тут, як я відразу збагнув, треба було вдатися до підзорної труби, до того ж дивлячись у неї з точно визначеної позиції. А «двадцять один градус і тринадцять мінут» та «північ-північ-схід» означали, безперечно, спрямування труби. Страшенно збуджений своїми відкриттями, я поспішив додому, озброївся підзорною трубою й вернувся на скелю.

Зійшовши на виступ, я виявив, що сидіти там можна лише в одній певній позі. Це підтверджувало мій здогад. Я взявся за трубу. «Двадцять один градус і тринадцять мінут» — це, звичайно, була висота понад видимим обрієм, оскільки напрямок по горизонталі недвозначно вказували слова «північ-північ-схід». Цей напрямок я визначив за кишеньковим компасом, а тоді, піднісши трубу під кутом десь так у двадцять один градус, став водити нею вгору-вниз, аж поки увагу мою привернув просвіт у листі величезного дерева, що вдалині підносилося над усіма своїми сусідами. Посеред того просвіту я помітив білу цятку, але що воно таке, спершу не міг розгледіти. Відрегулювавши фокус труби, я глянув ще раз і побачив, що то людський череп.

Відкриття так піднесло мене на дусі, що й уся загадка видалась розгаданою. Адже ясно було, що слова «головний сук сьома гілляка східний бік» могли означати лише розташування черепа на дереві, а вказівка «стріляй з лівого ока мертвої голови» також дозволяла тільки одне тлумачення, коли йшлося про пошук захованого скарбу. Я міркував так: якщо опустити до землі кулю, пропущену крізь лівий отвір черепа, і провести пряму лінію від найближчої точки стовбура через «постріл» (тобто місце, куди впала куля) далі на п'ятдесят футів, то саме там і буде місце, де ймовірно закопано скарб.

— Гадаю, цю химерію з черепом, щоб кулю неодмінно пропустити крізь очницю черепа, нав'яв Кідові піратський прапор. Кідові не бракувало поетичної уяви, коли він зробив так, щоб шлях до його скарбу вказувала ця зловісна емблема.

— Можливо, хоч я схильний думати, що в даному разі тверезий глузд заважив не менше, ніж поетична уява. Невелика річ, щоб її побачити з «чортового сідала», повинна була бути біла, а щодо білини ніщо не зрівняється з людським черепом: від негод він білішає.

— А цей ваш проречистий тон, оці розмахування жуком? Я був певний, що ви збожеволіли. І чом ви хотіли опустити з очниці черепа неодмінно жука, а не кулю?

— Та, щиро кажучи, мене трохи роздратували ваші натяки, що я, мовляв, з'їхав з глузду, тож я нишком поклав собі відплатити вам невеличкою містифікацією. Через це я й розмахував жуком, і через це ж таки надумав опустити його з дерева. На цей намір наштовхнуло мене якраз зауваження, що жук дуже важкий.

— Ага, розумію. Тепер лишається тільки ще одне з'ясувати. Оці скелети, що в ямі, звідки вони взялися?

— Про це я знаю не більше за вас. Звісна річ, Кідові — якщо це справді Кід заховав скарб, у чому я не маю сумніву, — Кідові хтось мусив допомагати у цій роботі. А коли основну частину роботи було виконано, він, мабуть, вирішив, що усунути зайвих свідків не завадить. Два-три удари кайлом, коли його помічники ще поралися в ямі, — і було вже по всьому. А проте — може, тих ударів знадобилося з десятків, хто знає?..

Переклад з англійської Ростислава Доценка

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ. ОПОВІДАЧ І РОЗПОВІДАЧ

Оповідач — герой твору, вигадана особа, від імені якої ведеться оповідь. Оповідача називають уявним автором. Він повідомляє про зображуваний світ ніби з певної відстані, виступаючи спостерігачем за іншими персонажами та подіями твору.

Однак у літературі ми часто зустрічаємо і такого героя твору, у розповіді якого відсутня відстороненість від подій. Розповідь у такому разі ведеться від першої особи, тобто від «я». Такого героя називають **розповідачем**, і деколи він може залишатися впродовж усього твору безіменним.

Розповідач може висловлювати авторські думки і погляди, а може бути і цілком самостійною особистістю. Герой-розповідач може активно втручатися як у події твору, так і в життя персонажів, або просто спостерігати за тим, що відбувається перед його очима.

✧ Готуємося до роботи з твором

1. Що вам відомо про життя і творчість Едгара Аллана По?
2. Засновником якого літературного жанру став американський письменник?

✧ Працюємо над змістом твору

3. Що знайшов Легран, прогулюючись островом?
4. Що вразило друзів у зображенні жука на малюнку?
5. Чому оповідачеві поведінка Леграна видалася дивною?
6. Навіщо через місяць Легран викликав свого друга? Куди вони вирушили і що взяли із собою?
7. Які незвичайні накази Легран давав своєму слугі?
8. Яке непорозуміння сталося через лівшу Юпітера і як його було виправлено?
9. Що друзі знайшли у розкопаному сховку?
10. Перекажіть розповідь Леграна про те, як він знайшов жука і пергамент та як досліджував ці предмети.
11. Розкажіть, як розшифрували текст і яким був його зміст.
12. Як Легран знайшов указану в пергаменті місцевість і які зробив висновки?

✧ Узагальнюємо і підсумовуємо

13. Яка **загадка** дала поштовх для розвитку подій в оповіданні?
14. Чи зміг би автор викликати напружену увагу читача до зображуваних подій, якби його герой із самого початку пояснив свої дії і накази?
15. Доведіть, що за допомогою епізоду з лівшею Юпітером автор посилив напруженість оповіді. Якби цей епізод був вилючений з тексту, що змінилося б?
16. Як у творі відобразилося захоплення Едгара По розгадуванням головоломок?
17. Складіть план оповідання Едгара По «Золотий жук».

✧ Застосовуємо поняття з теорії літератури

18. Дайте визначення **оповідача** і **розповідача**.
19. Знайдіть у тексті епізод, у якому Легран уже не є героєм, про якого розповідають, а сам стає розповідачем.
20. Поміркуйте, з якою метою автор твору змінює **точку зору** на події та їхніх учасників.
21. Доведіть, що твір Е. По належить до жанру **оповідання**.

✧ Виконуємо творчі завдання

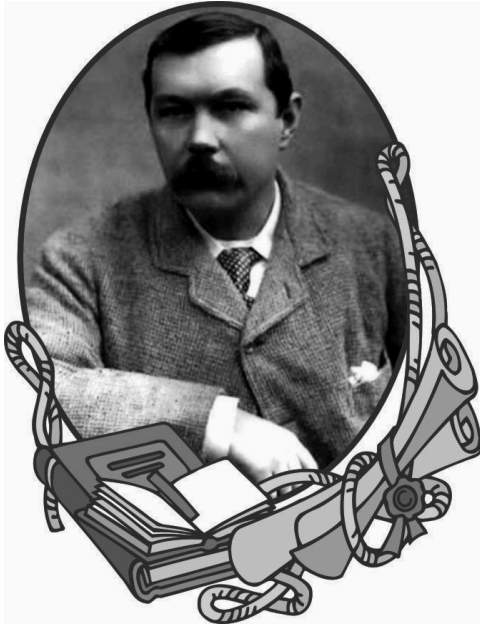
22. Спробуйте придумати свою **головоломку** за принципом, описаним в оповіданні «Золотий жук».

Радимо прочитати

Томас Майн Рід «Вершник без голови»

Артур Конан Дойл (1859 – 1930)

Артур Конан Дойл був чудовим спортсменом, активним громадським діячем, політиком та патріотом. За заслуги перед батьківщиною у 1902 році король Едуард VII посвятив його у рицарі. Однак в історію Конан Дойл увійшов як творець образу Шерлока Холмса.

Артур Конан Дойл народився у шотландському місті Единбург, у сім'ї дрібного службовця. Мати походила з давнього королівського роду Плантагенетів, предком батька був один із рицарів, близьких до короля Ричарда I Левове Серце. Проте обидва роди збідніли, і їхні нащадки були змушені самі заробляти собі на життя.

Особливо пишалася своїм походженням мати, вона знала родоводи англійського дворянства та їхні герби, і вже в 10 років маленький Артур чудово розбирався в геральдиці. Мати з дитинства прищеплювала синові кодекс поведінки: *«Бути безстрашним із сильними; лагідним зі слабкими. Рицарем для будь-якої жінки, незважаючи на походження»*.

Відтак хлопець захопився рицарською романтикою — він читав і перечитував роман Вальтера Скотта «Айвенго» (свого часу Вальтер Скотт був добрим знайомим його дідуся). У хлопчині пробудилася жага до битв: він постійно встрявав у бійки і повертався додому добряче виваленим, але з переможним виглядом, чим викликав потаємну гордість матері.

Батьки Артура були ревними католиками, тому віддали хлопця до єзуїтського коледжу, який давав чудову освіту і славився суворим «традиційним» вихованням. Отці-єзуїти не балували дітей і підтримували сувору дисципліну. У коледжі Артур здобув ґрунтовну освіту, набув чудової спортивної форми і почав писати вірші. Однак батьки сприйняли вірші як дитячу забаву, і було вирішено, що син вступатиме до Единбурзького університету на медичний факультет. Це було бажання матері: Единбург славився на весь світ своїм медичним факультетом, крім того, Артур зможе жити дома.

Почалася напружена підготовка до вступу, яка проводилася за жорсткою «програмою самовдосконалення». Єдиною книгою, яку Артур прочитав у цей час поза програмою, був збірник оповідань Едгара По. Ця книга справила на юнака величезне враження: до кінця життя

Конан Дойл стверджував, що Едгар По — найвидатніший майстер оповідання. А першим оповіданням, яке він прочитав, було оповідання «Золотий жук».

Навчався майбутній письменник чудово і навіть заслужив стипендію, однак скрутне фінансове становище сім'ї змушувало думати про заробіток. Батьки мало чим могли йому допомогти — крім Артура, росло ще шестеро дітей. Щоб заробити грошей, «для проби» він написав і надіслав до журналу своє перше оповідання. Яким же було здивування Артура, коли це оповідання надрукували!

Закінчивши університет, Конан Дойл переїхав у приморське місто Портсмут і відкрив у престижному районі Саутсі приватний медичний кабінет. Невелика кількість клієнтів дозволяла зосередитися на літературній праці. У квітні 1891 року письменник підписав договір із журналом «Стренд» про серію з 6 невеликих оповідань. Головними героями оповідань знову були сищик **Шерлок Холмс** та його друг доктор **Джон Уотсон**. І вже до кінця року ім'я доктора Конан Дойла стало знаменитим. Літературний успіх дозволив йому залишити лікарську практику і професійно зайнятися письменницькою діяльністю.

Це не означало, що він усе життя збирався писати про Шерлока Холмса, однак видавці вимагали все нових і нових оповідань (усього Дойл описав 60 пригод знаменитого детектива). Не витримавши тиску, автор уже через рік захотів «розправитися з героєм».

У «Записках про Шерлока Холмса», що були опубліковані в 1894 році, письменник «убив» свого героя. Це «вбивство» викликало величезне обурення читачів, молоді люди — палкі прихильники Холмса — навіть почали носити жалобу за своїм улюбленцем. Через якийсь час письменник на численні прохання читачів був змушений повернути до життя свого літературного героя, і в 1903 році з'являється оповідання «Порожній будинок», з якого стає зрозуміло, що детектив не загинув.

Літературний коментар

Головний герой оповідань — **Шерлок Холмс** — людина з феноменальною пам'яттю, спостережлива, здатна до складних умовиводів, з доскональними знаннями в тих галузях науки, які могли згодитись у криміналістиці. Прототипом Холмса став викладач медичного факультету Единбурзького університету доктор Джозеф Белл. Містер Белл був дуже спостережливим і мав гострий аналітичний розум. Він міг докладно розповісти про життя та професію пацієнта чи навіть просто перехожого, проаналізувавши лише його зовнішній вигляд, жести та міміку. На відміну від Огюста Дюпена, героя детективних оповідань Едгара

По, Шерлок Холмс — не машина для розв'язування головоломок, це людина, що має свої вади і навіть може помилятися! У Холмса, крім роботи, є й багато інших захоплень (наприклад, спорт та музика).

Образ Шерлока Холмса збагатив світову літературу. Це образ справжнього англійського джентльмена, який розплутує найважчі кримінальні загадки, керуючись своїм *дедуктивним методом* (від латинського deductio — логічний умовивід). Дедуктивний метод Шерлока Холмса полягає в детальному обстеженні місця злочину, його обставин, виявленні мотивів та в побудові гіпотези, що могла б якнайповніше пояснити виявлені факти. Шерлок Холмс ніколи не підтасовує факти і не підганяє під них гіпотезу, аби швидше закрити справу.

Літературний герой Конан Дойла став настільки популярним, що його шанувальники створили меморіальний музей Шерлока Холмса в будинку по вулиці Бейкер-стріт, 221-б, де нібито жив детектив, і навіть щороку відзначають його день народження. А в Єгипті ще за життя Конан Дойла в 1893 році, згідно з урядовим наказом, перша збірка оповідань про Холмса була перекладена арабською мовою і видана як підручник для поліцейських.

ПІСТРЯВА СТРІЧКА

(уривки)

Переглядаючи свої записи про більш як сімдесят пригод Шерлока Холмса, які я вів протягом останніх восьми років, вивчаючи методи свого друга, я бачу між них багато трагічних, кілька кумедних, чимало дивних, але не можу назвати бодай однієї банальної, бо Холмс, працюючи з любов'ю до мистецтва, а не заради грошей, ніколи не брався за розслідування, якщо справа не обіцяла чогось надзвичайного, навіть фантастичного.

З усього цього різноманіття я, проте, не можу пригадати нічого винятковішого за випадок, пов'язаний із добре відомою у графстві Суррей родиною Ройлоттів із Стоук-Морана. А подія, про яку я хочу тут розповісти, трапилася десь невдовзі по наших знайомстві, коли ми з Холмсом, тоді ще нежонаті, наймали разом квартиру на Бейкер-стріт.

Це було на початку квітня 1883 року. До Шерлока Холмса прийшла відвідувачка, яка тремтіла від жаху. Послухати, що ж з нею трапилося, Холмс запросив розповідача — доктора Уотсона, свого приятеля і помічника.

— Мене звать Хелен Стоунер, я живу в домі свого вітчима — останнього представника одного з найстародавніших в Англії саксонських родів Ройлоттів зі Стоук-Морана, що на західному кордоні графс-

тва Суррей. Були часи, коли ця родина належала до найбагатших в Англії. Проте в минулому столітті четверо спадкоємців один за одним виявились людьми непутящими, марнотратними, а після них усе, що лишилося, перейшло до рук картяра, і він довів родину до зубожіння. Після нього зостався невеликий клаптик землі та будинок, споруджений двісті років тому, а нині заставлений і перезаставлений. Останній поміщик із цього роду ледве там животів, ведучи жахливе життя нужденного аристократа. Його єдиний син, теперішній мій вітчим, бачачи, що треба пристосовуватись до нових умов, позичив у якогось родича гроші, закінчив університет, одержав диплом лікаря і поїхав у Калькутту, де завдяки своїй професійній майстерності й сильному характеру здобув широку практику. Якось у його домі було вчинено крадіжку, й він, розлютившись, убив свого дворецького-тубільця. Ледве уникнувши смертної кари й відсидівши чимало років у в'язниці, лікар Ройлотт повернувся до Англії похмурою й розчарованою людиною.

В Індії він одружився з моєю матір'ю, місіс Стоунер, молодою вдовою. Ми із сестрою Джулією були близнятами, і коли мати знову вийшла заміж, нам сповнилось по два роки. Маючи значні статки, мати на час, поки ми будемо жити разом, передала всі права лікареві Ройлотту з умовою, що він виділить кожній із нас певну щорічну суму, якщо ми повиходимо заміж. Невдовзі після нашого повернення до Англії моєї матері не стало: вісім років тому вона загинула в залізничній катастрофі.

Після її смерті лікар Ройлотт облишив спроби одержати практику в Лондоні й разом із нами оселився в родинному будинку в Стоук-Морані. Грошей, що їх залишила моя мати, цілком вистачало на всі наші потреби, і, здавалося, ніщо не потьмарить нашого життя.

Та з вітчимом сталися дивні зміни. Замість того щоб заприятелювати з сусідами, які спочатку були дуже зраділи з того, що Ройлотт із Стоук-Морана вернувся в своє родинне гніздо, і обмінюватися з ними візитами, він замкнувся в своєму будинку і якщо виходив з нього — до речі, це траплялося досить рідко, — то лише для того, щоб люто пола-

*Шерлок Холмс і доктор Уотсон
(герої циклу фільмів режисера
Ігоря Масленнікова, 1979–1986 роки)*

ятися з усіма, хто трапиться йому на очі. Він зчиняв сварку за сваркою, дві з них закінчились у поліції, і нарешті зробився пострахом для всієї округи. У вітчима немає ніяких друзів, крім мандрівних циган, він дозволяє цим волоцюгам ставати табором на тих кількох акрах порослої ожиною землі, що залишилася від родового маєтку. Ще він має пристрасть до індійських тварин, їх надсилає йому з Індії його кореспондент, і зараз у нього по садибі вільно розгулюють гепард і бабуїн, яких селяни бояться так само, як і їхнього хазяїна.

З моєї розповіді ви можете зробити висновок, що наше життя — моєї бідолашної сестри Джулії і моє — було не дуже приємним. Сестрі ледве виповнилось тридцять років, коли вона померла, але волосся в неї вже починало сивіти, як от зараз у мене.

— То ваша сестра померла?

— Так, рівно два роки тому, і саме про її смерть я й хочу вам розповісти. Ви, безперечно, розумієте, що ми майже не зустрічалися з людьми нашого віку й нашого кола. Проте в нас була тітка, незаміжня сестра нашої матері, вона і зараз живе біля Харроу, отже іноді нам дозволялось трохи погостювати в неї. Два роки тому Джулія поїхала туди на Різдво й зустрілася там з відставним флотським майором, з яким вона й заручилася. Вітчим дізнався про ці заручини, коли сестра повернулася додому, й не заперечував проти цього шлюбу, але за два тижні до весілля сталося страшне нещастя, яке позбавило мене моєї єдиної подруги.

Шерлок Холмс сидів із заплющеними очима, відкинувшись на спинку стільця й підклавши під голову диванну подушечку. Раптом він підвів голову й позирнув на відвідувачку.

— Дуже вас прошу, будьте точні щодо подробиць, — попросив він.

— Як я вже сказала, наш будинок дуже старий, і зараз ми мешкаємо тільки в одному його крилі. На першому поверсі цього крила знаходяться спальні, в центральній частині будинку — вітальні. Перша від середини спальня доктора Ройлотта, друга — моєї сестри, а третя моя. Спальні між собою не сполучаються, але всі виходять у спільний коридор. Вікна всіх трьох кімнат виходять на газон. Тієї фатальної ночі лікар Ройлотт пішов до своєї спальні рано, але ми знали, що спати він не ліг, бо моїй сестрі завадив запах міцних індійських сигар, які він має звичку курити, і вона прийшла до мене. Якийсь час ми балакали з нею про її весілля, а об одинадцятій годині вона встала й намірилась іти до себе. Підійшовши до дверей, вона обернулася.

«Скажи мені, Хелен, — спитала вона, — чи ти хоч раз чула, як хтось свистить уночі?»

«Ніколи не чула», — відповіла я.

«Бачиш, останнім часом щоночі приблизно годині о третій я завжди чую тихе виразне посвистування. Не розумію тільки, звідки воно лине — чи то із сусідньої кімнати, чи то з газону. От мені й спало на

думку спитати тебе, чи ти теж його чуєш».

«Ні, не чую. Певно, свистять ці осоружні цигани».

«Цілком можливо. Проте якби посвистування долидало з газону, то ти теж чула б його».

«Ну, сон у мене набагато міцніший, ніж у тебе».

«Е, хай би що там було, все це пусте», — усміхнулася сестра, виходячи, і за хвилину я почувала, як в замок її дверей повернувся ключ.

Ілюстрація художника Сідні Пейджета

— Он як? — промовив Холмс. — Ви завжди замикалися на ніч?

— Завжди.

— А чому?

— Я, здається, вже казала вам, що лікар тримав гепарда й бабуїна. Ми не почувалися безпечно, якщо не замикались на ніч.

— Тепер розумію. Прошу вас, розповідайте далі.

— Тієї ночі я не могла спати. Мене непокоїло невиразне передчуття якогось нещастя. Ніч була жахлива: завивав вітер, у шибки періщив дощ. І раптом серед усієї цієї гуркотняви пролунав пронизливий, переляканий жіночий крик. То кричала моя сестра. Я зірвалась з ліжка, накинула на себе шаль і вибігла в коридор. Коли відчиняла двері, мені здалося, ніби я чую тихий посвист, саме такий, як розповідала сестра, але за мить він змінився якимось брязкітливим звуком, неначе на підлогу важко впало щось металеве. Підбігши до сестриної спальні, я побачила, що замок відімкнуто й двері повільно розчиняються. Охоплена жахом, я мовчки дивилась на них, не знаючи, хто або що з них вийде. І от при світлі лампи, яка горіла в коридорі, я побачила за порогом свою сестру з пополотнілим від жаху обличчям — вона простягала руки, неначе шукаючи допомоги, й хиталася, мов п'яна. Кинувшись до неї, я обхопила її руками, але в цю мить ноги їй підігнулися, і вона впала додолу. Її руки й ноги аж виламувало в страшних судомах. Спершу я була подумала, що вона мене не впізнала, але коли я схилилась над нею, вона раптом скрикнула тихим голосом, що я довіку не забуду:

«Боже мій, Хелен!.. Це — стрічка!.. Пістрява стрічка!»

Вона силкувалася ще щось сказати, показуючи пальцем у бік лікаревої кімнати, але новий приступ судом урвав її мову. Так жахливо кінчила своє життя моя улюблена сестра.

— Почекайте хвилиночку, — попрохав Холмс. — Ви певні, що чули посвистування і металевий звук? Чи можете ви в цьому заприсягтися?

— Про це мене питав і слідчий. Я майже переконана, що чула ці звуки, а проте гуркіт бурі й потріскування старого будинку могли ввести мене в оману.

— Ваша сестра була одягнена?

— Ні, на ній була лише нічна сорочка. У правій руці в неї знайшли обгорілого сірника, а в лівій — сірникову коробку.

— Це каже про те, що вона запалила сірника й роздивлялася докіль себе, коли її щось стривожило. Важлива деталь. А які висновки зробив слідчий?

— Він дуже уважно дослідив цю справу, бо поведінка лікаря Ройлотта давно зажила у графстві поганої слави, але не зміг відшукати ніяких причин смерті моєї сестри. Під час слідства я засвідчила, що двері її кімнати було замкнено зсередини, а вікна щоночі зачинялись старовинними віконницями з широкими залізними штабами. Отже, немає сумніву, що сестра була сама-самісінька, коли до неї підкралася смерть. До того ж на її тілі не знайшли ніяких слідів насильства.

— А чи були в той час у ваших володіннях цигани?

— Так, то одні, то другі постійно живуть у нас.

— А як ви можете пояснити слова вашої сестри про якусь стрічку, пістряву стрічку?

— Іноді мені здається, що це — просто марення, а іноді — що вони стосуються якогось гурту людей, можливо, тих самих циган. От тільки не знаю, чи могли їхні строкаті хустки, що їх вони так полюбляють носити, викликати в сестри таку химерну асоціацію.

Холмс похитав головою з виглядом людини, яку подібне припущення аж ніяк не задовольняє.

— Справа ця дуже темна, — промовив він. — Прошу, будь ласка, розповідайте далі.

— Відтоді минуло два роки, і до останнього часу життя моє було ще самотнішим, ніж завжди. Але місяць тому один мій друг, якого я знаю багато літ, зробив мені честь, попросивши моєї руки. Його звать Армітідж, Персі Армітідж. Мій вітчим не заперечував проти нашого шлюбу, і навесні ми маємо повінчатися. Два дні тому в західному крилі будинку почався якийсь ремонт, стіну до моєї спальні було пробито,

і я мусила перебратись до кімнати, де померла моя сестра, і спати в тому самому ліжку, де спала вона. І уявіть мій жах, коли минулої ночі, лежачи без сну і думаючи про її страшну долю, я раптом почула в нічній тиші тихе посвистування, яке було вісником смерті сестри. Я схопилася з ліжка й засвітила лампу, але нічого в кімнаті не побачила. Знову лягти спати я не змогла, бо була надто стривожена, тому одяглася і, щойно розвидніло, вислизнула з будинку і приїхала сюди з єдиною метою — побачити вас і попрохати вашої поради.

Запало тривале мовчання, під час якого Холмс, підперши підборіддя долонями, не відводив погляду від вогню, що потріскував у каміні.

— Справа надзвичайно складна, — нарешті промовив він. — Мені хотілося б з'ясувати ще тисячу подробиць, перш ніж дійти висновку, як діяти. Проте ми не можемо зволікати й хвилини. А от якби ми приїхали в Стоук-Моран сьогодні, то чи можна було б нам побачити ці кімнати так, щоб про це не знав ваш вітчим?

— Він казав, ніби збирається їхати сьогодні в місто у якійсь важливій справі. Цілком можливо, що його не буде цілий день, і, отже, ніщо не перешкодить вам оглянути будинок.

— Чекайте нас зразу ж пополудні.

Щойно Хелен пішла, як до квартири увірвався кремезний і нахабний незнайомец. Це був Грімсбі Ройлотт. Він погрожував Холмсу, вимагав не пхати носа не в свої справи, а потім зігнув камінну кочергу і вибіг з кімнати. Холмс, сміючись, вирівняв кочергу і пішов до юристів, щоб з'ясувати деталі заповіту матері Хелен. Перед самим від'їздом до Стоук-Морана він повернувся і сказав Уотсону, що, згідно із заповітом, після заміжжя дівчини лікареві Ройлотту залишиться мізерна сума.

У Стоук-Морані Холмс добросовісно оглянув будинок і переконався, що в кімнату Хелен ані через двері, ані через зачинені віконниці ніхто не міг проникнути. Тоді він попросив провести його в саму кімнату.

Це була проста кімнатка з низькою стелею й широким каміном, одним із тих, які можна побачити лише в старовинних сільських маєтках. В одному кутку стояв коричневий комод, у другому — вузьке ліжко, застелене білим покривалом, зліва від вікна притулився туалетний столик. Завершували вмеблювання кімнати два невеликі плетені стільці.

Холмс узяв стілець і мовчки сів у кутку. Його погляд, не минаючи жодної дрібниці, безупинно й уважно оглядав кімнату.

— Куди проведено цей дзвінок? — спитав він нарешті, показуючи на товстий шнур, що звисав над ліжком, торкаючись китицею подушки.

— До кімнати прислуги.

— Шнур на вигляд новіший від інших речей.

— Так, дзвінок зробили два-три роки тому.
— Мабуть, про це попросила ваша сестра?
— Ні, я ніколи не чула, щоб вона ним користувалася. Ми звикли обслуговувати себе самі.

Холмс взявся за шнур дзвінка і з силою смикнув його.

— А дзвінок фальшивий, — промовив він.
— Хіба не дзвонить?
— Ні. Це дуже цікаво. Дивіться, його прив'язано до гака якраз над отим маленьким душником.

— Справді, чистісіньке безглуздя. А я й не помітила цього.

— Дуже дивно, — бурмотів Холмс, смикаючи за шнур. — Дещо в цій кімнаті привертає до себе увагу. Наприклад, яким дурнем мав бути будівельник, щоб вивести душник у сусідню кімнату, коли нітрохи не важче було вивести його на свіже повітря!

— Душник зроблено також не дуже давно, — сказала Хелен.

— Приблизно тоді, коли й дзвінок, — зауважив Холмс.

— Так, у той час тут було зроблено деякі переробки.

— Надзвичайно цікаві переробки — фальшиві дзвінки, душники, що не провітрюють. З вашого дозволу, міс Стоунер, ми тепер перенесемо свої дослідження в інші кімнати.

Кімнату лікаря Грімсбі Ройлотта, хоч і більшу від кімнати його падчерки, було вмебльовано з такою ж невибагливістю. Вузьке ліжко, невеличка книжкова полиця, вщерть заставлена книжками, простий дерев'яний стілець біля стіни, круглий стіл і величезний залізний сейф — це було майже все, що бачило око. Холмс неквапливо походжав по кімнаті і з гострою цікавістю досліджував кожну річ.

— А що тут? — спитав він, поплескуючи по сейфу.

— Ділові папери мого вітчима.

— А кота в ньому, приміром, немає?

— Ні. Дивно, що ви про це питаєте.

— Нічого дивного. Гляньте ось сюди. — Він узяв маленьке блюдце з молоком, що стояло на сейфі.

Потім Холмс сів навпочіпки перед дерев'яним стільцем і з величезною увагою почав розглядати сидіння.

— Дякую вам, все зрозуміло, — сказав він, підводячись і ховаючи лупу в кишеню. — Ого, а ось ще щось цікаве!

Цього разу його увагу привернув батіжок, що висів у кутку ліжка. Він був складений удвоє і зав'язаний так, що утворювалась петля.

— Що ви про це думаєте, Уотсоне?

— Досить звичайний батіжок. Не розумію тільки, нащо треба було робити на ньому петлю.

— А це вже не зовсім звичайна річ, правда? Тепер я побачив достатньо, і, з вашого дозволу, міс Стоунер, ми пройдемося лужком.

Ніколи я не бачив свого друга таким похмурим і насупленим як тоді, коли ми покинули місце обстеження. Ми кілька разів пройшлись лужком, і ні міс Стоунер, ні я не заважали йому, поки він сам не виїшов із глибокої задуми.

Холмс застеріг, що небезпека для міс Стоунер справді велика, тому вона повинна, коли вітчим піде в свою кімнату спати, повідомити їх ліхтарем через вікно, а потім впустити в будинок, щоб вони провели ніч у її кімнаті.

В очікуванні сигналу Холмс звернув увагу Уотсона, що дивний шнур веде від душника до ліжка, і людина, що спала у цьому ліжку, вмирає. Уотсон не побачив зв'язку між цими предметами, а Холмс зауважив, що й ліжко дуже дивне — воно прикручене до підлоги і його не можна пересунути.

Ніколи не забуду цієї жахливої ночі! Я не чув ні звуку, навіть подиху свого друга, а проте знав, що він сидить із розплющеними очима за кілька футів од мене, в такому ж нервовому напруженні, як і я. Віконниці не пропускали жодного, бодай найменшого промінчика світла, і ми чекали в цілковитій темряві. Вибило дванадцятую годину, першу, другу, третю, а ми мовчки сиділи й чекали чогось невідомого.

Раптом біля душника на мить тьмяно зблиснуло і зразу ж зникло світло, але після цього дуже запахло горілою олією й розпеченим металом. Хтось у сусідній кімнаті засвітив потайний ліхтар. Я почув тихий звук якогось руху, потім знову запала тиша, хоч запах зробився ще дужчим. З півгодини я сидів, напружуючи слух. Зненацька почувся новий звук — м'який і заспокійливий, наче десь із киплячого чайника виривався тонкий струмінь пари. Тієї ж миті Холмс схопився з ліжка, запалив сірника й заходився люто шмагати лозиною по шнуру.

— Ви бачите її, Уотсоне? — пронизливо скрикнув він. — Бачите?

Але я нічого не бачив. Саме тоді, як Холмс запалював сірника, я дочув тихе виразне посвистування, але раптовий спалах світла засліпив мої стомлені очі й не дав розгледіти, що саме так люто шмагав мій друг. Проте я побачив, що обличчя його зробилося білим мов крейда, і на ньому застиг вираз жаху й огиди.

Холмс уже не хльоскав лозиною, а пильно вдивлявся в отвір душника, коли раптом нічну тишу розітнув такий жахливий крик, якого я ще ніколи не чув. Від нього хололо все всередині. Ми з Холмсом наче закам'яніли, дивлячись один на одного, поки остання луна цього крику не завмерла в тиші, з якої він виник.

— Що це може означати? — задихаючись, спитав я.

— Це означає, що все закінчено, — відповів Холмс. — І, можливо, все обернулося на краще. Візьміть револьвер і ходімо в кімнату лікаря Ройлотта.

Обличчя в нього було серйозне. Засвітивши лампу, він пройшов коридором і двічі постукав у сусідні двері, але зсередини ніхто не відповів. Тоді він повернув ручку і увійшов до кімнати.

Нашим очам відкрилось незвичайне видовище. На столі стояв потайний ліхтар з напіввідсунутою заслінкою, кидаючи яскравий промінь світла на залізний сейф, дверці якого було відчи-

Ілюстрація художника Сідні Пейджета

нено навстіж. Біля столу на дерев'яному стільці сидів лікар Грімсбі Ройлотт, одягнутий у довгий сірий халат, з-під якого виднілись його ноги, взуті в червоні турецькі капці без задників. На колінах у нього лежав той самий батіжок, що його ми бачили вдень. Ройлотт сидів, задерши підборіддя і втупивши сповнені жаху непорушні очі в куток стелі. На чолі в нього виблискувала якась незвичайна жовта стрічка з коричневими цятками. Здавалося, стрічка міцно обкрутилася довкола лікаревої голови. Коли ми ввійшли, Ройлотт не тільки не зворухнувся, він не вимовив ні звуку.

— Стрічка! Пістрява стрічка! — прошепотів Холмс. Я ступив уперед. Тієї ж миті чудернацька прикраса на лікаревій голові заворушилася, над його чуприною з'явилась ромбовидна голівка й роздута шия змії.

— Болотяна гадюка! — вигукнув Холмс. — Найстрашніша індійська змія! Він помер через десять секунд після того, як вона його вжала. Воістину насильство обертається проти насильника, а той, хто риє комусь яму, сам у неї й попадає.

Такі справжні обставини смерті лікаря Грімсбі Ройлотта з Стоук-Морана. Немає необхідності продовжувати оповідь, яка й без того розтяглася, посвячуючи вас у те, як ми повідомили сумну новину вкрай

переляканій дівчині, як відправили її ранковим поїздом під опіку жалісливої тітки в Харроу, як неповоротке поліцейське слідство прийшло до висновку, що лікар знайшов свою смерть внаслідок того, що необережно бавився із своєю небезпечною улюбленицею — отруйною змією. А незрозумілі деталі справи, про які мені дуже кортіло дізнатися, пояснив Шерлок Холмс, коли ми наступного дня поверталися додому.

— Спочатку я прийшов був до цілком помилкових висновків, — сказав він, — що показує, дорогий Уотсоне, як небезпечно спиратися на другорядні факти. Присутність циган, слово «стрічка», вжите бідолашною дівчиною, без сумніву для того, щоб змалювати побачене нею страхіття, коли вона запалила сірника, — цього вистачило, щоб я пішов зовсім неправильним шляхом. На своє виправдання можу тільки сказати, що я зразу ж переглянув свою версію, як тільки мені стало ясно, що небезпека, хай би яка вона була, прийшла до мешканця кімнати не крізь вікно й не у двері. Як я вже вам сказав, мою увагу зразу ж привернув душник та шнур від дзвінка, що спускався аж до ліжка. Коли ж з'ясувалося, що дзвінок фальшивий, що ліжко прикріплено до підлоги, то в мене з'явилась підозра, що шнур — це просто місток, по якому щось могло б перебиратися від душника до ліжка. Я тут-таки подумав про змію, а коли зважив ще й на той факт, що лікареві возять з Індії різних тварин, то відчув, що, очевидно, натрапив на правильний слід.

Я зробив ці висновки ще до того, як увійшов до кімнати лікаря. А коли оглянув його стілець, то зрозумів, що він має звичку ставати на нього, очевидно для того, щоб дістатися до душника. Сейф, блюдечко з молоком і батіжок із петлею остаточно розвіяли мої сумніви. Металева клацання, яке чула міс Стоунер, було, очевидно, наслідком того, що лікар квапливо зачиняв дверцята сейфа, куди ховав змію. А що зробив я, аби довести правильність своїх висновків, вам уже відомо. Тільки-я почув зміїне шипіння, — ви, безперечно, теж його чули, — я зразу ж засвітив світло й напав на змію.

— Через що вона полізла назад у душник...

— І вернулася до свого хазяїна. Я таки стьобнув її кілька разів, і це так її розлютило, що вона напала на першого стрічного. Отже, я, безперечно, певною мірою винен у смерті лікаря Грімсбі Ройлотта, але не можу сказати, щоб це лягло на моє сумління надто важким тягарем.

Переклад з англійської Миколи Дмитренка

Детективна література, або **детектив** (від англійського detective — детектив, слідчий < лат. detectio — розкриття) є різновидом пригодницької літератури. Детективна література присвячена розкриттю таємниць та загадкових злочинів. Детективу притаманна заплутана інтрига — несподівані повороти сюжету, які тримають читача в напруженні до кінця твору.

Головний герой детективу шляхом розмірковувань і спостережень розкриває злочин, який здається абсолютно загадковим. Події, що відбуваються у творі, ведуть усіх персонажів і читача хибним слідом, і лише в кінці головний герой несподівано для інших указує на правильне тлумачення подій. Розслідування, як правило, завершується миттєво, пояснюючи усі незрозумілі факти злочину.

У творах Конан Дойла виведений **детективний дует** — Шерлок Холмс і доктор Уотсон, друг та помічник детектива. Образ Уотсона виконує особливу функцію: він не тільки безпосередній учасник подій, які описує, але й герой, за яким читач іде в розслідуванні, бачачи все його очима. Проте лише після пояснення Холмсом розв'язання загадки стає зрозуміло, що припущення Уотсона та читача — хибні, а дивні дії детектива мали чітку мету і логічне пояснення.

Детективні твори Конан Дойла про Шерлока Холмса становлять **цикл**. Циклом називають групу літературних творів, об'єднаних автором за ідейно-тематичною подібністю, спільністю жанру та персонажів.

Оповідання та повісті Артура Конан Дойла утворюють детективний цикл, оскільки вони присвячені розкриттю злочинів та в них діють одні й ті самі головні герої.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

✿ Готуємося до роботи з творами

1. Розкажіть, що вам відомо про *Артура Конан Дойла*.
2. Творчість якого англійського письменника мала надзвичайний вплив на юного Артура?
3. Завдяки якій діяльності лікар Дойл зумів прославитися на весь світ?

✿ Працюємо над змістом творів

4. Що розповіла Хелен, героїня оповідання *«Пістрява стрічка»*, Холмсу та доктору Уотсону про свого вітчима?
5. За яких дивних обставин померла сестра Хелен?

6. Із яким проханням звернулася до детектива дівчина і про що вони домовилися?
7. Хто того самого ранку відвідав Холмса і чим завершилася ця зустріч? Чи підтвердив цей візит слова Хелен?
8. Чому лікар Ройлотт не був зацікавлений в одруженні своїх падчерок?
9. Знайдіть опис будинку лікаря Ройлотта. Що було підозрілого в ремонті одного крила будинку і повній занедбаності іншого його крила?
10. Що привернуло увагу детектива в кімнатах дівчини та її вітчима?
11. Для чого, на вашу думку, автор дає доволі докладний опис *інтер'єру*?
12. Яка жахлива подія сталася в домі лікаря Ройлотта тієї ночі?
13. Яка доля могла спіткати Хелен, якби вона не зважилася звернутися по допомогу?
14. Що розповів Холмс про свої спостереження та умовиводи?

Узагальнюємо і підсумовуємо

15. Назвіть головних героїв *детективного циклу* Артура Конан Дойла.
16. Розкажіть, хто був прототипом його головного героя.
17. На прикладі оповідання «Пістрява стрічка» поясніть, у чому сутність *дедуктивного методу* Шерлока Холмса.
18. Схарактеризуйте образ Шерлока Холмса. Які риси його вдачі та які уподобання є, на вашу думку, дивними для детектива?
19. Порівняйте особливості розгортання подій і розв'язання загадок у творах *Едгара По* та *Конан Дойла*. Для кого з цих авторів характерним є неймовірний *збіг обставин*, а для кого — *дослідження фактів*, на основі яких будується гіпотеза?
20. Які екранізації творів про Шерлока Холмса ви знаєте? Які з них вам до вподоби? Відповідь аргументуйте.

Застосовуємо поняття з торії літератури

21. Доведіть, що оповідання Артура Конан Дойла «Пістрява стрічка» належать до *детективної літератури*.
22. Поясніть, що таке *цикл* літературних творів. Чи всі твори одного письменника можуть становити цикл?
23. Доведіть, що твори Артура Конан Дойла про Шерлока Холмса є *детективним циклом*.
24. Визначте образ *розповідача* в оповіданнях А. К. Дойла.
25. Згадайте, що таке *художня деталь*. Яку роль художня деталь відіграє в оповіданнях А. К. Дойла?

Виконуємо творчі завдання

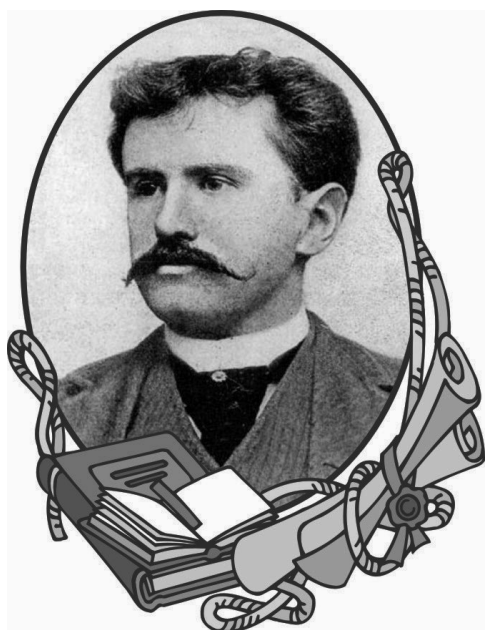
26. Застосовуючи *дедуктивний метод*, проаналізуйте зовнішній вигляд і стан робочого місця вашого сусіда по парті. Зробіть висновок про особливості його характеру.

Радимо прочитати

Артур Конан Дойл «Спілка рудих»
та інші пригоди Шерлока Холмса

СВІТОВА НОВЕЛА

О. Генрі
(1862 – 1910)

Справжнє ім'я чудового американського новеліста *О. Генрі* — *Вільям Сідней Портер*. Народився він у містечку Грінсборо (штат Північна Кароліна) на півдні Сполучених Штатів Америки, в сім'ї лікаря.

У 1865 році Громадянська війна у США закінчилася поразкою Півдня. Кінець війни збігся з великим горем у сім'ї Портерів — від туберкульозу померла мати маленького Біллі (пестливе від Вільям). Лікарська практика батька, який після

смерті дружини з горя почав випивати, занепадала. Він не витримував конкуренції з іншими лікарями, тому про продовження освіти хлопчика після школи не могло бути й мови. Тому вже у 16 років Білл Портер почав працювати в аптеці свого дядька спочатку учнем, а потім фармацевтом.

У 1882 році Білл Портер вирушає на південь — у штат Техас. Юнак, для здоров'я якого необхідний був сухий клімат, склав компанію лікареві, що їхав провідати своїх синів. Два роки майбутній письменник провів на ранчо у синів лікаря як особливий гість. За цей час Білл освоїв ремесло ковбоя, досконало вивчив іспанську мову, дещо гірше німецьку та французьку, а також перечитав велику бібліотеку господарів, зокрема чимало творів англійської літератури.

Тоді ж він почав писати невеликі оповідання, але надіслати їх до якогось журналу в нього й гадки не було — до своїх спроб молодий автор ставився доволі скептично.

У 1884 році Білл Портер перебрався в Остін — столицю штату Техас, де отримав роботу касира Остінського Національного банку. Саме

в цей час у нього зростає бажання займатися літературною працею. Білл Портер почав видання невеликої гумористичної газети, не полишаючи роботи в банку. Проте видання проіснувало рік і закрилося через збитковість.

У 1896 році в банку, де він раніше працював, виявили недостачу грошей. Звинувачений у розтраті, Портер залишив США і переховувався у Гондурасі, але тяжка хвороба дружини змусила через півроку повернутися. Судовий розгляд справи розтягнувся на цілий рік. У цей час померла Етол, і Портер з головою поринає у роботу, розсилаючи в журнали та газети гуморески, нариси, вірші. Одне з оповідань взяли до друку, але автор не побачив його опублікованим — відбувся суд, і Портера засудили до п'ятирічного ув'язнення.

У в'язниці Білла рятує фах фармацевта — він став аптекарем у в'язничному шпиталі. Ця посада давала привілеї, яких не мали інші в'язні; злигодні та тяжка фізична праця обминули його. Але головним було те, що під час довгих нічних чергувань у шпиталі, які входили в обов'язки аптекаря, Портер мав змогу писати. Хоч як не дивно, але саме у в'язниці він відчув себе справжнім письменником.

У 1901 році Вільям Сідней Портер був достроково звільнений. Донька, вітчим і мати дружини жили у Піттсбурзі, але він переїхав до Нью-Йорка, міста великих журналів та газет. Саме тут за вісім років життя, що йому залишилися, Вільям Сідней Портер написав більшість своїх творів, які підписував псевдонімом *О. Генрі*. Цікавою є історія цього псевдоніма: працюючи аптекарем, Портер постійно користувався настільним фармацевтичним довідником Етьєна Оссіана Генрі. Письменник узяв прізвище фармацевта і першу літеру одного з його імен. Так виник псевдонім, що став відомим в усьому світі. Коли в О. Генрі запитували, як потрібно писати його прізвище — О. Генрі чи О'Генрі, він із притаманним йому почуттям гумору відповідав: «О! Генрі».

У 1904 році виходить друком перший і єдиний роман О. Генрі «Королі і капуста», а потім одна за одною — шість збірок новел, що принесли авторові заслужену славу. Його новели вирізняються захопливим сюжетом, стислістю, добрим гумором та несподіваною розв'язкою.

О. Генрі називають співцем маленької людини. У його новелах немає визначних подій, його персонажі не є видатними особистостями чи людьми, здатними на величні подвиги. Його герої — це звичайні люди у звичайних обставинах, із маленькими радощами та великим смутком. Вони добрі, часто безпорадні у жорстокому світі, але постійно намагаються хоч трішечки змінити своє буденне сіре життя і життя близьких, зробити його радіснішим.

ДАРИ ВОЛХВІВ

(скорочено)

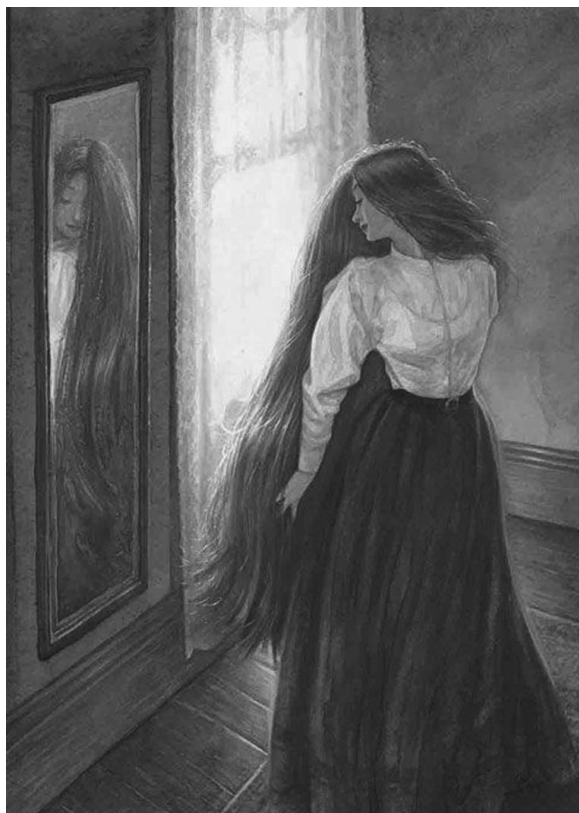
Один долар вісімдесят сім центів. Це було все. Із них шістдесят центів — монетками по одному центу. Вона відвойовувала кожну монетку, торгуючись із бакалійником, зеленярем, м'ясником так запекло, що аж вуха палали від мовчазного осуду її скупості, викликаної надмірною ощадливістю. Делла тричі перелічила гроші. Один долар вісімдесят сім центів. А завтра Різдво.

Що було діяти — хіба впасти на стару, потерту маленьку кушетку і заплакати. Так Делла і зробила. З цього маємо дійти повчального висновку, що життя складається з сліз, зітхань, усмішок, причому зітхання переважають.

Делла Янг ніяк не могла придумати, що ж подарувати своєму чоловікові Джімові на Різдво. Всі її плани розбивалися об одну непереборну обставину — у неї не було грошей (молоде подружжя жило дуже бідно).

У подружжя Джеймс Ділінгем Янг було дві речі, якими вони дуже пишалися. Одна — це золотий годинник Джіма, що належав колись його батькові та дідові, друга — волосся Делли. Якби цариця Савська жила в будинку навпроти, Делла часом, помивши голову, сушила б своє волосся біля вікна, щоб затьмарити блиск оздоб і коштовностей її величності. Якби цар Соломон був швейцаром у будинку, де вони жили, і зберігав би всі свої скарби в підвалі, Джім, проходячи повз нього, завжди діставав би свій годинник, щоб побачити, як Соломон рве собі бороду від заздрощів.

Прекрасне волосся Делли розсипалось каштановими хвилями, сяючи, мов струмені водоспаду. Воно спадало нижче її колін і

*Ілюстрація
художника Патріка Джеймса Лінча*

вкривало, наче плащем, майже всю її постать. Потім вона знову, нервуючи і поспішаючи, підбрала його. Завагавшись, постояла якусь мить нерухомо, і дві чи три сльози впали на потертий червоний килим.

Мерщій надіти старенький коричневий жакет і старенький коричневий капелюшок! Махнувши спідницею, Делла кинулася до дверей і вибігла з дому на вулицю, а в очах у неї ще поблискували діамантовими краплями сльози.

Вона зупинилась перед дверима з вивіскою: «М-м Софроні. Найрізноманітніші вироби з волосся». Делла вибігла на другий поверх і спинилася, переводячи дух, серце її швидко билось. Мадам Софроні була здоровенна білява жінка з сухими манерами.

— Чи не купите ви моє волосся? — спитала Делла.

— Я купую волосся, — відповіла мадам. — Зніміть капелюшок, треба подивитися, що за товар.

Знову заструменів каштановий водоспад.

— Двадцять доларів, — сказала мадам, зважуючи в руці волосся.

— Давайте мерщій, — промовила Делла.

Дві години після цього пролетіли на рожевих крилах — вибачайте за банальну метафору. Делла бігала по крамницях, шукаючи подарунок Джімові.

Нарешті знайшла. Безперечно, ця річ була створена для Джіма, і тільки для нього. Нічого схожого не було в жодній іншій крамниці, вона вже все перевернула там догори дном. Це був платиновий ланцюжок для кишенькового годинника, простий і строгий, він привертав увагу коштовністю матеріалу, з якого був зроблений, а не мішурним блиском — саме такими мають бути всі гарні речі. Побачивши його, Делла відразу дійшла думки, що ланцюжок повинен належати Джімові. Він був такий, як Джім. Скромність і гідність — ці якості були у них обох. За ланцюжок довелося заплатити двадцять один долар. З таким ланцюжком Джім у будь-якому товаристві зможе дістати свій годинник, глянути, котра година, бо хоч який чудовий був той годинник, а Джім іноді дивився на нього крадькома, бо висів він не на ланцюжку, а на старому шкіряному ремінці. [...]

О сьомій годині кава була готова, а гаряча сковорода стояла на плиті, чекаючи, коли на ній смажитимуться котлети.

Джим ніколи не спізнювався. Делла затиснула в руці платиновий ланцюжок і сперлася на краєчок стола біля вхідних дверей. Невдовзі вона почула його кроки внизу на сходах і на мить зблідла. Вона мала звичку звертатися до Бога з коротенькими молитвами з приводу всяких життєвих дрібниць і тепер швиденько зашепотіла:

— Господи, зроби, будь ласка, так, щоб я все ще сподобалася йому!

Двері відчинилися, Джим увійшов і причинив їх. Його худе обличчя було заклопотане. Бідолаха, в двадцять два роки він мав годувати сім'ю! Йому давно треба було купити нове пальто, і рукавичок у нього не було.

Джим увійшов і завмер, наче септер, що збирається кинутися на перепелицю. Його очі спинилися на Деллі, в них був вираз, якого вона не могла зрозуміти, і їй стало страшно. Це не були ні гнів, ні здивування, ні докір, ні жах — жодне з тих почуттів, яких вона могла сподіватись. Він просто пильно дивився на неї, і на обличчі у нього був отой дивний вираз. Делла зіскочила з столу і кинулась до нього.

— Джим, милий, — вигукнула вона, — не дивись так на мене! Я обстриглась і продала волосся, бо я б не пережила, якби нічого не змогла подарувати тобі на Різдво. Воно знову виросте! Ти ж не гніваєшся, ні? Я повинна була це зробити. Волосся у мене росте дуже швидко. Поздоров мене з Різдвом, Джим, і будьмо щасливі. Ти ж навіть не знаєш, який гарний, чудовий подарунок я приготувала для тебе!

— Ти обстригла волосся? — насилу спитав Джим так, наче він не міг усвідомити цього очевидного факту, хоч його мозок напружено працював.

— Обстригла і продала його, — відповіла Делла. — Але ж я тобі все одно подобаюсь? Я ж така сама, тільки з коротким волоссям!

Джим здивовано оглянув кімнату.

— То, виходить, твого волосся вже нема? — спитав він з якимсь безглуздим виразом.

— І не шукай його, не знайдеш, — відповіла Делла, — кажу ж тобі: я його продала — обстригла і продала.

Сьогодні Святвечір, Джим. Будь зі мною ласкавий, це ж я зробила для тебе. Можливо, волосся на моїй голові і можна було б перелічити, — в її голосі раптом прозвучала глибока ніжність, — але ніхто й ніколи не зможе виміряти мою любов до тебе! Смажити котлети, Джим?

Джим витяг з кишені свого пальта пакуночок і кинув його на стіл.

— Зрозумій мене правильно, Делл, — сказав він. — Ніяка стрижка, ніякі нові зачіски не примусять, щоб я розлюбив тебе, дівчинко. Але розгорни цей пакунок, і ти зрозумієш, чому я спершу розгубився.

*Ілюстрація художника
Патріка Джеймса Лінча*

Білі спритні пальчики розірвали мотузку й папір. Пролунав крик захвату, а на зміну йому — ой леле! — прийшли, як то буває тільки у жінок, потоки сліз та зойки. Довелось негайно вдатися до всіх заспокійливих засобів, які тільки були у господаря квартири.

Річ у тому, що на столі лежали гребінці, набір гребінців — бічні й задні, — якими Делла давно любувалася на одній з бродвейських вітрин. Чудові гребінці, справжні черепахові, прикрашені по краях дрібними коштовними каменями, і саме того відтінку, що пасував би до її волосся. Гребінці коштували дорого, вона знала це, і її серце давно вже нило від того, що не було ніякої надії купити їх. Тепер вони належали їй, але де ж ті коси, що їх прикрасили б ці довгождані гребінці.

А проте вона міцно притисла їх до грудей, підвела нарешті затуманені сльозами очі, всміхнулась і промовила:

— У мене дуже швидко росте волосся, Джім!

Делла підскочила, як ошпарене котеня, і вигукнула:

— О Господи!

Джим ще не бачив свого чудового подарунка. Вона хутенько подала йому на долоні ланцюжок. Матовий коштовний метал, здавалося, засяяв відбитим світлом її гарячої і щирої радості.

— Ну, правда ж гарний, Джім? Я обнишпорила все місто, поки знайшла його. Тепер ти можеш дивитись, котра година, хоч сто разів на день. Дай-но мені свій годинник. Я хочу побачити, який вигляд він матиме з ланцюжком.

Але Джім не послухався — він ліг на кушетку, заклав руки під голову і всміхнувся.

— Делл, — сказав він, — давай сховаємо свої подарунки до іншого часу. Вони занадто гарні, щоб так зразу ними користуватись. Я продав годинник, щоб купити тобі гребінці. А тепер, гадаю, пора смажити котлети.

Волхви, ті, що принесли дари немовляті у яслах, були, як ви знаєте, мудрі люди, надзвичайно мудрі люди. Вони винайшли звичай робити різдвяні подарунки. Бо вони були мудрі, і дари їхні були мудрі, не виключено, що їх можна було навіть замінити, якщо траплялися два однакових подарунки. А я розповів вам нічим не примітну історію про двох дурненьких дітей, які жили у восьмидоларовій квартирі і зовсім немудро пожертвували одне для одного найдорожчими своїми скарбами. Але до відома мудреців наших днів слід сказати, що з усіх, хто робив подарунки, ці двоє були наймудріші. З усіх, хто приносить і приймає дари, наймудріші тільки такі, як вони. Це всюди так. Вони і є волхви.

Переклад з англійської Юрія Іванова

ОСТАННІЙ ЛИСТОК

(скорочено)

В одному зі старих районів, де залишилися мальовничі будиночки XVIII століття та плуталися вузькі вулички, у дешевих квартирах оселилася безтурботна «колонія» художників. Серед них були й дві дівчини — Сью та Джонсі. Вони приїхали сюди у травні з різних штатів і винайняли квартиру разом.

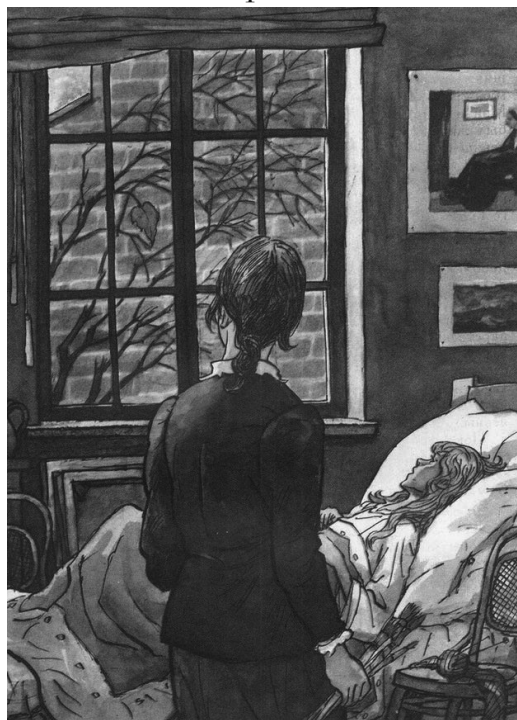
Це було у травні. А в листопаді холодний, невидимий пришелець, якого лікарі називають Пневмонією¹, почав бродити по колонії, торкаючись то одного, то другого своїми крижаними пальцями. По Іст-Сайду цей зарізяка розгулював сміливо, ішов швидко, вражаючи десятки жертв, але тут, у лабіринті вузьких, порослих мохом проїздів, насилу переставляв ноги.

Містера Пневмонію не можна було назвати благородним старим джентльменом. Для цього підтоптаного задишкуватого бовдура з червоними кулацюрами мініатюрна дівчина, недокрівна від каліфорнійських зефірів², навряд чи була тією дівчиною, на яку дозволялося полювати. Проте він напосівся на неї, і тепер Джонсі, нездатна й поворухнутись, лежала на пофарбованому залізному ліжку, дивлячись крізь невеличкі шибки голландського вікна на глуху стіну сусіднього мурованого будинку.

Одного ранку заклопотаний лікар порухом кошлатої сивої брови запросив Сью в коридор.

— У неї один шанс з десяти. І цей шанс полягає в тому, щоб вона хотіла жити. Та ваша маленька подруга вже вирішила, що ніколи не одужає. Які в неї наміри на майбутнє?

— Вона... вона хотіла намалювати коли-небудь Неаполітанську затоку, — сказала Сью.

Ілюстрація художника
Геннадія Соколова

¹ Пневмонія — запалення легенів. У ті часи (до відкриття антибіотиків) це тяжке захворювання часто призводило до смерті.

² Зефір — у давньогрецькій міфології західний вітер.

— Намалювати? Дурниці! Чи нема у неї чогось такого, про що справді варто було б думати — наприклад, якогось хлопця?

— Хлопця? Хіба хлопець вартий... ні, нічого такого немає.

— Ну, тоді це просто занепад сил, — підсумував лікар. — Я зроблю все, що тільки може наука, знарядям якої я є. Але коли пацієнт починає рахувати карети у своїй похоронній процесії, я скидаю з цілющої сили ліків п'ятдесят процентів. Якщо вам удасться, щоб вона хоч раз спитала, який буде цієї зими новий фасон рукавів у пальтах, я зможу поручитися, що в неї буде один шанс не з десяти, а з п'яти.

Коли лікар пішов, Сью вибігла в майстерню й плакала в серветку, аж доки та геть не розмокла. Потім узяла креслярську дошку і, насвистуючи веселий мотивчик, незалежно ввійшла до кімнати.

Джонсі, майже непомітна під ковдрою, лежала, повернувшись обличчям до вікна. Сью подумала, що Джонсі заснула.

Вона прилаштувала дошку й взялася за ілюстрацію до журнального оповідання. Молоді художники мусять мостити свій шлях у Мистецтво, малюючи ілюстрації до журнальних оповідань, які молоді автори пишуть для того, щоб вимостити собі шлях у Літературу.

Малюючи героя оповідання, Сью почула тихий шепіт, що повторився кілька разів. Вона швидко підійшла до ліжка.

Очі у Джонсі були широко розплющені. Дівчина дивилась у вікно й лічила — лічила в зворотному порядку:

— «Дванадцять», — мовила вона і трохи згодом: — «одинадцять», — потім: — «десять» і «дев'ять», — а тоді, майже одночасно: — «вісім» і «сім».

Сью стривожено подивилась у вікно. Що там лічити? Адже перед очима лише похмуре подвір'я та глуха стіна цегляного будинку. До половини тієї стіни видряпався старезний плющ, підгнилий біля коріння. Холодний подих осені струсив з нього листя, й було видно, як майже голі галузки рослини чіпляються за потріскані цеглини.

— Що там таке, серденько? — спитала Сью.

— Шість, — ледь чутно мовила Джонсі. — Тепер вони падають швидше. Три дні тому їх було майже сто. Аж голова боліла рахувати. А сьогодні вже легко. Ще один упав. Тепер лишилося тільки п'ять.

— П'ять чого, серденько? Скажи своїй Сьюді.

— Листків. На плющі. Коли впаде останній, я помру. Я знаю це вже три дні. Хіба лікар нічого тобі не сказав?

— Таких дурниць я ще ніколи не чула, — пирхнула Сью, чудово вдаючи зневагу. — Яке відношення має листя старого плюща до твого одужання? Не будь дурненькою. Бо ж іще сьогодні вранці лікар мені

казав, що твої шанси одужати, та й то скоро... стривай, як же він сказав?.. Він сказав, що в тебе десять шансів проти одного! А це майже стільки, як у кожного з нас. Спробуй-но тепер з'їсти бульйону і дай твоїй Сьюді докінчити малюнок, щоб можна було продати його редакції і купити своїй хворій дівчинці портвейну, а собі, ненажері, свинячих котлет.

— Не треба більше купувати вина, — мовила Джонсі, не відриваючи погляду від вікна. — Он іще один полетів. А бульйону я не хочу. Залишилось усього чотири листочки. Я хочу, поки не стемніло, побачити, як одірветься останній. Тоді помру і я.

— Джонсі, люба, — сказала Сью, схиляючись над ліжком, — ти можеш пообіцяти мені, що заплющиш очі й не дивитимешся у вікно, поки я закінчу роботу? Я повинна здати ці малюнки завтра. Мені потрібне світло, інакше я опустила б штору.

— А чи не могла б ти малювати в другій кімнаті? — холодно спитала Джонсі.

— Краще я побуду біля тебе, — відповіла Сью. — До того ж я не хочу, щоб ти весь час дивилась на ті дурні листки.

— Тоді скажи мені, коли закінчиш, — заплющуючи очі, попросила Джонсі, бліда й непорушна, мов повалена статуя, — бо я хочу побачити, як упаде останній листок. Я стомилася чекати. Стомилася думати. Мені хочеться розслабитись, ні за що не триматися й полетіти — дедалі нижче й нижче — як один з отих виснажених листків.

— Спробуй заснути, — порадила Сью. — Мені треба покликати сюди Бермана, щоб намалювати з нього відлюдька-золотошукача. Я вийду на хвилинку. А ти лежи й не рухайся, поки я не повернуся.

Старий Берман був художником і жив на першому поверсі під ними. Йому вже перевалило за шістдесят, і борода в нього, як у «Мойсея» Мікеланджело, кільцями спускалася з його голови сатира на тіло карлика. В мистецтві Берман був невдахою. Сорок років тримав він у руках пензель, але й на крок не наблизився до своєї Музи, щоб хоч торкнутися краю її мантиї. Він весь час збирався створити шедевр, але навіть не почав над ним роботи. Уже кілька років, як він не малював нічого, крім якоїсь мазанини — вивісок та реклам. На шматок хліба він заробляв, позуючи тим молодим художникам з колонії, які не могли платити натурникові-професіоналу. Він занадто багато пив і ще не облишив балачок про свій майбутній шедевр. Що ж до всього іншого, то це був буркїтливий дідок, який нещадно знущався з усякої делікатності, в кому б вона не виявлялась, і дивився на себе як на сторожового

пса, спеціально поставленого захищати двох молодих художниць у студії нагорі.

Сью застала Бермана, від якого дуже тхнуло джином, у його тьмяно освітленій комірчині внизу. В кутку стояв мольберт з підрамником, на якому було натягнуто чисте полотно, що вже двадцять п'ять років чекало перших штрихів шедевра. Сью розповіла старому про химери Джонсі й про свої побоювання відносно того, як би її подруга, легенька й тендітна, немов листок, не відлетіла від них, коли зв'язок із світом у неї ще послабшає.

Старий Берман з червоними очима, які помітно сльозилися, галасливо виявив свою зневагу, знущаючись із ідіотських вигадок.

— Що, — кричав він з жахливим німецьким акцентом, — хіба ще є такі дурні, щоб умирати через листя? Вперше чую. Ні, не хочу позувати для вашого йолопа відлюдька! Як це ви дозволяєте їй забивати голову такими дурницями? Ах, бідолашна міс Джонсі!..

— Вона дуже хвора й зовсім знесилена, — сказала Сью, — а від високої температури ще наче й схибнулася, бо в голові у неї повно всяких химер. Гаразд, містере Берман, якщо не хочете позувати мені, то й не треба. Просто я думаю, що ви гидкий старий... старий базіка.

— Ви справжня жінка! — загорлав Берман. — Хто каже, що я не хочу позувати? Ану вперед. Я йду з вами. Півгодини я намагаюся пояснити, що готовий позувати. Боже мій! Тут зовсім невідходяще місце хворіти такій гарній дівчині, як міс Джонсі. Колись я намалюю шедевр, і ми всі виберемося звідси, їй-Бо, виберемося!

Джонсі спала. Сью опустила штору аж до підвіконня й знаком веліла Берманові пройти в другу кімнату. Там вони зупинилися біля вікна й з острахом подивилися на плющ. Потім мовчки перезирнулись. Надворі вперто йшов холодний дощ із снігом. Берман у старій синій сорочці, зображаючи відлюдька-золотошукача, всівся на перекинутому догори дном чайнику, що правив за скелю.

Наступного ранку, прокинувшись після короткого сну, Сью побачила, що Джонсі не зводить сумних, широко розплющених очей з опущеної зеленої штори.

— Підніми її, я хочу подивитися, — пошепки наказала Джонсі. Сью стомлено послухалась.

Неймовірна річ! Цілу ніч періщив дощ і шаленів рвучкий вітер, а на цегляній стіні ще виднів листок плюща. Один-єдиний. Темно-зелений біля стебла, але з жовтизною тління й розкладу по зубчастих краях, він хоробро тримався на галузці за двадцять футів від землі.

— Останній, — мовила Джонсі. — Я думала, він неодмінно впаде вночі. Я чула, який був вітер. Сьогодні він упаде, тоді й я помру.

— Та Бог з тобою! — сказала Сью, схилиючись змученим обличчям над подушкою. — Подумай хоч би про мене, якщо не хочеш думати про себе. Що буде зі мною?

Афіша мультиплікаційного фільму
«Останній листок»
(режисер Джеймс Роджерс)

Джонсі не відповіла. Душі, яка лаштується вирушити в далеку таємничу подорож, усе на світі стає чуже. Невідчепна думка про смерть опанувала Джонсі дедалі дужче в міру того, як одна за одною слабшали ниточки, що зв'язували її з подругою і всім земним.

День повільно минув, але навіть у присмерку вони бачили на тлі цегляної стіни, що самотній листок плюща тримається на своїй ніжці. А потім, коли настала ніч, знову зірвався північний вітер, знов у вікна періщив дощ, тарабанячи по низьких голландських карнизах.

Коли розвидніло, Джонсі безжально звеліла підняти штору.

Листок плюща був ще на своєму місці. Джонсі лежала й довго дивилась на нього. А потім озвалася до Сью, яка на газовій плитці розігрівала для неї курячий бульйон.

— Я була поганим дівчиськом, — сказала Джонсі. — Щось примусило

цей останній листок залишитись там, де він є, щоб показати, яка я була противна. Це гріх — хотіти вмерти. Тепер ти можеш дати мені трохи бульйону й молока з портвейном... — Через годину вона сказала: — Сьюді, я сподіваюсь намалювати коли-небудь Неаполітанську затоку.

Удень прийшов лікар, і Сью, проводжаючи його, знайшла привід вийти в коридор.

— Шанси рівні, — сказав лікар, потискуючи худеньку тремтячу руку Сью. — Гарний догляд — і ви виграєте. А тепер я навідаюся ще до одного хворого. Його прізвище Берман, здається, він художник. Теж

пневмонія. Він старий, німецький, а хвороба в тяжкій формі. Надії ніякої, але його заберуть до лікарні, там йому буде зручніше.

Наступного дня лікар сказав Сью:

— Небезпека минула. Ви перемогли. Тепер харчування й догляд — і більше нічого не треба.

А надвечір того ж дня Сью підійшла до ліжка, де лежала Джонсі, умиротворено плетучи дуже синій і зовсім непотрібний шарф, і однією рукою — разом з подушками та плетивом — обняла подругу.

— Мені треба щось тобі розповісти, біле мишенятко, — сказала вона. — Сьогодні в лікарні від запалення легенів помер Берман. Він хворів тільки два дні. Позавчора вранці двірник знайшов старого в його кімнаті безпорадного від страждань. Його черевики й одяг геть промокли й були холодні, як лід. Ніхто не міг збагнути, куди він ходив такої жахливої ночі. Потім знайшли ліхтар, який ще горів, драбину, перетягнуту в інше місце, кілька розкиданих пензлів і палітру, на якій було змішано зелену та жовту фарби. А тепер подивись у вікно, люба, на останній листок плюща. Тебе не дивувало, що він ні разу не затремтів і не колихнувся від вітру? Ах, сонечко, це і є шедевр Бермана, він намалював його тієї ночі, коли впав останній листок.

Переклад з англійської Миколи Дмитренка

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ. НОВЕЛА

Новела (від італійського novella — новина) — *невеликий, близький до оповідання епічний твір з активним розвитком подій та несподіваним фіналом.*

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

Готуємося до роботи з текстом твору

1. Ким за фахом був О. Генрі?
2. На прикладі долі О. Генрі доведіть, що людина завжди може досягти успіху.
3. Поясніть походження псевдоніма американського письменника.

Працюємо над змістом творів

4. Чим найбільше пишалося юне подружжя Джеймс Ділінгем Янг з новели «*Дари волхвів*»?
5. Чому для молодих людей так важливо було привітати одне одного на Святвечір?
6. Чим їм довелося пожертвувати заради кохання?
7. Згадайте «*Різдвяну пісню в прозі*» *Чарльза Діккенса*. Порівняйте образи Делли і Джеймса та Скруджа. Хто з них отримує більше радості від життя: бідні закохані чи самотній багатий скнара?

8. Чому автор називає подружжя Джеймс Діллінгем Янг «наймудрішими з усіх мудреців»?
9. Перекажіть зміст новели «**Останній листок**».
10. Чому лікар уважав, що шанси Джонсі на одужання дуже малі?
11. Що свідчило про те, що дівчина у боротьбі з пневмонією здалася?
12. Чому старий плющ став для дівчини **символом** щоразу «слабшого зв'язку зі світом»?
13. Що примусило дівчину почати боротися за своє життя? Поміркуйте чому.
14. Хто разом із Сью та лікарем урятував Джонсі від біди? Якою ціною дісталася дівчині одужання?
15. Берман кричав: «Хіба є ще такі дурні, щоб умирати через листя?» А через що помер старий невдаха?
16. Чому Сью назвала листочок старого плюща на стіні «шедевром Бермана»?
17. Поміркуйте, чому Берман листок на стіні намалював одразу, а свій шедевр за 25 років навіть не розпочав.
18. Чи справді Берман прожив нікчемне життя? Відповідь обґрунтуйте.

 Узагальнюємо і підсумовуємо

19. Схарактеризуйте образи героїв новел О. Генрі.
20. Як у творах О. Генрі розкривається тема самопожертви?

 Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

21. Згадайте оповідання **Рея Бредбері** «Усмішка».
22. Проведіть паралель між ним і новелою «Останній листок». Доведіть, що мистецтво таки здатне рятувати.
23. У яких ще вивчених вами творах розкрито тему самопожертви?

 Застосовуємо теоретичні поняття

24. Поясніть, чому О. Генрі називають **письменником-новелістом**.
25. Доведіть, що вивчені вами твори О. Генрі належать до жанру **новели**.
26. На прикладі однієї з новел поясніть, у чому полягає несподіваність її фіналу.

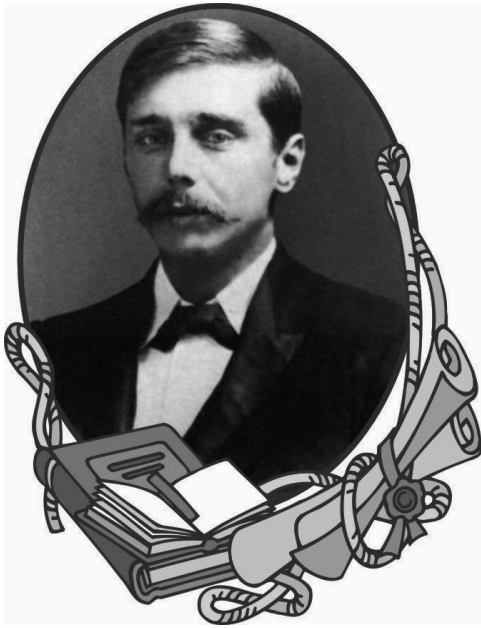
 Виконуємо творче завдання

27. У робочому зошиті намалюйте останній листок з новели О. Генрі.
28. Як ви вважаєте, він допоможе хворому одужати, тому що: а) вразить його своєю красою; б) розсмішить і поліпшить настрій; в) налякає хворобу?

Радимо прочитати

Ернест Хемінгуей «Кішка на дощі»

Герберт Джордж Веллс (1866 – 1946)

30 жовтня 1938 року американське радіо транслювало радіовиставу за романом *Герберта Веллса* «Війна світів», у якому описувався напад марсіан на Землю. Ймовірно, що не всі прочитали програму передач на той день, а хтось увімкнув радіо вже після того, як прозвучала назва передачі. Отож не відомо, що відіграло фатальну роль у наступних подіях. Але близько мільйона людей сприйняли радіовиставу за репортаж із місця подій. У країні спалахнула паніка — люди почали

готуватися до евакуації, дороги і телефонні лінії кілька годин були перервані. Так талант видатного англійського *письменника-фантаста* Герберта Веллса ввів в оману цілу країну.

Герберт Веллс народився неподалік Лондона. Сім'я виживала на дрібні приробітки батька: він був непоганим крикетистом¹ і тому міг давати платні уроки крикету чи брати участь у матчах. Незважаючи на нестатки, Герберт ріс надзвичайно енергійним та допитливим. Уже у 5 років мама навчила його читати та писати.

У 8 років хлопчик надовго опинився в ліжку через зламану ногу. У цей період він захопився читанням книг і з'ясував, що світ надзвичайно великий, цікавий та різноманітний. Це відкриття визначило його подальше життя. Сам Веллс в «Автобіографії» пізніше згадував: «Якби я не зламав тоді ногу, я, можливо, не писав би зараз цю автобіографію, а давно помер би змордованим та вигнаним із роботи прикажчиком».

Після закінчення у 1880 році школи Герберт починає працювати учнем у мануфактурних магазинах, касиром, помічником провізора в аптеці. Проте хлопець відчуває, що все це не для нього. Його тягне до знань, але він не знає, якою професією заробляти на життя. Тут йому теж допоміг випадок: коли в Англії вийшов закон про обов'язкову освіту, з'ясувалося, що вчителів катастрофічно не вистачає. І Веллс три місяці пропрацював учителем-практикантом. Цього часу вистачило, щоб він зрозумів — йому подобається вчити інших, а іншим подобається, коли він їх вчить.

¹ Крикет — гра двох команд із м'ячем і битками, що нагадує американський бейсбол.

У 1881 році Веллс отримує право викладати у школі і три роки працює вчителем. Більшість учнів Веллса гарно навчалися і чудово склали випускні іспити. У той час за кожного учня, який успішно здавав екзамени з хімії, фізики та біології, школа отримувала грошову винагороду, тому на талановитого вчителя звернули увагу в міністерстві освіти. А в 1884 році несподівано запропонували стати студентом-стипендіатом у коледжі при Лондонському університеті.

Під час навчання в 1886 році майбутній письменник на громадських засадах став засновником та редактором журналу коледжу під назвою «Журнал наукових шкіл», у якому почав безкоштовно публікувати свої перші твори. Цього ж року Герберт отримав і перший гонорар за опубліковане оповідання у «справжньому» журналі. Відтак він почав активно публікуватися, проте не залишав і викладацької роботи, до якої мав великий хист.

Молодий автор пише оповідання та нариси, що приносять йому перший успіх. Проте оповідання Герберта не зовсім звичайні. Часто за їх основу взято той чи інший науковий факт, який Веллс, переосмислюючи з погляду фантастики, робить приводом для сміху. Так, герой новели «Правда про Пайкрафта», бажаючи схуднути, дістав індійський порошок «для втрати ваги», випив його і злетів під стелю: схуднути — це одне, а втратити вагу — зовсім інше.

Справжній успіх і всесвітню славу Гербертові Веллсу принесли його науково-фантастичні романи «Машина часу», «Невидимець» та «Війна світів». Науково-фантастичні твори письменника містять застереження, звернені як до сучасників, так і до людей майбутнього: розум може творити зло всупереч романтичним уявленням про гуманність прогресу.

«Чарівна крамниця» — одне з найцікавіших оповідань раннього періоду творчості письменника. Це не наукова фантастика, це твір, написаний у жанрі, який в англійських країнах називають «fantasy» — «фантазія». «Чарівна крамниця» — звичайна назва іграшкових магазинів в Англії, але в оповіданні вона стає «справді» чарівною, а її хазяїн — «справжнім» чарівником. Веллс показує, наскільки діти відкритіші за дорослих для нового та незвичного, наскільки в них більше розвинуто відчуття прекрасного. Сам Герберт Веллс проніс через усе життя дитячу безпосередність: його не раз заставляли в дитячій, коли він із захопленням грався олов'яними солдатиками своїх дітей. Письменник був чудовим батьком, тому не дивно, що прототипом героя оповідання став його син Джордж Філіп (George Philip), якого в сім'ї спочатку називали за першими літерами імен Джі Пі, а потім просто Джіп.

ЧАРІВНА КРАМНИЦЯ

(скорочено)

Ту чарівну крамницю я бачив здалеку кілька разів; а раз чи двічі навіть проходив повз її вітрину, де лежало багато привабливих дрібничок: чарівні кульки, чарівні кури, чудодійні ковпаки, ляльки для червовомовців, кошики з причандаллям для фокусників, колоди звичайнісіньких на вигляд карт і таке інше. Але мені й на думку не спадало повернути туди, поки одного дня Джіп, не кажучи ні слова, взяв мене за палець і потяг до вітрини [...].

Крамниця була невеличка, тісна і досить темна. Коли ми причинили за собою двері, дзвоник на них жалібно теленькнув. Хвилину чи дві в крамниці, крім нас, нікого не було, і ми мали час роззирнутися. На підлозі стояло кілька чарівних дзеркал; одне нас звужувало й видо-вжувало, друге приплющувало нам голови й скрадало ноги, третє робило нас низенькими й товстими, як бочки. І поки ми сміялися, дивлячись у ті дзеркала, з'явився якийсь чоловік – певно, продавець. Одне слово, він стояв за прилавком – якийсь дивний, блідий, темноволосий чоловік. Одне вухо в нього було більше від другого, а підборіддя – як носак черевики.

– Чим можемо прислужитися? – сказав він і розчепірів на скляному прилавку свої чарівні довгі пальці. Від несподіванки ми обидва здригнулись і обернулись.

– Я хотів би купити своєму хлопчикові кілька простеньких іграшок, – сказав я.

– Фокуси? – запитав він. – Механічні? Для дому?

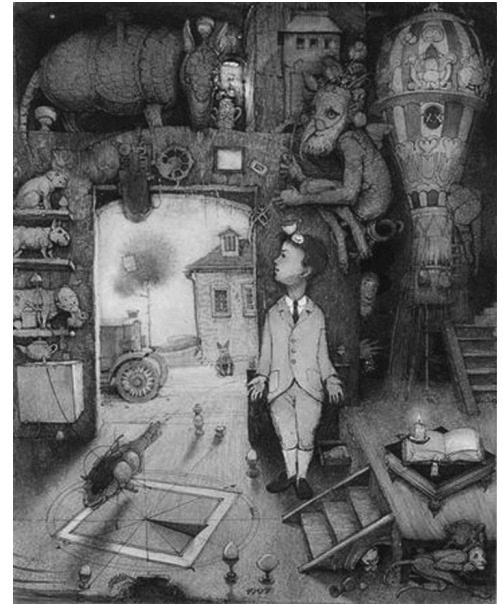
– Щось смішненьке, – відповів я.

– Гм... – мовив продавець і, ніби замислившись, почухав потилицю. А тоді просто на очах у нас дістав у себе з голови скляну кульку.

– Щось таке? – сказав він і простяг кульку мені.

Такого ми не сподівалися. Багато разів мені випадало бачити цей фокус на сцені, але тут, у крамниці, я цього не чекав.

– Непогано! – кинув я, сміючись.

Ілюстрація
художника Кирила Челушкіна

Джіп відпустив мій палець і потягся рукою до скляної кульки. Але долоня в продавця була порожня.

– Вона у тебе в кишені, – сказав чоловік. І справді, кулька виявилась у Джіпа в кишені!

– Скільки вона коштує? – спитав я.

– За скляні кульки ми нічого не беремо, – привітно відповів продавець. – Вони дістаються нам... – він піймав ще одну кульку – в себе на лікті, – задарма.

Третю кульку він схопив у себе на потилиці й поклав її на прилавок поруч із другою. Джіп уважно роздивився своєю кульку, потім дві ті, що лежали на прилавку, і зрештою підвів запитливий погляд на продавця, який стояв і всміхався.

– Можеш узяти собі й ці, – сказав той. – А як не боїшся, то й ще одну, з рота. Ось!

Джіп якось мить мовчки дивився на мене, потім згріб усі чотири кульки, знов узявся про всяк випадок за мій палець і приготувався дивитись, що ж буде далі.

– Отак ми дістаємо всі наші товари – ті, що дрібніші, – пояснив продавець. Я засміявся і, підхопивши його жарт, сказав:

– Замість того, щоб брати їх на складі. Так воно, звісно, дешевше!

– До певної міри, – відповів продавець. – Хоча, зрештою, платити доводиться і нам. Тільки не так багато, як думають люди... Товари більших розмірів, а також харчі й усе, що нам треба, ми дістаємо з цього ось капелюха... І знаєте, що я вам скажу, сер? На світі *немає* жодного складу справжніх чарівних товарів! Ви, мабуть, помітили нашу вивіску: «Справжня чарівна крамниця»? – Він дістав із-за щоки преїскурант і подав його мені. – Справжня! – повторив він, показав пальцем на це слово й додав: – Тут аніякісінького шахрайства, сер!

Мені здалося, що його жарти не позбавлені серйозних підстав. А продавець обернувся до Джіпа й підкреслено привітно всміхнувся:

– А знаєш, ти славний хлопчик!

Я здивувався. Звідки, думаю, він знає? Адже задля дисципліни ми тримаємо це від Джіпа в таємниці, навіть удома. Та малий вислухав цю похвалу спокійно, мовчки, не зводячи з продавця погляду.

– Бо тільки славні хлопці можуть увійти в ці двері.

І ту ж мить, ніби на підтвердження цих слів, пролунав стук у двері й почувся слабенький писклявий голосок:

– У-у! Я *хочу* ввійти сюди, тату! *Хочу* ввійти! У-у-у!

А вслід за цим утішання та вмовляння змученого батька:

– Тут же зачинено, Едварде!

– І зовсім не зачинено! – озвався я.

– Зачинено, сер! – сказав продавець. – Для таких дітей у нас завжди зачинено.

І тут ми побачили хлопчика: маленьке біле личко, бліде від ласощів та всіляких смачнючих-пресмачнючих страв і перекривлене від повсякденних примх – одне слово, личко жорстокого маленького егоїста, який шкріб нігтем зачаровану шибку. За хвилину розбещеного хлопчика, що пхикав перед дверима, повели далі.

– Як це ви так робите? – запитав я, з полегкістю зітхнувши.

– Чари! – відповів продавець, недбало махнувши рукою, і з-під його пальців – уявляєте! – порснули різнобарвні іскри й погасли в сутінках крамниці. – Там, за дверима, – звернувся продавець до Джіпа, – ти казав, що хотів би мати наш набір «Купи й дивуй друзів»?

Після героїчної внутрішньої боротьби Джіп нарешті відповів:

– Так.

– Він у тебе в кишені.

І, перехилившись через прилавок – тіло в нього виявилось надзвичайно довгим, – цей чудернацький чоловік з манерами справжнього фокусника дістав у Джіпа з кишені коробку.

– Папір! – сказав він і взяв із порожнього капелюха з пружинами аркуш паперу. – Шворка! – в роті в нього виявився клубок, від якого він відмотав довжелезну шворку, зв'язав нею згорток, а тоді перекусив її зубами. А клубок, як мені здалося, проковтнув! Потім чиркнув об ніс однієї з ляльок сірника, потримав над вогнем свого пальця (він одразу обернувся на паличку червоного сургучу) й запечатав покупку.

Я віддавав кожен готовий пакунок Джіпові, а той міцно притискав його до себе. Хлопчик говорив дуже мало, але очі його були красномовні. Красномовні були і його руки, що тримали біля грудей покупки. Джіп стояв невимовно схвильований. Так, це були *справжні* чари.

І раптом я аж здригнувся: під капелюхом у мене щось заворушилося – таке м'якеньке, трепетне! Я схопився за капелюх, і з-під нього випурхнув скуйовджений голуб – їй-Богу, то був продавець спільник! – побіг по прилавку і чкурнув, як мені здалося, до картонної коробки за тигром із пап'є-маше.

– Отакої! – сказав чоловік і спритно вихопив у мене з руки капелюха. – От дурний птах – де влаштував собі гніздо!

Він заходився стріпувати мого капелюха й витрусив із нього собі в руку двоє чи троє яєць, чималу мармурову кульку, годинник, з півдес'ятка неодмінних скляних кульок, зіжмаканий папір, потім ще папір, і ще, й усе говорив про те, що люди не мають звички чистити свої капе-

люхи зсередини... Розмовляв він, звичайно, дуже чемно і не без певних особистих натяків.

— Помалу збирається стільки всякої всячини, сер... Звісно, не тільки у вас... Мало не в кожного покупця... Чого тільки люди з собою не носять!

А зіжмаканий папір на прилавку ріс, підіймався вище й вище і вже майже затулив собою продавця. Тепер ми чули тільки ще його голос:

— Ніхто не знає, сер, що ховається в людини за її добропристойною подобою... Всі ми — всього лиш прилизана зовнішність, одне слово, лицеміри...

Голос його завмер. Папір перестав шурхотіти, зробилося зовсім тихо.

— Вам уже не потрібен мій капелюх? — озвався нарешті я.

Відповіді не було. Я подивився на Джіпа, Джіп подивився на мене, і в чарівних дзеркалах відбилися наші спотворені обличчя — чудернацькі, серйозні, пришиклі...

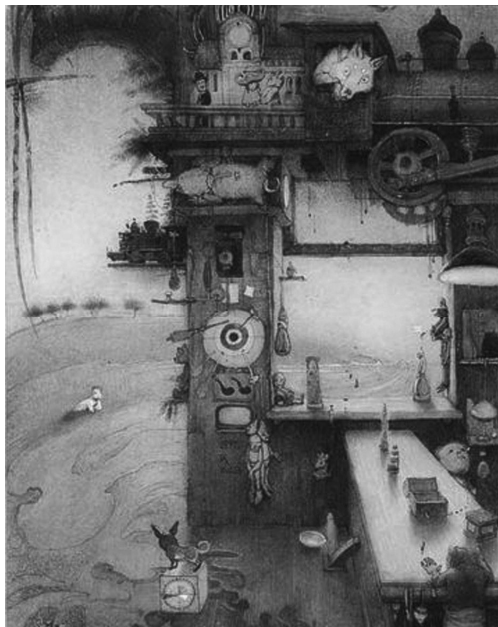
— Нам, мабуть, пора, — зітхнув я. — Скажіть, скільки з нас за все це?.. — запитав я, раптом підвищивши голос. — Я хочу заплатити. І мій капелюх, будь ласка... — Із-за купи паперу ніби почулося якесь сопіння. — Давай заглянемо за прилавок, Джіпе, — сказав я. — Він з нас кепкує!..

Ми з Джіпом обійшли тигра, що покинував головою. І що, ви думаєте, було за прилавком? Там не було нічого! На підлозі лежав тільки мій капелюх, а поруч сидів у глибокій задумі кролик — звичайнісінький капловухий білий кролик, дурнуватий на вигляд, одне слово, саме такий, які бувають тільки у фокусників. Я нахилився, щоб узяти капелюха, і кролик відскочив від мене.

— Тату! — якось винувато шепнув Джіп.

— Що таке, Джіпе?

— Тату, а мені ця крамниця *підобається*. «Вона подобалася б і мені, — подумав я, — якби прилавок раптом не витягся й не загородив нам дорогу до дверей». Але я не прохопився Джіпові про це жодним словом.

Ілюстрація
художника Кирила Челушкіна

— Трусь-трусь! — покликав Джіп і простяг руку до кролика, коли той пострибав повз нас. — Трусь-трусь, покажи Джіпові фокус!

Кролик чкурнув у двері, яких доти я там, звичайно, не помічав. Потім двері розчахнулися ширше, і з них знову вийшов чоловік, у якого одне вухо було більше за друге. Він так само всміхався, та коли наші погляди зустрілися, я побачив у його очах чи то глузування, чи то виклик.

— Чи не бажаєте оглянути нашу виставку, сер? — так само люб'язно запитав він. Джіп потяг мене за палець. Я подивився на прилавок, тоді на продавця, і знов наші погляди зустрілися. Мені вже починало здаватися, що чари тут аж надто справжні.

— У нас обмаль часу...— відповів я. Та не встиг я доказати цих слів, як ми вже стояли в іншій кімнаті, де були виставлені зразки.

— Всі товари в нас одного ґатунку, — заявив продавець, потираючи свої гнучкі руки, — а саме: найвищого! Нічого, крім справжньої магії! З гарантією...

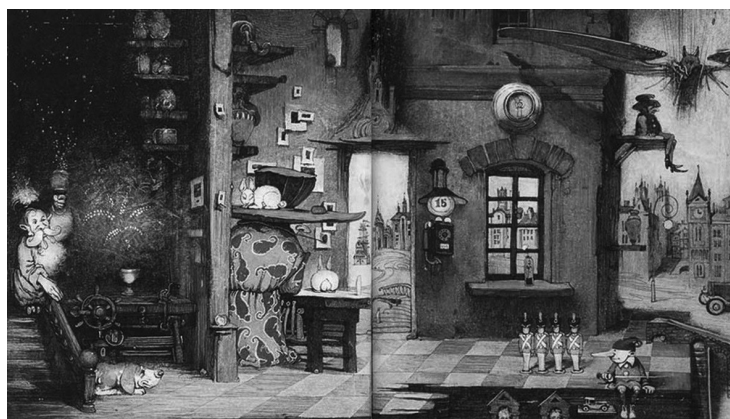
Джіпові припало тут до вподоби багато чого. І він довірливо й чечмно звернувся до дивовижного продавця:

— А цей меч також чарівний?

— Це чарівний іграшковий меч. Не гнеться, не ламається, не ріже пальці. Хто має такого меча, той вийде цілий-цілісінький з двобою з будь-яким ворогом, не старшим за вісімнадцять років. Коштує від півкрони до семи шилінгів і шести пенсів — залежно від того, який завбільшки.

Ці картонні обладунки призначені для юних лицарів, у мандрах вони просто незамінні. Чарівний щит, чоботи-скороходи, шапка-невидимка...

Я хотів запитати, скільки ж усе це коштує, але продавець не звертав на мене уваги. Тепер він цілком заволодів Джіпом. Він відірвав малого від мого пальця й заходився докладно розповідати йому про свої клятві товари. Спинити його було вже годі. Невдовзі я з невиразною тривогою і почуттям, дуже схожим на ревнощі, завважив, що Джіп ухопився за його палець — достоту, як звичайно хапався за мій.

Ілюстрація художника Кирила Челушкіна

А продавець показував Джіпові чарівні поїзди, що рухалися без пари й пружини — їм досить було тільки дати команду, а також оті надзвичайно дорогоцінні коробки з олов'яними солдатиками, що оживали відразу, щойно він підіймав кришку і промовляв... Переказати ту скоромовку я не можу — в мене не дуже гостре вухо, а от Джіп успадкував слух від матері й повторив скоромовку вмить.

— Браво! — вигукнув продавець, безцеремонно згріб солдатиків знов до коробки й віддав її Джіпу. — Ану, ще раз!

І Джіп за мить оживив солдатиків знов.

— Берете коробку? — запитав продавець.

— Ми б узяли, — відповів я, — якби ви продали її трохи дешевше. Бо мені треба бути мільйонером...

— З дорогою душею! — І продавець знову змінив солдатиків у коробку, накрив її кришкою, помахав коробкою в повітрі — і вона вже була загорнена в бурий папір і перев'язана шворкою. А на папері стояла повна адреса й ім'я Джіпа!

Помітивши мій подив, продавець засміявся.

— Це — справжні чари! — сказав він. — У нас без шахрайства.

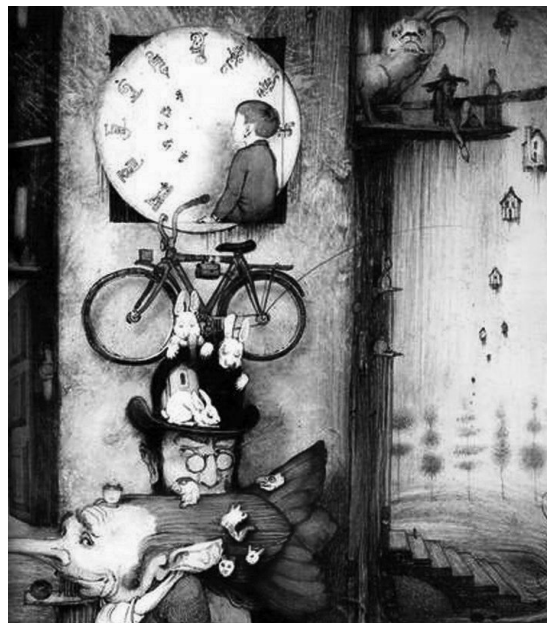
— А як на мене, то вони аж надто справжні! — промовив я.

Після цього продавець заходився показувати Джіпові фокуси, незвичайні вже самі собою, а ще незвичайніші тим, як він їх виконував. Чоловік пояснював, як влаштовані іграшки, показував їх навиворіт, а любий мій хлопчик поважно дивився й дуже глибокодумно кивав головою. [...]

І тут я похопився — адже таке видовище не для Джіпа! Та, озирнувшись, я побачив, що всю його увагу полонив продавець і малий не підозрює нічого поганого. Вони саме про щось шепотілися, поглядаючи на мене. Джіп стояв на табуреті, а продавець тримав у руках щось схоже на великий барабан.

— Тату, пограймося в піжмурки! — вигукнув Джіп. — Тобі жмури-тися!

І не встиг я й слова сказати, як продавець накрив його отим великим барабаном! Я зразу збагнув, у чому річ.

Ілюстрація
художника Кирила Челушкіна

— Скиньте барабан! — закричав я. — Зараз же! Ви перелякаєте хлопчика! Скиньте!

Чоловік із неоднаковими вухами мовчки послухався і простяг мені той величезний циліндр, щоб я побачив, що він порожній. На табуреті теж нікого не було! Невже за одну мить мій хлопчик міг безслідно зникнути?..

Вам, мабуть, знайоме лиховісне передчуття, що заповнює душу й невидимою рукою стискує серце. Це передчуття ніби змітає геть ваше власне «я», і весь ви насторожуєтесь, напружуєтесь, але й не гарячкуєте, а гнів і страх десь зникають. Так було й зі мною. Я ступив до ошкіреного продавця й люто перекинув ногою табурет.

— Годі цих дурниць! — гримнув я. — Де мій хлопчик?

— Ви ж бачите, — сказав продавець, усе ще показуючи мені порожній барабан. — У нас без шахрайства...

Я простяг руку, щоб схопити його, але він спритно крутнувся й вислизнув від мене. Я знов метнувся до нього, та він ухилився вдруге й штовхнув якісь двері, щоб утекти.

— Стій! — крикнув я.

Чоловік засміявся й вибіг. Я кинувся за ним і опинився в... непроглядній темряві! Бах!

— О Господи! Я вас і не помітив, сер!

Я стояв на Ріджент-стріт і щойно зіткнувся з якимсь порядним на вигляд робітником. А за кілька кроків від мене стояв трохи розгублений Джіп. Ми з тим чоловіком вибачилися один перед одним, Джіп крутнувся і з ясною усмішкою підбіг, так ніби тільки на хвилинку згубив мене з очей. У руках він тримав чотири пакунки! І ту ж мить узявся за мій палець.

Спершу я не знав, що й думати. Я роззирнувся, шукаючи поглядом дверей чарівної крамниці. Але їх ніде не було! Ні дверей, ні крамниці, нічого! Лише звичайнісінький пілястр між салоном, де продають картини, і вітриною з курчатами!..

І я зробив єдине, що міг зробити в такому розгубленому стані: став край тротуару й помахав парасолькою, підкликаючи кеб.

— В екіпажі! — не тямлячи себе від радощів, вигукнув Джіп.

Я допоміг йому сісти в кеб, насилу згадав свою адресу й сів сам. Потім відчув у себе в кишені щось незвичайне і знайшов там скляну кульку. Я обурено викинув її на бруківку.

Джіп нічого не сказав. Якийсь час ми обидва мовчали. Нарешті Джіп промовив:

— Оце була крамниця, тату!

І тут я подумав собі: а як сприйняв усе це він? На вигляд Джіп був цілий, здоровий, і це головне. Він не був наляканий, не був розгублений; його просто страшенно тішило те, як минув день, до того ж на колінах він тримав чотири пакунки. Що ж там усе-таки було?

— Гм! — озвався я. — Малим дітям не можна ходити до таких крамниць щодня.

Джіп вислухав мої слова з властивою йому стриманістю. «Зрештою, — подумав я, — не так уже все це й страшно!»

Але остаточно я заспокоївся аж тоді, як удома ми розпакували ті чотири згортки. У трьох із них виявилися коробки із звичайнісінькими, але такими гарними олов'яними солдатиками, що Джіп зовсім забув про тих «Справжніх чарівних солдатиків», яких бачив у крамниці. А в четвертому пакунку було кошеня — невеличке, біле живе кошеня, дуже жваве, славне на вдачу і з добрим апетитом.

Я розглядав усе це з полегкістю, хоч і не без остороги. І просидів у дитячій кімнаті хтозна й скільки часу...

Було це півроку тому. І тепер я починаю думати, що нічого поганого, власне, й не сталося. У кошеняті виявилось не більше чарів, ніж буває в усіх інших кошенятах. А солдатика трималися так стійко, що ними був би задоволений найсуворіший полковник. Ну, а Джіп?..

Розважливі батьки погодяться, що з ним я мав поводитись особливо обачно.

Але одного дня я таки не стримався й запитав:

— Джіпе, а що, якби твої солдатика раптом ожили й пішли марширувати?

— А вони й так живі, — відповів він. — Я знаю одне слово, і досить мені тільки відкрити коробку й сказати його...

— І вони марширують?

— Ну звісно, тату! Якби вони не марширували, я б їх і не любив!

Я не висловив подиву — це було б недоречно. Відтоді я не раз пробував, коли Джіп грався з солдатиками, зненацька увійти до нього в кімнату. Але нічого чарівного в них я так і не помітив... Отож важко сказати щось напевно.

І ще одне: щодо грошей. У мене непоправна звичка завжди платити по рахунку. Кілька разів я проходив туди й назад по Ріджент-стріт, шукаючи ту крамницю, але не знайшов. І все ж таки я схильний гадати, що в цій справі повівся чесно: коли вже ті люди, хоч би хто вони були, знають Джіпове ім'я і адресу, то нехай коли завгодно надішлють мені рахунок, я оплачу його залюбки.

Переклад з англійської Олекси Логвиненка

 Готуємося до роботи з твором

1. Розкажіть про творчість Герберта Веллса.
1. Чому Герберта Веллса називають *письменником-фантастом*?
2. У яких вивчених вами творах є фантастика?

 Працюємо на змістотвору

3. Що було дивного у зовнішності та поведінці продавця?
4. Чи всі діти могли потрапити до незвичайного магазину? Чому?
5. Як змінюється ставлення батька до продавця та його дій?
6. Які почуття заважали батькові насолоджуватися видовищем фокусів?
7. Як ці почуття дорослого контрастували з почуттями дитини?
8. Які спогади залишила чарівна крамниця у хлопчика?
9. Чому солдатики Джіпа демонстрували свої чарівні властивості лише маленькому господареві?

 Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

10. Згадайте казку Ганса Крістіана Андерсена *«Непохитний олов'яний солдатик»*. Порівняйте образи хлопчиків із казки Г. К. Андерсена та фантастичної новели Г. Веллса. Хто з дітей здатний побачити магію у звичайних іграшках?
11. Порівняйте чарівну крамницю Герберта Веллса і кролячу нору з повісті-казки *Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див»*.
12. Поміркуйте, чому в Країну Див разом з Алісою не потрапив її татусь? Якби батько Аліси теж упав у кролячу нору, то які поради він давав би їй?

 Узагальнюємо і підсумовуємо

13. Як можна пояснити вислів: «Кожен бачить навколо себе лише те, що хоче бачити»? Як цей вислів пов'язаний із героями оповідання?
14. Поясніть, чому дитині для створення особливого казкового світу потрібна лише фантазія.

 Застосовуємо поняття з теорії літератури

15. Згадайте, які твори належать до *фантастичної літератури*.
16. Чому події, зображені в новелі Герберта Веллса, називають *фантастичними*?
17. Що, на вашу думку, *символізує* чарівна крамниця?

 Виконуємо творчі завдання

18. Згадайте свої улюблені іграшки. Якими здатностями ви наділяли їх під час ігор?
19. Поміркуйте, якби ви не хотіли фантазувати, чи потрібні були б вам іграшки?

Радимо прочитати

Герберт Веллс «Невидимець», «Машина часу»

Рюноске Акутагава (1892 – 1927)

Відомий японський письменник *Рюноске Акутагава* походив із небагатої родини. Через важку хворобу матері і її ранню смерть хлопчика виховував бездітний дядько, який став для Рюноске батьком.

Дядько обіймав високу посаду і був представником японської інтелігенції. Він зумів виховати в Рюноске повагу до національної культури і любов до літератури. Завдяки йому хлопець познайомився з найкращими творами світових класиків.

Зокрема, велике враження на нього справили вже відомі вам автори Микола Гоголь і Антон Чехов.

Після закінчення школи Рюноске здобув філологічну освіту в Токійському імператорському університеті на відділенні англійської літератури. Він зумів поєднувати навчання з творчістю. Дипломований юнак деякий час викладає англійську мову у військово-морському коледжі, працює в редакції газети і публікує свої твори.

Успіх до молодого письменника прийшов рано. В своїх новелах Акутагава звертається до проблеми духовної порожнечі, егоїзму, відсутності моральних цінностей. Підґрунтям для такого катастрофічного світогляду автора стала тогочасна дійсність Японії. Країна Сонця у кінці XIX століття відчула великий вплив західної цивілізації. На жаль, японський уряд цікавили не культурні здобутки європейців, а їхні військові досягнення. Японія активно озброювалася за взірцем могутніх країн, прагнучи колоніальних завоювань чужих територій, взяла участь у Першій світовій війні. Збільшення військових витрат призвело до погіршення економічної ситуації в країні.

*Японські солдати початку
XX століття*

Акутагава страждав від депресії, багато хворів і намагався через свою творчість зануритися у світ давнини, сховатися від дійсності. Його творам притаманний підтекст, глибокий філософський зміст. У світовій літературі Рюноске Акутагаву визнано неперевершеним майстром новели, а його іменем назвали найпрестижнішу в Японії щорічну літературну премію, якою нагороджують молодих письменників.

ПАВУТИНКА

I

Одного дня самотній Будда¹ знічев'я походжав берегом озера Лотосів. Білосніжні, як перли, квіти на воді із своїх золотистих тичинок ненастанно ширили навкруги невимовно приємні пахощі. У раю був ранок.

Статуя Будди в Японії, 1252 рік

Будда пройшов понад озером, потім став і крізь листя лотосів, що вкривали поверхню води, подивився вниз. Під озером було пекло, а тому крізь прозору, як кришталь, товщу

води, наче в стереоскопі, ясно прозирала ріка Сандзунокава² й Шпиляста гора. Погляд Будди привернув чоловік на ім'я Кандата, що разом з іншими грішниками, яких аж кишіло, мучився в пеклі. Той Кандата, великий лиходій, за життя вбивав людей, підпалював їхні оселі й учинив чимало інших злочинів. А добро зробив лише один раз. Якось, мандруючи густим лісом, він побачив, як через стежку повзе павучок. Кандата підняв було вже ногу, готуючись його роздушити, та враз передумав: «Ні, не треба. Хоч воно й мале, але теж, напевне, хоче жити. Тож шкода безпричинно вкорочувати йому віку».

Споглядаючи пекло, Будда згадав, як Кандата врятував життя павукові, й вирішив віддячити йому за добро — при нагоді допомогти вибратися з пекла. На щастя, поблизу над зеленим, як малахїт, листям лотосу райський павук плів свою чарівну сріблясту нитку. Будда взяв павутинку і мимо сніжно-білих, як перлина, квітів швидко спустив її далеко-далеко вниз, до самого пекла.

II

Там, на дні пекла, у Кривавому озері борсався Кандата. Хоч куди глянь, всюди тьма кромішня, і тільки коли-не-коли в тій темряві зблисне вістря Шпилястої гори. Чи може бути щось страхотливіше? Навколо тихо, як у могилі, лише іноді чути тихі зітхання грішників — виснажені пекельними муками, вони навіть не можуть плакати вголос.

¹ Будда – основоположник релігії буддизму; духовний учитель, здатний вивести душі із кола страждань (душі померлих, обтяжені скоєними злочинами, тонуть в океані сансари).

² Душі переправляються у світ мертвих через річку Сандзунокава.

Тож і Кандата, задихаючись у Кривавому озері, звивався, корчився, як жаба перед смертю.

Та якось ненароком він звів очі вгору: з далекого неба над Кривавим озером у пільмі, немов боячись людського ока, повисла блискуча сріблиста павутилка. Вздівши над головою павутинку, Кандата на радощах аж сплеснув у долоні: вчепившись за неї, напевне, можна далеко полізти, навіть з пекла вибратися. Якщо все піде на лад, то і в раю можна опинитися. А тоді вже не доведеться страждати на Шпилястій горі і потопати в Кривавому озері.

Отак розмірковуючи, Кандата мерщій учепився обома руками за павутинку і відчайдушно почав дертися вгору. Ясна річ, такому лиходієві, як Кандата, до цього не треба було звикати. Та хоч як він силкувався, а догори піднятися було нелегко — рай і пекло відділяла не одна тисяча рі ($1 \text{ рі} = 3.9 \text{ км}$). Зіп'явшись трохи, Кандата втомився і навіть не міг був рукою ворухнути. Що ж тут удієш? Вирішивши перепочити, Кандата повис на павутинці й зиркнув униз.

А все-таки його зусилля не пропали марно: Криваве озеро, що в ньому він потопав, за такий короткий час зникло в пільмі, а страшна своїм тьмяним блиском Шпиляста гора вже опинилася під ногами. Якщо так і далі, то скоро і з пекла, напевне, видобудусь. Обхопивши руками павутинку, Кандата зраділим, як ніколи, голосом прокричав: «Наша взяла! Наша взяла!» Та нараз він схаменувся — слідом за ним, як мурашня, по павутинці вгору п'ялася сила-силенна грішників. Спостерігши таке видовище, Ка-

ндата, зляканий чи, може, приголомшений, на якусь хвилю розгублено роззявив рота і кліпав очима. Тонка павутилка, що ледве витримувала його одного, напевне увірветься під тягарем такої безлічі людей. Якщо вона десь посередині обірветься, то марно він дряпався вгору — однаково полетить сторчка назад у пекло. О, це жахливо! А тим часом тисячі й

Фото художника Оера Вота, 2012 рік

тисячі грішників видиралися з темряви над Кривавим озером і один за одним піднімалися блискучою павутичкою вгору. Треба негайно щось придумати, інакше павутилка увірветься. І Кандата щосили закричав:

«Гей, грішники! Це моя павутинка. Хто вам дозволив чіплятися за неї? Ану, спускайтеся вниз!»

Але тої ж миті павутинка зненацька розірвалася саме над Кандатою, і він, закрутившись дзигою, швидко зник у темряві. В імлістому просторі, виблискуючи, лише висіла тоненька райська павутинка.

III

Стоячи на березі озера Лотосів, Будда від початку до кінця стежив за цією сценою. А як Кандата каменем упав у Криваве озеро, обличчя Будди посмутніло і він пустився йти далі. Мабуть, жалюгідним здався йому Кандата, який намагався тільки сам вилізти з пекла, але був заслужено покараний за своє черстве серце і знову опинився в безодні.

А лотосу до всього байдуже. Його білий, як перлина, цвіт похитував вінчиками коло ніг Будди, а золотисті тичинки сповнювали повітря невимовно приємними пахоцями. У раю бралось до полудня.

Переклад з японської Івана Дзюби

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

✿ Готуємося до роботи з твором

1. Розкажіть, що вам відомо про *Рюноске Акутагаву*.
2. Яку національну літературу представляє автор «Павутинки»?

✿ Працюємо над змістом твору

3. Де відбуваються події новели Рюноске Акутагави «*Павутинка*»?
4. Що свідчить про намагання Будди дати шанс навіть найбільшим грішникам?
5. Як скористався Кандата наданим йому шансом?
6. Що свідчить про егоїзм Кандати?
7. Чому саме павутинка повинна була врятувати душу грішника?

✿ Узагальнюємо і підсумовуємо

8. Схарактеризуйте образ Кандати.
9. Які риси вдачі завадили йому вибратися з Кривавого озера?
10. У чому філософський зміст новели?
11. Якими сподіваннями керувався Будда, опускаючи павутинку у глибини пекла?
12. Сформулюйте повчальну думку твору Рюноске Акутагави.

✿ Застосовуємо поняття з теорії літератури

13. Згадайте особливості жанру *новели*.
14. Доведіть, що твір Рюноске Акутагави «Павутинка» є новелою.
15. Знайдіть у тексті приклади *антитези* і поясніть їх зміст.

✿ Виконуємо творчі завдання

16. Усно придумайте власний фінал до новели «Павутинка».

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА Я І СВІТ

Айзек Азімов
(1920 – 1992)

Айзек Азімов — відомий американський *письменник-фантаст*, який зумів поєднати літературну, наукову та науково-популярну діяльність. За своє життя він написав 467 книг, які мали великий успіх у читачів. Ім'я та обличчя Азімова були настільки відомими американцям, що йому першому з письменників запропонували зніматися в рекламі. Його іменем названо один з найвідоміших американських журналів наукової фантастики «Asimov's

Science Fiction and Fantasy».

Айзек (Ісак) Азімов народився 2 січня 1920 року в містечку Петровичі в Білорусі. У 1923 році родина емігрувала до Сполучених Штатів Америки, а в 1926 оселилась у Брукліні (район Нью-Йорка), де Айзек Азімов прожив до кінця життя. Його батько став власником невеликої кондитерської крамниці, і хлопець із дитинства допомагав йому в сімейному бізнесі. Він прокидався о шостій ранку, розносив газети і йшов до школи, а після уроків біг додому і підміняв батька за прилавком. Азімов згадував про своє дитинство: «Я працював по десять годин на тиждень. Навіть коли обставини змушували мене відлучитися на кілька хвилин, мене починало мучити питання: Господи, як там воно, у крамниці?» Ця звичка постійно працювати супроводжувала письменника впродовж життя.

У школі Айзек Азімов виявляє схильність до точних наук і вражає надзвичайними успіхами в навчанні. Він перестрибує через клас і в 15 років закінчує школу з відзнакою. У хлопця була чудова пам'ять —

він рідко забував те, що хоча б один раз прочитав. А читати любив усе підряд і у величезній кількості.

У 1929 році до рук Айзека потрапив один із випусків журналу наукової фантастики «Science Wonder Stories». Батько заборонив синові читати це видання, тому що вважав читання фантастичних творів несерйозним заняттям. Однак Айзек переконав батька — якщо в назві журналу є слово «наука» (science), то його зміст має бути серйозним та повчальним. Хлопець настільки захопився фантастикою, що через три роки сам почав писати науково-фантастичні оповідання.

Закінчивши школу, Азімов вступає до Колумбійського університету (місто Нью-Йорк). Проте його захоплення фантастикою не минає, і під час навчання в університеті юнак починає активну літературну діяльність.

Перше опубліковане оповідання молодого письменника — «Ті, що висадилися на Весті». Воно з'явилося в березневому числі журналу «Amazing stories» («Дивовижні історії») за 1939 рік. Цей перший спеціалізований науково-фантастичний журнал заснував ще у 1926 році Х'юго Гернбек, автор самого терміна **«наукова фантастика»** (science fiction). З 1939 року на честь Гернбека в США присуджують премії «Х'юго» за найкращий науково-фантастичний твір року. Айзек Азімов отримав за своє життя п'ять «Х'юго», цих своєрідних «Оскарів» наукової фантастики.

До 1941 року Азімов публікує перші оповідання із серії про роботів, що пізніше увійшли до збірки **«Я, Робот»**. Ці твори принесли йому популярність і літературне ім'я, хоча авторові не було ще й 22 років!

У 1946 році Азімов почав читати лекції з хімії в Колумбійському та Гарвардському університетах, а у 1948 здобув докторський ступінь, а згодом став професором. Однак і надалі його основною діяльністю залишається художня творчість: він пише неймовірно багато і все робить сам. У нього немає ні агентів, ні секретарів, він особисто відповідає на телефонні дзвінки і веде листування. Літературна робота, особливо науково-популярна, приносить письменникові все більше грошей. Він міг собі дозволити багато, але ні яхт, ні розкішних віл письменник не мав — вони були йому не потрібні.

Айзек Азімов був типовим кабінетним ученим — не любив усього, що може порушити душевний спокій і напружений робочий ритм. Він боявся висоти, тому не подорожував літаками — всі численні міжнародні нагороди вручали письменникові в його квартирі у Нью-Йорку.

На початку 1970-х років Айзека Азімова визнали одним із найкращих фантастів та найкращим популяризатором науки у світі. Він

досяг величезної слави і успіху. Проте в одному інтерв'ю, коли його запитали, що він робитиме, дізнавшись, що жити йому залишилося всього шість місяців, Азімов відповів: «Я буду друкувати швидше».

Оповідання «*Факс*» порушує питання морального вибору, який є, як вважав Азімов, у кожної істоти. Людина, впевнена у своїй правоті, повинна наполягати на своєму до кінця — тільки так вона виконає свій обов'язок і залишиться сама собою.

ФАХ

(уривки)

Джордж Плейтен не міг приховати суму в голосі:

— Завтра перше травня. Олімпіада!

Джордж перевернувся на живіт і через спинку ліжка пильно глянув на товариша по кімнаті. Невже він не відчуває те саме? Невже думка про Олімпіаду не викликає у нього ніяких емоцій?

Джордж мав худорляве обличчя, його риси ще більше загострилися майже за півтора року, проведених в Інтернаті. І сам він був худорлявий, та в його синіх очах горів колишній невгамовний вогонь, а розпачливістю, з якою він уп'явся в ковдру, Джордж нагадував зацькованого звіра.

Товариш по кімнаті на мить залишив книгу. Його звали Хейлі Омейні, він був нігерієць. Здавалося, його темно-брунатна шкіра й масивні риси обличчя створені для того, щоб виражати тільки спокій; згадка про Олімпіаду його не схвилювала.

— Я знаю, Джордже, — озвався він.

Джордж подумав, чи не стане він сам таким через десять років життя отут, і з обуренням відкинув цю думку.

— Здається, ти забув, що означає травень!

— Я добре пам'ятаю, що означає цей місяць, — відповів Хейлі. — Нічого не означає! То ти забув, а не я. Травень нічого не означає для тебе, Джорджа Плейтена... І для мене, Хейлі Омейні, — неголосно додав він.

— Тепер на Землю по нових спеціалістів злітаються космічні кораблі. До червня тисячі й тисячі їх із мільйонами чоловіків та жінок відлетять до інших світів — і все це нічого не важить? — запитав Джордж.

— Нічогісінько. Що ти від мене хочеш?

Беззвучно ворущачи губами, Омейні почав водити пальцем по рядках книжки: певно, йому трапилося важке місце.

— Яка користь від того читання?

Джордж рішуче наблизився до Омейні, презирливо хмикнув і зі словами «знову електроніка» вибив книжку з рук нігерійця.

Омейні неквапливо підвівся і підняв книгу. Без будь-якого роздратування він розгладив сторінку.

— Вважай, що я задовольняю свою цікавість, — сказав Хейлі. — Щось зрозумію сьогодні, а завтра, може, зрозумію трохи більше. Неабияка, та перемога.

— Перемога. Яка там перемога? Невже це все, що тобі потрібно від життя? До шістдесяти п'яти років набути чверть тих знань, що має дипломований інженер-електронник.

— А може, й до тридцяти п'яти.

— І кому ж ти будеш потрібен? Хто тебе візьме? Куди ти підеш?

— Нікому. Ніхто. Нікуди. Я залишуся тут і читатиму інші книжки.

— І цього тобі досить? Говори! Ти зтяг мене на заняття. Ти примусив мене читати і заучувати. Навіщо? Це мене аж ніяк не влаштовує.

— А що гарного у тому, що ти відмовляєшся від задоволення?

— Я вирішив покінчити з цим фарсом. Я зроблю те, що збирався зробити з самого початку, ще до того, як ти приспав мене. Я примушу їх... примушу... Примушу виправити несправедливість. Тут змова. Я доберуся до того Антонеллі й змушу його зізнатися, що він... він...

Омейні похитав головою.

— Кожний, хто потрапляє сюди, твердить, що сталася помилка. Я думав — той період у тебе минув.

— Не називай це періодом, — розлютився Джордж, — у моєму випадку справді припустилися помилки. Я ж казав тобі...

У тому, що коїлося з Джорджем, був винен травень, місяць Олімпіади. Це він роз'ятрив колишню лють, і Джордж нічого не міг з собою вдіяти. Та й не хотів — адже йому загрожувала небезпека все забути.

— Я збирався стати програмістом обчислювальних машин, і я справді можу ним бути, хоч би що вони там казали, посилаючись на дослідження. — Джордж ударив кулаком по матрацу.

— В аналізах помилок не буває.

— Виходить, бувають. Ти ж не сумніваєшся в моїх здібностях?

— Здібності тут ні до чого. Хіба тобі про це не казали?

Омейні неспіхом підвівся і почав акуратно розбирати постіль.

— Джордже, ти невіправний. Мучиш себе, бо не хочеш визнавати очевидних фактів. Джордже, ти перебуваєш в закладі, що називається Інтернатом, але я ніколи ще не чув, щоб ти вимовляв його назву повністю. Тож зроби це зараз. Ну ж бо, Джордже, зроби! А потім лягай у ліжко й проспий.

Джордж скреготнув зубами і вищирився.

— Ні! — прохрипів він.

— Тоді це зроблю я, — сказав Омейні й, карбуючи кожен склад, вимовив назву. Джорджеві стало соромно й гірко. Він відвернувся.

У вісімнадцять років Джордж Плейтен твердо знав, що стане програмістом, він навіть дістав підручники з програмування, щоб з'ясувати, чи зможе оволодіти цією професією. Але знання вже давно не здобуваються крихтами, сидінням за підручниками, їх просто записують у мозок зі спеціальних навчальних плівок. День запису називається днем Освіти (вміння читати записують у дитинстві в день Читання). Потім частину спеціалістів замовляють уряди інших планет, колонізованих землянами. Мрія кожного молодого землянина — зробити кар'єру і потрапити на планету класу А. Про це мріяв і Джордж у свій день Освіти, стоячи перед лікарем Зекері Антонеллі, який мав би визначити, для чого підходить його мозок, і записати необхідні знання.

Картина художниці Венкіне Ян

Лікар Антонеллі розгорнув грубенку теку.

— Тут пишеться, що ви хочете стати програмістом.

— Так, лікарю.

— Чому ви хочете стати програмістом?

— Сер, це відповідальний фах. Програмісти виконують важку і складну роботу. Мені вона подобається, і я думаю, що впораюся з нею.

Лікар Антонеллі відклав папери і роздратовано глянув на Джорджа.

— Звідкіля ви знаєте, що вона вам до вподоби? Мабуть, сподіваєтеся, що вас одразу заберуть на якусь з планет класу А.

«Він намагається залякати мене, — захвилювався Джордж. — Пануй над собою і кажи правду!»

— Звісно, програміст має більше шансів, — сказав Джордж. — Та якби мене залишили на Землі, робота не стала б подобатись мені менше, я знаю.

— Нехай так, але звідки ви знаєте?

Запитання поставлено таким тоном, наче на нього годі було відповісти розумно, і Джордж змусив себе не посміхнутись. Адже він знав відповідь.

— Я читав про програмування, — сказав він.

— Що? — На обличчі лікаря з'явився щирий подив, і Джорджеві стало дуже приємно.

— Я читав про програмування, сер, — повторив він. — Я придбав книжку і простудював її.

— Книгу для дипломованих програмістів?

— Так, сер.

— Але ж ви не могли розуміти, що там написано.

— Спочатку. Та я дістав книжку з математики, електроніки й розібрався в них, наскільки міг. Я, звичайно, знаю не так уже й багато, проте все-таки досить, аби зрозуміти, що мені подобається цей фах і що я можу бути програмістом.

Лікар відтяг двома пальцями шкіряну бганку під підборіддям.

— А навіщо воно тобі, синку?

— Хотілося перевірити, чи справді цей фах цікавий.

— Але ж ви знаєте, що це не має ніякої ваги. Хоч би як подобався фах, ви не здобудете його, якщо фізіологія мозку показує, що ви здібні для іншої діяльності. Ви це знаєте?

— Мені казали, — обережно відповів Джордж.

— Повірте, що то правда.

Поринувши у невеселі роздуми, лікар Антонеллі перекладав з місця на місце щойно вивчені плівки. Потім сказав:

— Займімося аналізами. Бо так нам нічого не вирішити.

До скронь Джорджеві приліпили дротики. Джорджеві руки похололи і зволожніли, серце шалено стугоніло. Ні в якому разі не треба було казати лікареві, що він потай читав книжки.

Він подумав, що в усьому винна його клята пиха. Закортіло показати, який він кмітливий і заповзятий, а натомість продемонстрував своє марновірство та неосвіченість, наструнчивши лікаря проти себе. (Він міг присягнутися, що Антонеллі зненавидів його, вбачаючи у ньому спритного кар'єриста).

Тепер Джордж довів себе до такого стану, що вже не мав сумнівів: аналізатор покаже чистісіньку нісенітницю.

Він не помітив, коли з нього зняли дротики. Раптом усвідомив, що перед ним лікар, який задумливо дивиться на нього. Все скінчилося: дротиків не було. Відчайдушним зусиллям волі Джордж опанував себе.

Він остаточно розпрощався з мрією стати програмістом, її знищили за якихось десять хвилин.

— Мабуть, що нічого не вийде? — похмуро запитав Джордж.

— Що — не вийде?

— Я не буду програмістом?

Лікар потер носа і сказав:

— Заберіть свій одяг і йдіть до кімнати 15-С. Там на вас чекатимуть папери і мій висновок.

— Хіба я вже здобув освіту? — вразився Джордж. — Мені здавалося, що це тільки...

Лікар Антонеллі подивився вбік, на письмовий стіл.

— Вам усе пояснять. Робіть, як я сказав.

Джордж безпорадно силкувався вгадати, про що ж йому скажуть. Що він має право тільки на фах дипломованого чорнороба? Його хочуть підготувати до цієї новини, призначити до фаху.

Він раптом цілком повірив у правдивість своєї здогадки, і йому довелося напружити всі сили, щоб не закричати.

Джордж дістався до дверей з номером 15-С. Його завели в пусту кімнату і залишили. На якусь мить він піднісся духом. Якби ця кімната була для чорноробів, тут, звичайно, вже сиділи б десятки юнаків.

Біля невисокої, заввишки по пояс, переділки ковзнули розсувні двері, й до кімнати зайшов літній сивоголовий чоловік. Він посміхнувся, показавши рівні, мабуть, штучні, зуби. Проте у нього було молоде гладеньке обличчя й гучний голос.

— Добрий вечір, Джордже! — привітався він. — Бачу, цього разу до нас у сектор потрапив тільки один.

— Тільки один? — безпорадно запитав Джордж.

— Таких, як ти, на Землі тисячі. Ти не самотній.

Джордж почав дратуватися.

— Я нічого не розумію, сер, — сказав він. — Яка в мене класифікація? Що тут коїться?

— Спокійно, синку. З тобою все гаразд. Таке могло б статися з кожним. — Він простягнув руку, і Джордж машинально взявся за неї. Тепла долоня міцно потисла Джорджеву долоню. — Сідай, синку. Мене звуть Сем Елленфорд.

Джордж нетерпляче кивнув.

— Я хочу знати, в чім річ, сер?

— Природно. По-перше, Джордже, ти не можеш бути програмістом. Думаю, ти сам уже збагнув.

— Так, — з гiркотою в голосi погодився Джордж. — Але ким же я тодi буду?

— Таке важко пояснити, Джордже. — Елленфорд помовчав, а потiм вимовив: — Нiким.

— Що?!

— Нiким!

— З моiм мозком щось не так?

— У ньому є якiсь змiни. Гадаю, з погляду фахової квалiфiкацiї, ти можеш вважати, що в ньому є порушення.

— Але чому?

Елленфорд знизав плечима.

— Ти, звiсно, знаєш, яким чином дiє земна Програма Освiти: практично всяка людина спроможна засвоїти будь-якi знання, але кожен окремий мозок краще пiдходить до одних видiв знань, нiж до iнших. Ми намагаємося, по змозi, поєднувати структуру мозку з вiдповiдними знаннями даного фаху, виходячи з потреби на спецiальнiсть.

Джордж кивнув:

— Так, я знаю.

— Проте iнколи, Джордже, нам трапляється юнак, у якого iнтелект не пiдходить для накладання будь-яких знань.

— Ви хочете сказати, що я не годен здобути освiти?

— Саме це я маю на увазi.

— Казна-що. Я ж тямлю. Я можу зрозумiти...

Вiн безпорадно озирнувся, наче шукаючи якоїсь нагоди довести, що мозок його працює справно.

— Будь ласка, глянь на речi тверезо, — поважно сказав Елленфорд. — Ти розумний. Поза всяким сумнiвом. Твiй iнтелект навiть вищiй за середнiй. На жаль, це не має вiдношення до накладання знання на мозок. I взагалi, сюди завжди потрапляють розумнi люди.

— Але я нiколи не чув, щоб хтось не мав фаху, — заперечив вiн.

— Таких небагато, — визнав Елленфорд. — I ми охороняємо їх.

— Охороняєте? — Джордж вiдчув, як у душі зростає страх.

— Тобою опiкується планета, Джордже. З тiєї митi, як ти зайшов у цi дверi, ми почали виконувати свої обов'язки. — I вiн усмiхнувся.

То був аж надто лагiдний усмiх. Джорджевi вiн здався усмiхом власника, усмiхом дорослого до безпорадної дитини.

— Виходить, я потраплю до тюрми? — спитав вiн.

— Боронь Боже. Ти житимеш з такими, як ти.

Так Джордж потрапив до iнтернату. Його батькiв повiдомили, що вiн виконує спецiальне завдання, щоб не було розголосу. В iнтернатi були навча-

льні приміщення, багато книжок. Але Джордж ніяк не міг примиритися з тим, що він потрапив сюди, і підозрював таємну змову проти себе, активну участь у якій взяв лікар Антонеллі. Особливо прикро йому стало, коли сусід по кімнаті Хейлі Омейні нагадав йому повну назву інтернату: «Інтернат для недоумків». Джордж зрозумів, що якщо зараз, цього травня він нічого не зробить, то залишиться в інтернаті для недоумків до кінця життя.

І Джордж утік з інтернату й дістався Сан-Франциско саме на початок Олімпіади. Оглядаючи олімпійські стенди, він натрапив на стенд з металургії

Фотографії космосу з телескопа Хаббла, запущеного на орбіту Землі у 1990 році (проект НАСА і Європейського космічного союзу)

та зауважив прізвище свого давнього шкільного друга Арманда Тревеліяна, який мріяв стати металургом і потрапити на Новію, планету класу А. І саме Новія була замовником цього змагання за фахом металурга.

Зала була дуже велика і мала класичну форму витягнутого овалу. Глядачі розташувалися на двох галереях, що тяглися по під стінами всієї зали, а учасники змагань — унизу, посеред довгого й вузького заглиблення. Механізми були вже встановлені, а на табло, які висіли над кожним робочим місцем,

поки що світилися тільки прізвища та номери учасників змагань. Самі ж вони були на сцені.

Джордж вивчив програму, знайдену в спеціальному заглибленні бильця свого крісла, і надібав прізвище Тревеліяна. Той значився під номером дванадцять, та, на жаль, його місце було в іншому кінці зали.

Джордж міг роздивитися постать учасника під номером дванадцять, який, тримаючи руки в кишенях, стояв спиною до свого апарата й роздивлявся глядачів з таким виглядом, наче перераховував їх. Та Джордж не міг розгледіти його обличчя.

А все ж то був Трев.

Джордж опустився на своє місце. Йому було цікаво, як покаже себе Трев. Почуття відповідальності спонукало вірити в Тревеліянів успіх, проте щось мучило його, народжувало обурення і протест. Як же так: він, Джордж, людина без професії, сидить тут звичайним глядачем,

а там Тревіліян, дипломований металург по кольорових металах, учасник змагань.

— Шановні новіанські замовники, леді і джентльмени! — пролунав чіткий голос диктора. — Зараз почнуться Олімпійські змагання металургів по кольорових металах. У змаганнях беруть участь...

Дуже ретельно диктор зачитав програму. Прізвища, назви міст, звідки прибули учасники, рік здобуття освіти. Глядачі зустрічали кожне ім'я радісними вигуками, а коли серед учасників називали жителів Сан-Франциско, здіймався неймовірний гамір.

Дійшла черга до Тревіліяна, і Джордж несподівано для себе скажено заволав, замотиляв руками. Та ще більше його здивувало, що сильний чоловік, який сидів поруч із ним, поведився так само. Джордж не міг приховати свого подиву, а сусіда нахилився до нього і напружив голос, щоб перекричати шум:

— Тут немає нікого з мого рідного міста. Я вболіватиму за ваше. То ваш знайомий?

Джордж відсахнувся.

— Ні.

— Я помітив, що ви все дивитесь у тому напрямі. Не хочете скористатись моїм біноклем?

— Ні, дякую. («Чому цей старий дурень пхає носа не в свої справи?»)

Диктор дійшов до найголовнішого, і публіка завмерла.

— Кожний учасник змагання отримає по бруску сплаву з кольорових металів невідомого складу. Від учасників вимагається виконати кількісний аналіз одержаного сплаву і сповістити всі результати аналізу з точністю до чотирьох десятих відсотка. Для проведення аналізу всі учасники користуватимуться мікроспектрографами Бімена, модель Х-2, які зараз не працюють.

Серед публіки знявся схвальний гомін.

— Потрібно, щоб кожний учасник визначив, що сталося з його апаратом, і усунув дефект. Для цього є інструменти і запасні частини. Серед них може й не знайтись потрібної деталі, тоді її слід замовити. Час на її доставку буде вирахований з загального часу, витраченого на виконання завдання. Всі учасники готові?

Тиша.

— Можете починати.

Джордж стежив за подіями пожадливо, як і всі. Його погляд перебігав від одного учасника до другого. Він бачив, як один з них, вправно орудуючи якимось маленьким інструментом, зняв кришку зі свого

мікроспектрографа; як інший вп'явся очима в екран апарата; як третій спокійно вкладав свій брусок у затискувач праворуч і як четвертий регулював верньєр, причім так обережно, що здалося, ніби він застиг у повній нерухомості.

Тревіліян, як і решта учасників, був увесь у роботі. Джордж не мав змоги визначити, як ідуть його справи.

На табло учасника номер «сімнадцять» висвітилося:

«Промінь не сфокусовано».

Публіка несамовито зааплодувала.

Учасник під номером «сімнадцять» міг бути правий, але міг, звичайно, й помилитися. Якщо він припустився помилки, то повинен виправити свій діагноз і, отже, згаяти час. Та може статися, що він не виправить діагноз і йому не вдасться завершити аналізу. Або, ще гірше, доведе аналіз до кінця, однак результат його виявиться зовсім неправильний.

Спалахнули й інші табло. Джордж не зводив очей з табло під номером «дванадцять». Нарешті воно теж засвітилося:

«Держак децентровано. Потрібен новий спуск затискувача».

До нього підбіг працівник з новою деталлю. Якщо Тревіліян помилився, це означатиме марну затримку, а час, витрачений на очікування деталі, не буде вирахувано з загального. Джордж затамував подих.

На табло номер «сімнадцять» почали з'являтися результати аналізу: алюміній — 41,2649; магній — 22,1914, мідь — 10,1001.

То тут, то там вихоплювалися цифри на інших табло. Глядачі скаженіли. На «сімнадцятому» спалахнула червона рамка, що означало кінець роботи. Учасник підвівся з місця. «Четвертий» відстав всього на дві секунди. Один за одним до них приєдналися інші.

Тревіліян іще працював, досі не інформуючи про другорядні складові частини свого сплаву. Коли майже всі учасники вжестояли, він теж підвівся.

Однак це ще був не кінець. Офіційне рішення, як і годиться, затримувалося. Витрачений час відігравав неабияку роль, та не менш важливою була точність аналізу. І не всі завдання були однаково важкими. Необхідно зважити багато факторів.

— Переможець змагань виконав завдання за чотири хвилини двадцять секунд, поставив правильний діагноз і отримав правильний результат з точністю до семи десятитисячних відсотка — це учасник під номером... «сімнадцять», Генрі Ентон Шмідт з...

Все потонуло у скаженому галасі. За ним ішов восьмий номер, потім четвертий, чий добрий показник часу був зіпсований п'ятьма соти-

ми відсотка у визначенні кількісного складу ніобію. Диктор навіть не згадав про «дванадцятого». То був його крах.

Джордж подерся через натовп до дверей, з яких мали вийти учасники змагання, і знайшов тут уже багацько людей. Це були родичі, які плакали (від щастя чи горя — залежно від обставин), вони прийшли, щоб зустріти учасників змагань, репортери, які прагнули взяти інтерв'ю у переможця, земляки, які полюють за автографами та рекламою, і просто цікаві.

Фотографії космосу з телескопа Хаббла, запущеного на орбіту Землі у 1990 році (проект НАСА і Європейського космічного союзу)

Коли вийшов Тревіліян, тут уже майже нікого не залишилося. В його суворо стиснутих губах була сигарета. Опустивши очі, він повернувся, щоб піти. Джордж смикнувся вперед.

— Треве!

Здивований Тревіліян швидко обернувся. Він пильно подивився на Джорджа,

потім простяг йому руку.

— Джордж Плейтен, якого дідька... — Радісний вираз, що з'явився на його обличчі, майже одразу зник. Його рука впала раніше, ніж Джордж устиг її потиснути. — Ти був там? — різким рухом голови Тревіліян вказав на залу.

— Був.

— Мені не дуже пощастило, правда ж?

Він кинув цигарку на землю і розчавив недопалок ногою, дивлячись у бік вулиці, де повільно ходили люди і формувалися нові черги охочих потрапити на наступну за розкладом Олімпіаду.

— Ну й що? — з притиском промовив Тревіліян. — Я програв тільки вдрупе. Після того як сьогодні повелися зі мною, Новія може забиратися до біса. Є планети, які просто вчепилися б у мене... Та, слухай-но, я не бачив тебе з дня Освіти. Де ти пропадав? Твої батьки казали, що ти поїхав на спеціальне завдання, але нічого не пояснювали. Ти ж ні разу мені не писав. А міг би.

— Так, я повинен був написати, — непевно мовив Джордж. — У всякому разі, я прийшов сказати, що мені прикро, що все так недоладно вийшло.

— Не жалій, — відказав Тревіліян. — Я ж казав тобі, що Новія може забиратися до біса... До того ж я мав знати це раніше, бо давно вже блукали чутки, що будуть користуватися апаратом Бімена. Всі гроші було вкладено в апарати Бімена. В отих клятих стрічках, які дали мені освіту, був передбачений спектрограф Хенслера, а хто тепер користується Хенслером?

— А хіба ти не можеш подати скаргу в...

— Не будь дурнем. Мені скажуть, що мій мозок призначений для Хенслера. Піди посперечайся. Все йшло не так. Якби це був мікроспектрограф Хенслера, я б знав, що й до чого. Як я міг змагатися з ними?

Він говорив це не для Джорджа. Він взагалі ні до кого не звертався. Джордж зрозумів, що його просто пробрало і Трев відводив душу.

— Якщо ти знав про спектрограф Бімена, хіба ти не міг ознайомитися з ним? — запитав Джордж.

— Я ж кажу тобі, що його не було в моїх стрічках.

— Ти міг почитати... книжку.

Тревіліян раптом так пронизливо глянув на нього, що останнє слово завмерло на Джорджевих устах.

— Ти що, смієшся? — сказав Тревіліян. — Тобі це здається кумедним? Невже ти гадаєш, що я можу прочитати яку-небудь книжку і запам'ятати достатньо, щоб зрівнятися з кимсь, хто справді знає.

— Я вважав...

— А ти спробуй. Спробуй... До речі, який ти здобув фах? — несподівано запитав Тревіліян. В голосі його забриніла очевидна ворожість.

— Розумієш...

— Ну що ж, розповідай. Якщо ти вже корчиш із себе такого розумника, давай подивимося, ким ти став. Я бачу, ти все ще на Землі, значить, ти не програміст і твоє спеціальне завдання не таке вже й важливе.

— Послухай, Треве, — мовив Джордж, — я запізнююсь на побачення. — Він позадкував, силкуючись посміхнутися.

— Ні, ти не підеш. — Тревіліян, скаженіючи, кинувся до Джорджа і вчепився в його піджак. — Дай відповідь на моє запитання. Для чого з'являтися сюди й тикати мене носом в мою поразку, якщо сам не в змозі витерпіти те саме, що й я? Ти чуєш мене?

Він шалено тряс Джорджа, і коли вони, не припиняючи боротьби й мало не падаючи, рухалися через залу, у вухах Джорджа пролунав голос долі у вигляді оклику полісмена:

— Досить. Досить. Припиніть!

У Джорджа, який утік з інтернату і не мав жодного посвідчення особи, важко забилося серце. Але несподівано до полісмена підійшов сивий чоловік, який сидів біля Джорджа на змаганнях, показав якусь картку і той відразу відступив. Сивий відрекомендувався хлопцеві Ладисласом Інженеску, істориком, який спеціалізується на вивченні розвитку суспільства в минулому. Вже сама думка про те, що в минулому було якимось інакше, подивувала Джорджа. Вони розговорилися, й Інженеску пояснив, що наявна система освіти дуже корисна для землян, вона дозволяє швидко готувати спеціалістів і колонізувати Всесвіт, зберігаючи культурну єдність усіх світів, а їх уже півтори тисячі. Джордж зауважив, що викликав у сивого наукову цікавість до себе і попрохав про послугу — організувати йому розмову з представником іншої планети, наприклад, з новіанином. Хлопець був упевнений, що історик — дуже поважна особа, адже його послухався навіть полісмен. Інженеску сказав, що особисту зустріч із новіанином влаштувати не можливо, але він допоможе Джорджеві зв'язатися з ним по відеофону. Коли новіанин вийшов на зв'язок, він, вочевидь, був на вечірці.

На екрані було багато облич. Чоловіки і жінки пхалися одне перед одного, щоб подивитися на Джорджа. Їхні обличчя відбивали найрізноманітніші відтінки втіхи й цікавості.

Джордж спробував триматися невимушено. Всі вони, як новіани, так і земляни, кожний по-своєму «вивчали» його, як жука на голці. Інженеску тепер сидів у кутку й спостерігав за ним широко розкритими очима.

«Які ж ви всі ідіоти», — напружено подумав Джордж. Та вони повинні зрозуміти. Він примусить їх зрозуміти.

— Я був сьогодні на Олімпіаді металургів, — почав він.

— Як, і ви теж? — ввічливо запитав новіанин. — Здається, там було присутнє все населення Землі.

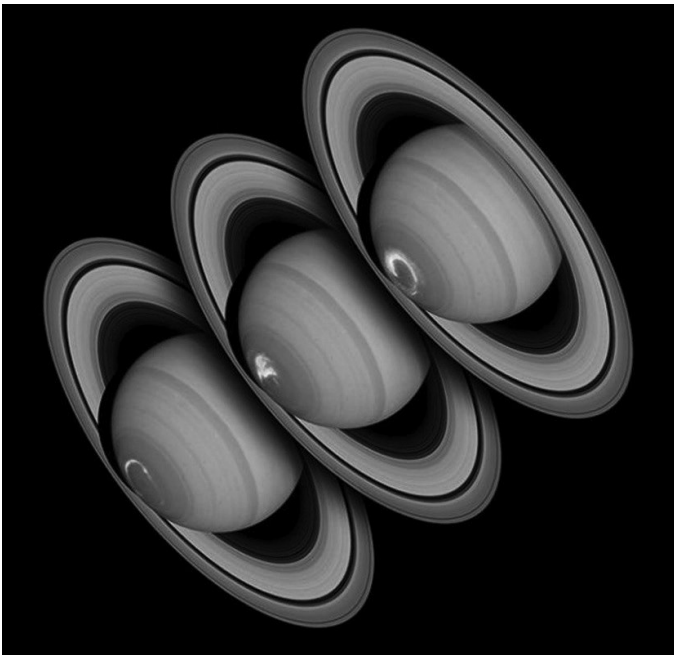
— Ні, вельмишановний, але я там був. У змаганні брав участь один мій друг, і йому дуже не пощастило, тому що ви дали учасникам апарати Бімена, а він здобув тільки Хенслерову освіту, очевидно, застарілої моделі. І мій друг знав до Олімпіади, що знадобиться знайомство з апаратом Бімена.

— І що ж далі?

— Мій друг усе життя мріяв потрапити на Новію. Він знав апарат Хенслера. Він знав, що йому треба було ознайомитися з апаратом Бімена, щоб потрапити до вас. А щоб розібратися в цьому апараті, потрі-

бно було засвоїти всього декілька фактів. Якщо врахувати, що на терезах була мета всього життя, він міг би впоратися...

— А де б він дістав стрічку з додатковою інформацією? Чи освіта тут, на Землі, перетворилася на приватне хатнє навчання?

Фотографії космосу з телескопа Хаббла, запущеного на орбіту Землі у 1990 році (проект НАСА і Європейського космічного союзу)

далі. Хіба це не розумно? А коли звичка буде добре розвинена, людині можна дати трохи знань через стрічку, щоб заповнити прогалини чи уточнити деякі деталі. А далі вже вона вчитиметься самостійно. Таким чином ви зможете своїх металургів, що знають спектрограф Хенслера, навчити користуватися спектрографом Бімена, і вам не доведеться прилітати на Землю по нові моделі спеціалістів.

Новіанин кивнув.

— А звідки отримують знання, окрім стрічок? З міжзоряного простору?

— З книжок. Вивчаючи самі апарати. Думаючи.

— З книжок? Як же можна зрозуміти книжки, не здобувши освіти?

— Книжки складаються зі слів, а більшу частину слів можна зрозуміти. Спеціальні ж терміни можуть роз'яснити ті фахівці, яких ви вже маєте.

— А самі ви вчилися по книжках? Чи це тільки ваша теорія?

Джордж швидко глянув на Інженеску, та історик лишався незворушним. На його обличчі застигла тільки доброзичлива цікавість.

- Намагався.
- І ви вважаєте, з цього щось виходить?
- Так, вельмишановний, — палко відповів Джордж. — Візьміть мене з собою на Новію. Я можу скласти програму і керувати...
- Зачекайте, я маю ще декілька питань. Як ви гадаєте, скільки вам потрібно буде часу, щоб стати металургом, який вміє працювати з біменівським спектрографом, якщо припустити, що почнете вчитися, не маючи ніяких знань і не використовуючи стрічок освіти.
- Джордж завагався.
- Ну... можливо, кілька років.
- Два роки? П'ять? Десять?
- Не можу сказати, вельмишановний.
- Бачите, це найголовніше питання, і ви повинні відповісти на нього. Ну, приміром, п'ять років. Вас влаштовує такий термін?
- Думаю, що так.
- Чудово. Отже, протягом п'яти років людина вивчає металургію за вашим методом. Весь цей час вона не дає нам ніякої користі, а її треба годувати, забезпечувати житлом і грішми.
- Але ж...
- Дайте мені закінчити. До того часу, коли вона буде підготовлена і зможе користуватися спектрографом Бімена, мине п'ять років. Чи не здається вам, що тоді у нас уже з'явиться удосконалена модель апарата, з яким вона не зуміє працювати?
- Однак доти вона стане досвідченим ученим, і засвоєння нових деталей буде для неї питанням днів.
- Ви так гадаєте. Гаразд, припустімо, що ваш друг, приміром, самостійно вивчав апарат Бімена і успішно його опанував; чи зможе він зрівнятися своїм умінням з умінням учасника змагань, який отримав усе за допомогою стрічок?
- Можливо, й ні... — почав Джордж.
- Отож-бо й воно, — докинув новіанин.
- Заждіть, дайте закінчити мені. Навіть, якщо він і знає щось гірше, ніж той, інший, в даному випадку важливо те, що він може вчитися далі. Він зможе придумати нове, на що нездатна людина, яка здобула освіту за допомогою стрічок. Ви будете мати в запасі людей, здатних оригінально мислити...
- Так... ну, леді й джентльмени, ми досить з вами порозважалися?
- Екран згас. Джорджеві руки рвонулися до екрана в нестримному бажанні оживити його.
- Він не повірив мені! — скрикнув Джордж. — Він не повірив мені!

— Так, Джордже, не повірив. Невже ви й справді думали, що він повірить? — запитав Інженеску.

Джордж майже не чув його.

— Як мені дістатися до нього? Мені конче необхідно. Все вийшло не так, як треба. Не слід було говорити з ним по відеофону. Мені потрібен час. Треба зустрітися з ним віч-на-віч. Як мені...

— Він не захоче зустрічатися з вами, Джордже, — промовив Інженеску. — А якщо й погодиться, то все одно вам не повірить.

— Ні, повірять, запевняю вас. — Джордж повернувся до історика, і його очі широко розкрилися. — Чому ви називаєте мене Джорджем?

— А хіба це не ваше ім'я? Джордж Плейтен?

— Ви знаєте, хто я?

— Я знаю про вас усе.

Джордж завмер, тільки часте дихання різко здіймало його груди.

— Я хочу допомогти вам, Джордже, — запевнив Інженеску. — Я вже говорив вам про це. Я весь час вивчав вас і хочу вам допомогти.

— Мені не потрібна ваша допомога! Я не недоумок! — вигукнув Джордж. Він рвучко повернувся, і, як шалений, кинувся до дверей. Розчахнув їх і був схоплений двома полісменами, що миттєво залишили свій пост. Попри все збудження Джордж відчув дотик шприца якраз під щелепою. І все скінчилося. Останнє, що лишилося в пам'яті, було обличчя Інженеску, який зі співчуттям дивився на нього.

Коли Джордж прийшов до тями, коло нього був Омейні, але це не драгувало Джорджа. Вся картина раптом склалася у його голові.

— Ну, у всякому разі мені стало все зрозуміло, неначе я завжди знав це, але не хотів дослухатися внутрішнього голосу. Чого я чекав від Новії, — подумав я, — хотів вирушити на Новію, щоб зібрати групу юнаків, що не здобули освіти, й вчити їх по книжках. Я хотів відкрити там Інтернат для недоумків... на зразок цього... а на Землі вже є такі Інтернати... і багато.

Омейні всміхнувся, блиснувши зубами.

— Інститут вищої освіти — ось як точно звучать такі установи.

— Тепер я це так добре розумію, що дивуюся своїй недавній сліпоті, — сказав Джордж. — Зрештою, хто винаходить нові зразки механізмів, для яких потрібні нові фахівці? Хто, наприклад, винайшов спектрограф Бімена? Я гадаю, чоловік на ймення Бімен. Але він не міг здобути освіти за допомогою стрічок, бо йому не вдалося б посунутися вперед.

— Цілком слушно.

— А хто створює стрічки освіти? Фахівці по виробництву стрічок? А хто ж тоді складає стрічки для їхнього навчання? Фахівці ще вищої кваліфікації? А хто складає стрічки... Ти розумієш, що я хочу сказати. Десь має бути кінець. Десь мають бути чоловіки та жінки, здатні оригінально мислити.

— Так, Джордже.

Джордж відкинувся назад і спрямував погляд у простір поверх голови Омейні. На якусь мить в його очах промайнула тінь колишнього хвилювання.

— Чому мені не розповіли про все це спочатку?

— Вам ні в якому разі не можна казати. Ось у чім заковика. Навіть після відсіву в день Освіти дев'ять чоловік із десяти, що потрапили сюди, виявляються не зовсім підходящими для творчості, й нема такого апарата, який допоміг би нам вирізнити з цієї десятки того єдиного, хто нам потрібен. Цей десятий повинен виявитися сам.

— Яким чином?

— Ми поміщаємо вас сюди в Інтернат недоумків, і той, хто не бажає з цим змиритися, і є людина, яку ми шукаємо.

— Мені досі не зрозуміло одне, — промовив Джордж.

— Що ж?

Джордж відкинув простирадло і встав.

— Чому воно зветься Олімпіадою?

Переклад з англійської Андрія Минка

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

✿ Готуємося до роботи з твором

17. Розкажіть, що вам відомо про письменника *Айзека Азімова*.
18. У чому особливість його творчого внеску?
19. Які твори А. Азімова ви вже читали?

✿ Працюємо над змістом твору

20. Хто такий *Джордж* і як він сприймає своє перебування в Інтернаті?
21. Якою була заповітна мрія Джорджа?
22. Чому *день Освіти* був надзвичайно важливим у житті таких молодих людей, як Джордж?
23. Що здивувало лікаря у відповідях Джорджа стосовно майбутньої професії?
24. Якого висновку дійшла комісія щодо фахової придатності юнака?
25. Розкажіть про життя Джорджа в Інтернаті.
26. Чим інтернатська система освіти методом «здобування знань по краплині» відрізняється від освіти методом «накладання знань на мозок»?
27. Чому Джордж вирішив залишити Інтернат? Що він хотів довести?

28. Розкажіть про змагання металургів.
29. Як *Тревеліян* пояснив причину своєї поразки? Чому він не поглибив свої знання самостійно?
30. У чому Джордж убачав недосконалість загальної системи освіти і що він намагався довести новіанину?
31. Чим виявилася установа, в якій Джордж здобував освіту? З якою метою був створений інститут для молоді з «відхиленнями у структурі мозку»?

 Узагальнюємо і підсумовуємо

32. Чому Джордж, перебуваючи на державному утриманні, не опустив руки і не став спокійно доживати свого віку в Інтернаті?
33. Якби ви мали змогу обирати для себе спосіб отримання знань, на якій із двох систем освіти ви зупинилися б? Аргументуйте відповідь.
34. Як ви гадаєте, для чого потрібно вчити таблицю множення, якщо є калькулятори; для чого потрібно вчитися писати, якщо є комп'ютери; для чого потрібні художні книжки, якщо є фільми?
35. Чому твір Айзека Азімова має назву «*Фах*»?
36. Яка, на вашу думку, головна *ідея* твору? Чому фах має таке велике значення в житті людини?

 Застосовуємо поняття з теорії літератури

37. Доведіть, що твір Айзека Азімова «*Фах*» належить до **науково-фантастичної літератури**.
38. Поясніть, до якого різновиду художньої літератури належить **оповідання «Чарівна крамниця» Герберта Веллса?**

 Пов'язуємо новий матеріал із вивченим раніше

39. Згадайте, які науково-фантастичні оповідання ви вивчали минулого року. Назвіть авторів цих творів.
40. Яким постає майбутнє у прочитаних вами оповіданнях?

 Виконуємо творчі завдання

41. Якою ви уявляєте свою майбутню професію? Поясніть, як ви розумієте значення слова «самореалізація».
42. Поміркуйте, чим відрізняється ваше навчальне приладдя від навчального приладдя, яким користувалися ваші бабусі і дідусі.
43. Які сучасні технічні досягнення ще донедавна сприймалися як наукова фантастика?

 Радимо прочитати

Діана Вінн Джонс «Мандрівний Замок Хаула».
Корнелія Функе «Чорнильне серце».
Анна Гавальда «35 кіло надії».

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО ЗА РІК

1. Які твори ми називаємо *билинами*? Згадайте назву основних *билинних циклів*.
2. Сформулюйте головну ідею билини *«Про Іллю Муромця та Соловія»*. Яким постає билинний богатир у цій героїчній пісні?
3. Що вам відомо про *фольклорні балади*? Назвіть фольклорні балади, які ви прочитали цього року.
4. Поясніть відмінність між фольклорними та *літературними баладами*. Згадайте авторів та назви прочитаних вами літературних балад.
5. У яких творах розділу *«Билини і балади»* порушено проблему національної незалежності?
6. Назвіть авторів балад, які у своїх творах порушили проблему людської гідності.
7. Виразно прочитайте напам'ять баладу *Фрідріха Шиллера «Рукавчика»*.
8. Визначте жанрові особливості історичного роману *Вальтера Скотта «Айвенго»*.
9. Як у романі Вальтера Скотта поєднано історичні факти та вигадку?
10. У яких творах зображено тему Другої світової війни? Назвіть їх авторів.
11. Як у повісті *«Альпійська балада» Василя Бикова* розкривається проблема жертвності? Проведіть паралель між повістю В. Бикова і оповіданням *Джеймса Олдріджа «Останній дюйм»*.
12. Поясніть, що символізує останній дюйм у житті героїв Джеймса Олдріджа.
13. Які з вивчених вами творів присвячено темі дружби і кохання?
14. Поясніть, що означала для *Олександра Пушкіна* дата 19 жовтня.
15. Яку роль у житті героїв повісті *«Пурпурові вітрила» Олександра Гріна* відіграє фантазія?
16. Згадайте назви віршів, присвячених темі кохання. Назвіть їх авторів. Виразно продекламуйте один із віршів напам'ять.
17. На прикладі прочитаних творів розкажіть про особливості *детективної літератури*. Назвіть ці твори та їх авторів.
18. На прикладі оповідань *Артура Конан Дойла* про Шерлока Холмса поясніть сутність дедуктивного методу.
19. Схарактеризуйте особливості *жанру новели*. Стисло перекажіть зміст однієї з вивчених вами новел.
20. Про які моральні цінності йдеться у прочитаних у 7 класі новелах?
21. Як в оповіданні *Айзека Азімова «Фах»* розкрито проблему здобуття знань, освіти і самореалізації?
22. Згадайте, що таке *оригінал, переклад і переспів*. Назвіть прізвища відомих вам українських перекладачів.

СЛОВНИЧОК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ

Алегорія (з грецької мови — «*інше говорю*») — інакомовлення. Алегорією називають художній прийом, за допомогою якого риси людської вдачі, почуття, явища передають через образи рослин, тварин, предметів чи явищ природи.

Антитеза — протиставлення. За допомогою антитези підкреслюють контраст, різку протилежність образів, характерів, думок, явищ, понять, подій тощо. Для створення або підкреслення антитези часто використовують слова-антоніми.

Байка — невеликий сюжетний прозовий або віршований твір повчального характеру й алегоричного змісту.

Герой літературного твору (або *персонаж*) — дійова особа художнього твору, змальована всебічно, наділена яскраво окресленим характером. Героєм у творі може бути не лише людина, а й тварина, предмет, явище. Терміни «персонаж», «дійова особа» переважно вживаються щодо людей.

Розрізняють *головних*, *другорядних* та *епізодичних* героїв твору.

Гіпербола — перебільшення можливостей і рис людини, предмету або явища.

Гумор — незлостиве й веселе зображення дійсності і людей.

Діалог (з грецької мови — «*бесіда*», «*розмова між двома особами*») — мова двох або кількох персонажів.

Епітет (з грецької мови — «*прикладка*», «*прізвисько*», «*додаток*») — це образне означення особи, предмета, явища.

Ідея художнього твору — основна думка про зображені у творі життєві явища, події та характери.

Інверсія — непрямий порядок слів у реченні, який створює особливу емоційну виразність мови твору.

Іронія — прихована насмішка над явищем чи особою, про які говорять у позитивному тоні, маючи на увазі зовсім протилежне.

Казка (від «*казати*», «*розказувати*») — розповідний твір про вигадані, а часто й фантастичні події.

Композиція (від латинського *compositio* — «*поєднання*», «*склад*») — будова художнього твору, певна послідовність та взаємозв'язок усіх його частин.

Конфлікт — суперечність, що зумовлює розвиток подій у творі.

Ліричний герой — це особа, чиї думки, почуття, настрої та переживання виражаються у ліричному творі.

Метафора (з грецької мови — «*перенесення*») — це слово чи словосполучення, вжите у переносному значенні. Метафора розкриває сутність і особливість одних явищ через інші, ґрунтуючись на подібності їхніх властивостей і ознак.

Мистецтво — це творче відображення дійсності за допомогою художніх образів.

Міфи — давні священні оповіді про виникнення світу і створення людини, про діяння богів та героїв. В міфах пояснюються явища природи, зміна пір року тощо.

Оповідання — невеликий прозовий художній твір, у якому описується одна чи кілька подій життя людини. Оповіданню здебільшого притаманна невелика кількість дійових осіб, скупа характеристика героїв, стислі описи.

Оригінал (із латинської мови — «первісний») — це текст літературного твору, опублікований тією мовою, якою його написав автор. Відповідно мову, якою автор написав свій літературний твір, називають мовою оригіналу.

Пейзаж (із французької мови — «місцевість», «країна») — зображення картин природи (описи місцевостей, картини моря і неба, види сіл і міст).

Переклад художнього твору — це відтворення змісту та форми літературного твору, написаного однією мовою за допомогою засобів іншої мови.

Повість — розповідний твір, що вважається проміжним жанром між оповіданням та романом. На відміну від оповідання, повісті притаманні ширше охоплення подій життя головних героїв, більша кількість персонажів та їх повніша характеристика, широке використання описів.

Порівняння — це зображення істоти, предмета чи явища на основі його зіставлення з іншими.

Портрет (від французького *portrait*) — зображення у художньому творі зовнішнього вигляду, рухів, виразу обличчя людини, її одягу тощо.

Приказки — короткі влучні вислови — близькі до прислів'їв. Їх часто називають скороченими прислів'ями.

Прислів'я — народні влучні вислови повчального змісту.

Роман — великий розповідний твір, який змальовує широке коло подій та охоплює долі багатьох дійових осіб.

Сюжет (від французького *sujet* — «зміст») — це низка подій, зображених у творі. Сюжет притаманний таким літературним родам: епосу, драмі та ліро-епосу.

Тема художнього твору — це коло подій та явищ, які зображуються у творі й стали основою авторської оповіді.

Фантастика — художні твори, в яких неймовірно зображується як дійсне і дійсне як неймовірно.

Фольклор (з англійської мови — «народна мудрість», «народне знання») — як і література, є видом словесного мистецтва. Автором фольклорного твору є народ, а літературний твір завжди має конкретного автора — письменника.

Хайку — це трирядковий вірш без рими, якому притаманна особлива будова. Хайку є жанром японської поезії.

Художній образ — це творче відображення будь-якого життєвого явища чи ідеї; з його допомогою створюється вигаданий художній світ.

Художня деталь — характерна риса чи подробиця, яка служить для глибшого та яскравішого змалювання картини дійсності чи образу.

ЩО ЧИТАТИ ВЛІТКУ?

- Біблія.** Старий Заповіт (Створення світу. Каїн і Авель. 10 заповідей)
Новий Заповіт (2–3 розділи за вибором)
Міфи троянського циклу. Троя. Паріс викрадає Єлену. Облога Трої.
Смерть Ахілла. Троянський кінь
Гомер. «Іліада»: «Двобій Ахілла і Гектора» (пісня 22, вірші 140–410), «Приїм у Ахілла» (пісня 24, вірші 470–670)
Тіртей. «Добре вмирати тому...»
Сапфó. «До Афродіти» («Барвношатна владарко, Афродіто...»)
Есхіл. «Прометей закутий»
Публій Вергілій Марон. «Енеїда»
Квінт Гораций Флакк. «До Мельпомени» («Мій пам'ятник стоїть...»)
Публій Овідій Назон. «Сумні елегії» («Життя поета» (IV, 10))
Лі Бо. «Печаль на яшмовому ганку», «Призахідне сонце навіює думки про гори», «Сосна біля південної галереї»
Ду Фу. «Пісня про хліб і шовк», «Подорожуючи, вночі описую почуття», «Весняний краєвид»
Омар Хайям. Рубаї
«Пісня про Роланда»
Аліг'єрі Данте. Сонет 11 («В своїх очах вона несе кохання...»)
Франческо Петрарка. Сонети № 61, 132
Вільям Шекспір. Сонети № 66, 116, 130. Трагедія «Ромео і Джульєтта»
Мігель де Сервантес Сааведра. «Дон Кіхот» I частина
Луїс де Гóngора-і-Аргóте. «Галерник»
Джонн Донн. «Священні сонети» (19 сонет «Щоб мучить мене...»)
Мольєр. «Міщанин-шляхтич»
Антуан де Сент-Екзюпері. «Маленький принц»
Річард Бах. «Чайка на ім'я Джонатан Лівінгстон»
Барбара Космовська. «Буба», «Буба: мертвий сезон»
Марина Аромштам. «Коли відпочивають янголи»

Сайти бібліотек, ресурсами яких ви можете скористатися:

1. Бібліотека світової літератури – оригінали та переклади (Library of the world literature – original texts and translations): <http://ae-lib.narod.ru>.
2. Державна бібліотека України для юнацтва: <http://www.4uth.gov.ua/>
3. Національна бібліотека України для дітей: www.chl.kiev.ua/.
4. Національна парламентська бібліотека України: <http://www.nplu.org/>
5. Львівська обласна бібліотека для дітей: <http://kazkar.at.ua/lodb.org.ua/>
6. Електронна бібліотека української літератури (зарубіжна література): <http://ukrlib.com>.
7. Бібліотека українського центру: <http://ukrcenter.com>.

Навчальне видання

МІЛЯНОВСЬКА Ніна Равілівна

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 7 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.

На обкладинці використано фрагмент зображення гобелена (настінного килима) «Має єдине бажання» (із серії гобеленів «Дама з єдинорогом»), виготовленого невідомим майстром близько 1500 року.

Використано картини Віктора Васнецова, Юліуша Коссака, Іллі Рєпіна, Венкінг Ян.

Портрети Юзефа Соннтага, Генрі Ребурна, Ф. Берне, Павла Яковлева, Олександра Несміта. Гравюра Івана Матюшина.

Ілюстрації Джона Гілберта, Грега Хільдебрандта, Івана Кускова, Анатолія Іткіна, Ричарда Сімкіна, Дмитра Мітрохіна. Сідні Пейджета, Патріка Джеймса Лінча, Геннадія Соколова, Кирила Челушкіна.

Світлини скульптур Джеймса Вудфорда, Антона Попеля, Маркоза Мурманова, Олександра Ковальова, Жозефіни Полонської. Світлина фотохудожника Оера Вота (2012 рік).

Кадри з кінофільмів «Робін Гуд» (режисер Рідлі Скотт, 2010 рік), «Робін Гуд: король злодіїв» (режисер Кевін Рейнолдс, 1991 рік), «Альпійська балада» (режисер Борис Степанов, 1965 рік), «Останній дюйм» (режисери Теодор Вульфович і Микола Курихін, 1958 рік), «Пурпурові вітрила» (режисер Олександр Птушко, 1961 рік), «Шерлок Холмс і доктор Ватсон» (режисер Ігор Масленніков, 1979 рік).

Кадри із мультиплікаційного фільму «Вересовий мед» (режисер Ірина Гурвич, художник-постановник Генріх Уманський, 1974 рік).

Редактори Ірина Дворницька, Ігор Миколів
Дизайн і комп'ютерна верстка Марії Логош
Художник Володимир Поворозник
Обкладинка Івана Шевціва

Підписано до друку 20.11. 2015 р. Формат 70x100 1/16.

Папір офсетний. Гарнітура PetersburgSTT. Друк офсетний.

Умовно-друк. арк. 23,976. Облік.-видавн. арк. 24,5. Тираж 14413 пр. Зам. №67.

ТзОВ «Видавництво Астон»

46006, м. Тернопіль, вул. Гайова, 8

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ТР №28 від 09.06.2005 р.